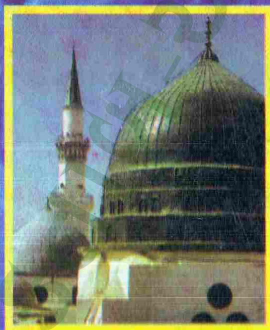
હઝરત મૌલાના મુહમ્મદ ઈલયાસ (રહ.)

ઔર ઉનકી

દીની દઅવત

حضرت مولانا محمد الیاسؒ اور ان کی

دینی دعوت

પ્રકાશક

નુરાની કુતુબખાના

રેલ્વે સ્ટેશનની સામે, મેઈન બજાર,

મુ. પો. છાપી, જિ. બનાસકાંઠા, પીન - ૩૮૫૨૧૦

ફોન નં. : (૦૨૭૩૯) ૨૭૦૧૧૨

હઝરત મૌલાના મુહમ્મદ ઈલયાસ (રહ.)

ઔર ઉનકી

દીની દઅવત

حضرت مولانا محمد الیاسؒ اور ان کی

دینی دعوت

❖ તાલીફ ❖

મૌલાના સૈયદ અબુલ હસનઅલી નદવી (રહ.)

❖ લિપ્યાંતર ❖

(મૌલવી) સુલેમાન મજાદરી

પ્રકાશક

નુરાની કુતુબખાના

રેલ્વે સ્ટેશનની સામે, મેઈન બજાર,
મુ. પો. છાપી, જિ. બનાસકાંઠા, પીન - ૩૮૫૨૧૦
ફોન નં. : (૦૨૭૩૯) ૨૭૦૧૧૨

હઝરત મૌલાના મુહમ્મદ ઈલયાસ (રહ.) ઔર ઉનકી દીની દઅવત

ફેહરિસ્ત

મઝમૂન	સફા

મઝમૂન	સફા

દૂસરા બાબ

મઝમૂન	સફા

તીસરા બાબ

ચોથા બાબ

મઝમૂન	સફા

મઝમૂન	સફા

છઠા બાબ

મઝમૂન	સફા

આઠવાં બાબ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

પૈગામ કૌમકે નામ ઔર ઉસકે ઉસૂલે દઅવત

અઝ હઝરત અલ્લામા સૈયદ સુલેમાન નદવી

યે કિતાબ (મૌલાના મુહમ્મદ ઈલયાસ રહ. ઔર ઉનકી દીની દઅવત) કા યે દૂસરા એડીશન જબ છપકર તૈયાર હુવા તો ઉસ પર મુકદમા લિખનેકે લિયે હઝરત સૈયદ સાહબસે દરખ્વાસ્ત કી ગઈ. નીચેકા મકાલા (મઝમૂન) ઉસી દરખ્વાસ્ત પર ઈસ કિતાબકે મુકદમા હીકે તૌર પર લિખ્ખા ગયા હૈ જો ફાઈદાકે એતિબારસે મુસ્તકિલ મકાલા (મઝમૂન) કી હૈસિયત ભી રખતા હૈ. હમારે નાઝિરીન બિલખુસૂસ દીનકી દઅવત વ તબ્લીગકા કામ કરનેવાલે અગર ગૌરસે પઢેંગે તો નિહાયત મુફીદ ઔર બસીરત અફરોઝ હિદાયાત ઉન્હેં ઈસસે મિલેંગી.

મુહમ્મદ મંઝૂર નોઅમાની અફલ્લાહુ અન્હુ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

ઈસ્લામ એક ખુદાકા પૈગામ, ઔર ઉસ પૈગામકો ઉઠાનેવાલી ઉમ્મતે મુસ્લિમા હૈ, યે વો હકીકત હૈ જિસકી તરફસે ન સિર્ફ આમ મુસલમાન બલ્કે મુસલમાન ઉલમા ઔર મશાઈખ તકને ઉસસે ગફલત બરતી ઔર ઉસ હકીકતકો બિલકુલ ભુલા દિયા હૈ. ઉસીકા નતીજા હૈ કે મુસલમાન અપનેકો ઉનહી મા'નોંમેં કૌમ સમઝને લગે જિન મા'નોંમેં દુનિયાકી કૌમેં અપનેકો કૌમ સમઝતી હૈં, ઉનમેંસે કોઈ તો વતનિયતકે સહારે અપની કૌમિયતકી દીવાર ખડી કરતા હૈ, કિસીને નસલકો કૌમિયતકા મેઅયાર સમઝા, ઔર ઉનમેંસે જો સમઝ રખતે હૈં વો ઝિયાદાસે ઝિયાદા યે સમઝતે હૈં કે મુસલમાન કૌમ કૌમિયત ઔર નસલસે નહીં બલ્કે મઝહબકી બુન્યાદ પર કૌમ હૈ, હાલાંકે હકીકત ઉસસે ભી આગે હૈ ઔર વો યે કે મુસલમાન વો જમાઅત હૈ જો અલ્લાહકી તરફસે એક ખાસ પૈગામ લેકર દુનિયામેં આઈ હૈ, ઉસ પૈગામકો કાઈમ રખના ઔર ઉસકો ફૈલાના ઔર ઉસકી તરફ લોગોંકો દઅવત દેના ઉસકી ઝિંદગીકા તન્હા ફરીઝા હૈ. ઉસ પૈગામકે માનનેવાલોંકી એક બિરાદરી હૈ જિસકે હુકૂક હૈં, ઔર યેહી ઉનકી કૌમિયત હૈ.

ઈસ હકીકતકે ઝાહિર હોનેકે બાદ મુસલમાન કૌમકા સબસે બડા ફર્ઝ ઉસ પૈગામે ઈલાહીકી મઅરિફત, ઉસકી બજા આવરી, ઉસકી તાલીમ, ઉસકી દઅવત ઔર ઉસકી ઈશાઅત ઔર ઉસકે ફરમાં બરદારોંકી એક પૂરી બિરાદરીકા કિયામ ઔર ઉસકે હુકૂકકો બજા લાના હૈ.

લેકિન અફસોસ હૈ કે મુસલમાનોંને એક હી સદીકે અંદર અંદર અપને ઈસ ફર્ઝકો ભુલા દિયા. હમારે સલાતીન ઔર બાદશાહોંને મુલ્કગીરી ઔર બાદશાહત પર કનાઅત કી ઔર ઐશ ઔર આરામ ઓર જાગીર ઔર ટેક્સકી દૌલતકો અપની ઝિંદગીકા મકસદ કરાર દિયા, ઉલમાને દર્સ ઔર તદરીસ (પઢાને) ઔર ફિત્નોંસે તન્હાઈમેં રેહનેકી ઝિંદગી પર કિફાયત કી, દુરવેશોં ઔર સૂફિયોંને

તસ્બીહ ઔર બુઝુર્ગીકી ગદ્દી કી આરાઈશ પર બસ કી. ઔર ઝિંદગીકે કારોબારસે અપનેકો અલગ કર લિયા. નતીજા યે હૈ કે ઉમ્મત રેહબરી ઔર રેહનુમાઈકે બગૈર અપને હાલસે ગાફિલ હોકર રેહ ગઈ ઔર ઉમ્મતે મુસ્લિમાકી ઝિંદગીકા મકસદ ઉસકે સારે તબ્કોંકી નિગાહોંસે છુપ ગયા.

ઉમ્મતે મુસ્લિમાકા ફરીઝા :-

કુરઆન પાક ઔર અહાદીસે સહીહાકે નુસૂસસે યે સાબિત હૈ કે ઉમ્મતે મુસ્લિમા અપને નબી (સ.અ.વ.) કી ઈત્તિબાઅમેં દુનિયાકે લોગોંકી તરફ ભેજી ગઈ હૈ. ઈસ ઉમ્મતકો બાહિર હી ઈસ લિયે લાયા ગયા હૈ કે વો દઅવત ઔર તબ્લીગ ઔર અમ્ર બિલ મઅરૂફ ઔર નહી અનિલ મુન્કરકે ફર્ઝકો અંજામ દે જૈસાકે યે આયતે પાક ખુલે લફઝોંમેં ઝાહિર કર રહી હૈ.

કુન્તુમ ખૈર ઉમ્મતિન્ ઉખ્રિજત્ લિન્નાસિ તઅ્મુરૂન બિલ્ મઅ્રૂફિ વ તન્હૌન અનિલ્ મુન્કર.

તુમ અય મુસલમાનો! બેહતરીન ઉમ્મત હો જો લોગોંકે લિયે ઝાહિર કી ગઈ, અચ્છે કામોંકો બતાતે હો ઔર બુરે કામોંસે રોકતે હો.

ઈસ આયતને બતાયા કે ઉમ્મતે મુસ્લિમા દુનિયાકી દૂસરી ઉમ્મતોંકે લિયે બાહિર લાઈ ગઈ હે. ઉસકી પૈદાઈશકી ગર્ઝ ભી યેહી હૈ કે વો દુનિયાકે લોગોંકી ખિદમત કરે ઔર ઉનમેં ખૈરકી દઅવત ઔર મઅરૂફ (નેકી) કી ઈશાઅત ઔર મુન્કર (બુરાઈ) કી મમાનિઅત કરે. ઐસી હાલતમેં અગર યે ઉમ્મત અપને ઈસ ફર્ઝસે ગફલત બરતે તો વો અપની ઝિંદગીકે મકસદકે પૂરા કરનેસે ખાલી હૈ. ઈસ આયતસે ચંદ આયતેં ઉપર યે તસ્રીહ હૈ કે હર જમાનેમેં ઉમ્મતે મુસ્લિમા પર યે ફર્ઝ કિફાયા હૈ કે ઉસકી કુછ જમાઅત ઈસી કામમેં લગી રહે, ઔર અગર ઈસસે મુસલમાનોંકી હર જમાઅતને ટાલ મટોલ કી તો સારી ઉમ્મતે મુસ્લિમા ગુનેહગાર ઠેહરેગી. ઔર અગર કુછ જમાઅતોંને ઈસ ફર્ઝકો અંજામ દિયા તો યે ફર્ઝ પૂરી ઉમ્મતકી તરફસે અદા હો જાએગા. ઈરશાદ હૈ :

વલ્તકુમ્ મિન્કુમ્ ઉમ્મતુંય્ યદ્ઊન ઈલલ્ ખૈરિ વ યઅ્મુરૂન બિલ્

મઅ્રૂફિ વ યન્હૌન અનિલ્ મુન્કરિ વ ઊલાઈક હુમુલ્ મુફ્લિહૂન.

(સૂ. આલે ઈમરાન : ૧૧)

ઔર ચાહિયે કે તુમમેંસે એક જમાઅત ઐસી રહે જો લોગોંકો નેકીકી દઅવત કરતી રહે ઔર અચ્છે કામોંકી તાલીમ દેતી રહે ઔર બુરી બાતોંસે રોકતી રહે, ઔર યેહી વો લોગ હૈં જો ફલાહ પાનેવાલે હૈં.

પૂરી ઉમ્મતકી કામિયાબી ઔર ઈલાજકે લિયે યેહી જમાઅત ઝિમ્મેદાર ઠેહરાઈ ગઈ. ઉસકે તીન ફર્ઝ કરાર દિયે ગયે. પૂરી ઉમ્મત બલ્કે સારી ઈન્સાનિયતકો ખૈરકી દઅવત, મઅરૂફ (ભલાઈ) કી ઈશાઅત, ઔર મુન્કર (બુરાઈ) કી મમાનિઅત, જબ તક ઔર જિસ નિસ્બતસે ઉમ્મતકે અંદર ઈસ જમાઅતકે અફરાદ રહે યે ફરીઝા પૂરા હોતા રહા ઔર હદીસ ખૈરૂલ કુરૂનકે મુતાબિક જમાઅતે સહાબા, જમાઅતે તાબિઈન, જમાઅતે તબએ તાબિઈનકે બાદ જમાઅત ઘટકર અફરાદ (કુછ લોગ) રેહ ગયે.

દૌલત ઔર સલ્તનત પેહલા મકસદ નહીં :-

ઈસ રાહમેં સબસે બડી ગુમરાહી દૌલત ઔર સલ્તનતકે મુન્તહાએ મકસૂદ સમઝનેસે આઈ. ઔર હુઝૂરે અનવર (સ.અ.વ.) કા યે ખયાલ કે **ઈન્ની લા અખાફુ અલૈકુમુલ્ ફક્ર વલાકિન્ અખાફુ અન્ તુબ્સ-ત અલૈકુમુ દુન્યા,** બિલકુલ દુરૂસ્ત નિકલા. દુનિયાને જબ અપની વુસ્અતોં, ઐશ પરસ્તિયોં ઔર દૌલતમંદિયોંકે સાથ મુસલમાનોં પર સાયા ડાલા તો વો સિર્ફ બાદશાહત, મુલ્કગીરી ઔર બાજ ઔર ખિરાજ (ટેક્સ) કો ઉમ્મતે મુસ્લિમાકી ઝિંદગીકા હાસિલ સમઝે ઔર દૌલતે ઈસ્લામકે બજાએ મુસલમાનોંકી સલ્તનત પર કાનેઅ (રાઝી) હો ગયે. યાની ઐસી સલ્તનતકો અપના મકસદ સમઝ બૈઠે જિસકા હાકિમ કોઈ મુસલમાન નામ હો, હાલાંકે મકસદ યે થા કે ઈસ્લામકી શરીઅત ઔર ઈસ્લામકી ઈન્સાફકી હુકૂમત કાઈમ કી જાએ ઔર યે સલ્તનત ઔર હુકૂમત ઈસ નિઝામ વ અદલકે કિયામકા સબસે બડા ઔર સબસે કવી ઝરીઆ હો જૈસા કે ઈસ આયતે પાકકા મન્શા હૈ.

અલ્લઝીન ઈમ્મકન્નાહુમ ફીલ અર્ઝિ વ અકામૂસ્સલાત વ આતૂઝ્ઝકાત વ અમરૂ બિલ મઅ્રૂફિ વ નહવ્ અનિલ્ મુન્કરિ વલિલ્લાહિ આકિબતુલ્ ઉમૂર.

વો લોગ જિનકો હમ જમીનમેં તાકત બખ્શેં તો નમાઝ ખડી કરેં ઔર ઝકાત દેં ઔર અચ્છી બાતકા હુકમ કરેં ઔર બુરી બાતસે રોકેં ઔર અલ્લાહ હીકે લિયે હૈ કામોંકા અંજામ.

ઉમ્મતે મુસ્લિમા નબીકી જાનશીન (નાયબ) હૈ :-

ઉમ્મતે મુસ્લિમા ફરાઈઝે નુબુવ્વતમેંસે દઅવતે ખૈર ઔર અમ્રે મઅરૂફ ઔર નહી મુન્કરમેં નબીકી જાનશીન (નાયબ) હૈ, ઈસ લિયે રસૂલે કરીમ (સ.અ.વ.) કો કારે નુબુવ્વતકે જો તીન ફર્ઝ અતા હુએ હૈં, તિલાવતે અહકામ, તાલીમે કિતાબ ઔર હિકમત ઔર તઝકિયા, યે તીનોં ફર્ઝ ઉમ્મતે મુસ્લિમા પર ભી બતૌરે કિફાયા આઈદ હૈં, ચુનાંચે હર જમાનેમેં ઉમ્મતકે બડે લોગોંને ઈન તીનોં ફરીઝોંકી અદાયગીમેં પૂરી તવજ્જોહ ઔર કોશિશ ખર્ચ ફરમાઈ હૈ ઔર ઉનહીકે મુજાહિદાતકા નૂર હૈ જિસસે ઈસ્લામકે ઘરમેં રોશની હૈ, નુબુવ્વતકે યે તીનોં ફર્ઝ ઈસ આયતમેં જમા હૈં.

રસૂલમ્ મિન્હુમ્ યત્લૂ અલૈહિમ્ આયાતિહી વ યુઝક્કીહિમ્ વ યુઅલ્લિમુહુમુલ્ કિતાબ વલ હિક્મત.

એક રસૂલ ઉનહીમેંસે જો અલ્લાહકી આયતોંકો પઢકર સુનાતા ઔર ઉનકો પાક વ સાફ કરતા ઔર કિતાબ ઔર હિકમતકી તાલીમ દેતા હૈ.

તાલીમ ઔર તઝકિયાકી યકજાઈ :-

રસૂલે કરીમ (અલૈ.) ને ઈન તીનોં ફરાઈઝકો અચ્છી તરહ અંજામ દિયા. લોગોંકો અહકામે ઈલાહી ઔર આયાતે રબ્બાની પઢકર સુનાએ. ઔર ઉનકો કિતાબે ઈલાહી ઔર હિકમતે રબ્બાનીકી બાતેં સિખાઈં. ઔર ઈસી પર બસ ન કી બલ્કે અપની સોહબત, ફૈઝે તાસીર ઔર તરીકે તદબીરસે પાક ઔર સાફ ભી કિયા.

નફસકી સફાઈ ફરમાઈ. દિલોંકી બીમારીકા ઈલાજ કિયા,ઔર બુરાઈયોં ઔર બદિયોંકે ઝંગ ઔર મેલકો દૂર કરકે અખ્લાકે ઈન્સાનીકો નિખારા ઔર સંવારા, યે દોનોં ઝાહિરી વ બાતિની ફર્ઝ બરાબર અહમિયતસે અદા હોતે રહે, ચુનાંચે સહાબા (રદિ.) ઔર ઉનકે બાદ તાબિઈન ઔર ફિર તબએ તબિઈનકે તીન ફિરકોં તક યે દોનોં ઝાહિરી વ બાતિની કામ ઈસી તરહ જુડે રહે, જો ઉસ્તાદ થે વો શેખ થે, ઔર જો શેખ થે વો ઉસ્તાદ થે, વો જો મસ્નદે દર્સકો જલ્વા દેતે થે વો ખલ્વતકે શબે ઝિંદાદાર ઔર અપને હમનશીનોંકે તઝકિયા ઔર તસફિયહકે ભી ઝિમ્મેદાર થે, ઈન તીનોં તબકોંમેં ઉસ્તાદ ઔર શેખકા ફર્ક નઝર ન આતા.

તાલીમ ઔર તઝકિયામેં ફર્ક :-

ઉસકે બાદ વો દૌર આના શુરૂ હુવા જિસમેં મસ્નદે ઝાહિરકે દર્સ ગો, બાતિનકે કોરે. ઔર બાતિનકે રોશન દિલ, ઝાહિરસે ખાલી હોને લગે. ઔર હર જમાનેમેં ઝાહિર ઔર બાતિનકી યે ખલીજ બઢતી હી ચલી ગઈ, યહાં તકકે ઉલૂમે ઝાહિરકે લિયે મદારિસકી ચહાર દીવારી ઔર તાલીમ ઔર દિલકી સફાઈકે લિયે ખાનકાહોં ઔર રબાતોંકી તામીર અમલમેં આઈ. ઔર વો મસ્જિદે નબવી જિસમેં યે દોનોં જલવે યકજા થે. ઉસકી તજલ્લિયાત મુદર્રિસોં ઔર ખાનકાહોંકે દો હિસ્સોંમેં તકસીમ હો ગઈ જિસકા નતીજા યે હુવા કે મદારિસસે ઉલમાએ દીનકી જગહ ઉલમાએ દુનિયા નિકલને લગે ઔર બાતિનકે મુદઈ ઈલ્મે શરીઅતકે અસરાર ઔર કમાલિયાતસે જાહિલ હોકર રેહ ગયે.

કામિયાબી દોનોંકી યકજાઈમેં હૈ :-

ફિર ભી ઉસ દૌરકે બાદ ભી ઐસી બુઝુર્ગ હસ્તિયાં પૈદા હોતી રહીં જિનમેં નૂરે નુબુવ્વતકે યે દોનોં રંગ ભરે થે, ઔર ગૌરસે દેખિયે તો માલૂમ હોગા કે ઈસ્લામમેં જિન બુઝુર્ગોંસે ફુયૂઝ પહોંચે ઔર ફૈલે વો વોહી થે જો ઈન દોનોંકે જામેઅ થે. ઈમામ ગઝાલી (રહ.) જિનસે ઈલ્મે મઅકૂલ વ મન્કૂલને જલ્વા પાયા. ઈલ્મે

હકીકતને ભી ઉનહીંકે ઝરીઆ ઝુહૂર પાયા. હઝરત શેખ અબુન્નજીબ સહરવરદી (રહ.) એક તરફ શેખે તરીકત હૈં તો દૂસરી તરફ મદ્રસા નિઝામિયાકે મુદર્રિસ, હઝરત શેખ અબ્દુલ કાદિર જીલાની (રહ.) ઈમામે વક્ત ઔર શેખે તરીકત દોનોં હૈં, યહાં તકકે વો લોગ જિનકો ઉલમાએ ઝાહિર સમઝા જાતા હૈ જૈસે હઝરાતે મુહદ્દિસીન ઈમામ બુખારી (રહ.), ઈબ્ને હમ્બલ (રહ.) ઔર સુફયાન સૌરી (રહ.) વગૈરહ વો ભી ઈસ જામઈય્યતસે સરફરાઝ થે. દરમિયાને લોગોંમેં અલ્લામા ઈબ્ને તયમિય્યા ઔર હાફિઝ ઈબ્ને કય્યિમ રહિમહુમલ્લાહુ તઆલાકો નાવાકિફ બાતિનસે ખાલી સમઝતે હૈં. હાલાંકે ઉનકે અહવાલ વ સવાનેહ ઉનકી બાતિની બરકાતસે ભરે હુએ હૈં. ઈબ્ને કય્યિમકી "મનાઝિલુસ્સાલિકીન" વગૈરહ કિતાબેં પઢિયે તો અંદાઝા હોગા કે વો આરાઈશે ઝાહિર ઔર જમાલે બાતિન દોનોંસે આરાસ્તા થે.

હિન્દુસ્તાનમેં જિન બુઝુર્ગોંકે દમ કદમસે ઈસ્લામકી રોશની ફૈલી વો હકીકતમેં વોહી થે જિનકી ઝાતમેં મદ્રસા ઔર ખાનકાહકે કમાલાતકી જામઈય્યત થી કે વો ઉસ્વએ નુબુવ્વતસે કરીબ તર થે, ઈસ લિયે ઉનકા ફૈઝ દૂર દૂર હિસ્સા તક ફૈલતા ચલા ગયા. શાહ અબ્દુર્રહીમ સાહબ (રહ.) સે લેકર શાહ ઈસ્માઈલ (રહ.) તકકો આપ એક એક કરકે દેખેં તો ઝાહિર ઔર બાતિનકે ઉલૂમ વાલોંકી યકજાઈકા નઝઝારા આપકો હોગા ઔર ઉસસે ઉનકી ઈલ્મી ઔર રૂહાની બરકાતકી વુસ્અતકી હકીકત માલૂમ હો જાએગી, વો ઉલૂમકી તદરીસકે વક્ત **યુઅલ્લિમુહુમુલ્ કિતાબ વલ્ હિક્મત** કા જલ્વા દિખાતે થે ઔર હુજરોંમેં બૈઠકર **"યુઝક્કીહિમ"** કી જલ્વા રેઝી ફરમાતે થે.

ફિર ઉનકે બાદ ઉનકે ફુયૂઝ ઔર બરકાતકે જો હામિલ હુએ જિનકી નિશાનદહી બિલકુલ જરૂરી નહીં કે **"સીમાહુમ ફી વુજૂહિહિમ્ મિન અષરિસ્સુજૂદ"** ઉનસે દુનિયાકો જો ફૈઝ પહોંચા ઔર દીનકી ઈશાઅત ઔર તબ્લીગ ઔર કુલૂબ વ નુફૂસકે તઝકિયા ઔર તસ્ફિયહકા જો કામ અંજામ પાયા વો ભી ઝાહિર ઔર બાતિનકી ઈસી જામઈય્યતકે આઈનાદાર થે ઔર આઈન્દા ભી સુનને ઈલાહિયાકે મુતાબિક દીનકા ફૈઝ જિનસે ફૈલેગા વો વોહી હોંગે જિનકે અંદર મુદર્રિસિયત ઔર ખાનકાહિયતકી દો સોતેં એક ચશ્મા બનકર બહેંગી. **"મરજલ્ બહ્રૈનિ યલ્તકિયાન"**

આંખોંકા નૂર શબબેદારીસે બઢતા હૈ ઔર ઝબાનકી તાસીર ઝિક્રકી કસરતસે ફૈલતી હૈ. રાતકે ઈબાદત ગુઝાર હી ઈસ્લામમેં દિનકે સિપાહી સાબિત હુએ હૈં. સવાનેહ ઔર તરાજિમકા તેરહસો સાલકા દફતર ઈસ દાવાકા ગવાહ હૈ. ઝબાનકી રવાની ઔર કલમકી જૌલાની (ફુરતી) દિલકી તાબાની (રોશની) કે બગૈર રેતીલી જમીનકી નમૂસે ઝિયાદા નહીં, ખ્વાહ વો ઉસ વક્ત કિતના હી તાબનાક (ચમકદાર) નઝર આતા હો મગર વો મુસ્તકિલ ઔર મુસ્તકબિલ વુજૂદસે મહેરૂમ હૈ.

મિઝાજે નુબુવ્વત કિવામે મિલ્લત (કૌમકા ખમીર) હૈ :-

ઉસકી એક ખાસ વજહ હૈ ઔર વો યે હૈ કે હર કૌમ ઔર હર મિલ્લતકા એક મિઝાજ હોતા હૈ જબ તક પેશે નઝર ઈસ્લાહ વ તજદીદકા કામ કૌમ ઔર મિલ્લતકે મિઝાજકે મુતાબિક ન હોગા ઉસકો કામિયાબી ઔર સર સબ્ઝી હાસિલ ન હોગી. ઈસ વક્ત મિલ્લતે ઈસ્લામિયાકી ઈસ્લાહ વ તજદીદકે મુદ્દઈ મુખ્તલિફ ગિરોહ હૈં. એક ગિરોહને તો ઈસકી જરૂરત સમઝી કે મુહમ્મદુ ર્રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) કી નુબુવ્વત ઔર રિસાલતકા જમાના પુરા હો ચુકા અબ એક નઈ મુલ્કી નુબુવ્વત ઔર રિસાલતકી જરૂરત હૈ. ચુનાંચે ઉસને ઈસકી દઅવત દી ઔર નાકામ રહા ઔર મિલ્લતે મુહમ્મદિયાસે ઉનકા રિશ્તા કટ ગયા. દૂસરે ગિરોહને નુબુવ્વત ઔર રિસાલતે મુહમ્મદીકો તો કાઈમ રખ્ખા મગર વહીએ મુહમ્મદીકી તાબીરકો બદલનેકી જરૂરત સમઝી, અહાદીસે નબવીસે ઈન્કાર કિયા. કુરઆને પાકકી તાબીરકે લિયે અપને અકલી કિયાસાત ઔર જમાનએ હાલકી તાસીરાતકો પસંદીદા કરાર દિયા. યે ગોયા એક નયે કુરઆનકા તાલિબ હૈ. ઈસ જમાઅતકા રિશ્તા ભી મિલ્લતે મુહમ્મદિયાસે કમઝોર પડ ગયા ઔર અબ ઉનકા હર મુજતહિદ "હસ્બુનલ્લ કિતાબુલ્લાહ" કેહકર કિતાબુલ્લાહકી નઈ તાબીર કરતા ઔર નઈ નમાઝ, નયા રોઝા, નયા તરીકે હજ ઔર નઈ શરીઅત નિકાલ રહા હૈ, તીસરી જમાઅત કિતાબુલ્લાહ ઔર હદીસે રસૂલુલ્લાહકો યાદ કરતી હૈ મગર હર આયત ઔર

હદીસકો અપની અકલકે મેઅયાર પર જાંચના ચાહતી હૈ ઔર ઈસી લિયે મોઅજિઝાતકી મુન્કિર, જન્નત ઔર દોઝખકી હકીકતસે ઈન્કાર કરનેવાલા, રિબા (સૂદ) કે જાઈઝ હોનેકી કાઈલ ઔર બહોતસે ઉન મસાઈલકો જિનકા ઝિંદગીસે તઅલ્લુક હૈ દીને શરીઅતકે બજાએ "અકલ" ઔર "ઉસૂલે ફિતરત" સે તય કરના ચાહતી હૈ. નતીજા યે હુવા કે ઉનકા શુમાર દીને મુહમ્મદીકે મુઅલ્લિદીનમેં હુવા, મોમિનીન ઔર કાનિતીનમેં નહીં.

એક નયા ગિરોહ હૈ જો નઈ નુબુવ્વત નહીં ચાહતા. નયા કુરઆન નહીં માંગતા. નઈ નમાઝ ઔર નયે રોઝેકા મુબલ્લિગ નહીં. લેકિન વો એક નઈ ઈમામતકા તલબગાર હૈ જો ઈસ્લામકા નયા નિઝામ મુરત્તબ કરે. કુફ્ર ઔર ઈમાન ઔર નિફાક ઔર ઈતાઅતે અમીરકે નયે નકશે ભરે, ઔર યુરોપકી 'ઈઝમ' વાલી તેહરીકોંકી તરહ મુસલમાનોંમેં એક નઈ તેહરીકકા આગાઝ કરે ઔર ઉસ "ઈસ્લામેઝમ" કો ઈસી "ઈઝમ" વાલે અઝમ ઔર જોશ ઔર ખરોશસે નૌજવાનોંમેં ફૈલાએ ઔર મસાઈલે કલામી ઔર ફિકહીકા ફૈસલા એક નયે મુજતહિદાના અંદાઝસે કરે. મુમકિન હૈ કે યે ગિરોહ ઈસ મૌજૂદા ઈન્કિલાબી દૌરમેં નૌજવાનોંકે લિયે તસલ્લી ઔર તશફફીકા પૈગામ સાબિત હો ઔર ઈકતિસાદી વ સિયાસી રાહસે ઈલ્હાદકા જો સૈલાબ આ રહા હૈ ઉસકે રોકનેકા કામ કરે. લેકિન ઉસકા તરીકે ફિક્ર ઔર તરીકે કાર ઉમ્મતકી તમામ તબીઅતોંકે મુતાબિક નહીં. વ લઅલ્લલ્લાહ યુહ્દિષુ બઅ્દ ઝાલિક અમ્રા.

હાસિલ યે હૈ કે ઉમ્મતે મુહમ્મદિયાકે મિઝાજકે મુતાબિક યે જરૂરી હૈ કે દાઈ, દઅવત ઔર તરીકે દઅવત તીનોં ચીઝેં ઠીક ઠીક તરીકે નુબુવ્વત ઔર ઉસ્વએ નુબુવ્વતકે મુતાબિક હોં, દાઈ ખુદ ભી ઝાહિર વ બાતિનમેં દાઈએ અવ્વલ મુહમ્મદ રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) સે નિસ્બત રખતા હો. જિસ હદ તક યે નિસ્બત કવી હોગી દઅવતમેં તાસીર ઔર કશિશ પૈદા હોગી. ફિર જરૂરી હૈ કે દઅવત વોહી હો યાની ખાલિસ ઈસ્લામ ઔર ઈમાન ઔર અમલે સાલેહકી દઅવત હો. ફિર દઅવતકા તરીકા ભી વોહી ઈખ્તિયાર કિયા જાએ જો દાઈએ ઈસ્લામ (અલૈ.) ને ઈખ્તિયાર ફરમાયા થા. જિસ હદ તક ઈન તીનોં ઉમૂરમેં અહદે રિસાલત ઔર નુબુવ્વતકે સાથ

કુર્બ ઔર મુનાસિબત જિતની ઝિયાદા હોગી ઉતની હી ઝિયાદા દઅવતકી કુવ્વતમેં તાસીર ઔર દઅવતકે દાઈરામેં વુસ્અત પૈદા હોગી ઔર રાહકી ગુમરાહીસે હિફાઝત ઔર સિરાતે મુસ્તકીમકી તરફ રેહબરીકી તાકતમેં ઈઝાફા હોગા. ગુઝિશ્તા સદિયોંકે જિન દાઈયાને ઉમ્મતકે તજદીદી કારનામોંકો ઉમ્મતને તસ્લીમ કિયા હૈ ઉનકી તારીખસે ભી ઉન ઉસૂલોંકી સચ્ચાઈ સાબિત હોતી હૈ.

અલગર્ઝ જરૂરત યે હૈ કે દાઈ અપને ઈલ્મ વ અમલ, ફિક્ર વ નઝર, તરીકે દઅવત ઔર ઝૌક ઔર હાલમેં અંબિયા (અલૈ.) ઔર ખુસૂસન મુહમ્મદ રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) સે એક ખાસ મુનાસિબત રખતા હો. સિહ્હતે ઈમાન ઔર ઝાહિરી અમલે સાલેહકે સાથ ઉસકે બાતિની અહવાલ ભી નબીકે તરીકે પર હોં. મુહબ્બતે ઈલાહી, ખશિય્યતે ઈલાહી, અખ્લાક લિલ્લાહ, તઅલ્લુક મઅલ્લાહકી કૈફિયત હો. અખ્લાક વ આદાત ઔર શમાઈલમેં ઈત્તિબાએ સુનને નબવીકી કૈફિયત હો. હુબ્બ લિલ્લાહ બુગ્ઝ લિલ્લાહ, રાફત ઔર રહમત બિલ મુસ્લિમીન ઔર મખ્લૂક પર શફકત ઉસકી દઅવતકા મુહર્રિક હો, ઔર અંબિયા (અલૈ.) કે બારબાર દોહરાએ હુએ ઉસૂલકે મુતાબિક સિવાએ અજરે ઈલાહીકી તલબકે કોઈ મકસૂદ ન હો. **ઈન અજ્રિય ઈલ્લા અલલ્લાહ** ઔર ઉસકી તલબકી ઐસી ધુન હો કે જાહ ઔર મન્સબ, માલ ઔર દૌલત, ઈઝ્ઝત ઔર શોહરત ઔર નામ ઔર નમૂદ, ઔર ઝાતી આરામ ઔર આસાઈશકા કોઈ ખયાલ રાહમેં માનેઅ ન હો, ઉસકા ઉઠના બૈઠના, બોલના ચાલના ગર્ઝ ઉસકી ઝિંદગીકી હર જુમ્બિશ વ હરકત ઈસી એક સિમ્તમેં સિમટકર રેહ જાએ. **ઈન્ન સલાતી વ નુસુકી વ મહ્યાય વ મમાતી લિલ્લાહિ રબ્બિલ આલમીન.**

સાહિબે સવાનેહ ઈસ મેઅયારસે :-

આઈન્દા સફહાતમેં જિસ દાઈએ હક ઔર દઅવતે હકકી તસ્વીર ખીંચી ગઈ હૈ મેરી આંખોંને ઉસકે ચેહરાકે હર ખદો ખાલકા મુશાહિદા કિયા થા. ઉસકે ઝાહિર ઔર ગાઈબકે હાલાત દેખતા ઔર સુનતા રહા. જિનકો યે સઆદત હાસિલ

નહીં હુઈ, ઉનકો ઈન સફહાતકે પઢનેસે ઉસકી પૂરી કૈફિયત માલૂમ હો જાએગી ઔર ઈસી ઝિમનમેં ઉસકે ઉસૂલ ઔર તરીકે દઅવત ઔર ખૂદ હકીકતે દઅવતકે સારે હાલાત વાઝેહ હો જાએંગે.

સિલસિલએ વલીયુલ્લાહ :-

હિન્દુસ્તાનકે આખિર જમાનેમેં અલ્લાહ તઆલાને ખાનદાને વલીયુલ્લાહકો ઈસ મુલ્કકી કુત્બિયત મરહમત ફરમાઈ થી, ચુનાંચે હિન્દુસ્તાનમેં તૈમૂરકી ઔલાદકી ગલત સિયાસતસે દીને ઈસ્લામકો જો નુકસાન પહોંચા ઉનકે તદારુક ઔર ઈસ્લાહકી ખિદમત ઈસ ખાનદાનકે ઉલમા ઔર ઉનકે રિશ્તેદારોંકે સુપુર્દ હુઈ ઔર ઉસ વક્તસે આજ તક યે સિલસિલા કાઈમ હૈ. ઈસ દઅવતકે મુરિસે અવ્વલ ભી ઈસી સિલસિલેસે જુડે હુએ હૈં.

સાહિબે સવાનેહકા સિલસિલએ નસબ :-

સાહિબે સવાનેહકે પર નાના મૌલાના મુઝફ્ફર હુસૈન સાહબ (રહ.) હઝરત શાહ મુહમ્મદ ઈસહાક દહેલવી (રહ.) કે અઝીઝ શાગિર્દ ઔર હઝરત શાહ મુહમ્મદ યાકૂબ સાહબ દહેલવી (રહ.) કે મજાઝ થે. ઔર મૌલાના મુઝફ્ફર હુસૈન સાહબ (રહ.) કે હકીકી ચચા મુફતી ઈલાહી બખ્શ સાહબ (રહ.) હઝરત શાહ અબ્દુલ અઝીઝ સાહબ (રહ.) કે મુમતાઝ શાગિર્દ ઔર મુરીદ બા ઈખ્લાસ થે ઔર ફિર અપને શેખકે ખલીફા હઝરત સૈયદ અહમદ શહીદ બરેલવી (રહ.) સે બૈઅત હુએ, યે દોનોં બુઝુર્ગવાર અપને વક્તકે નામવર સાહિબે તદરીસ વ ફતાવા ઔર સાહિબે ઝહદો તકવા થે જિનકે બરકાત ઉસ ખાનદાનકે અકસર અફરાદમેં ફૈલે જિસકી તફસીલ અહલે કિતાબસે માલૂમ હોગી.

સાહિબે સવાનેહકે વાલિદ ઔર દો ભાઈ સાહિબે ઝહદ ઔર તકવા ઔર સાહિબે ઈરશાદ થે. મૌલાનાકે વાલિદ પેહલે શખ્સ હૈં જિનસે અહલે મેવાતકો ખુલૂસ ઔર મુહબ્બત પૈદા હુવા ઔર ફિર ઉનકી વફાત પર ઉનકે બડે ભાઈ મૌલાના મુહમ્મદ

સાહબ (રહ.) ફકો ફાકા ઔર ઝહદ તવક્કુલકે સાથ ઈસ મસ્નદે ઈરશાદ પર બૈઠે ઔર સાહિબે સવાનેહ મૌલાના મુહમ્મદ ઈલયાસ સાહબ (રહ.) ઈસ સિલસિલાકે તીસરે બુઝુર્ગ થે.

ઉસ જમાનેમેં તબ્લીગી નાકામીકે વુજૂહ :-

સન ઈસ્વી ૧૯૨૧ કી બાત હૈ કે હિન્દુસ્તાનમેં આર્યા સમાજકી કોશિશસે જાહિલ નૌમુસ્લિમ દેહાતી ઈલાકોંમેં ઈસ્લામસે મુરતદ હોનેકી આગ ફૈલી. ઉસ આગકે બુઝાનેકે લિયે હર તરફ મુસલમાન ખડે હુએ. બહોતસી તબ્લીગી અંજુમનેં બનીં, હજારોં રૂપિયેકે ચંદે હુએ. મુબલ્લિગીન નોકર રખકર જગહ જગહ ફૈલાએ ગયે. મુનાઝિરીને ઈસ્લામને બહસ વ મુનાઝરાકે મૈદાન ગરમ કિયે ઔર કઈ સાલ તક બડે ધૂમધામસે યે કામ હોતા રહા, આખિર આહિસ્તા આહિસ્તા જોશો ખરોશ કમ હોતા ગયા. એક એક અંજુમન ટૂટ ગઈ. ચંદોંકી કમીસે મુબલ્લિગીન બર તરફ હોતે ગયે. મુનાઝિરીનકે બુલાવે ભી ઘટને લગે ઔર બિલઆખિર સમંદરમેં બિલકુલ સુકૂન પૈદા હો ગયા.

ઈસ નાકામીકે અસ્બાબ ક્યા થે? યે સારા તમાશા કામ કરનેવાલોંકી દિલી લગનકા નતીજા ન થા, ઔર ન મુબલ્લિગીન ઔર મુનાઝિરીન ઔર દાઈયાનકે દિલોંમેં દીનકી ધુન થી, બલ્કે જો કુછ થા વો લેન-દેનકા તબાદલા ઔર રોકડ નફાકી લાલચ થી. ઔર દીની દઅવત ઔર બાતિની ઈરશાદ ઔર તબ્લીગ, બાઝારકી કીમતસે ખરીદી નહીં જાતી.

અંબિયાકે ઉસૂલે દઅવત :-

(૧) અંબિયા (અલૈ.) કે ઉસૂલે દઅવતકી બુન્યાદી ચીઝ યેહી હૈ કે વો અપને કામકી ઉજરત ઔર મઝદૂરી કિસી મખ્લૂકસે નહીં ચાહતે. **વમા અસ્અલુકુમ્ અલૈહિ મિન્ અજ્ર, ઈન્ અજ્રિય ઈલ્લા અલા રબ્બિલ્ આલમીન.** ઉનકા મુત્તહિદા ઔર મુત્તફિકા ફૈસલા હૈ. ઈન્તિહા યે હૈ કે વો અપને કામકી કિસી

બંદાસે તારીફ ભી નહીં ચાહતે. ઉનકી દઅવતકી કશિશ ઔર તાસીર દો કુવ્વતોંકા નતીજા હોતી હૈ. મખ્લૂકકે હર અજરસે ઈસ્તિગ્ના ઔર બેનિયાઝી ઔર ઉનકી ઝાતી પાકીઝા ઝિંદગી "સૂરએ યાસીન" મેં ચંદ દાઈયાને હકકા ઝિક્ર હૈ જિસમેં એકકી તકઝીબકે બાદ દૂસરે રસૂલકી આમદ ઔર ઉસકી તાઈદકા બયાન હૈ. બિલઆખિર અકસાએ શહેરસે એક સઈદ હસ્તી આતી હૈ ઔર અપને હમ કૌમોંસે ખિતાબ કરકે કેહતી હૈ :-

યાકૌમિ ત્તબિઊલ્ ‌મુર્સલીન, ઈત્તબિઊ મલ્લા યસ્અલુકુમ્ અજ્રંવ્ વહુમ્ મુહ્તદૂન.

અય મેરે લોગો! ઉન પૈગંબરોંકી પૈરવી કરો. ઉનકી પૈરવી કરો જો તુમસે મઝદૂરી નહીં ચાહતે ઔર રાહે હિદાયત પાએ હુએ હૈં.

માલૂમ હુવા કે (૧) મુબલ્લિગકે લિયે પાકીઝગી ઔર મખ્લૂકસે બેનિયાઝી ઔર ઈખ્લાસ ઔર લિલ્લાહિયત ઉનકી તાસીરકા અસલ સરચશ્મા હૈ.

(૨) ઉનકી તબ્લીગ ઔર દઅવતકા દૂસરા મુહર્રિક ખુદાકે બંદોં પર રહમત ઔર શફકત ઔર ખૈરખ્વાહીકા જઝબા હૈ. બંદોંકી ઈસ તબાહ હાલતકો દેખકર ઉનકા દિલ જલતા હૈ ઔર ખૈરખ્વાહીસે ઉનકા દિલ ચાહતા હૈ કે કિસી તરહ ઉનકી હાલત સુધર જાએ, ઠીક ઈસ તરહ જિસ તરહ બાપ બેટેકી ઈસ્લાહ ઔર રુશ્દ ઔર હિદાયતકા તાલિબ મહઝ પિદરાના શફકત ઔર ખૈરખ્વાહીકી બિના પર હોતા હૈ. ઈસી તરહ મુબલ્લિગ ઔર દાઈકે અંદર ભી યેહી જઝબા હો. દીની ખૈરખ્વાહી ઔર મુસલમાનોં પર રહમત ઔર શફકતકી તાસીર ઉસકે દિલકો બેચૈન રખ્ખે. હઝરત હૂદ (અલૈ.) અપની ઉમ્મતકો કેહતે હૈં.

યા કૌમિ લૈસ બી સફાહતુંવ્ વલા કિન્ની રસૂલુમ્ મિર્રબ્બિલ્ આલમીન. ઉબલ્લિગુકુમ્ રિસાલાતિ રબ્બી વ અ-ન લકુમ્ નાસિહુન્ અમીન.

(સૂ. અઅરાફ : ૬૬)

અય મેરે લોગો! મૈં બેવકૂફ નહીં, લેકિન મૈં પરવરદિગારે આલમકા ભેજા હુવા હૂં. મૈં તુમકો અપને પરવરદિગારકા પૈગામ પહોંચાતા હૂં ઔર મૈં તુમહારા ખૈરખ્વાહ હૂં.

હઝરત સાલેહ (અલૈ.) અપની ઉમ્મતકો ખિતાબ કરકે ફરમાતે હૈં :-

યા કૌમિ લકદ્ અબ્લગ્તુકુમ્ રિસાલત રબ્બી વ નસહ્તુ લકુમ્ વલા કિલ્લા તુહિબ્બૂન ન્નાસિહીન. (સૂ. અઅરાફ ૭૯)

અય મેરે લોગો! મૈંને તુમકો અપને પરવરદિગારકા પૈગામ પહોંચા દિયા ઔર મૈંને તુમહારી ખૈરખ્વાહી કી લેકિન તુમ અપને ખૈરખ્વાહોંકો નહીં ચાહતે.

હઝરત નૂહ (અલૈ.) પર ઉનકી કૌમ ગુમરાહીકી તોહમત લગાતી હૈ ઉસકે જવાબમેં ફરમાતે હૈં :-

યા કૌમિ લૈસ બી ઝલાલતુંવ્ વલા કિન્ની રસૂલુમ્ મિર્રબ્બિલ્ આલમીન ઉબલ્લિગુકુમ્ રિસાલાતિ રબ્બી વ અન્સહુ લકુમ. (સૂ. અઅરાફ : ૬૧)

અય મેરે લોગો! મૈં બેહકા નહીં હૂં લેકિન પરવરદિગારે આલમકા ભેજા હુવા હૂં, તુમહેં અપને પરવરદિગારકે પૈગામ પહોંચાતા હૂં ઔર તુમહારા ભલા ચાહતા હૂં.

આં હઝરત (સ.અ.વ.) કે તબ્લીગી અહવાલ ઔર કૈફિયાતકા ઝિક્ર કુરઆન પાકમેં બારબાર હૈ ઔર હર બાર યે ઝાહિર હોતા હૈ કે હુઝૂરે અનવર (સ.અ.વ.) કો ઉમ્મતકા કિતના ગમ થા, ઐસા ગમ જિસકે બોઝસે પુશ્ત મુબારક ટૂટી જા રહી થી.

અલમ્ નશ્રહ્ લક સદ્રક. વ વઝઅ્ના અન્ક વિઝ્રકલ્લઝી અન્કઝ ઝહ્રક.

ક્યા હમને તુમહારે સીનાકો નહીં ખોલ દિયા ઔર તુમસે ઉસ બોઝકો નહીં ઉતાર લિયા જિસને તુમહારી પીઠકો તોડ દિયા થા.

ઉમ્મતકે ગમસે યે હાલ થા કે હુઝૂરે અકરમ (સ.અ.વ.) કો અપના જીના ભી દોભર (યાની મુશ્કિલ) માલૂમ હોતા થા અલ્લાહ તઆલાને તસલ્લી દી ઔર ફરમાયા.

લઅલ્લક બાખિઉન્ નફ્સક અલ્લા યકૂનૂ મુઅ્મિનીન.

(સૂ. શુઅરાઅ : ૧)

ક્યા ઈસ બાત પર આપ અપની જાન ઘોંટ ડાલેંગે કે યે ઈમાન નહીં લાતે.

યેહી મફહૂમ સૂરએ કહફકી એક આયતમેં ભી હૈ.

ફલઅલ્લક બાખિઉન્ નફ્સક અલા આષારિહિમ્ ઈલ્લમ્ યુઅ્મિનૂ

બિહાઝાલ્ હદીષિ અસફા. (સૂ. કહફ ૬)

તો ક્યા આપ ઉનકે પીછે અગર વો ઈમાન ન લાએં અપની જાન અફસોસ કરકે ઘોંટ ડાલેંગે.

ઈસી મુહબ્બત ઔર રહમતકા ઈકતિસાદ થા કે હુઝૂરે અનવર (સ.અ.વ.) પર મુસલમાનોંકી હર તકલીફ ભારી ગુઝરતી થી ઔર ચાહતે થે કે હર ભલાઈ ઔર ખૈરકા દરવાઝા ઉન પર ખુલ જાએ, ઈરશાદ હુવા :

લકદ્ જા અકુમ્ રસૂલુમ્ મિન્ અન્ફુસિકુમ્ અઝીઝુન્ અલૈહિ મા અનિત્તુમ્ હરીસુન્ અલૈકુમ્ બિલ્ મુઅ્મિનીન રઊફુ ર્રહીમ. (સૂ. તૌબા)

તુમહારે પાસ તુમહીંમેંસે એક રસૂલ આયા જિસ પર તુમહારા તકલીફમેં પડના શાક હોતા હૈ તુમહારી ભલાઈકા હરીસ હૈ ઔર ઈમાનવાલોં પર મહેરબાન ઔર રહીમ હૈ.

(૩) દઅવત ઔર તબ્લીગકા તીસરા ઉસૂલ યે હૈ કે નરમી, સહૂલત, આહિસ્તગી, દાનિશમંદી ઔર ઐસે ઉસ્લૂબ (ઢંગ) સે બાતચીત કી જાએ કે જિસસે મુખાતબ પર દાઈકે ખુલૂસ ઔર મુહબ્બત ઔર શફકતકા અસર પડે ઔર બાત મુખાતબકે દિલમેં ઉતર જાએ. ફિરઔન જૈસે ખુદાઈ મુદઈ કાફિરકે પાસ હઝરત મૂસા (અલૈ.) જૈસે ઉલુલ અઝમ નબી ભેજે જાતે હૈં તો ઉનસે કહા જાતા હૈ :

ફકૂલા લહૂ કૌલલ્ લય્યિના. (સૂ. તૉહા)

તુમ દોનોં (હઝરત મૂસા વ હારૂન) ફિરઔનસે નરમ ગુફતગૂ કરના.

મુનાફિકીનને ઈસ્લામકો નુકસાન પહોંચાના ચાહા, ઔર જિસ તરહ ઈસ્લામકી દઅવત ઔર મુહમ્મદ રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) કી રિસાલતકો નાકામ કરના ચાહા, વો બિલકુલ ઝાહિર હૈ, ફિર ભી આપકો યેહી હુકમ દિયા જાતા હૈ.

ફઅઅ્રિઝ્ અન્હુમ્ વ ઈઝ્હુમ્ વ કુલ્લહુમ્ ફી અન્ફુસિહિમ્ કૌલમ્ બલીગા.

તો આપ ઉનસે દરગુઝર કીજિયે ઔર ઉનકો નસીહત કીજિયે ઔર ઉનસે ઉનકે મઆમલેમેં ઐસી બાત કીજિયે જો ઉનકે દિલમેં ઉતર જાએ.

ઈસસે અંદાઝા હોગા કે જબ ઈસ નરમી ઔર સહૂલત ઔર દિલમેં ઘર કર લેનેવાલી બાતકા તરીકા મુનાફિકોંસે બરતનેકા હુકમ હોતા હૈ તો આમ નાદાન

મુસલમાનોંકો સમઝાને ઔર બતાનેકા કૈસા તરીકા હોના ચાહિયે. ઈસી લિયે અલ્લાહ તઆલાને દઅવતકે ઈસ ઉસૂલકો નીચેવાલી આયતમેં તફસીલસે ઝાહિર ફરમા દિયા હૈ. ઈરશાદ હોતા હૈ :-

ઉદ્‌ઉ ઈલા સબીલિ રબ્બિક બિલ્ હિક્‌મતિ વલ મૌઈઝતિલ્ હસનતિ વ જાદિલ્હુમ્ બિલ્લતી હિય અહ્‌સન. (સૂ. બની ઈસરાઈલ)

આપ અપને પરવરદિગારકી તરફ લોગોંકો દાનિશમંદી ઔર અચ્છી નસીહતકે ઝરીઆસે દઅવત દેં ઔર બહસ ઔર મુબાહિસા કરેં તો વો ભી ખૂબીસે.

આં હઝરત (સ.અ.વ.) ને જબ યમનકી તરફ દો સહાબિયોંકો ઈસ્લામકા દાઈ બનાકર ભેજા તો ઉનકો ચલતે વક્ત યે નસીહત ફરમાઈ :-

યસ્સિરા વલા તુઅસ્સિરા વ બશ્શિરા વલા તુનફ્ફિરા.

(સહીહ મુસ્લિમ, બુખારી)

તુમ લોગોંકો આસાનીકી રાહ બતાના ઉનકો પરેશાનીમેં ન ડાલના. ઉનહેં ખૂશખબરી સુનાના ઔર નફરત ન દિલાના.

દેખનેમેં તો યે ઈરશાદે નબવી દો દો લફ્ઝકે દો ફકરે હૈં. મગર ઉનમેં તબ્લીગકે તરીકેકા એક દફતર બંદ હૈ. દાઈ ઔર મુબલ્લિગકો ચાહિયે કે જિસ જમાઅતકો દઅવત દે ઉસમેં આસાનસે આસાન તરીકેસે દીનકો પેશ કરે ઔર શુરૂઅ હીમેં સખ્તી ન કરે. ઉનકો ખૂશખબરી ઔર આમાલકી બશારત ઔર રહમત ઔર મગફિરતે ઈલાહીકી વુસ્અતકા તઝકિરા કરે, ઉનકો દીનકા હૌસલા દિલાએ.

ઈસકા યે મતલબ નહીં કે અકાઈદ ઔર ફરાઈઝમેં મુદાહનત (સુસ્તી) કી જાએ. યે તો કિસી હાલમેં જાઈઝ નહીં, બલ્કે યે મકસદ હૈ કે કામકે તરીકેમેં સહૂલત ભી ઔર નરમી ભી બરતી જાએ. ફરાઈઝકે અલાવા દૂસરે આમાલ જો ફર્ઝે કિફાયા યા મુસ્તહબ્બાત હોં યા જિનકે સબબસે દીનમેં ફિત્ના પૈદા હોનેકા અંદેશા હો ઉનમેં ઝિયાદા સખ્તગીરી ન કી જાએ. યા જિન ઉમૂરમેં ફુકહા ઔર મુજતહિદીનને મુખ્તલિફ રાહેં ઈખ્તિયાર કી હૈં ઉનમેંસે કિસી એક હી રાહકે કુબૂલમેં સખ્તી ન કી જાએ. યા મસાઈલકે બયાનમેં જિસ હદ તક અલ્લાહ તઆલાને વુસ્અત પૈદા કર રખ્ખી હૈ ઉસમેં અઝ્મ વ તકવાકે લિયે તંગી ન કી જાએ.

ઈન ઉમૂરકી મિસાલેં સીરત વ સુનને નબવીમેં બકસરત મિલતી હૈં. ચુનાંચે અકાઈદ ઔર ફરાઈઝમેં સુસ્તી કરનેકી મમાનિઅત કુરઆન પાકકી કઈ આયતોંમેં હે. કુફફાર ઈસ્લામકે અકાઈદુમેં કુછ નરમી ચાહતે હૈં.

વદ્દૂ લૌ તુદ્હિનુ ફયુદ્હિનૂન (સૂ. કલમ)

કુફફાર ચાહતે હૈ કે આપ કુછ નરમી કરેં તો વો ભી નરમી કરેં, મગર ઉસકી ઈજાઝત નહીં દી ગઈ.

(૪) ઈસ ઉસૂલકા લાઝમી નતીજા યે હૈ કે દઅવત ઔર તબ્લીગમેં અહમ ફિર અહમકી તરતીબ સામને રહે. આં હઝરત (સ.અ.વ.) ને તબ્લીગ શુરૂ ફરમાઈ તો સબસે પેહલા ઝોર સિર્ફ તૌહીદ ઔર રિસાલત પર સર્ફ ફરમાયા, લા ઈલાહ ઈલ્લલ્લાહ યાની કલિમએ ઈસ્લામકી દઅવત શુરૂ કી. કુરૈશ પૂછતે હૈં કે આપ હમસે ક્યા ચાહતે હૈં? ફરમાયા ફક્ત એક કલિમહ (બાત) અગર તુમ ઉસકો માન લોગે તો સારા અરબ ઔર અજમ તુમહારા ઝેરે ફરમાન (તાબે) હો જાએગા. અલ્લાહ તઆલાકી ઉલૂહિયત ઔર રસૂલકી રિસાલત હકીકતમેં વો બીજ હૈ જિસકે અંદરસે સારે અહકામકા ફલ ઔર પત્તા નિકલતા હૈ. સબસે પેહલે ઈસીકા બીજ બોના ચાહિયે ઉસકે બાદ અહકામકા દૌર આતા હૈ.

કુરઆન પાકકા તરીકે નુઝૂલ ખૂદ ઈસ તરીકે દઅવતકી સહીહ મિસાલ હે. હઝરત આઈશા (રદિ.) ફરમાતી હૈં કે કુરઆન પાકમેં પેહલે દિલોંકો નરમ કરનેવાલી આયતેં નાઝિલ હુઈ જિનમેં જન્નત ઔર દોઝખકા ઝિક્ર હૈ, યાની જિનમેં તરગીબ ઔર તરહીબ હૈ. ફિર જબ લોગ ઈસ્લામકી તરફ માઈલ હુએ તો હલાલ ઔર હરામકી આયતેં નાઝિલ હુઈ, ઔર અગર પેહલે યેહી ઉતરતા કે શરાબ મત પિયો તો કૌન માનતા. ઈસ હદીસસે માલૂમ હુવા કે કુરઆન પાકકે નુઝૂલમેં ભી યે તબ્લીગી તરતીબ સામને રહી હૈ.

તાઈફકા વફદ જબ બારગાહે નબવી (સ.અ.વ.) મેં હાઝિર હુવા તો ઉસને અપને ઈસ્લામકી યે શર્ત પેશ કી કે ઉનસે નમાઝ મઆફ કર દી જાએ. આં હઝરત (સ.અ.વ.) ને ફરમાયા જિસ દીનમેં ખુદાકે સામને ઝુકના ન હો વો કિસ કામકા? (લા ખૈર ફી દીનિન લા રુકૂઅ ફીહિ) ફિર ઉનહોંને યે શર્ત પેશ કી કે ઉનસે

ઉશ્ર (માલકા દસવાં હિસ્સા) વુસૂલ ન કિયા જાએ ઔર ન મુજાહિદીનકી ફૌજમેં ઉનકો ભરતી કિયા જાએ. આપ (સ.અ.વ.) ને યે દોનોં શરતેં કુબૂલ કર લીં ઔર ઈરશાદ ફરમાયા કે જબ યે મુસલમાન હો જાએંગે તો ઉશ્ર ભી દેંગે ઔર જિહાદમેં ભી શરીક હોંગે. મુહદ્દિસીન લિખતે હૈં કે નમાઝ ચૂંકે ફૌરન વાજિબ હોતી હૈ ઔર દિનમેં પાંચ દફા વાજિબ હોતી હૈ ઈસ લિયે ઉસમેં નરમી નહીં બરતી ગઈ. ઔર જિહાદકી શિરકત ચૂંકે ફર્ઝે કિફાયા હૈ ઔર કિસી ખાસ વક્ત પર ફર્ઝ હોતા હૈ. ઔર ઝકાત ઔર ઉશ્રકે વુજૂબકે લિયે ચૂંકે એક સાલકી મુદ્દતકી વુસ્અત થી ઔર બાદકો ભી વો દેરસે અદા હો સકતી હૈ ઈસ લિયે ઈન દોનોં બાતોંમેં નરમી ઝાહિર ફરમાઈ. ઈસસે તબ્લીગકે હકીમાના ઉસૂલ પર પૂરી રોશની પડતી હૈ.

આં હઝરત (સ.અ.વ.) ને જબ હઝરત મઆઝ બિન જબલ (રદિ.) કો યમન ભેજા તો ઈરશાદ ફરમાયા "તુમ ઐસે લોગોંમેં જા રહે હો જહાં અહલે કિતાબ ભી હૈં. જબ તુમ વહાં પહોંચો તો ઉનકો સબસે પેહલે યે બતાઓ કે અલ્લાહકે સિવા કોઈ માબૂદ નહીં ઔર યે કે મુહમ્મદ (સ.અ.વ.) અલ્લાહકે રસૂલ હૈં. જબ વો યે માન લેં તો ઉનહેં યે બતાઓ કે અલ્લાહ તઆલાને ઉન પર દિનમેં પાંચ વક્તકી નમાઝેં ફર્ઝ કી હૈં. જબ વો તુમહારી યે બાત ભી માન લેં તો ઉનહેં યે બતાઓ કે અલ્લાહ તઆલાને તુમ પર ઝકાત ભી ફર્ઝ કી હે જો દૌલતમંદોંસે લી જાએ ઔર ગરીબોંકો દી જાએ, ઔર જબ વો ઈસકો માન લેં તો ઝકાતમેં ચુન ચુનકર ઉનકે અચ્છે માલ છાંટકર ન લો. ઔર મઝલૂમકી બદ દુઆસે બચના, કે ઉસકે ઔર અલ્લાહ તઆલાકે દરમિયાન કોઈ ચીઝ હાઈલ નહીં.

ઈસ હદીસસે ભી દઅવતકી હકીમાના તરતીબકા ઈઝહાર હોતા હૈ.

(૫) તબ્લીગ ઔર દઅવતકે ઉન ઉસૂલોંમેંસે જો આં હઝરત (સ.અ.વ.) કી સીરતમેં નુમાયાં માલૂમ હોતે હૈં. એક અર્ઝ હૈ યાની હુઝૂર અનવર (સ.અ.વ.) ઈસકા ઈન્તિઝાર નહીં ફરમાતે થે કે લોગ આપ (સ.અ.વ.) કી ખિદમતમેં ખૂદ હાઝિર હોં, બલ્કે આપ (સ.અ.વ.) ઔર આપકે દાઈ લોગોં તક ખૂદ પહોંચતે થે ઔર હકકી દઅવત દેતે થે. યહાં તકકે કભી કભી લોગોંકે ઘરોં તક ખૂદ પહોંચ જાતે થે, ઔર કલિમએ હકકી દઅવત પેશ ફરમાતે થે. મક્કા મુઅઝ્ઝમાસે સફર કરકે

તાઈફ તશરીફ લે ગયે ઔર વહાં અબ્દ યાલૈલ રઈસોંકે ઘરોં પર જાકર તબ્લીગકા ફર્ઝ અદા ફરમાયા. હજકે મોસમમેં એક એક કબીલાકે પાસ તશરીફ લે જાતે ઔર ઉનકો હકકા પૈગામ પહોંચાતે ઔર ઉનકે સખ્ત જવાબોંકી પરવા ન ફરમાતે થે. આખિર ઈસી તલાશમેં યસરબકે વો સઆદતમંદ મિલે જિનકે હાથોંસે ઈમાન ઔર ઈસ્લામકી દૌલત મક્કા મુઅઝ્ઝમાસે મદીના મુનવ્વરહકો મુન્તકિલ હુઈ.

સુલહે હુદૈબિયહકે બાદ જબ મુલ્કમેં અમન ઔર અમાન ઔર ઈત્મીનાન હુવા તો ઈસ્લામકે સફીર મિસર ઔર ઈરાન ઔર હબ્શકે બાદશાહોં ઔર ઉમ્માન ઔર બહરૈન ઔર યમન ઔર હુદૂદે શામકે રઈસોંકે પાસ ઈસ્લામકા પૈગામ લેકર પહોંચે. ઔર મુખ્તલિફ સહાબા (રદિ.) ને અરબકે મુખ્તલિફ સૂબોં ઔર કબીલોંમેં જાકર ઈસ્લામકી તબ્લીગ કી. હઝરત મુસઅબ બિન ઉમૈર (રદિ.) મદીના મુનવ્વરહ ગયે. હઝરત અલી (રદિ.) ઔર મઆઝ બિન જબલ (રદિ.) ને યમનકા રૂખ કિયા યેહી હાલ હર દૌરકે ઉલમાએ હક ઔર અઈમ્મએ દીનકા રહા.

ઈસસે માલૂમ હુવા કે દાઈ ઔર મુબલ્લિગકા ખૂદ ફર્ઝ હૈ કે વો લોગોં તક પહોંચે ઔર હકકા પૈગામ પહોંચાએ. બાઝ લોગોંકો ખાનકાહ નશીનોંકે મૌજૂદા તર્ઝસે યે શુબા પૈદા હોતા હૈ કે ઉન બુઝુર્ગોંકા હમેશાસે યેહી તરીકા રહા હૈ હાલાંકે યે બિલકુલ ગલત હૈ. ઉન બુઝુર્ગોંકી સીરતોં ઔર તઝકિરોંકો ખોલકર પઢેં તો માલૂમ હોગા કે યે કહાંકે રેહનેવાલે થે, ફૈઝ કહાં પાયા ઔર જો પાયા ઉસકો કહાં કહાં બાંટા ઔર કહાં જાકર ઝેરે ઝમીંમેં આરામ કિયા. યાની દફન હુએ. ઔર યે ઉસ વક્ત કિયા જબ દુનિયા રેલ્વે, લારિયોં, મોટરોં ઔર સફરોંકે દૂસરે રાહતકે સામાનસે મેહરૂમ થી. મુઈનુદ્દીન ચિશ્તી (રહ.) સીસ્તાનમેં પૈદા હુએ. ચિશ્ત વાકેઅ અફગાનિસ્તાનસે દૌલત પાઈ ઔર રાજપૂતાનાકે કુફિસ્તાનમેં આકર હકકી રોશની ફૈલાઈ. ફરીદ શકરગંજ સિંધકે કિનારોંસે દેહલી તક ઔર દેહલીસે પંજાબ તક આએ ગયે ઔર ઉનકે મુરીદોં દર મુરીદોંમેં હઝરત નિઝામુદ્દીન સુલતાન ઔલિયા (રહ.) ઔર ફિર ઉનકે ખુલફાકે અહવાલ ઔર ઉનકે સફરકે મકામાત ઔર ઉનકે મઝારાતકી જગહકો દેખિયે કે વો કહાં કહાં હૈં. કોઈ દક્ષિણમેં, કોઈ માલવામેં હૈ, કોઈ બંગાલમેં હૈ ઔર કોઈ અલગ રાજયમેં હૈ.

(૬) ઈસ્લામી દઅવત ઔર તબ્લીગકા એક બડા ઉસૂલ નફીર હૈ, યાની દીનકી તલબ ઔર તબ્લીગકે લિયે વતન છોડકર ઐસે મકામાત પર જાના જહાં દીન હાસિલ હો સકે ઔર ફિર વહાંસે લૌટકર અપને વતનમેં આકર અપને કબીલોં ઔર હમ કૌમોંકો ઉસ ફૈઝસે ફાઈદા પહોંચાના, સૂરએ નિસાઅકી નીચેકી આયત અગરચે અપને શાને નુઝૂલકે લિહાઝસે જંગકે મૌકાકી હૈ મગર અલ્ફાઝકે ઉમૂમકી બિના પર હર ઉસ નફીરકો શામિલ હૈ જો કિસી કારે ખૈરકે લિયે કી જાએ. જૈસાકે કાઝી બૈઝાવીને ભી અપની તફસીરમેં ઈસકી તરફ ઈશારા કિયા હૈ.

યા અય્યુહલ્લઝીન આમનૂ ખુઝૂ હિઝરકુમ્ ફન્ફિરૂ ષુબાતિન્ અવિન્ફિરૂ જમીઆ. (સૂ. નિસાઅ)

અય ઈમાનવાલો! અપના બચાવ કરો. ઔર અલગ અલગ યા જથ્થા બનાકર ઘરોંસે નિકલો.

એક દૂસરી આયત ખાસ ઈસી મફહૂમકી સૂરએ તૌબામેં હૈ.

વમા કાનલ્ મુઅ્મિનૂન લિયન્ફિરૂ કાફ્ફતન્ ફલૌ લા નફર મિન્ કુલ્લિ ફિર્કતિમ્ મિન્હુમ્ તાઈફતુલ્ લિયતફક્કહૂ ફીદીનિ વલિયુન્ઝિરૂ કૌમહુમ્ ઈઝા રજઊ ઈલૈહિમ્ લઅલ્લહુમ્ યહ્ઝરૂન. (સૂ. તૌબહ આ. ૧૨૨)

યે તો નહીં હો સકતા કે સારે મુસલમાન ઘરોંસે નિકલેં, તો ક્યૂં હર ગિરોહસે કુછ લોગ ઈસ ગર્ઝકે લિયે ઘરોંસે નહીં નિકલતે કે વો દીનકા ઈલ્મ હાસિલ કરેં, ઔર જબ વો અપને ઘર લૌટકર આએં તો અપને લોગોંકો અલ્લાહસે ડરાએં તાકે વો ભી બુરાઈયોંસે બચને લગેં.

નબી (સ.અ.વ.) કે જમાનેમેં ઈસી તરહ વુફૂદ બના બનાકર અલગ અલગ કબીલોંસે લોગ મદીના મુનવ્વરહ આતે થે ઔર હફતા અશરા બાઝ દો અશરે રેહકર દીનકા ઈલ્મ ઔર અમલ હાસિલ કરકે અપને અપને ઘરોંકો લૌટતે થે ઔર બકિય્યા લોગોંકો દીનસે વાકિફ કરનેકા કામ કરતે થે.

(૭) આં હઝરત (સ.અ.વ.) કે મુબારક જમાનેમેં મસ્જિદે નબવીકે ચબૂતરા પર અસ્હાબે સુફ્ફા (રદિ.) કા હલ્કા થા કે જિનકા કહીં ઘર ન થા. ગુઝર બસરકી સૂરત યે થી કે યે લોગ દિનકો જંગલસે લકડિયાં કાટ કાટકર લાતે ઔર

બાઝારમેં બેચતે ઔર રાતકો કિસી મુઅલ્લિમકે પાસ દીનકા ઈલ્મ સીખતે ઔર જરૂરતકે વક્ત મુખ્તલિફ મકામોંમેં ભી મુબલ્લિગ બનાકર ભેજે જાતે. જરૂરી મશાગિલકે અલાવા દીનકી તાલીમ, હુઝૂરે અનવર (સ.અ.વ.) કી સોહબતસે ફૈઝયાબી ઔર ઈબાદતમેં લગા રેહના ઉનકે કામ થે.

ઈસસે માલૂમ હુવા કે એક ઐસે ગિરોહકા ઈન્તિઝામ રખના ભી જમાઅતકે નઝમસે હૈ. ઔર યે ભી માલૂમ હુવા કે યે ગિરોહ ખાસ તરતીબકે માતહત પૈદા હોતા થા ઔર સોહબતે નબવીકી બરકતસે ઝાહિરી ઔર બાતિની ફુયૂઝસે માલામાલ રેહતા થા ઔર તબ્લીગ ઔર દઅવતકે કામોંકો અંજામ દેતા થા.

(૮) તાલીમકા તરીકા ઝિયાદા તર ફૈઝે સોહબત, ઝબાની તાલીમ ઔર અહકામ ઔર મસાઈલકા ઝિક્ર ઔર મુઝાકરા ઔર એક દૂસરેસે પૂછના ઔર સીખના ઔર બતાના થા. ઉનકી રાતેં ઈબાદતોંસે મામૂર (આબાદ) રેહતી થીં ઔર દિન કારોબારે દીનમેં મસરૂફ.

યે દઅવત અસલસે કરીબતર હૈ :-

ઉપરકી સતરોંમેં તબ્લીગ ઔર દઅવતકે ઉસૂલ પર જો કુછ આપકે સામને પેશ કિયા ગયા હૈ ઉસસે માલૂમ હોગા કે ઈસ્લામકે તબ્લીગી ઉસૂલ ઔર દઅવતકે તરીકે ક્યા હૈં. ઔર જહાં તક હમ સમઝ સકતે હૈં આઈન્દા સફહાતમેં જો કુછ કહા ગયા હૈ ઔર જિસ દઅવત ઔર તબ્લીગકે ઈલ્મી ઔર અમલી ઉસૂલ ઔર આઈનકા તઝકિરા હૈ વો મૌજૂદા હિન્દુસ્તાનકી તમામ દીની તેહરીકોંમેં અસલે અવ્વલસે ઝિયાદા કરીબ હૈ.

તબ્લીગકી અહમિય્યત :-

હકીમાના તબ્લીગ ઔર દઅવત, અમ્ર બિલ મઅરૂફ ઔર નહી અનિલ મુન્કર ઈસ્લામકે જિસ્મકી રીડકી હડ્ડી હૈ. ઈસ પર ઈસ્લામકી બુન્યાદ, ઈસ્લામકી કુવ્વત, ઈસ્લામકી વુસ્અત ઔર ઈસ્લામકી કામિયાબી મુન્હસિર (વાબસ્તા) હૈ.

ઔર આજ સબ જમાનોંસે બઢકર ઈસકી જરૂરત હૈ. ઔર ગૈર મુસલમાનોંકો મુસલમાન બનાનેસે ઝિયાદા અહમ કામ મુસલમાનોંકો મુસલમાન, નામકે મુસલમાનોંકો કામકા મુસલમાન ઔર કૌમી મુસલમાનોંકો દીની મુસલમાન બનાના હૈ. હક હૈ કે આજ મુસલમાનોંકી હાલત દેખકર કુરઆન પાકકી યે નિદા :

યા અય્યુહલ્લઝીન આમનૂ આમિનૂ.

અય મુસલમાનોં! મુસલમાન બનો.

કો પૂરે ઝોર શોરસે બુલંદ કિયા જાએ. શહેર શહેર, ગાંવ ગાંવ ઔર દર દર ફિરકર મુસલમાનોંકો મુસલમાન બનાનેકા કામ કિયા જાએ. ઔર ઈસ રાહમેં વો જફાકશી, વો મહેનત કોશી ઔર વો હિંમત ઔર વો મુજાહિદા સર્ફ કિયા જાએ જો દુનિયાદાર લોગ દુનિયાકી ઈઝઝત ઔર તાકત હાસિલ કરનેમેં સર્ફ કર રહે હૈં, જિસમેં હુસૂલે મકસદકી ખાતિર હર પૂંજીકો કુરબાન કરને ઔર હર રૂકાવટકો બીચસે હટાનેકે લિયે નાકાબિલે તસ્ખીર તાકત પૈદા હોતી હૈ. કશિશસે, જાન ઔર માલસે, હર રાહસે ઉસમેં કદમ આગે બઢાયા જાએ ઔર હુસૂલે મકસદકી ખાતિર વો જુનૂનકી કૈફિયત અપને અંદર પૈદા કી જાએ જિસકે બગૈર દીન ઔર દુનિયાકા ન કોઈ કામ હુવા હૈ ઔર ન હોગા.

ઈસ જુનૂનકી ઈસ જમાનેમેં મિસાલેં આપ દેખના ચાહતે હૈં તો અસલ કિતાબકો શુરૂ કરેં.

વસ્સલામ

નાચીઝ સૈયદ સુલેમાન નદવી

મે, સન ઈસવી ૧૯૪૭

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

મુકદ્દમા

ઝીલ કઅદા સન હિજરી ૧૩૫૮ (ડિસેમ્બર સન ઈસવી ૧૯૩૯) કા ઝિક્ર હૈ કે તીન દોસ્ત અપની અપની જગહસે ચલકર સહારનપુરમેં જમા હુએ તાકે ચંદ દીની મરકઝોંકો દેખેં ઔર વહાં જો કુછ દીની ઔર ઈસ્લાહી કામ હો રહા હૈ ઉસકો દેખકર કુછ અપને મુતઅલ્લિક ભી ફૈસલા કરેં.

ઉન મરકઝોંકી મુખ્તસરસી ફેહરિસ્તમેં એક નિઝામુદ્દીનકા તબ્લીગી મરકઝ ભી થા જિસકો ઈસ સફરકે આખિરમેં રખ્ખા ગયા થા.

દોસ્તોંકે ઈસ મુખ્તસરસે કાફલેમેં (જિસકો શાયદ દીની તલાયા દીની ગશ્ત કેહના બેમહલ હોગા) યે લિખનેવાલા (મંઝૂર નોઅમાની) ઉસ આખરી મરકઝકે રૂહે રવાં હઝરત મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ (રહ.) સે સબસે ઝિયાદા વાકફિયત (જાનકારી) રખતા થા. ઔર યાદ આતા હૈ કે સાથિયોંમેં મૌલાના (રહ.) કી ઈસ સીરતકે મુઅલ્લિફ (મૌલાના સૈયદ અબુલ હસન અલી સાહબ) કો ઉસ મરકઝમેં હાઝિર હોને ઔર મૌલાનાસે મિલનેકા હમમેં સબસે ઝિયાદા શૌક થા.

મેરી વાકફિયતકી બુન્યાદ તો યે થી કે મુખ્તસર તૌર પર ઈસ સિલસિલેકે તમામ અકાબિરોંસે ઉમૂમન વાકફિયત રખતા હૂં, દેવબંદમેં તાલિબે ઈલ્મીકે કિયામ હીકે જમાનેસે ઈસ જમાઅતકે સાથ જો દીની ઔર ફિક્રી રાબ્તા ઔર અકીદત ઔર મુહબ્બતકી જો દૌલત મુઝે નસીબ રહી ઉસકી બિના પર ઉસકી કોઈ મુમતાઝ શખ્સિયત મેરે લિયે બેગાના (અજનબી) ન થી, ઈસકે અલાવા મેવાતકે એક તબ્લીગી જલ્સામેં મુઝે હાઝરી ઔર શિરકતકા ઈત્તિફાક ભી હો ચુકા થા જિસમેં

હઝરત મૌલાના મરહૂમ ભી તશરીફ રખતે થે.

લેકિન મુઝે ઈસ હકીકતકા ઈકરાર હૈ કે મેરી વાકફિયત (પહેચાન) મૌલાનાસે બિલકુલ ઉપરી ઔર સરસરી થી, મૈં ઉનકો બસ એક મુખ્લિસ બુઝુર્ગ ઔર હક્કાની આલિમ સમઝતા થા જો ઈખ્લાસકે સાથ તબ્લીગકા કામ કર રહે હૈં. ઔર ઈસ તબ્લીગકા ખાકા મેરે ઝહનમેં બસ યે થા કે વો જાહિલ ઔર ગાફિલ દેહાતી મુસલમાનોંકો કલિમહ સિખાતે ઔર નમાઝ રોઝા પર લગાતે હૈં.

મેરા અબ ખયાલ હોતા હૈ કે ઐસી અધૂરી ઔર સતહી વાકફિયત અકસર ફાઈદા ઉઠાનેસે રૂકાવટ ઔર અચ્છા ખાસા હિજાબ સાબિત હોતી હૈ, આદમી સમઝતા હૈ કે મૈં વાકિફ હૂં લેકિન ઈસ અધૂરી વાકફિયત ઔર ઉસસે પૈદા શુદા નીચી સોચકી વજહસે ઉસકે દિલમેં વો શૌક ઔર તલબકા વો જોશ પૈદા નહીં હોતા જો ઉસ નાવાકિફકે દિલમેં હોતા હૈ જો તેહકીક ઔર તલાશકે લિયે નિકલતા હૈ, મેરા ખયાલ હૈ કે અપને જમાનેકે અકાબિર ઔર અપને શહેરકે બડે મરતબા વાલી હસ્તિયોંસે અકસર કરીબકે લોગોંકી મહેરૂમીકા સબબ શાયદ ઝિયાદાતર યેહી રહા હૈ.

હમારે દોસ્ત (મુઅલ્લિફે સવાનેહ) મૌલાનાસે સિર્ફ ઈસ વજહસે વાકિફ થે કે ઉનકે વાલિદ મગફૂરકે દોસ્ત (મુન્શી મુહમ્મદ ખલીલ સાહબ) ને એક આધ બાર ઉનકે સામને મૌલાનાકા તઝકિરા કિયા થા, ઔર કરનાલકે એક સફરમેં (જો મૌલાના સૈયદ સુલેમાન સાહબ નદવીકે સાથમેં હુવા થા) એક મજલિસમેં એક વાકિફ કારને મૌલાનાકી તબ્લીગી સરગરમિયોંકા ઝિક્ર કિયા થા. ઉસકે બાદ ઉનહોંને મૌલાનાકી દીની દઅવતકે મુતઅલ્લિક સૈયદ અબુલ આ'લા સાહબ મૌદૂદીકા એક મઝમૂન પઢા થા જો ઉનહોંને મેવાતકે એક મુખ્તસરસે સફરસે મુતાસ્સિર હોકર "એક અહમ દીની તેહરીક" કે ઉનવાનસે અપને રિસાલા" તર્જુમાનુલ કુરઆન" બાબત માહ શઅબાન સન હિજરી ૫૮ મેં લિખ્ખા થા.

વો મુઝસે મૌલાનાકે મુતઅલ્લિક પૂછતે થે ઔર મૈં જિતના કુછ જાનતા થા બતલાતા થા, ઈસ ખયાલસે કે પેહલેસે વો કોઈ ઐસા તસવ્વુર કાઈમ ન કર લેં જિસકો ન પાકર ઉનહેં માયૂસી હો, મૈં યે જરૂર કેહતા થા કે મૌલાનાકી ઝબાનમેં એક તરહકી લુકનત હૈ ઔર વો બાઝ ઔકાત અપના મુદઆ (મકસદ) ભી પૂરે તૌર પર ઝાહિર નહીં કર પાતે હૈં.

ખુદાકા કરના, દેહલી પહોંચકર મૈં એક સખ્ત જરૂરત ઔર તલબીકી બિના પર અપને દોનોં રફીકોંકો છોડકર બરેલી આ ગયા, ઔર મુઅલ્લિફે કિતાબ ઔર ઉનકે બિલા વાસ્તા ઔર મેરે બિલ વાસ્તા દોસ્ત મૌલવી અબ્દુલ વાહિદ સાહબ (એમ. એ.) નિઝામુદ્દીન ઔર વહાંસે મેવાત ગયે ઔર વહાંસે વાપસી પર મૌલાનાકી મુલાકાતસે મુશર્રફ હુએ જિસકી મુફસ્સલ રૂદાદ (કારગુઝારી) મૌલાના સૈયદ અબુલ હસન અલી સાહબ હીકે કલમસે ઝીલ હજ્જહ સન હિજરી ૧૩૫૮ કે અલ ફુરકાનમેં એક હફતા ચંદ દીની મરકઝોંમેં કે ઉનવાનસે શાએઅ હો ચુકી હૈ.

ઉસકે બાદ મૌલાના સૈયદ અબુલ હસન અલી સાહબકે ખુતૂતસે માલૂમ હોતા રહા કે વો મૌલાનાકે પાસ જાતે રેહતે હૈં ઔર ઉનકા તઅસ્સુર (અસર) મૌલાનાકી દઅવતસે ઔર ઉનકી મુનાસિબત મૌલાનાકે ઈરશાદાતસે બઢ્હ રહી હૈ, યહાં તકકે મુઝે ભી ઉનકે સાથમેં મૌલાનાકી ખિદમતમેં હાઝિર હોનેકે મૌકે હાસિલ હુએ. ઈસ સિલસિલેકે વાકિઆત ઔર તઅસ્સુરાત વક્તન ફવક્તન "અલ ફુરકાન" મેં શાએઅ હોતે રહે હૈં ઔર ઈસ વક્ત ઉનકી તફસીલ મકસૂદ નહીં.

યહાં સિર્ફ યે કેહના હૈ કે મૌલાનાકે યહાં જબ બારબાર હાઝરી હુઈ ઔર બાઝ સફરોંમેં ભી યકસૂઈકે સાથ ખિદમતમેં હાઝિર રેહને ઔર ઉનકે ઈરશાદાતકો તફસીલસે સુનનેકા મૌકા મિલા તો દિલો દિમાગ પર દો અસર હુએ.

એક તો યે કે મૌલાનાકી દઅવત બડી ગેહરી ઔર ઉસૂલી દઅવત

હૈ. જો મહઝ ગલ્બએ હાલકા નતીજા નહીં હૈ બલ્કે અલ્લાહ તઆલાકી ખાસ મદદ ઔર તૌફીકકે સાથ ઉસૂલે દીનમેં બહોત ગેહરી ગૌરો તદબ્બુર, કુરઆન ઔર હદીસકે ગેહરે મુતાલઆ ઔર તફક્કુર, દીનકે મિઝાજ ઔર તબીઅતસે વાકફિયત ઔર સહાબએ કિરામ (રદિ.) ઔર કર્ને અવ્વલ (સહાબા રદિ.) કે તર્ઝે ઝિંદગીકે વસીઅ ઔર ગેહરે ઈલ્મ પર મબ્ની હૈ. ઔર વો ચંદ મુન્તશિર ઔર ગૈર મરબૂત અજઝાકા નામ નહીં હૈ બલ્કે મૌલાનાકે ઝહનમેં ઉસકા એક મુરત્તબ ખાકા હૈ. અલબત્તા ઉસકે લિયે ઉનકે નઝદીક તરતીબ ઔર તદરીજ બહોત જરૂરી હૈ.

ઈસ હકીકતકે ખુલનેકે બાદ દિલમેં સખ્તીકે સાથ ઈસકા તકાઝા પૈદા હુવા કે યે ચીઝેં કાગઝ પર ભી મુરત્તબ શકલમેં આ જાએં ઔર ઈસ દઅવતકે ઉસૂલ ઔર કાનૂન ઔર કામકે તરીકે ઔર ઈસકી ઝહની અસાસ ઔર દીની બુન્યાદ અહલે ઈલ્મકે લિયે ઈસ જમાનેકી ઝબાન ઔર ઈલ્મી પૈરાયએ બયાનમેં સામને આ જાએ.

રજબ સન હિજરી ૬૨ મેં મૌલાના લખનવ તશરીફ લે ગયે ઔર મુઝકો ભી આપકે સાથમેં કઈ રોઝ રેહનેકી સઆદત ઔર કભી કભી તર્જુમાનીકી ઈઝઝત ભી હાસિલ હુઈ. હમારે દોસ્ત મુઅલ્લિફે કિતાબને એક મજલિસમેં મૌલાનાકી તર્જુમાનીકા ફર્ઝ અદા કિયા, ઔર આપકી ઈસ દીની દઅવતકે જિન નિહાયત ગેહરે ઔર તાકતવર પેહલૂઓંકો સરસરી નઝરસે દેખનેવાલે નહીં સમઝ સકતે, મૌલાના અબુલ હસન અલીને અપની ઉસ તકરીરમેં ઉનકો ઐસી મુફક્કિરાના તરતીબકે સાથ ઈસ કદર દિલનશીં અંદાઝમેં ઉસ વક્ત પેશ કિયા કે ખૂદ મેરે લિયે ભી ઈસ તેહરીકકે મુતઅલ્લિક ઈલ્મકા એક નયા દરવાઝા ખુલ ગયા. ચુનાંચે મૈંને ઉસી વક્ત ઈસરાર કરકે ઉનસે કહા કે આપ તમામ કામ છોડકર ઈસ તકરીરકો લિખ લેં યા ઈસકો તેહરીરી શકલમેં અઝ સરે નવ મુરત્તબ કરેં યે આપ પર ઈસ દઅવતકા સબસે બડા હક ઔર બડી ઝિમ્મેદારી હૈ. મૌલાના (રહ.) ને ભી મેરી ફરમાઈશકી તાઈદ કી ઔર ગાલિબન ઈસીસે મુતાસ્સિર હોકર મુઅલ્લિફે

કિતાબને વો રિસાલા મુરત્તબ કિયા જો " એક અહમ દીની દઅવત યા મુસલમાનોંકી ઉમૂમી તાલીમ ઔર તરબિયતકા નિઝામ" કે નામસે ઈદારએ ફુરકાનસે શાએઅ હો ચુકા હૈ.

ઉસકે બાદ મૈંને હઝરત મૌલાનાકી બીમારીકે જમાનેમેં હઝરત હીકે ઈરશાદાતસે ચુન કરકે "નુસરતે દીન ઔર ઈસ્લાહે મુસ્લિમીનકી એક કોશિશ" કે ઉનવાનસે એક મકાલા (મઝમૂન) મુરત્તબ કિયા ઔર ઉસમેં એક ખાસ ઉનવાનસે ઈસ દઅવતકી તર્જુમાની ઔર તૌઝીહકી કોશિશ કી. ઈસ તરહ જહાં તક દઅવતકે ઉસૂલકા તઅલ્લુક હૈ, અગરચે કોઈ તેહરીર કિસી ઈન્સાનકી કાઈમ મકામ નહીં હો સકતી મગર ઈસ સિલસિલેમેં દિલ પર અબ ઈતના બોઝ નહીં રહા. ઔર કિસી હદ તક ઉસકા ઈત્મીનાન હો ગયા હૈ કે દિલ ઔર દિમાગકી અમાનત કાગઝકે સુપુર્દ કર દી ગઈ હૈ ઔર અગરચે કાગઝ બહોત કમઝોર હૈ મગર ઉસકે અમીન હોનેમેં શક નહીં.

દિલ પર દૂસરા અસર મૌલાનાકી શખ્સિયતકા થા. હમારી મદદ ઔર સફર ઔર હઝરકી રફાકત ઔર ઝાતી વાકફિયત જિતની બળ્હતી ગઈ મૌલાનાકી શખ્સિયતકા અસર ભી હમારે ઉપર બળ્હતા ગયા. હમ ઔર હમારે બાઝ દૂસરે સાથી ઈસ બારેમેં હમ ખયાલ ઔર એક ઝબાન થે કે ઈસ જમાનેમેં ઐસી શખ્સિયત અલ્લાહ તઆલાકી કુદરતકી એક નિશાની ઔર રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) કા એક મોઅજિઝા હૈ જિસકો દીનકે મુઅસ્સિર ઔર ઝિંદએ જાવેદ હોનેકે સુબૂતકે તૌર પર ઔર સહાબએ કિરામ (રદિ.) કે ઈશ્ક ઔર ખૈરૂલ કુરૂનકે દીની જુનૂન ઔર બેકરારી ઔર ઈસ દૌરકી ખુસૂસિયાતકા એક અંદાઝા કરનેકે લિયે ઈસ જમાનેમેં ઝાહિર કિયા ગયા હૈ.

ઈન્સાનકી ફિતરત હૈ કે જબ વો ઈસ તરહ કિસી ગૈર મામૂલી શખ્સિયતકો દેખતા ઔર ઉસસે મુતાસ્સિર હોતા હૈ તો ચાહતા હૈ કે ઉસકે દોસ્ત અહબાબ ભી દેખેં ઔર નેઅમત ઔર સઆદતમેં અપના અપના હિસ્સા લેં, ઈસ લિયે તબ્ઈ તૌર પર હમારા ભી જી ચાહતા થા કે હમારે અહબાબ ઔર

સાથી ઉસ હસ્તીકો દેખેં જો પેહલે જમાનેકા એક બચા ખુચા મોતી હૈ. લેકિન કિસીકો કિસી પર ઈખ્તિયાર નહીં, બહોતસે અહબાબ જો આસાનીસે પહોંચ સકતે થે, ઔર જિનકી નઝર દૂર રસ (બુલંદ ખયાલ) ઔર હકીકત શનાસ થી ઔર જો અપની મુનાસિબત ઔર સલાહિયતોંકી બિના પર મૌલાનાકે મૂરિદે લુત્ફ હો સકતે થે ઔર ફિર બેઅંદાઝા રૂહાની બરકતોં ઔર દીની સઆદતોંકે ખૂદ સરમાયા હોકર દૂસરોંમેં ભી ઉનકે ફૈલાનેકા ઝરીઆ બન સકતે થે અફસોસ વો અપને મશાગિલકી બિના પર યા કિસી દૂસરી વજહસે ઉનકી ઝિંદગીમેં ન આ સકે ઔર ઉનકો ઉનકી શખ્સિયતકે મુતાલઆ ઔર ઉનકી ખુસૂસિયાત ઔર ઈમ્તિયાઝાતકે પાને ઔર ઉનકી દઅવતકા અચ્છી તરહ સમઝ સકનેકા મૌકા ન મિલ સકા.

હમ આપસમેં અકસર તઝકિરા કરતે થે કે અગર હમ મૌલાનાકે હાલાત કિસીકે સામને બયાન કરેં તો વો મુબાલગા (ઝિયાદતી) પર મહમૂલ કરેગા ઔર દેખનેવાલા હમારે બયાનકી તકસીર ઔર કોતાહી સમઝેગા. વાકિઆ યે હૈ કે અલ્ફાઝકી બડીસે બડી મિકદાર ઝાતી મુતાલઆ ઔર ઐની મુશાહિદાકે કાઈમ મકામ નહીં હો સકતી, અલ્ફાઝ યા તો આગે બઢ જાતે હૈં યા પીછે રેહ જાતે હૈં. કાગઝી લિબાસ જો ભી તૈયાર કિયા જાએગા વો જિસ્મ પર પૂરે તૌર પર ઠીક નહીં આએગા. યા ઢીલા રહેગા યા તંગ, અગર કોઈ ચીઝ કિસીકા કુછ સહીહ તસવ્વુર કાઈમ કરા સકતી હૈ ઔર ઉસકો કિસી હદ તક ઉસકી સહીહ શકલમેં પેશ કર સકતી હૈ તો વો સિર્ફ વાકિઆત યા ઉસકી અપની તેહરીરેં (ખુસૂસન ખુતૂત) ઉસકી રોઝાનાકી બેતકલ્લુફ બાતચીત હૈ.

મૌલાનાકે સાથ રેહને ઔર ઉનકો કરીબસે દેખનેસે હમ પર એક અહમ ઈલ્મી નુકતા ઝાહિર હુવા કે બુઝુર્ગાને દીન ઔર અગલે અકાબિરકે જો હાલાત કિતાબોંમેં જમા કિયે ગયે હૈં ઉનમેં ખ્વાહ કિતને હી ઈસ્તિકસાસે કામ લિયા ગયા હો વો ઉનકી શખ્સિયત ઔર ઉનકે અસલી કમાલાતસે કોઈ નિસ્બત

નહીં રખતે ઔર વાકિઆતકા ભી વો બહોત થોડાસા હિસ્સા હોતે હૈં જિનમેં મુઅલ્લિફ ઔર સવાનેહ નિગારકી નઝરે ઈન્તિખાબ ઔર ઉસકે ઝૌકકો બડા દખલ હોતા હૈ. ઔર બાઝ મરતબા તો જિસ શખ્સકી વો સીરત હોતી હૈ ઉસસે ઝાઈદ ખૂદ સવાનેહ નિગારકી અપની સવાનેહ ઔર ઉસકા ઝહની મુરક્કઅ (કિતાબ) હોતી હૈ.

ફિર કૈફિયાત જઝબાત ઔર બીસિયોં અદાએં હૈં જિનકી તસ્વીર કશી કલમસે મહાલ હૈ. શાઈરને સચ કહા હૈ :-

ગર મુસવ્વિર સૂરતે આં દિલસ્તાં ખ્વાહદ કશીદ
હૈરત દારમ કે નાઝિશ રા ચસાં ખ્વાહદ કશીદ

ઔર ગરીબ સવાનેહ નિગાર કરે ભી ક્યા, બહોતસી કૈફિયાત ઔર હકાઈકકે લિયે શાઈરીકી લતીફ ઔર વસીઅ ઝબાનમેં ભી લફઝ નહીં.

બિસ્યાર શુયૂહાસ્ત બુતાં રા કે નામ નેસ્ત

હમેં બાઝ ઝિંદા હસ્તિયોંકે સાથ રેહને હીસે માલૂમ હુવા કે અગરચે મુહદ્દિસીને કિરામ ઔર સીરત વાલોંસે ઝિયાદા કિસીને અમાનતે નકલ ઔર ઈસ્તિકસાસે કામ નહીં લિયા, લેકિન બહરહાલ વો ઉતના હી બયાન કર સકે જિતના અલ્ફાઝમેં બયાન કિયા જા સકતા હૈ.

ફિર ભી કોઈ શુબહ નહીં કે તારીખ ઔર સવાનેહકી કિતાબોંને જો કુછ મહેફૂઝ કર દિયા ઔર હમ તક પહોંચા દિયા, હાફઝે ઔર ઝબાની નકલ ઔર રિવાયતકે સિલસિલે ઉસકા એક હિસ્સા ભી ન પહોંચા સકે, ઔર જિન લોગોંકે લિયે ઉસકા કોઈ એહતિમામ નહીં હુવા, અકસર ઉનકે નામકે સિવા દુનિયામેં કુછ બાકી નહીં.

મૌલાના (રહ.) કી સીરત ઔર સવાનેહકે સિલસિલેમેં હમ એક મુદ્દત તક સોચમેં રહે. મૌલાના ઉસકી હમેશા તાકીદ ફરમાતે રહે કે ઉનકી દઅવતકો ઉનકી શખ્સિયતકે સાથ જોડા ન જાએ. વો કિસી તરહ ઉસકે રવાદાર (પસંદ કરતે) ન થે કે ઉનકી શખ્સિયતકી તરફ દઅવત દી જાએ, ઔર આખિરમેં ઉસકો ભી પસંદ નહીં કરતે થે કે દઅવતકે તઆરૂફકે સિલસિલેમેં ઉનકા નામ

ભી લિયા જાએ. યે એહતિયાત, તવાઝોઅ, બે-નફસી ઔર ઈખ્લાસકે અલાવા અહમ દીની મસ્લેહતોં પર મબ્ની થી, લેકિન ઈસ કામકે દાઈયોં ઔર કારકુનોંકો (જિનમેં મુઅલ્લિફકા કિતાબ ઔર મુકદમા નિગાર ભી હૈં) ઉસકા ઈકરાર હૈ કે ઉસમેં કામિયાબી ન હો સકી, અકસર દઅવતકી મસ્લેહતોંકા તકાઝા હોતા થા કે ઉસકે દાઈએ અવ્વલકા ઝિક્ર કિયા જાએ તાકે ઉન લોગોંમેં જો ઉસકી શખ્સિયત, ઈખ્લાસ ઔર લિલ્લાહિયતસે વાકિફ હૈં, ઈસ દઅવતકી તરફસે ભરોસા ઔર નેક ગુમાન પૈદા હો ફિર દઅવતકે ઉસૂલકી તશરીહ ઔર તફસીલ ઔર ઉસકે નતાઈજકે ઝુહૂરકે સિલસિલેમેં ખૂદ ઉસકે દાઈકે ઝાતી તજુર્બાત ઔર ઈસ દઅવતકે ઉન ઊંચે મરતબોંકા ઝિક્ર કરના જરૂરી હોતા થા જિનસે યે દઅવત ગુઝરી હૈ ઔર ઈસ સિલસિલામેં મૌલાના (રહ.) કા નામ ઔર ઉનકી કોશિશકા ઝિક્ર મજબૂરન ઝબાન પર આ જાતા થા ઔર વો અકસર ઔકાત મુફીદ હોતા થા.

મુઝે અચ્છી તરહ યાદ હૈ કે એક મરતબા વો ઔર ઈસ કિતાબકે લેખક દેહલીમેં એક સાહિબે ઈલ્મ ઔર સાહિબે કલમ દોસ્તસે નિઝામુદ્દીન ન જાને પર દોસ્તાના શિકાયત કર રહે થે ઔર ઈસ દઅવતકી દીની અહમિયત ઔર અઝમતકા ઈઝહાર કરકે ઉનકો ઉસકી તરફ મુતવજ્જેહ કર રહે થે, ઔર ઈસ દઅવતકી દીની અહમિયત ઔર અઝમતકા ઈઝહાર કરકે ઉનકો ઈસકી તરફ મુતવજ્જેહ કર રહે થે, ઈસ ઝિમનમેં જબ મૌલાનાકી બુલંદ શખ્સિયત, રૂહાનિયત ઔર ઉનકે મુતઅલ્લિક ઉનકે બાઝ નામવર લોગોંકી રાય સુનાઈ ગઈ તો હમને સાફ સાફ મહેસૂસ કિયા કે દઅવતકા વજન ઉનકી નિગાહમેં કહીંસે કહીં પહોંચ ગયા ઔર ઉનકે લિયે કોઈ ચીઝ ઉસસે ઝિયાદા મુઅસ્સિર સાબિત નહીં હુઈ.

બાઝ ઈનહીં તજુર્બાત ઔર દૂસરે દીની મસ્લેહતોંકે પેશે નઝર મૌલાનાકી માયૂસ કુન હાલાતકે દૌરાનમેં મુઝકો બારબાર ખયાલ હુવા કે મૌલાનાકી બીમારીકે આખિર જમાનેમેં વહીં કિયામ થા, મૈંને ઉનસે અપના ખયાલ ઝાહિર કિયા તો માલૂમ હુવા કે વો ખૂદ ઉસ ખયાલસે ફારિગ નહીં હૈં

ઔર કુછ ચીઝેં ઉનહોંને નોટ કરની શુરૂ કર દી હૈં, ઉસી જમાનેમેં મૌલાનાકી વફાતકા હાદસા પેશ આ ગયા. ઔર ઈસ તજવીઝમેં જાન પડ ગઈ, મૌલાનાકી આખરી ખિદમત વ ઝિયારતકે લિયે તકરીબન તમામ પુરાને કામ કરનેવાલે સાથી, નીઝ ખાનદાનકે બુઝુર્ગ ઔર રિશ્તેદાર જમા થે ઔર અનકરીબ યે સભા ઉજડને વાલી થી. ઔર કોઈ નહીં કેહ સકતા થા કે યે "બનાતુન્નઅશ" (સબ લોગ) ફિર કહીં એક જગહ મિલેંગે. અલી સાહબને ઉસ મૌકાસે પૂરા ફાઈદા ઉઠાયા, મૌલાનાકે બાખબર રિશ્તેદાર ઔર પુરાને સાથિયોંસે જરૂરી માલૂમાત જમા કિયે જિનકે બગૈર કોઈ સવાનેહ મુરત્તબ નહીં હો સકતી. ઉનસે સવાલાત કરકે બહોતસી કામકી બાતેં ઔર જુઝઈયાત હાસિલ કીં, સહીહ સન માલૂમ કિયે ઔર દઅવતકે મુખ્તલિફ મરાહિલ ઔર મરતબેકો મઝબૂત કિયા.

ઈસકે અલાવા પુરાને ખુતૂતકા એક કીમતી ઝખીરા વો નિઝામુદ્દીનસે અપને સાથ લે ગયે જિનસે સીરત ઔર સવાનેહકે બાઝ જરૂરી ખલા પુર કિયે, દઅવતકે ઉસૂલકે મુતઅલ્લિક ખુતૂતકા સબસે કીમતી સરમાયા ખૂદ ઉનકે પાસ મૌજૂદ થા. મૌલાનાને દઅવત ઔર અપને પયામકી તશરીહમેં (હમારે ઈલ્મમેં) સબસે ઝિયાદા વાઝેહ ઔર મુફસ્સલ ખુતૂત ખૂદ મુઅલ્લિફે કિતાબકો લિખ્ખે થે જિનસે ઉનહોંને પૂરા ફાઈદા ઉઠાયા, બાઝ દૂસરે દોસ્તોંને ભી યે સુનકર કે વો મૌલાનાકી સીરતકી કિતાબ લિખનેકા કામ કર રહે હૈં અપને ખુતૂત ઉનકે પાસ ભેજ દિયે જો બહોત કાર આમદ (કામકે) સાબિત હુએ.

સબસે બડી ઔર સબસે કીમતી મદદ ઈસ સિલસિલેમેં શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબ (રહ.) સે મિલી, આપને બડી જાનફશાની ઔર બડી તલાશ ઔર તેહકીકસે માલૂમાત હાસિલ કી, બાઝ મરતબા એક સન ઔર તારીખકી તેહકીકમેં કઈ કઈ દિન ઔર કઈ રાતેં સર્ફ હુઈ, અપને રોઝનામચા ઔર પુરાને કાગઝાત ઔર તેહરીરોંસે યે ખોઈ હુઈ ચીઝેં હાસિલ કી ઔર ઈસ તરહ કિતાબકી તકમીલ કી. આખિરમેં (કિતાબકી દૂસરી તબાઅતકે

વક્ત) મૌલાના (રહ.) કે ખુતૂતકા એક બહોત બડા ઝખીરા આપકી તવજ્જોહ ઔર કરમસે હાથ આયા (ઉસ ઝખીરાકે કરીબન ૭૦-૮૦ ઈકતિબાસાત ઈસ ઈશાઅતકા કીમતી ઈઝાફા હૈં જિસસે કિતાબમેં નઈ રૂહ ઔર નઈ તાકત પૈદા હો ગઈ હૈ) ઈસ તરહ અવ્વલસે આખિર તક અલ્લાહ તઆલાને ઈસ કામમેં બડી મદદ ફરમાઈ ઔર હમારી શુરૂકી ઉમ્મીદસે બઢકર મવાદ હાસિલ હો ગયા.

મુસવ્વદહ (કિતાબકા લખાણ) પૂરા કર લેનેકે બાદ યે મુનાસિબ માલૂમ હુવા કે ખુસૂસી વાકિફકાર ઔર પુરાને રફીકોંકે સામને યે કિતાબ ગુઝર જાએ તાકે વાકિઆતકી સિહ્હત ઔર બયાનાતકી પુખ્તગીકે મુતઅલ્લિક પુરા ઈત્મીનાન હો જાએ. ચુનાંચે ડીસેમ્બર સન ઈસ્વી ૧૯૪૪ મેં મેવાતકે એક સફરમેં કઈ મજલિસોંમેં યે કિતાબ સુની ગઈ, ઔર કિતાબકી તેહકીક કી ગઈ.

હમારે દોસ્તોંમેં ઈસ કિતાબકે લેખકકો બુઝુર્ગોં ઔર દીની શખ્સિયતોંકી સીરત લિખને ઔર દીની વ ઈસ્લાહી તેહરીકાતકી તારીખ લિખનેસે ખાસ મુનાસિબત હૈ, ઔર ઈસકા ખાસ ઝૌક અલ્લાહને ઉનકો બખ્શા હૈ. ઈસ સિલસિલેમેં મુસ્તકિલ કિતાબકી શકલમેં "સીરતે સૈયદ અહમદ શહીદ" ઉનકા પેહલા નકશ થા ઔર મૌલાના મુહમ્મદ ઈલયાસ (રહ.) કી યે સવાનેહ દૂસરી કિતાબ હૈ.

ઉલમા ઔર બુઝુર્ગોંકી સવાનેહ લિખનેકી ઈસ લેખકકો બાપ-દાદાકી સઆદત હૈ ઔર યે મૌઝૂઅ ઉનકે લિયે બહોતસે લોગોંસે ઝિયાદા મહેબૂબ ઔર દિલચસ્પ ઔર આસાન હૈ, લેખકકે દાદા (મૌલાના હકીમ સૈયદ ફખરૂદ્દીન ફારસીકે એક જલીલુલ કદ્ર મુઅર્રિખ ઔર દબીર (લેખક) થે. જિનકી લિખ્ખી હુઈ યાદગાર કિતાબ "મહરે જહાં તાબ" (કલમી) (ફારસીકા ઈન્સાઈક્લોપિડિયા જિસકી પેહલી જિલ્દ ફુલ સ્કેપ સાઈઝકે તેરહસો સફહાતમેં તમામ હુઈ હૈ) ઔર "સીરતુસ સાદાત" "ઔર તઝકિરએ ઈલ્મિય્યહ" જૈસી કિતાબેં હૈં.

લેખકકે વાલિદ નામદાર મૌલાના સૈયદ અબ્દુલ હય સાહબ (રહ.)

સાબિક નાઝિમ નદવતુલ ઉલમા હિન્દુસ્તાનકે ઈબ્ને ખલકાન ઔર ઈબ્ને નદીમ થે જો "નુઝહતુલ ખવાતિર" (અરબી) કીસી બડી કિતાબકે મુસન્નિફ (લેખક) હૈં જો હિન્દુસ્તાનકે મુસલમાન નામવર ઔર અમીર, ઉલમા ઔર મશાઈખ ઔર અહલે ઈલ્મ ઔર તસ્નીફકા આઠ જિલ્દોંમેં સબસે મબ્સૂત (કુશાદહ) તઝકિરા હૈ.

ઈસ બાપ-દાદાકી મુનાસિબત ઔર ખૂદ અપને સુથરે ઈલ્મી ઝૌકકે અલાવા ઉનહોંને અમીરૂલ મુઅમિનીન હઝરત સૈયદ અહમદ શહીદ (રહ.) ઔર (મકતૂબ ઈમામે રબ્બાનીકે સિલસિલામેં) હઝરત મુજદ્દિદ અલ્ફે સાની (રહ.) કી સીરત, તાલીમ ઔર ઈસ્લાહ વ તજદીદકા ગેહરા મુતાલઆ કિયા હૈ ઈસ લિયે ઈસ દઅવતકે બહોતસે ગોશોં ઔર ઉસકી ખૂબિયોં ઔર ખુસૂસિયાત સમઝનેમેં ઉનકો મુકાબલતન આસાની હુઈ ઔર ઈસ સિલસિલેમેં ઉનકા એ'તિરાફ અહમિય્યતસે ખાલી નહીં.

ઈન ખુસૂસિયાતકે અલાવા ખૂશ નસીબ લેખકકો અલ્લાહકી બખ્શી હુઈ કુછ ઔર ખાસ સલાહિયતેં ભી હાસિલ હૈં, જિનકા જૌહર તો ગાલિબન ઉનકી ફિતરતમેં પેહલેસે મૌજૂદ થા. લેકિન ઉનકા નશ્વોનુમા મેરે ખયાલમેં મૌલાના મુહમ્મદ ઈલયાસ (રહ.) કે યહાં આમદો રફ્ત ઔર ઉનકે સાથ દિલી તઅલ્લુકસે હી હુવા હૈ. ઔર ઈનહી અંદરૂની ખુસૂસિયાતને હઝરત મૌલાના મુહમ્મદ ઈલયાસ (રહ.) કી દીની દઅવતકી મઅરિફતકો ઉનકે લિયે ઝિયાદા આસાન કિયા, જિસકા અંદાઝા નાઝિરીને કિરામ ઈન્શા અલ્લાહ ઈસ સીરતકે મુતાલઆસે કર સકેંગે.

મૈં આપ લોગોંસે પેહલે મુખ્તસર મુખ્તસર ચંદ બાતેં ઔર ભી અર્ઝ કરના જરૂરી સમઝતા હૂં.

(૧) ઈસ કિતાબકે લેખક અપની ખાસ સલાહિયતોં ઔર ખુસૂસિયતોંકી વજહસે અગરચે અપની ઈસ મહેનતમેં યકીનન બહોત ઝિયાદા કામિયાબ હુએ હૈં. ઔર બિલાશુબહ અગર કોઈ દૂસરા ઈસ કામકો કરતા તો મેરે ખયાલમેં વો હરગિઝ ઈસ દરજામેં કામિયાબ ન હો સકતા, ફિર ભી યે

હકીકત હૈ કે જિનહોંને સાહિબે સવાનેહ (મૌ. ઈલ્યાસ સા.) કો કરીબસે ઔર ગૌરસે નહીં દેખા વો ઈસ કિતાબસે જો કુછ અંદાઝા કરેંગે વો અસ્લિયત ઔર હકીકતસે બહોત કમ હોગા. ખૂદ મુઝકો ભી ઝિયાદા કરીબસે ઔર ઝિયાદા ગૌરસે મૌલાના મર્હૂમકો દેખનેકા મૌકા ઉનકી આખરી બીમારીમેં મિલા. ઔર યે વાકિઆ હૈ કે હર અગલે દિન યે મહેસૂસ હોતા થા કે કલ હમને મૌલાનાકે મુતઅલ્લિક જો કુછ સમઝા થા મૌલાના ઉસસે ભી બહોત બુલંદ હૈં. ઈસ જમાનેકે એક બડે આરિફ, બલ્કે યકીન ઔર મઅરિફતકે એક ઈમામને હઝરત મૌલાના (રહ.) કી વફાતસે તકરીબન સાડે ચાર મહીને પેહલે એક મૌકા પર ઈરશાદ ફરમાયા થા કે : "યે (મૌલાના) આજ કલ હજારોં મીલ રોઝાનાકી રફતારસે જા રહે હૈં." ઉસ વક્ત તો મૈં ઈન અલ્ફાઝકા મતલબ કુછ નહીં સમઝ સકા લેકિન બાદમેં હઝરત (રહ.) કે અહવાલકે મુતાલઆસે કુછ સમઝમેં આયા કે ઉનકા ઈશારા કિસ બુલંદ પરવાઝકી તરફ થા.

મૌલાના મર્હૂમ અપની દઅવત ઔર તેહરીકકે મુતઅલ્લિક કભી કભી ફરમાયા કરતે થે કે યે "કર્ને અવ્વલકા હીરા હૈ". મગર મુઝે યે કેહનેમેં કોઈ મુબાલગા મહેસૂસ નહીં હોતા કે મૌલાના ખૂદ ઈસ ચૌદહવીં સદીમેં કર્ને અવ્વલકે શાહી ખઝાનાકે એક મોતી થે. બાઝ બુઝુર્ગોંકે મુતઅલ્લિક બહોતસી ચીઝેં હમ કિતાબોંમેં ઐસી પઢતે હૈં જિન પર યકીન કરનેમેં માદ્દિયતસે મગ્લૂબ તબીઅતોં પર બડા બોઝ પડતા હૈ. લેકિન મૌલાના ઈલ્યાસ સા. કે અંદર ઈસી કિસમકી ચીઝેં આંખોંસે દેખકર ઐસા ઈત્મીનાન નસીબ હુવા જો શાયદ હજારોં દલીલોંસે નસીબ ન હોતા. રૂમકે આરિફને ઐસોં હીકે હકમેં કહા હૈ.

અય લિકાએ તૂ જવાબે હર સવાલ
મુશ્કિલ અઝ તૂ હલ શવદ બે-કીલ વ કાલ

(૨) મૌલાના મર્હૂમ યા ઉનકે બાઝ અકાબિર ખાનદાનકે કુછ ઐસે અહવાલ ભી ઈસ કિતાબમેં નાઝિરીને કિરામ મુલાહિઝા ફરમાએંગે જિનકો આજકલકી તંગ ઝહનિયતેં ઔર કોતાહ નઝરેં શાયદ અકલસે દૂર સમઝેં. લેકિન

ઈસ કિસ્મકે અહવાલ ઔર વાકિઆત ઈસ કિતાબમેં લેખકને લિખ્ખે હૈં યે ઉમૂમન વોહી હૈં જો યકીની ઈલ્મકે ઝરીએ માલૂમ હુએ હૈં.

(૩) યે હકીકત ભી આપકે સામને રેહની ચાહિયે કે લેખક કિસી કદર તફસીલકે સાથ મૌલાના મર્હૂમકી ઝિંદગીકે સિર્ફ વોહી વાકિઆત ઔર સવાનેહ લિખ સકે હૈં જો કભી કભી કિસી સફરકી હમરકાબી યા નિઝામુદ્દીનકી હાજરીકે મૌકે પર ખૂદ ઉનકે સામને પેશ આએ. ઈસી બુન્યાદ પર આખરી બીમારીકે આખરી દિનોંકે હાલાત ઔર સફરે લખનવકે વાકિઆત વો અચ્છી ખાસી તફસીલસે લિખ સકે હૈં. હાલાંકે વાકિઆ યે હૈ કે મૌલાના મર્હૂમકી ઝિંદગીકા બડા હિસ્સા ઐસા હી ગુઝરા હૈ. ઈસસે અંદાઝા કિયા જા સકતા હૈ કે અગર લેખકકો ઉસ પૂરે જમાનેમેં રફાકત હાસિલ રહી હોતી તો કિતાબકી ઝખામત કિતની હોતી ઔર ઈસ કિસમકે વકાએઅ ઔર માલૂમાતકા કિસ કદર મુફીદ ઔર કીમતી મવાદ ઈસમેં હોતા, ફિર ભી જો કુછ ઈસમેં આ ગયા હૈ ગૌરો ફિક્ર ઔર અલ્લાહકી દી હુઈ બસીરતસે કામ લેનેવાલોંકે લિયે બહોત કુછ હૈ.

(૪) જૈસાકે આપકો કિતાબકે મુતાલઆસે અંદાઝા હોગા યે કિતાબ મૌ. ઈલ્યાસ સા. કી શખ્સિયતકે તઆરૂફસે ઝિયાદા ઉનકી દઅવતકી તૌઝીહ ઔર તારીખ પર મુશ્તમિલ હૈ ઔર ઐસા હોના ભી જરૂરી થા. ક્યૂંકે જબ કિસી ઐસે શખ્સકી સવાનેહ લિખ્ખી જાએગી જિસને અપની શખ્સિયતકો અપની દઅવતમેં ઈસ તરહ ફના કર દિયા હો તો લામહાલા વો શખ્સી અહવાલસે ઝિયાદા દઅવતકે મુતઅલ્લિકાત પર મુશ્તમિલ હોગી. નીઝ લેખકકા અસલી ઔર અવ્વલીન મકસદ ભી ઈસ મહેનત ઔર કોશિશસે યેહી હૈ કે હમારે હાઝિરીનકી દુનિયા મૌલાના મર્હૂમકી તજદીદી દઅવત ઔર ઉનકે હયાત બખ્શ પૈગામસે આશના હો.

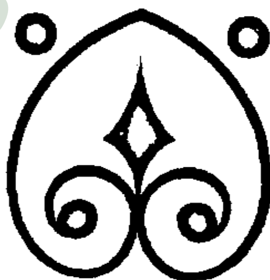
મૈંને આપકા બહોત વક્ત લે લિયા, લેકિન કિતાબ ઔર સાહિબે કિતાબકે મુતઅલ્લિક યે ચંદ લફઝ જરૂરી થે, મુકદ્દમા નિગાર સામનેસે હટા જાતા હૈ. કિતાબ આપકે સામને હૈ, લેકિન યે કિતાબ સિર્ફ પઢકર રખ દેનેકી નહીં યે

સરાપા દઅવત હૈ નાઝિરીન અગર સામિઈન બન જાએં તો મેરે ખયાલમેં ગૈબકી આવાઝ કાનોંમેં આએગી.

યે ખાલિસ દીની જદો જહદકે એક નયે દૌરકા આગાઝ હૈ કાય મુદ્દતોંકા છૂટા હુવા હૈ, જો લોગ હિંમત કરકે આગે બઢેંગે ઉનકી સઆદતકા કોઈ અંદાઝા નહીં લગા સકતા. સિર્ફ વક્ત ઔર અલ્લાહકી દી હુઈ કુવ્વતકે સર્ફ ઔર ઈસ્તેમાલકા સવાલ ઐસા હૈ કે કીમતમેં ભી સસ્તા હૈ. બકૌલ હઝરત મુફતી સદરૂદ્દીનખાં આઝુરદા,

અય દિલ તમામ નફા હૈ સૌદાએ ઈશ્કમેં
એક જાનકા ઝિયાં હૈ સો ઐસા ઝિયાં નહીં

મુહમ્મદ મંઝૂર નોઅમાની અફલ્લાહુ અન્હુ
૨૭ રબીઉસ્સાની સન હિજરી ૧૩૬૫
(૩૦/માર્ચ સન ઈસ્વી ૧૯૪૬)

પેહલા બાબ

ખાનદાન, માહોલ, નશ્વોનુમા, તાલીમ ઔર તકમીલ

મૌલાના મુહમ્મદ ઈસ્માઈલ સાહબ :-

આજસે ૭૦-૮૦ બરસ (તકરીબન સન ઈસ્વી ૧૮૭૯) પેહલેકી બાત હૈ. દેહલીકે બાહિર હઝરત નિઝામુદ્દીન ઔલિયા (રહ.) કે મઝારકે કરીબ ચૌંસઠ ખંભેકે નામસે જો તારીખી ઈમારત હૈ ઉસકે લાલ ફાટક પર એક ઈમારતમેં એક બુઝુર્ગ રહા કરતે થે જિનકા નામ મૌલાના મુહમ્મદ ઈસ્માઈલ સાહબ થા.

આપકા પુરાના બાપ-દાદાકા વતન ઝન્ઝાના જિલ્લા મુઝફ્ફરનગર થા, લેકિન પેહલી બીવીકે ઈન્તિકાલકે બાદ આપને મુફતી ઈલાહી બખ્શ સાહબ કાન્ધલવી (રહ.) કે ખાનદાનમેં (જો આપકે એક દાદાકી ઔલાદ થે) દૂસરા નિકાહ કર લિયા થા જિસકી વજહસે કાન્ધલા બરાબર આના જાના રેહતા થા. ઔર વો ભી વતનકી તરહ હો ગયા થા.

ઝન્ઝાના ઔર કાન્ધલાકા યે ખાનદાન સિદ્દીકી શુયૂખકા મોઅતબર ઘરાના થા જિસમેં ઈલ્મ ઔર દીનદારી પુશ્તહા પુશ્તસે ચલી આ રહી થી, ઔર ઈન અતરાફમેં ખાસ ઈઝ્ઝત ઔર એ'તિબારકી નઝરસે દેખા જાતા થા, છ પુશ્ત ઉપર (મૌલવી મુહમ્મદ શરીફ રહ. પર) મૌલાના મુહમ્મદ ઈસ્માઈલ સાહબ (રહ.) ઔર મુફતી સાહબ (રહ.) કા નસબ મિલ જાતા હૈ. સિલસિલએ નસબ ઈસ તરહ હૈ.

મૌલાના ઈસ્માઈલ બિન ગુલામહુસેન બિન હકીમ કરીમ બખ્શ બિન હકીમ ગુલામ મુહ્યુદ્દીન બિન મૌલવી મુહમ્મદ સાજિદ બિન મૌલવી મુહમ્મદ ફૈઝ બિન

મૌલવી મુહમ્મદ શરીફ બિન મૌલવી મુહમ્મદ અશરફ બિન શેખ જમાલ મુહમ્મદશાહ બિન શેખ બાબનશાહ બિન શેખ બહાઉદ્દીનશાહ બિન મૌલવી શેખ મુહમ્મદ બિન શેખ મુહમ્મદ ફાઝિલ બિન શેખ કુતુબશાહ[1].

મુફ્તી ઈલાહી બખ્શ સાહબ (રહ.) ઔર ઉનકા ખાનદાન :-

મુફ્તી ઈલાહી બખ્શ સાહબ (રહ.) હઝરત શાહ અબ્દુલ અઝીઝ (રહ.) કે મુમતાઝ તરીન શાગિર્દોમેંસે થે. અપને જમાનેકે નામવર સાહિબે ફતવા ઔર તદરીસ ઔર સાહિબે તસ્નીફ (લેખક) થે, કામિલ તબીબ (હકીમ) થે ઔર ઉલૂમે અકલિયા ઔર નકલિયામેં માહિર ઔર અરબી ફારસી ઔર ઉર્દૂ નઝમ પર ઉસ્તાદાના કુદરત રખતે થે જિસકી શાહિદ ઉનકી શરહ બાનતે સઆદ હૈ, જિસમેં હઝરત કઅબ (રદિ.) કે હર અરબી શઅરકા તર્જુમા અરબી ફારસી ઔર ઉર્દૂ શઅરમેં કિયા હૈ. અરબી ફારસીકી તકરીબન ચાલીસ તસાનીફ (કિતાબેં) યાદગાર હૈં, શિયમુલ હબીબ ઔર મસ્નવી મૌલાના રૂમકા તકમિલા સબસે ઝિયાદા મશહૂર હૈ.

મુફ્તી સાહબ (રહ.) હઝરત શાહ અબ્દુલ અઝીઝ સાહબ (રહ.) સે બૈઅત થે, ઈખ્લાસ ઔર લિલ્લાહિયતકી ખુલી હુઈ દલીલ યે હૈ કે શેખે વક્ત હોનેકે બાવજૂદ ૬૦, ૬૫ બરસકી ઉમ્રમેં અપને શેખકે નૌજવાન ખલીફા હઝરત સૈયદ અહમદ શહીદસે બૈઅત હુએ જો મુફ્તી સાહબસે તકરીબન ૩૮ સાલ છોટે થે ઔર ઈસ ઉમ્ર ઔર બુઝુર્ગી ઔર શોહરતકે બાવજૂદ આપસે ફાઈદા ઉઠાનેમેં સોચ વિચાર નહીં કિયા[2].

---

૧. નસબનામા ખાનદાની મુરસિલા શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબ કાન્ધલવી.

૨. મુફ્તી સાહબને સૈયદ સાહબ (રહ.) કે તરીકા વ અઝકારમેં એક કિતાબ ભી લિખ્ખી હૈ જિસકા નામ મુલ્હિમાતે અહમદિયા હૈ.

મુફતી સાહબ (રહ.) કી પૈદાઈશ સન હિજરી ૧૧૬૨ મેં હુઈ ઔર સન હિજરી ૧૨૪૫મેં ૮૩ સાલકી ઉમ્રમેં ઈન્તિકાલ ફરમાયા, આપકે સાહબઝાદે ઔર પોતે સબ ઝહીન ઔર હોશિયાર ઝી ઈલ્મ ઔર બા કમાલ ઔર સાહિબે વજાહત થે, ઝહન ઔર ઝકાવતે ઈલ્મ ઔર અદબસે ફિતરી મુનાસિબત ઔર ખુદાકી તરફ રૂજૂઅ ઈસ ખાનદાનકી ખુસૂસિયાત હૈં, મૌલવી અબુલ હસન સાહબ (રહ.) જિનકી મસ્નવી ગુલ્ઝારે ઈબ્રાહીમ (જો ઉનકી મશ્હૂર કિતાબ બહરે હકીકતકા એક જુઝ હૈ) બડી મકબૂલ આરિફાના મસ્નવી હૈ જો અભી કુછ મદ્દત પેહલે ઘર ઘર પઢ્હી જાતી થી. [1]ઉનકે સાહબઝાદે મૌલવી નૂરૂલ હસન સાહબ (રહ.) ઔર ઉનકે ચારોં સાહબઝાદે મૌલવી ઝિયાઉલ હસન સાહબ, મૌલવી અકબર સાહબ, મૌલવી સુલેમાન સાહબ ઔર હકીમ મૌલવી ઈબ્રાહીમ સાહબ ઉસ ખાનદાનકે નામવર ફરઝંદ હૈં.

મૌલાના મુઝફ્ફર હુસૈન (રહ.) :-

મુફતી સાહબકે હકીકી ભતીજે મૌલાના મુઝફ્ફર હુસૈન (રહ.) જો હઝરત શાહ ઈસ્હાક સાહબ (રહ.) કે નિહાયત અઝીઝ શાગિર્દ, હઝરત મુહમ્મદ યાકૂબ (રહ.) કે મજાઝ ઔર હઝરત સૈયદ સાહબ (રહ.) ઔર ઉનકે સાથિયોંકે દેખનેવાલે થે, અપને જમાનેકે બડે બુઝુર્ગોંમેંસે થે. પરહેઝગારી આપકા ખાસ જૌહર થા, મશ્હૂર બાત હૈ કે ઉનકે મે'દા (પેટ) ને કભી કોઈ મુશ્તબેહ ચીઝ કુબૂલ નહીં કી, ઉનકી તવાઝોઅ, ઈસ્તિકામત ઔર નમાઝકે વાકિઆત ઉસ અતરાફમેં અભી તક લોગોંકો યાદ હૈં ઔર વો કુરૂને ઉલા (પેહલે ઝમાને) કી યાદ તાઝા કરતે હૈં[2].

મૌલાના મુઝફ્ફર હુસૈન સાહબ (રહ.) કી નવાસી મૌલાના મુહમ્મદ ઈસ્માઈલ સાહબકે નિકાહમેં થીં, યે આપકા દૂસરા નિકાહ થા જો ૧૩ રજબ સન હિજરી ૧૨૮૫ (૩૦ ઓક્ટોબર સન ઈસ્વી ૧૮૬૮) કો હુવા થા.

---

૧. હઝરત મૌલાના રશીદ અહમદ સાહબ ગંગોહી (રહ.) ફરમાતે થે કે મુઝે ઈસ તરીક (મઅરિફત ઔર સુલૂક) કા શૌક ઈસી મસ્નવીસે પૈદા હુવા. (રિવાયત હઝરત મૌલાના શાહ મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ રહ.)

૨. તફસીલકે લિયે મુલાહિઝા હો અરવાહે સલાસા સફા ૧૪૭-૧૫૫ વ તઝકિરતુલ ખલીલ.

મૌલાના ઈસ્માઈલ સાહબ (રહ.) કી ઝિંદગી :-

મૌલાના ઈસ્માઈલ સાહબ, મિરઝા ઈલાહી બખ્શ સાહબ (જો બહાદુર શાહકે સમ્ધી યાની વેવાઈ થે) કે બચ્ચોંકો પઢાતે થે, ફાટકકે ઉપરકે મકાનમેં રેહતે થે, પડોસમેં એક છોટીસી મસ્જિદ થી જિસકે સામને મિરઝા ઈલાહી બખ્શ સાહબકી બૈઠક થી જિસ પર ટીન લગા હુવા થા. ઈસી બિના પર ઉસકો બંગલાવાલી મસ્જિદ કેહતે થે.

મૌલાના અપની ઝિંદગી તન્હાઈ ઔર ગુમનામી ઔર ઈબાદતમેં ગુઝાર રહે થે, ખૂદ મિરઝા ઈલાહી બખ્શ સાહબકો ઉનકે મરતબાકા એહસાસ ઉસ વક્ત હુવા જબ મૌલાનાકે મુસ્તજાબુ દઅવાત હોનેકા ઉનકો ઝાતી તજુર્બા હુવા.

ઝિક્ર, ઈબાદત, આએ ગયે મુસાફિરોંકી ખિદમત ઔર કુરઆન મજીદ ઔર દીનકી તાલીમ રાત-દિનકા મશગલા થા. ખિદમત ઔર તવાઝોઅકા યે આલમ થા કે જો મઝદૂર બોઝ લાદે હુએ પ્યાસે ઉધર આ નિકલતે ઉનકા બોઝ ઉતારકર રખતે, અપને હાથસે ડોલ ખીંચકર ઉનકો પાની પિલાતે. ફિર દો રકાત નમાઝ શુક્રાના અદા કરતે કે અય અલ્લાહ તૂને મુઝે અપને બંદોંકી ઈસ ખિદમતકી તૌફીક દી, મૈં ઈસ કાબિલ ન થા, આમ ઈજતિમાઅ ઔર હુજૂમ (ભીડ) કે જમાનેમેં પાની ઔર લોટોંકા ખાસ એહતિમામ રખતે ઔર રઝાએ ઈલાહી ઔર કુરબતે ખુદાવંદીકા ઝરીઆ સમઝકર લોગોંકી રાહત રસાની ઔર ખિદમતમેં મશગૂલ રેહતે.

(રિવાયત મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ રહ.)

મૌલાના હર વક્ત ઝિક્રમેં રેહતે થે, મુખ્તલિફ ઔકાત ઔર હાલાતકે મુતઅલ્લિક હદીસમેં જો અઝકાર ઔર ઔરાદ આએ હૈં ઉનકી પાબંદી કરતે થે ઔર આપકો ઈસ તરહ મરતબએ એહસાન હાસિલ થા. (અરવાહે સલાસહ)

એક મરતબા આપને હઝરત મૌલાના રશીદ અહમદ સાહબ ગંગોહી (રહ.) સે તરીકે સુલૂકકે હાસિલ કરનેકી ખ્વાહિશ કી, મૌલાનાને ફરમાયા કે આપકો ઉસકી હાજત નહીં. જો ઈસ તરીકે ઔર ઉનકા ઝિક્ર ઔર અઝકારકા મકસૂદ હૈ વો આપકો હાસિલ હૈ. ઉસકી મિસાલ ઐસી હૈ કે કોઈ શખ્સ કુરઆન

મજીદ પળ્હનેકે બાદ યૂં કહે કે કાઈદએ બગદાદી મૈંને નહીં પળ્હા ઉસકો ભી પળ્હ લૂં. (રિવાયત મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ રહ.)

આમ મકબૂલિયત :-

તબીઅત ઈતની નેક વાકેઅ હુઈ થી કે કિસીકો આપસે કોઈ શિકાયત ન થી, બેહમા ઐસે થે કે અલ્લાહને બાહમા (સબસે મેલજોલ રખનેવાલે) બના દિયા થા, આપકી લિલ્લાહિયત, ખુલૂસ વ બે-નફસી ઐસી આશકારા થી કે દેહલીકી મુખ્તલિફ ખયાલકી જમાઅતેં જો ઉસ જમાનેમેં એક દૂસરેસે સખ્ત નફરત કરતી થી ઔર ઉનમેંસે એક દૂસરેકે પીછે નમાઝ પળ્હનેકા રવાદાર ન થા લેકિન ઉનકે ઈમામોંકો આપ પર પૂરા ભરોસા ઔર આપકી ઝાતસે બિલા ઈખ્તિલાફ અકીદત થી.

(રિવાયત મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ રહ.)

મેવાતસે તઅલ્લુકકી શુરૂઆત :-

મેવાતસે તઅલ્લુક ભી આપકી ઝિંદગીમેં શુરૂ હુવા, ઉસકી તારીખ યે હૈ કે એક મરતબા આપ તલાશ ઔર ફિક્રમેં નિકલે કે કોઈ મુસલમાન આતા જાતા નઝર પડે તો ઉસકો મસ્જિદમેં લે આએં ઔર ઉસકે સાથ જમાઅતસે નમાઝ પળ્હ લેં. ચંદ મુસલમાન નઝર આએ ઉનસે પૂછા કહાં જાતે હો? ઉનહોંને કહા મઝદૂરીકે લિયે! કહા ક્યા મઝદૂરી મિલેગી? ઉનહોંને બતાયા, ફરમાયા અગર ઈતની મઝદૂરી યહીં મિલ જાએ તો ફિર જાનેકી ક્યા જરૂરત? ઉનહોંને મંઝૂર કર લિયા, આપ ઉનકો મસ્જિદમેં લે આએ ઔર નમાઝ સિખાને ઔર કુરઆન પળ્હાને લગે, રોઝાનાકી મઝદૂરી ઉનકો દે દેતે ઔર ઉનકો પળ્હને સીખનેમેં મશ્ગૂલ રખતે, કુછ દિનોંકે બાદ નમાઝકી આદત પડ ગઈ ઔર મઝદૂરી છૂટ ગઈ. યે બંગલાવાલી મસ્જિદકે મદ્રસાકી બુન્યાદ થી, ઔર યે પેહલે તાલિબે ઈલ્મ થે, ઉસકે બાદ ૧૦-૧૨ મેવાતી તાલિબે ઈલ્મ બરાબર મદ્રસામેં રેહતે ઔર ઉનકા ખાના મિરઝા ઈલાહી બખ્શ મર્હૂમકે યહાંસે આતા.

(રિવાયત મૌલાના એહતિશામુલ હસન સાહબ કાન્ધલવી)

મૌલાના મુહમ્મદ ઈસ્માઈલ સાહબકી વફાત ઔર આપકી મકબૂલિયત :-

૪ શવ્વાલ સન હિજરી ૧૩૧૫ (૨૬ ફેબ્રુઆરી સન ઈસ્વી ૧૮૯૮) મેં મૌલાના મુહમ્મદ ઈસ્માઈલ સાહબને ઈન્તિકાલ ફરમાયા. ગુફિર લહૂ તારીખે વફાત હૈ, આપને દેહલી શહેરમેં બેહરામકે તરાહેકી ખજૂરવાલી મસ્જિદમેં વફાત પાઈ. લોગોંમેં મકબૂલિયતકા અંદાઝા ઈસસે હોગા કે જનાઝાકે સાથ ચલનેવાલોંકા ઈતના હુજૂમ થા કે અગરચે જનાઝામેં દોનોં તરફ બલ્લિયાં (બાંસ) બંધી હુઈ થીં તાકે લોગોંકો કાંધા દેનેમેં સહૂલત હો મગર ઉસકે બાવુજૂદ બહોતસે લોગોંકો દેહલીસે નિઝામુદ્દીન તક (જો તકરીબન સાડે તીન મીલ હૈ) કાંધા દેનેકા મૌકા નહીં મિલા.

(અઝ હઝરાતે નિઝામુદ્દીન)

જનાઝામેં મુખ્તલિફ જમાઅતોંકે બકસરત લોગ શરીક થે ઔર મુખ્તલિફ અકીદોંકે ઔર મુખ્તલિફ ખયાલાતકે મુસલમાન જો કમ એક જગહ જમા હો સકતે થે ઉસ મૌકા પર જમા થે. મૌલાનાકે બીચકે સાહબઝાદે મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબ (રહ.) ફરમાતે થે કે મેરે બડે ભાઈ મૌલાના મુહમ્મદ સાહબ (રહ.) બડે નરમ મિઝાજ ઔર તવાઝોઅ વાલે બુઝુર્ગ થે, મુઝે અંદેશા હુવા કે કહીં વો કિસી બુઝુર્ગકી તવાઝોઅ ફરમાએં ઔર નમાઝ પઢાનેકે લિયે ઉનકો ઈશારા કર દેં ઔર દૂસરી જમાઅતકે લોગ ઔર ઉનકે પેશવા (ઈમામ) ઉનકે પીછે નમાઝ ન પઢેં, ઈસ તરહ ઉસ મૌકા પર એક નામુનાસિબ સૂરત પેશ આએ ઈસ લિયે મૈં ખૂદ આગે બઢ ગયા ઔર મૈંને કહા કે મૈં ખૂદ નમાઝ પઢાઉંગા. સબને ઈત્મીનાનકે સાથ મેરે પીછે નમાઝ પઢી ઔર કોઈ ઈખ્તિલાફ ઔર ઈન્તિશાર નહીં પૈદા હુવા.

(અઝ શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા ફરઝંદ મૌલાના મુહમ્મદ યહયા રહ.)

જનાઝામેં ઈતની ભીડ ઔર ઐસી કસરત થી કે લોગોંને બારબાર નમાઝ પઢી જિસકી વજહસે દફનમેં કુછ દેર હુઈ, ઈસ અરસામેં એક સાહિબે કશ્ફ બુઝુર્ગને

દેખા કે મૌલાના ઈસ્માઈલ સાહબ ફરમાતે હૈં કે મુઝે જલ્દી રૂખ્સત કર દો, મૈં બહોત શરમિંદા હૂં કે હુઝૂર (સ.અ.વ.), સહાબા (રદિ.) કે સાથ મેરે ઈન્તિઝારમેં હૈં.

(રિવાયત મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ રહ.)

મૌલાનાકે સાહબઝાદે :-

મૌલાના મુહમ્મદ ઈસ્માઈલ સાહબ (રહ.) કે તીન સાહબઝાદે થે. પેહલી બીવીસે મૌલાના મુહમ્મદ સાહબ જો સબસે બડે ભાઈ થે ઔર અપને વાલિદકે જાનશીન હુએ. દૂસરી બીવીસે (જો મૌલાના મુઝફ્ફર હુસૈન સાહબ (રહ.) કી નવાસી થીં ઔર જિનસે પેહલી બીવીકે ઈન્તિકાલકે બાદ નિકાહ કિયા થા) દો સાહબઝાદે મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબ ઔર મૌલાના ઈલ્યાસ સાહબ (રહ.).

મૌલાના મુહમ્મદ ઈલયાસ સાહબકી પૈદાઈશ, આપકા ખાનદાન, માહોલ ઔર બચપન :-

મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબકી પૈદાઈશ સન ઈસ્વી ૧૩૦૩ મેં હુઈ, "અખતર ઈલ્યાસ" તારીખી નામ હૈ.

આપકા બચપન અપને નાનિહાલ (નાનાકે ઘર) કાન્ધલા ઔર અપને વાલિદ સાહબ મર્હૂમકે પાસ નિઝામુદીનમેં ગુઝરા. ઉસ વક્ત કાન્ધલાકા યે ખાનદાન દીનદારીકા ગેહવારા થા. મર્દ તો મર્દ ઔરતોંકી દીનદારી, ઈબાદત ગુઝારી, શબ બેદારી ઝિક્રો તિલાવતકે કિસ્સે ઔર ઉનકે મામૂલાત ઉસ જમાનેકે પસ્ત હિંમતોંકે તસવ્વુરસે બુલંદ હૈં.

ઘરમેં બીબિયાં આમ તૌર પર નવાફિલમેં અપને અપને તૌર પર કુરઆન મજીદ પઢતી થીં ઔર અઝીઝ મરદોંકે પીછે તરાવીહ ઔર નવાફિલમેં સુનતી થીં. રમઝાનુલ મુબારકમેં કુરઆન મજીદકી અજીબ બહાર રેહતી, ઘરોંમેં જગહ જગહ કુરઆન મજીદ હોતે ઔર દેર તક ઉસકા સિલસિલા જારી રેહતા[1].

---

૧. રિવાયત શેખુલ હદીસ મૌલાના ઝકરિયા સાહબ (રહ.)

ઔરતોંકો ઈતના ઈલ્મ ઔર શૌક થા કે કુરઆન મજીદ પઢ પઢકર મઝા લેતીં ઔર નમાઝકે બાદ અપને મકામાતકા ઝિક કરતી થીં, નમાઝમેં ઐસી ગુમ કે બસા ઔકાત બાઝ બીબિયોંકો ઘરમેં પરદા કરને ઔર કિસી હાદસા વગૈરહમેં લોગોંકે આને જાને તકકા એહસાસ ન હોતા[1].

કુરઆન શરીફ મઅ તર્જુમા ઔર ઉર્દૂ તફસીર, મઝાહિરે હક, મશારિકુલ અનવાર, હિસ્ને હસીન, યે ઔરતોંકા આખરી નિસાબ થા જિસકા ખાનદાનમેં આમ રિવાજ થા. ઉસ વક્ત ઘરકે બાહિર ઔર અંદરકી મજલિસેં ઔર સોહબતેં હઝરત સૈયદ સાહબ (રહ.) ઔર હઝરત શાહ અબ્દુલ અઝીઝ સાહબ (રહ.) કે ખાનદાનકે કિસ્સોં ઔર ચરચોંસે ગરમ થીં, ઉન બુઝુર્ગોંકે વાકિઆત મરદોં ઔર ઔરતોંકી ઝબાનોં પર થે. માંએં ઔર ઘરકી બીબિયાં બચ્ચોંસે તોતે મૈનાકે કિસ્સોંકે બજાએ યેહી રૂહ પરવર વાકિઆત સુનાતીં, ઔર યે કુછ બહોત ઝિયાદા પુરાની બાતેં ન થીં. મૌલાના મુઝફ્ફર હુસૈન સાહબકી આંખોં દેખી બાતેં ઔર ઉનકી સાહબઝાદી ઔર અઝીઝોંકી કાનોં સુની હિકાયાત થીં. સુનનેવાલોંકો ઐસા માલૂમ હોતા થા કે કલ કી બાતેં હૈં[2].

ઉમ્મીબી :-

મૌલાનાકી નાની, બી અમતુર્રહમાન જો મૌલાના મુઝફ્ફર હુસૈન (રહ.) કી સાહબઝાદી થીં ઔર જિનકો ખાનદાનમેં આમ તૌર પર "ઉમ્મીબી" કે નામસે યાદ કરતે થે, એક રાબિઆ સીરત બીબી થીં, ઉનકી નમાઝકા યે હાલ થા કે મૌલાનાને એક મરતબા ફરમાયા કે ઉમ્મીબી કી નમાઝકા નમૂના મૈંને મૌલાના ગંગોહીકી

૧. મૌલાના મુહમ્મદ ઈલયાસ સાહબ (રહ.), મૌલાનાને એક રોઝ ઈસ કિસમકે હાલાત બયાન કરનેકે બાદ ફરમાયા યે વો ગોદેં હૈં જિનમેં હમને પરવરિશ પાઈ અબ વો ગોદેં દુનિયામેં કહાંસે આએંગી.

૨. મૌલાના ઈલયાસ સાહબ (રહ.) ને એક રોઝ મુઝસે ફરમાયા કે આપકો મુઝસે ઝિયાદા સૈયદ સાહબ (રહ.) કે હાલાતકા ઈલ્મ ન હોગા. આપકી કિતાબ "સીરતે સૈયદ અહમદ શહીદ (રહ.)" સે મેરી માલૂમાતમેં ઈઝાફા નહીં હુવા.

નમાઝમેં દેખા[1]. (ઔર મૌલાના ગંગોહીકી નમાઝ અપને તબ્કામેં ભી મુમતાઝ થી) અખીર જમાનેમેં ઉનકા યે હાલ થા કે ખૂદ ખાના કભી તલબ નહીં ફરમાતી થીં, કિસીને લાકર રખ દિયા તો ખા લિયા, ઘર બડા થા અગર કામકી કસરત ઔર ઝિયાદા મશ્ગૂલિયતકી વજહસે ખયાલ ન આયા તો ભૂકી બૈઠી રેહતી. એક મરતબા કિસીને કહા કે આપ ઐસે બુઢ્હાપેકી હાલતમેં કૈસે બગૈર ખાએ રેહતી હૈં? ફરમાયા અલ્હમ્દુ લિલ્લાહ મૈં તસ્બીહાતસે ગિઝા હાસિલ કર લેતી હૂં[2].

મૌલાનાકી વાલિદા માજિદા :-

મૌલાનાકી વાલિદાં મોહતરમા બી સફિય્યા બડી ઉમદા હાફિઝા થીં, ઉનહોંને કુરઆન મજીદ શાદીકે બાદ મૌલાના યહયા સાહબકી શીરખ્વારગી (દૂધ પીને) કે જમાનેમેં હિફઝ કિયા થા, ઔર ઐસા અચ્છા યાદ થા કે મામૂલી હાફિઝ ઉનકે મુકાબલામેં નહીં ઠહેર સકતા થા. મામૂલ થા કે રમઝાનમેં રોઝાના પૂરા કુરઆન મજીદ ઔર દસ પારે મઝીદ પઢ લિયા કરતી થીં. ઈસ તરહ હર રમઝાનમેં ચાલીસ કુરઆન મજીદ ખતમ કરતી થીં[3]. રવાં (ઝડપ-ફુરતી) ઈતના થા કે ઘરકે કામકાજ ઔર ઈન્તિઝામાતમેં ફર્ક ન આતા. બલ્કે એહતિમામ થા કે તિલાવતકે વક્ત હાથસે કુછ ન કુછ કામ કરતી રેહતીં, રમઝાનકે અલાવા ઘરકે કામકાજકે સાથ રોઝાનાકે મામૂલાત યે થે.

દુરૂદ શરીફ પાંચ હજાર (૫૦૦૦), અલ્લાહકા નામ પાંચ હજાર (૫૦૦૦), બિસ્મિલ્લા હિર્રહમા નિર્રહીમ. ઉન્નીસસો (૧૯૦૦), યા મુગ્ની ગ્યારહસો (૧૧૦૦), લા ઈલાહ ઈલ્લલ્લાહ બારહસો (૧૨૦૦), યા હય્યુ યા કય્યૂમ દોસો (૨૦૦), હસ્બિયલ્લાહુ વનિઅ્મલ વકીલ પાંચસો (૫૦૦), સુબ્હાનલ્લાહ દોસો (૨૦૦), અલ્હમ્દુ લિલ્લાહ દોસો (૨૦૦), અલ્લાહુ અકબર દોસો (૨૦૦), ઈસ્તિગ્ફાર પાંચસો (૫૦૦), ઉફવ્વિઝુ અમ્રી ઈલલ્લાહ એકસો (૧૦૦),

૧.મૌલાના મુહમ્મદ યૂસુફ સાહબ બવાસ્તા મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ (રહ.)

૨. મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ (રહ.)

૩. તઝકિરતુલ ખલીલ

હસ્બુનલ્લાહુ વનિઅ્મલ્ વકીલ એકસો (૧૦૦), રબ્બિ ઈન્ની મગ્લૂબુન્ ફન્તસિર એકસો (૧૦૦), રબ્બિ ઈન્ની મસ્સનિય઼ઝ્ઝુર્રૂ અન્ત અર્રહમુર્રાહિમીન એકસો (૧૦૦), લા ઈલાહ ઈલ્લા અન્ત સુબ્હાનક ઈન્ની કુન્તુ મિનઝ્ઝાલિમીન એકસો (૧૦૦), ઈસકે અલાવા કુરઆન મજીદકી એક મંઝિલ રોઝાના તિલાવતકા મામૂલ થા.

(તઝકિરતુલ ખલીલ બહવાલા મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબ (રહ.)

મકતબી તાલીમ ઔર બચપનકા રંગ :-

ખાનદાનકે દૂસરે અઝીઝ બચ્ચોંકી તરહ આપ ભી કુરઆન શરીફ ઔર મકતબકી ઈબ્તિદાઈ (શુરૂકી) તાલીમ હાસિલ કરતે રહે, ઔર ખાનદાની દસ્તૂરકે મુતાબિક કુરઆન શરીફ હિફઝ કર લિયા. કુરઆન શરીફકે હિફઝકા ખાનદાનમેં ઐસા આમ રિવાજ થા કે ખાનદાનકી મસ્જિદકી ડેળ્હ સફમેં મુઅઝ્ઝિનકે સિવા કોઈ ગૈર હાફિઝ ન હોતા.

ઉમ્મી બી મૌલાના પર બહોત મહેરબાન થીં, ફરમાયા કરતી થીં કે અખતર મુઝે તુઝસે સહાબા (રદિ.) કી ખૂશ્બૂ આતી હૈ, કભી પીઠ પર મુહબ્બતસે હાથ રખકર ફરમાતીં, ક્યા બાત હૈ કે તેરે સાથ મુઝે સહાબા (રદિ.) જૈસી સૂરતેં ચલતી ફિરતી નઝર આતી હૈં. (મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ રહ.)

મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબમેં શુરૂસે સહાબએ કિરામ (રદિ.) કી વાલિહાના શાનકી એક અદા ઔર ઉનકી દીની બેકરારીકી એક ઝલક થી જિસકો દેખકર મૌલાના મહમૂદ હસન સાહબ (રહ.) (શેખુલ હિંદ રહ.) ભી ફરમાયા કરતે થે કે મૈં જબ મૌલવી ઈલ્યાસકો દેખતા હૂં તો મુઝે સહાબા (રદિ.) યાદ આ જાતે હૈં. (મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ રહ.)

દીનકી હમિય્યત જિસને આગે ચલકર મુનઝ્ઝમ શકલ ઈખ્તિયાર કર લી, આપકી ફિતરતમેં વદીઅત થી. દીની માહોલ ઔર બુઝુર્ગોંકે વાકિઆત ઔર રિવાયાતને ઉસ ચિંગારીકો હવા દી. બચપન હીમેં આપસે બાઝ મરતબા ઐસી ચીઝોંકા ઈઝહાર હોતા થા કે આમ બચ્ચોંકી સતહસે ઊંચી હૈં. આપકે હમ ઉમ્ર ઔર

હમ મકતબ રિયાઝુલ ઈસ્લામ સાહબ કાન્ધલવી બયાન કરતે હૈં કે જબ હમ મકતબમેં પઢતે થે, એક દિન આપ લકડી લેકર આએ ઔર કહા, આઓ મિયાં રિયાઝુલ ઈસ્લામ ચલો બે-નમાઝિયોં પર જિહાદ કરેં.

ગંગોહકા કિયામ :-

શવ્વાલ સન હિજરી ૧૩૧૧ મેં આપકે મિન્ઝલે (યાની દરમિયાની) ભાઈ મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબ હઝરત મૌલાના રશીદ અહમદ સાહબ ગંગોહીકી ખિદમતમેં ગંગોહ ચલે ગયે ઔર વહીંકા કિયામ ઈખ્તિયાર કિયા[1].

મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ અપને વાલિદ માજિદકે પાસ નિઝામુદ્દીન, ઔર કભી કભી નાનિહાલ (નાનાકે ઘર) કાન્ધલામેં રહા કરતે થે. નિઝામુદ્દીનમેં વાલિદ સાહબકી શફકત ઔર અપની ઈબાદાતમેં મશ્ગૂલીકી કસરતકી વજહસે તાલીમ જૈસી હોની ચાહિયે થી નહીં હો રહી થી. મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબને વાલિદ સાહબસે અર્ઝ કિયા કે ભાઈકી તાલીમ બરાબર નહીં હો રહી હૈ, મૈં ઉનકો અપને સાથ ગંગોહ લે જાતા હૂં, વાલિદ સાહબને ઈજાઝત દે દી. ઔર આપ ભાઈકે સાથ સન હિજરી ૧૪ યા શુરૂ સન હિજરી ૧૫ મેં ગંગોહ આ ગયે ઔર ભાઈસે પઢના શુરૂ કર દિયા. (શેખુલ હદીસ મૌલાના ઝકરિયા સાહબ રહ.)

ગંગોહ ઉસ વક્ત સુલહા ઔર ફુઝલાકા મરકઝ થા, ઉનકી ઔર ખૂદ હઝરત મૌલાના રશીદ અહમદ સાહબકી સોહબત ઔર મજાલિસકી દૌલત મૌલાના મુહમ્મદ ઈલયાસ સાહબકો રાત દિન હાસિલ થી, દીની જઝબાતકી પરવરિશ,

૧.મૌલાના ગંગોહી(રહ.) ને મૌલાના ખલીલ અહમદ સાહબકી ખાસ સિફારિશ ઔર મૌલાના યહયા સાહબકી ખાતિરસે અરસેકે બાદ દર્સે હદીસ જારી કિયા યે મૌલાનાકા આખરી દર્સ થા, જિસકી રોનક ઔર રૂહે રવાં મૌલવી યહયા સાહબ હી થે, જબ તક બાહિર રેહતે દર્સ રુકા રેહતા. મૌલાનાકા ઐસા એ'તિમાદ ઔર દિલમેં જગહ હાસિલ કી કે પેશકાર (નાઈબ) હો ગયે. થોડી દેરકે લિયે કહીં જાતે તો મૌલાના બેચૈન હોકર ફરમાતે કે મૌલવી યહયા નાબીના કી લાઠી હૈં.

(મુલાહિઝા હો તઝકિરતુ રશીદ ઔર તઝકિરતુલ ખલીલ)

નીઝ દીનકી સમઝ ઔર ઉસકા સલીકા પૈદા કરનેમેં ઉન કીમિયા અસર સોહબતોં ઔર મજાલિસકો જો દખલ હૈ વો અહલે નઝરસે પોશીદા નહીં, મૌલાનાકી દીની ઔર રૂહાની ઝિંદગીમેં ઉસ ઈબ્તિદાઈ માહોલકા ફૈઝ બરાબર શામિલ રહા, ઈન્સાનકી ઝિંદગીમેં મકામ ઔર માહોલકા અસર કુબૂલ કરનેકા જો બેહતરીન જમાના હો સકતા હૈ મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબકા વો જમાના ગંગોહમેં ગુઝરા. જબ ગંગોહ આએ તો દસ ગ્યારહ સાલકે બચ્ચે થે. જબ સન હિજરી ૧૩૨૩ મૈંને વફાત પાઈ તો બીસ સાલકે જવાન થે. ગોયા દસ બરસકા જમાના મૌલાનાકી સોહબતમેં ગુઝરા.

મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબ કામિલ ઉસ્તાદ ઔર મુરબ્બી થે. વો ઈસ બાતકા ખાસ એહતિમામ રખતે થે કે હોનહાર ભાઈ ઈન સોહબતોં ઔર મજલિસોંકે ફુયૂઝસે પૂરે તૌર પર ફાઈદા ઉઠાએ. મૌલાના મુહમ્મદ ઈલયાસ સાહબ ફરમાયા કરતે થે કે જબ હઝરત ગંગોહી (રહ.) કે ખાસ ફૈઝ યાફતા ઔર તાલીમ યાફતા ઉલમા ગંગોહ આતે તો બાઝ મરતબા ભાઈ મેરા દર્સ બંદ કર દેતે ઔર કેહતે અબ તુમહારા દર્સ યે હૈ કે તુમ ઉન હઝરાતકી સોહબતમેં બૈઠો ઔર ઉનકી બાતેં સુનો!

મૌલાના ગંગોહી (રહ.) સે બૈઅત ઔર તઅલ્લુકઃ-

મૌલાના ગંગોહી (રહ.) આમ તૌર પર બચ્ચોં ઔર તાલિબે ઈલ્મોંકો બૈઅત નહીં કરતે થે. ફરાગત ઔર તકમીલકે બાદ ઉસકી ઈજાઝત હોતી થી, મગર મૌલાના ઈલયાસ સાહબકે ગૈર મામૂલી હાલાતકી બિના પર ઉનકી ખ્વાહિશ ઔર દરખ્વાસ્ત પર બૈઅત કર લિયા. (રિવાયત શેખુલ હદીસ)

મૌલાનાકી ફિતરતમેં શુરૂસે મુહબ્બતકી ચિંગારી થી. આપકો હઝરત મૌલાના રશીદ અહમદ સાહબસે ઐસા દિલી તઅલ્લુક પૈદા હો ગયા થા કે આપકે બગૈર તસ્કીન ન હોતી, ફરમાતે થે કે કભી કભી રાતકો ઉઠકર સિર્ફ ચેહરા દેખનેકે લિયે જાતા, ઝિયારત કરકે ફિર આકર સો રેહતા, હઝરતકો ભી આપકે હાલ પર ઐસી હી શફકત થી, ફરમાતે થે કે એક મરતબા મૈંને ભાઈસે કહા કે અગર હઝરત

ઈજાઝત દેં તો મૈં હઝરતકે કરીબ બૈઠકર મુતાલઆ કરૂં. મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબને હઝરત મૌલાનાસે ઝિક્ર કિયા, ફરમાયા હરજ નહીં, ઈલયાસકી વજહસે મેરી ખલ્વત (તન્હાઈ) મેં ફર્ક ઔર તબીઅતમેં ઈન્તિશાર નહી પૈદા હોગા.

મૌલાના ફરમાતે થે કે જબ મૈં ઝિક્ર કરતા થા તો મુઝે એક બોઝ મહેસૂસ હોતા થા. હઝરતસે કહા તો હઝરત થર્રા ગયે ઔર ફરમાયા કે મૌલાના મુહમ્મદ કાસિમ સાહબને યેહી શિકાયત હાજી સાહબસે ફરમાઈ તો હાજી સાહબને ફરમાયા કે અલ્લાહ આપસે કોઈ કામ લેગા.

મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબ (રહ.) કા તર્ઝે તાલીમ :-

મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબ તાલીમમેં મુજતહિદાના તર્ઝ રખતે થે, ઈબ્તિદાઈ તાલીમમેં દર્સી કિતાબેં અકસર નહીં પઢાતે થે બલ્કે ખૂદ ઉસૂલ ઔર કવાઈદ લિખવાકર તીન હર્ફી, દો હર્ફી લફઝ બતાતે થે કે ઉનકી ગરદાનેં ઔર તઅલીલેં બનાઓ (યાની કવાઈદમેં એ'રાબ ઔર હુરૂફ તબ્દીલ કરો), અદબ પર શુરૂહીસે ઝોર થા. ઈબ્તિદા શાહ વલીયુલ્લાહ સાહબ (રહ.) કી ચહલ હદીસ ઔર પારએ અમ્મસે કરતે થે, ફરમાતે થે કે મુસલમાન બચ્ચોંકો પારએ અમ્મ તો યાદ હોતા હી હૈ, લફઝ યાદ કરને ન પડેંગે સિર્ફ મા'ના યાદ કરને હોંગે, ફરમાતે થે કે વૈસે ભી કુરઆન ઔર હદીસકે અલ્ફાઝમેં બરકત હૈ.

ઈસ્તે'દાદ આફરીની ઔર કુવ્વતે મુતાલઆકી તરફ મૌલાનાકી અસલી તવજ્જોહ થી, કિતાબોંકે ખતમકી ભી પાબંદી ન થી, આમ તૌર પર બગૈર હાશિયા ઔર શરહકી કિતાબ તાલિબે ઈલ્મકો પઢનેકે લિયે દેતે ઔર દરમિયાનમેં સહારા ન દેતે, જબ ઉસકા ઈત્મીનાન હો જાતા કે તાલિબે ઈલ્મ ઉસ્તાદકે ટોકે બગૈર કિતાબકે કઈ સફહે અચ્છી તરહ સમઝ ઔર સમઝા સકતા હૈ તબ દૂસરી કિતાબ શુરૂ કરાતે. અરબિયત ઔર ઈસ્તે'દાદકી પુખ્તગીકી તરફ ખાસ તવજ્જોહ થી, મૌલાનાકે શાગિર્દોંમેં "અત્કાન" પૈદા હો જાયા કરતા થા. (શેખુલ હદીસ)

બીમારી, તાલીમકા બંદ હોના ઔર દોબારહ તાલીમ જારી હોના :-

આપ શુરૂસે નહીફ ઔર લાગિર (દુબલે પતલે) થે. ઉસી ગંગોહકે કિયામમેં આપકી તન્દુરૂસ્તી ખરાબ હો ગઈ, દર્દે સરકા એક ખાસ કિસમકા દૌરા પડા જિસકી વજહસે મહીનોં સરકા ભી ઝુકાના હત્તાકે તકિયા પર સજદહ કરના ભી નામુમકિન થા. મૌલાના ગંગોહીકે સાહબઝાદે હકીમ મસઊદ અહમદ સાહબ ઈલાજ કરતે થે. ઔર ઉનકા ખુસૂસી તર્ઝ યે થા કે બાઝ બીમારિયોંમેં પાની બહોત દિનોંકે લિયે છુડા દેતે. બહોત કમ લોગ ઈસ પરહેઝકો બરદાશ્ત કર સકતે ઔર ઝિયાદા મુદ્દતકે લિયે પાની છોડ સકતે થે. મગર મૌલાનાને અપને મખ્સૂસ મિઝાજ (ઉસૂલકી પાબંદી ઔર ઈતાઅત) કે મુતાબિક હકીમકી પૂરી ઈતાઅત કી, ઔર અપની ખુદાદાદ કુવ્વતે ઈરાદી ઔર અઝીમતસે (જો ઉનકી પૂરી ઝિંદગીમેં જલ્વાગર રહી હૈ) પાનીસે પૂરા પરહેઝ કિયા ઔર પૂરે સાત બરસ પાની નહીં પિયા. ઉસકે બાદ ભી પાંચ બરસ તક બરાએ નામ પાની પિયા.

ઈસ સખ્ત બીમારી ઔર ખાસ તૌર પર દિમાગી કમઝોરીકી વજહસે તાલીમકા સિલસિલા ટૂટ ગયા, ઉસકે દો બારહ જારી હોનેકી ઉમ્મીદ ન થી, લેકિન મૌલાનાકો તાલીમકે નામુકમ્મલ (અધૂરે) રેહ જાનેકા બડા ગમ થા ઔર ઉસકી બેચેની રેહતી થી. આપકા પઢનેકે લિયે ઈસરાર થા ઔર હમદર્દોંકા મશ્વરા થા કે મુસલસલ આરામ કરેં. મૌલાના ફરમાતે થે કે એક રોઝ ભાઈને કહા કે આખિર પઢકર હી ક્યા કરોગે? મૈંને કહા જીકર ક્યા કરૂંગા! ઈસી ઈસરાર ઔર તલબકી બિના પર આપકો પઢનેકી ઈજાઝત હો ગઈ ઔર તાલીમકા સિલસિલા ફિર જારી હો ગયા.

મૌલાના ગંગોહી (રહ.) કી વફાત :-

સન હિજરી ૧૩૨૩ મેં હઝરત મૌલાના રશીદ અહમદ સાહબને ઈન્તિકાલ ફરમાયા. મૌલાના મુહમ્મદ ઈલયાસ સાહબ બાલીન પર (સરહાને પર) મૌજૂદ થે

૧. યે બાત મૈંને ખૂદ મૌલાનાકી ઝબાનસે સુની હૈ ઔર શેખુલ હદીસ ઔર ઉનકે ખાનદાનકે તમામ બુઝુર્ગોંસે લગાતાર સુનનેમેં આયા હૈ.

ઔર સૂરએ યાસીન પઢ રહે થે. (મૌલાના ઈલયાસ રહ.)

ઈસ હાદસાકા આપકે અસર પઝીર દિલ પર જો અસર હુવા ઉસકા અંદાઝા ઈસસે હોગા કે ફરમાતે થે કે દો હી ગમ મેરી ઝિંદગીમેં સબસે બઢકર હુએ. એક વાલિદકા ઈન્તિકાલ ઔર એક હઝરતકી વફાત, ઔર ફરમાયા "હઝરત હમ તો સારી ઉમ્રકા રોના ઉસી રોઝ રો લિયે જિસ રોઝ હઝરત દુનિયાસે રૂખ્સત હુએ."

હદીસકી તકમીલ :-

સન હિજરી ૧૩૨૬ મેં આપ શેખુલ હિંદ મૌલાના મહમૂદ હસન સાહબ (રહ.) કે હલ્કએ દર્સમેં શિરકતકે લિયે દેવબંદ તશરીફ લે ગયે ઔર તિરમિઝી ઔર બુખારી શરીફકી સમાઅત કી. (રિવાયત મૌલાના મુહમ્મદ ઈબ્રાહીમ સાહબ બલ્યાવી (જો મૌલાનાકે દર્સકે સાથી હૈં.)

દેવબંદકી શિરકતે દર્સકે કઈ સાલ બાદ, ચાર મહીનેમેં આપને અપને ભાઈ મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબસે ફિર હદીસકા દૌરા કિયા[3].

૩. ઉસકી દિલચસ્પ તારીખ જો શેખુલ હદીસ મૌલાના ઝકરિયા સાહબને સુનાઈ, યે હૈ કે એક સરહદી આલિમ મૌલવી શેર મુહમ્મદ નામ મૌલાના માજિદ અલી સાહબ વગૈરહસે મઅકૂલાતકી તકમીલ કરકે વતન ગયે થે, વહાં ઐન ઉનકી શાદીકે રોઝ કિસી તાલિબે ઈલ્મને ઉનસે ઈબ્ને માજા (હદીસકી કિતાબ) પઢનેકી દરખ્વાસ્ત કી, ઉનહોંને શરમિંદગીકે સાથ કહા કે ભાઈ મૈંને સારા વક્ત મઅકૂલાતકી થેલીમેં સર્ફ કિયા ઔર હદીસકી તાલીમ બિલકુલ હાસિલ નહીં કી. અલબત્તા હદીસકા એક ઉસ્તાદ (મૌલવી મુહમ્મદ યહયા સાહબ મુરાદ હૈં) દેખકર આયા હૂં અબ વાપસ જાકર ઉનસે પઢકર આઉં તો તુમકો પઢાઉં! બીવીસે ઉનહોંને ચાર મહીનેકા વાદા કિયા ઔર ગંગોહ રવાના હો ગયે, યહાં આકર ઉનહોંને મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબસે પઢના શુરૂ કિયા. મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ ઉનકે દર્સકે સાથી થે, ઈબારત ભી અકસર મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબ ઔર મૌલાના ઈલ્યાસ સાહબ પઢતે થે, રાત ભર દર્સ હોતા થા ઔર હઝરાત તો દિનકો સોતે મગર વિલાયતી મૌલવી સાહબકો બહોત કમ સોતા દેખા ગયા, મુતાલઆકે ઈન્હિમાક ઔર ઈસ્તિગરાકકા હાલ યે થા કે ખાના લાનેવાલેસે કેહ દિયા થા કે રોટી રખ જાયા કરો ઔર સાલન લે જાયા કરો, મૌલવી સાહબ કિતાબકા મુતાલઆ કરતે જાતે ઔર રોટીકા લુકમા તોડકર મુંહમેં રખ લેતે.

મૌલાના ખલીલ અહમદ સાહબસે મિલના ઔર તકમીલે સુલૂક :-

હઝરત મૌલાના રશીદ અહમદ સાહબ (રહ.) કી વફાતકે બાદ આપને શેખુલ હિંદ મૌલાના મહમૂદ હસન સાહબસે દરખ્વાસ્ત કી, આપને મૌલાના ખલીલ અહમદ સાહબસે મિલનેકા મશ્વરા દિયા.

(મૌલાના મુહમ્મદ ઈલયાસ સાહબ રહ.)

ચુનાંચે આપને મૌલાના સહારનપુરીસે અપના તઅલ્લુક કાઈમ કર લિયા ઔર આપકી નિગરાની ઔર રેહનુમાઈમેં સુલૂકકે મનાઝિલ તય કિયે.

ઈબાદત ઔર નવાફિલકા ઝોર :-

ગંગોહકે કિયામકે દૌરાનમેં હઝરત મૌલાના રશીદ અહમદ સાહબ (રહ.) કી વફાતકે બાદ ઝિયાદા સુકૂત (ખામોશ રેહના) ઔર મુરાકબા તારી રેહતા થા, શાયદ સારે દિનમેં કોઈ એક બાત કરતે હોં, શેખુલ હદીસ મૌલાના ઝકરિયા સાહબ ફરમાતે હૈં કે હમ લોગ ઉસી જમાનેમેં ઉનસે ઈબ્તિદાઈ ફારસી પઢતે થે, ઉન દિનોં ઉનકા દસ્તૂર યે થા કે હઝરત શાહ અબ્દુલ કુદ્દુસ (રહ.) કે રોઝાકે પીછે એક બોરિયા પર બિલકુલ ખામોશ દો ઝાનૂ બૈઠે રેહતે થે, હમ લોગ હાઝિર હોતે ઔર કિતાબ ઉનકે સામને રખકર ઉન્ગલીકે ઈશારેસે સબક કી જગહ ઉનકો બતલાકર સબક શુરૂ કર દેતે થે ઔર ફારસી શઅર પઢતે થે ઔર તર્જુમા કરતે થે, જહાં હમને ગલત પઢા ઉન્ગલીકે ઈશારેસે ઉનહોંને કિતાબ બંદ કર દી ઔર સબક ખતમ, ઉસકા મતલબ યે હોતા કે દો બારહ મુતાલઆ દેખકર લાઓ.

નીઝ ઉસ જમાનેમેં નવાફિલકા ભી બેહદ ઝોર થા, મગરિબકે બાદ ઈશાસે કુછ પેહલે તક નવાફિલમેં મશ્ગૂલ રેહતે, ઉસ વક્ત આપકી ઉમ્ર ૨૦-૨૫ સાલકે દરમિયાન થી.

જઝ્બ ઔર શૌક કી એક મિસાલ :-

જઝ્બ ઔર શૌક મૌલાનાકે ખમીર (મિઝાજ) મેં થા ઔર ઉસકે બગૈર તરક્કી મુશ્કિલ હૈ. ઉસી જઝ્બ ઔર ખૂદ ફરામોશીને જિસ્મકે દુબલાપન ઔર તાકતકી કમઝોરીકે બાવજૂદ ઈતના અઝીમુશ્શાન ઔર હૈરત અંગેઝ કામ કરા દિયા જો ઉનકી જિસ્માની હાલતસે ઝરા મુતાબકત (યાની જોડ) નહીં રખતા.

એક મરતબા આખરી બીમારીમેં યે વાકિઆ બયાન કિયા' કે એક મરતબા મૈં ઐસા બીમાર થા ઔર ઈતના કમઝોર હો રહા થા કે બાલાખાનાસે (ઉપરકે કમરેસે) નીચે નહીં ઉતર સકતા થા. ઈતનેમેં યે ખબર સુની કે હઝરત સહારનપુરી દેહલી તશરીફ લાએ હૈં, બસ બેઈખ્તિયાર ઉસી વક્ત પૈદલ દેહલી રવાના હો ગયા. યે યાદ ભી નહીં રહા કે મૈં ઈસ કદર બીમાર ઔર કમઝોર થા કે બાલાખાનેસે ઉતરના મુશ્કિલ થા. દેહલીકે રાસ્તેમેં મુઝે યાદ આયા.

દૂસરે મશાઈખ ઔર બુઝુર્ગોંસે તઅલ્લુક :-

ઉસ મુદ્દતમેં દૂસરે મશાઈખ ઔર મૌલાના ગંગોહીકે દૂસરે ખુલફાસે અકીદતમંદી ઔર સોહબત ઔર ફાઈદા ઉઠાનેકા તઅલ્લુક બરાબર કાઈમ રહા, શાહ અબ્દુર્રહીમ સાહબ રાયપુરી, મૌલાના મહમૂદ હસન સાહબ દેવબંદી ઔર મૌલાના અશરફ અલી સાહબ થાનવીસે ઐસા તઅલ્લુક થા કે ફરમાતે થે યે હઝરાત મેરે જિસ્મ ઔર જાનમેં બસે હુએ થે ઔર ઈન હઝરાતકો ભી મૌલાનાકી ઈમ્તિયાઝી ખુસૂસિયતકી વજહસે ખુસૂસી મુહબ્બત ઔર લિહાઝ થા.

૧. વાકિઆ બયાન કરનેકી વજહ યે હુઈ કે કારી ઈસહાક સાહબ દહેલવી (જો જનાબ મુફતી અઝીઝુર્રહમાન સાહબ નકશબંદી દેવબંદીકે ખલીફા હૈં) વફાતકી બીમારીમેં ઈયાદતકે લિયે આએ ઔર ફરમાયા કે મૈં બિલકુલ આનેકે કાબિલ ન થા, એક મુહબ્બત ઔર શૌક થા જો યહાં લે આયા. ફરમાયા હઝરત જઝ્બ ઔર શૌકમેં બડી કુવ્વત હૈ, ઈસ પર અપના યે વાકિઆ બયાન ફરમાયા.

મુજાહિદાના જઝબાત :-

ઝિક્ર ઔર અશ્ગાલ, નવાફિલ ઔર ઈબાદતકે સાથ શુરૂસે મુજાહિદાના જઝબાત સીનામેં ઠાઠેં માર રહે થે. ઔર જાનનેવાલે જાનતે હૈં કે ઈસ જઝબા ઔર શૌક ઔર ઈસ અઝ્મ ઔર નિય્યતસે આપકી ઝિંદગીકા કોઈ દૌર ખાલી નહીં રહા. ઈસીકા નતીજા થા કે મૌલાના મહમૂદ હસન (રહ.) કે હાથ પર જિહાદકી બૈઅત કી.

બુઝુર્ગોંકી નિગાહમેં આપકી વકઅત :-

શુરૂ હીસે ખાનદાનકે બુઝુર્ગોં ઔર મશાઈખે વક્તકી નિગાહમેં ખાસ ઈઝ્ઝત રખતે થે ઔર કમ ઉમ્રકે બાવજૂદ બડે બડે બુઢ્ઢે બુઝુર્ગ આપકા વકાર લિહાઝ કરતે થે. મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબ બાપકી જગહ પર થે. મગર આપકા બરતાવ ભી છોટે ભાઈકે સાથ ઐસા થા જૈસા હુઝૂર (સ.અ.વ.) કા હઝરત ઉસમાન (રદિ.) કે સાથ થા.

શુરૂસે ચૂંકે દુબલે કમઝોર થે ઈસ લિયે જિસ્માની મશક્કતકે કામોંમેં હિસ્સા ન લે સકતે થે ઔર મુતાલઆ ઔર ઝિક્ર વ ઈબાદત હીમેં ઝિયાદા વક્ત ખર્ચ હોતા થા, મૌલાના યહયા સાહબ ઈસકે ખિલાફ બેહદ મશ્ગૂલ ઔર મેહનતી થે, આપકા તિજારતી કુતુબખાના થા જિસકે તમામ કામ બડી દિલચસ્પી ઔર ઈન્હિમાકસે અંજામ દેતે ઔર યે ઉન ભાઈયોંકા રોઝીકા ઝરીઆ ભી થા. એક રોઝ કુતુબખાનાકે મુન્તઝિમને, જો મૌલાના યહયા સાહબકે બડે મુખ્લિસ ઔર હમદર્દ થે, હમદર્દીમેં કહા કે મૌલવી ઈલયાસ કુતુબખાનાકે કામોંમેં કુછ હાથ નહીં બટાતે કોઈ ખિદમત ઉનકે ઝિમ્મે ભી કર દેની ચાહિયે ઈસ લિયે કે યે ભી ઉસસે ફાઈદા ઉઠાતે હૈં. મૌલાના યહયા સાહબને સુના તો બહોત પરેશાનીકા ઈઝહાર ફરમાયા ઔર કહા કે હદીસમેં આતા હૈ હલ્ તુર્ઝકૂન વ તુન્સરૂન ઈલ્લા બિઝુઅફાઈકુમ.

(બુખારી (મુરસલન) સહીહ હાફિઝ અબૂબક્ર અલ ઝરકાની (મુત્તસિલન)

(તુમકો જો રિઝક મિલતા હૈ ઔર તુમહારી ખુદાકી તરફસે જો મદદ કી જાતી હૈ વો તુમહારે કમઝોર અફરાદ હીકી બરકતસે તો હોતી હૈ) મેરા એ'તિકાદ હૈ મુઝે ઉસી બચ્ચેકી બરકતસે રિઝક મિલ રહા હૈ આઈન્દા ઉસસે કુછ ન કહા જાએ જો કુછ કેહના હો મુઝસે કહા જાએ. (શેખુલ હદીસ સાહબ)

બુઝુર્ગોંકે હલ્કામેં ભી ખાસ ઈઝ્ઝતકી નઝરસે દેખે જાતે. આપકા ખુશૂઅ ઔર તકવા સબકો માલૂમ થા ઈસ લિયે કભી કભી અકાબિરકી મૌજૂદગીમેં ઈમામતકે લિયે આપ હીકો બળ્હાયા જાતા.

એક મરતબા કાન્ધલામેં શાહ અબ્દુર્રહીમ સાહબ રાયપુરી મૌલાના ખલીલ અહમદ સાહબ સહારનપુરી ઔર મૌલાના અશરફ અલી સાહબ થાનવી મૌજૂદ થે, નમાઝકા વક્ત આયા તો ઈમામતકે લિયે આપકો બળ્હાયા. મૌલવી બદરૂલ હસન સાહબ ખાનદાનકે એક બુઝુર્ગ મૌજૂદ થે ઉનહોંને મઝાકકે તૌર પર કહા કે ઈતની બડી બડી ગાડિયાં ઔર ઐસા હલ્કા ફુલકા એન્જીન જોડ દિયા. હઝરાતમેંસે કિસીને કહા કે યે તો એન્જીનકી તાકત પર હૈ.

(રિવાયત મૌલવી ઈકરામુલ હસન સાહબ કાન્ધલવી)

મઝાહિરે ઉલૂમમેં પળ્હાનેકી ખિદમત :-

શવ્વાલ સન હિજરી ૧૩૩૮ મેં સહારનપુરસે એક બડા કાફલા હજકો રવાના હુવા જિસમેં મદ્રસએ મઝાહિરે ઉલૂમકે અકસર બડે બડે મુદર્રિસીન હઝરાત થે, ઉસ મૌકા પર કઈ નયે અસાતિઝાકા તકર્રુર હુવા, ઉસી સિલસિલામેં મૌલાના ભી મદ્રસાકે નયે મુદર્રિસીનમેં શામિલ હુએ ઔર દરમિયાની કિતાબેં આપકો દી ગઈ. હાજી હઝરાતકી વાપસીકે બાદ દૂસરે નયે અસાતિઝા નિકલ ગયે મગર મૌલાના બદસ્તૂર તદરીસકી (પળ્હાનેકી) ખિદમત અંજામ દેતે રહે.

(શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબ (રહ.))

મઝાહિરે ઉલૂમમેં પળ્હાનેકે જમાનેમેં અકસર કિતાબેં ઐસી પળ્હાઈ જો પહલે પળ્હી નહીં થીં, ઈસ લિયે કે મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબકે દર્સમેં

કિતાબોંકે પૂરા કરનેકા મ'મૂલ ન થા. ઔર બીમારીકી વજહસે ભી બાઝ દરમિયાની કિતાબેં રેહ ગઈ થીં, (શેખુલ હદીસ મૌલાના ઝકરિયા સાહબ રહ.) લેકિન પળ્હાનેકે જમાનેમેં આપને યે બગૈર પળ્હી કિતાબેં ભી પળ્હાઈં¹. લેકિન પળ્હનેકે જમાનેમેં મુતાલઆકી તરફ બડી તવજ્જોહ થી. ચુનાંચે કન્ઝુદ્દ દકાઈકકે લિયે બહરૂર્રાઈક, શામી ઔર હિદાયા દેખતે થે ઔર નુરૂલ અનવારકે લિયે હુસામીકી શુરૂહ ઔર તૌઝીહ તલ્વીહ તક મુતાલઆમેં રેહતી થીં.

(શેખુલ હદીસ મૌલાના ઝકરિયા સાહબ રહ.)

નિકાહ :-

૬ ઝીલ કાઅદહ સન હિજરી ૧૩૩૦ (૧૭ ઓક્ટોમ્બર સન ઈસ્વી ૧૩૧૨) કો જુમ્આકે દિન બાદ નમાઝે અસર આપકે હકીકી મામૂં મૌલવી રઉફુલ હસન સાહબકી સાહબઝાદીસે આપકા નિકાહ હુવા. મૌલાના મુહમ્મદ સાહબને નિકાહ પળ્હાયા, નિકાહકી મજલિસમેં મૌલાના ખલીલ અહમદ સાહબ સહારનપુરી, શાહ અબ્દુર્રહીમ સાહબ રાયપુરી (રહ.), ઔર મૌલાના અશરફ અલી સાહબ થાનવી (રહ.) તીનોં હઝરાત મૌજૂદ થે, મૌલાના થાનવીકા મશ્હૂર વઅઝ "ફવાઈદુ સ્સોહબત" જો કઈ મરતબા છપ ચુકા હૈ ઉસી તકરીબમેં કાન્ધલા તશરીફ લે જાને પર ઉસી દિન હુવા. (શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબ રહ.)

૧. ઈન્તિકાલસે ચંદ સાલ પેહલે એક મરતબા મૌલાના હિદાયત અલી સાહબ મોહતમિમ મદ્રસા હિદાયતુલ મુસ્લિમીન કરહી (જિલ્લા બસ્તી) મૌલાનાકી ખિદમતમેં દેહલી આએ. મૈં ભી સાથ થા. મૌલાના હિદાયત અલી સાહબને મૌલાનાકો યાદ દિલાયા કે મૈંને ઉસ જમાનેમેં મદ્રસાકી જમાઅતમેં આપસે કુતબી પળ્હી થી. ઔર કઈ બાર બડી સાદગીસે કહા કે હઝરત ઐસી બુલંદ બાતેં તો આપ ઉસ જમાનેમેં નહીં કરતે થે ઔર ઐસે મઆરિફ ઔર ઉલૂમ નહીં બયાન કરતે થે. મૌલાનાને તબસ્સુમ ફરમાયા, કિસી દૂસરે મૌકા પર મુઝસે ફરમાયા કે મૌલવી હિદાયત અલી સાહબ કુતબી પળ્હનેકા ઝિક્ર કરતે હૈં. મૈંને કુતબી ખૂદ નહીં પળ્હી થી મદ્રસામેં પળ્હાઈ હૈ.

પેહલા હજ :-

સન હિજરી ૧૩૩૩ મેં મૌલાના ખલીલ અહમદ સાહબ ઔર મૌલાના મહમૂદ હસન સાહબને હજકા ઈરાદા ફરમાયા. મૌલાનાકો જબ ઈસકા ઈલ્મ હુવા તો હજકે લિયે બહોત બેકરાર હુએ. ફરમાતે થે કે મુઝે ઉન હઝરાતકે બાદ હિંદુસ્તાન તારીક હોતા નઝર આયા ઔર યહાંકા રેહના મુશ્કિલ માલૂમ હોને લગા. લેકિન ઈજાઝતકા મરહલા દરપેશ થા, અજીબ કશ મકશ (બેચૈની) કી હાલત થી, હમશીરા (વાલિદાએ મૌલવી ઈકરામુલ હસન સાહબ) ને યે બેકરારી દેખી તો કહા કે મેરા ઝેવર લે લો ઔર ચલે જાઓ, ઉમ્મીદ ન થી કે વાલિદા સાહિબા આસાનીસે ઈજાઝત દેંગી ઔર ઈતની લંબી જુદાઈ ઔર ઈતના દૂર દરાઝકા સફર ગવારા કરેંગી મગર અલ્હમ્દુ લિલ્લાહ ઉનહોંને ભી ઈજાઝત દે દી. દૂસરા મરહલા ભાઈ મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબકી ઈજાઝતકા થાં. ઉનહોંને યે સમઝકર કે વાલિદા ઈજાઝત ન દેંગી ઉનકી ઈજાઝત પર તય કિયા, વો ઈજાઝત દે ચુકી થીં, આખરી મરહલા મૌલાના ખલીલ અહમદ સાહબકી ઈજાઝતકા થા. ઉનકી ખિદમતમેં ખત લિખ્ખા ઔર સામાને સફરકી સબ સૂરતેં લિખ દીં કે એક સૂરત યે હૈ કે હમશીરા (બહેન) કા ઝેવર લે લિયા જાએ, દૂસરે કર્ઝ, તીસરે બાઝ રિશ્તેદાર રૂપિયે દે રહે હૈં. મૌલાનાને સફરકી ઈજાઝત દી ઔર આખરી સૂરતકો તરજીહ દી. (અઝ મૌલવી ઈકરામુલ હસન સાહબ ઔર મૌલવી ઈન્આમુલ હસન સાહબ) ખિલાફે ઉમ્મીદ મૌલાના મહમૂદ હસન સાહબ (રહ.) કા સાથ હો ગયા. મૌલાના ખલીલ અહમદ સાહબ પેહલે જહાઝસે તશરીફ લે જા ચુકે થે. આપ દૂસરે જહાઝસે શવ્વાલ સન હિજરી ૧૩૩૩ મેં મૌલાનાકે સાથ રવાના હુએ ઔર રબીઉસ્સાની સન હિજરી ૧૩૩૩ મેં વાપસ આકર મદ્રસામેં પઢ્હાનેમેં મામૂલકે મુતાબિક મશ્ગૂલ હો ગયે. (શેખુલ હદીસ)

મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબકી વફાત :-

હજકે દૂસરે સાલ૧૦ ઝીલ કાઅદહ સન હિજરી ૩૪ મેં મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબને ઈન્તિકાલ કિયા, યે સાનિહા (હાદસા) મૌલાનાકે

લિયે બડા સબર આઝમા થા, મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબ મુરબ્બી ભી થે, ઉસ્તાદ ભી થે, શફીક ભાઈ ભી થે. અપની ઈમ્તિયાઝી ખુસૂસિયાત¹ ઔર મહેબૂબિયત ઔર મકબૂલિયતકી વજહસે તમામ સાથિયોંકો મૌલાનાકી જુદાઈકા સખ્ત સદમા હુવા. લેકિન મૌલાના મુહમ્મદ ઈલયાસ સાહબકે દિલ પર ઈસ સદમાકી જો ચોટ લગી ઉસકા દર્દ આખિર તક મહેસૂસ હોતા થા. મામૂલ થા કે જબ મર્હૂમ ભાઈકા ઝિક્ર કરતે તો એક મહવિયતસી તારી હો જાતી ઔર સબ કુછ ભૂલ જાતે. ઉનકે ઔસાફ વ કમાલાત ઔર ઉનકે વાકિઆતકા મઝા લે લેકર ઝિક્ર કરતે ઔર ફરમાતે. હઝરત મેરે ભાઈ ઐસે થે. ખુસૂસિયતકે સાથ ઉનકી જામઈય્યત, મુસાલિહાના રવિશ, એ'તિદાલે તબીઅત, મુખ્તલિફ ઓનાસિર ઔર બઝાહિર અઝદાદકો જમા કરને ઔર જમા રખનેકી ખુદાદાદ કાબિલિયત, ગૈર મામૂલી દિમાગ ઔર સહીહ સમઝકે વાકિઆત બડી તફસીલ ઔર દિલચસ્પીસે સુનાતે ઔર ઉલૂમમેં આપકે બાઝ તેહકીકી કલિમાત ઔર કુલ્લિયાતકા હવાલા દેતે.

---

૧. મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબ અજબ બાગો બહાર તબીઅત લેકર આએ થે. (રાતકો બહોત રોનેવાલે, દિનકો બહોત મુસ્કુરાનેવાલે) આપકી સિફત થી. ઈધર રોના જારી હૈ ઉપર દોસ્તોંકો અપને નુક્તોં ઔર લતીફે સુનાકર હંસા રહે હૈં, દીદાગિરિયાં (આંખેં રોનેવાલી), રૂએ ખન્દાં (હંસમુખ ચેહરા) ઔર ઝબાન ગુલ ફશાં (ખૂશ બયાની) કા પૂરા મજમૂઆ. દિલકે સોઝો ગુદાઝ ઔર રાતોંકે રાઝો નિયાઝકી ખબર બહોત કમ લોગોંકો થી. મામૂલી આદમિયોંકી તરહ રેહતે. મદ્રસામેં પઢાતે ઔર તન્ખ્વાહ ન લેતે, મઆશ (રોઝી) કે લિયે એક તિજારતી કિતાબખાના કાઈમ કર રખ્ખા થા જિસકા કામ અપને હાથસે કરતે. અદબકી કોઈ કિતાબ અપને હિફઝસે પઢા રહે હૈં ઔર પાર્સલ ભી બનાતે જા રહે હૈં. ઉલૂમસે આ'લા મુનાસિબત રખતે થે ઔર મુહક્કિકાના નઝર થી, અદબ વ હદીસકી કિતાબેં ખાસ તૌર પર યાદ થીં. મુફસ્સલ તઝકિરાકે લિયે મુલાહિઝા હો તઝકિરતુલ ખલીલ.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

દૂસરા બાબ

બસ્તી હઝરત નિઝામુદ્દીનકા કિયામે તદરીસ ઔર એહતિમામ

મૌલાના મુહમ્મદ સાહબ (રહ.) કી વફાત :-

મૌલાના મુહમ્મદ યહયા સાહબકી વફાતકે દો સાલ બાદ ૨૫ રબીઉસ્સાની સન હિજરી ૧૩૩૯ જુમ્આકી રાતકો બડે ભાઈ મૌલાના મુહમ્મદ સાહબ (રહ.) ને ઈન્તિકાલ કિયા.

મૌલાના મુહમ્મદ સાહબ (રહ.) એક ફરિશ્તા સીરત ઈન્સાન થે, હિલ્મ ઔર તવાઝોઅ, રહમત ઔર શફકત, ઔર ખૌફ વ ઈનાબતકી મુજસ્સમ તસ્વીર ઔર ઈબાદુ રહમાનિલ્લઝીન યમ્શૂન અલલ્ અર્ઝિ હૌના કા એક નમૂના, કમ બોલનેવાલે, તન્હાઈ પસંદ ઔર અપને કામસે કામ રખનેવાલે બુઝુર્ગ થે. ઝાહિદાના ઝિંદગી બસર કરતે થે, નિઝામુદ્દીન (રહ.) કી બંગલા વાલી મસ્જિદમેં અપને વાલિદ માજિદકી જગહ કિયામ થા, એક મદ્રસા થા જો ઉનકે વાલિદ મર્હૂમકા જારી કિયા હુવા થા જિસમેં ઈબ્તિદાઈ તાલીમ હોતી થી ઔર ઝિયાદાતર મેવાતકે

બચ્ચે પઢતે થે, તવક્કુલ ઔર કનાઅત પર મદ્રસાકા કામ ચલતા થા, દેહલી ઔર મેવાતમેં આપસે બહોત લોગ ઈરાદત ઔર અકીદત રખતે થે ઔર દોનોં જગહ આપસે ફૈઝ થા. (અઝ હાજી અબ્દુર્રહમાન સાહબ (શાગિર્દ મૌલાના મુહમ્મદ સાહબ) વગૈરહ

મૌલાના મુહમ્મદ સાહબકી સૂરતસે તકવાકા સબક મિલતા થા. અનવારકી ચેહરા પર નિહાયત કસરત થી, અકસર વઅઝ ભી ફરમાતે થે મગર બૈઠકર જૈસેકે કોઈ બાતેં કરતા હો, મુસલસલ તકરીરકી સૂરત નહીં હોતી થી, બલ્કે અખ્લાક ઔર ઝહદ (તકવા) કી અહાદીસ સુનાતે ઔર ઉનકા સાદા તર્જુમા ઔર મતલબ બયાન ફરમા દેતે.

કિસી જમાનેમેં આંખકે કરીબ કોઈ ફુંસી નિકલી થી જિસ પર યકે બાદ દીગરે સાત શિગાફ આએ. ડાકટરોંને ક્લોરોફાર્મ (બેહોશીકી દવા) જરૂરી બતાયા, મગર ઉનહોંને સખ્તીસે ઈન્કાર કિયા, ઔર યૂંહી બેહિસ વ હરકત લેટે રહે, ડાકટર હૈરાન થે કે હમને ઉમ્ર ભર ઈસકી મિસાલ નહીં દેખી.

મૌલાના મુહમ્મદ સાહબ નિહાયત ઝાકિર, શાગિલ ઔર ખૂશ ઔકાત બુઝુર્ગ થે, હદીસ મૌલાના ગંગોહીસે પઢી થી. ઈન્તિકાલસે પેહલે ૧૬ સાલ તક ઉનકી તહજ્જુદ ફૌત નહીં હુઈ, આખિર વક્ત તક નમાઝ જમાઅતસે પઢી. ઈશાકી નમાઝકે બાદ વિત્રકે સિજદહમેં ઈન્તિકાલ હુવા.

(મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ રહ.)

નિઝામુદ્દીન મુન્તકિલ હોનેકી તજવીઝ :-

મૌલાના ઈલ્યાસ સાહબ બડે ભાઈ સાહબકી તીમારદારીકે લિયે પેહલેસે દેહલી તશરીફ લાએ હુએ થે, ઈલાજકી ગર્ઝસે કસાબપૂરામેં નવાબવાલી મસ્જિદમેં ઠેહરે થે. વહીં મૌલાના મુહમ્મદ સાહબકા ઈન્તિકાલ હુવા, જનાઝા હસ્બે સાબિક નિઝામુદ્દીન આયા, જનાઝામેં બડા હુજૂમ (મજમા') થા.

દફનકે બાદ ઉસ ખાનદાનકે મુહિબ્બીન ઔર મોઅતકિદીનને મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબસે ઈસરાર કિયા કે અબ યહાં કિયામ ઈખ્તિયાર ફરમાએ ઔર વાલિદ ઔર ભાઈકી જગહકો જો ઉનકી વફાતસે ખાલી હો ગઈ હૈ આબાદ કરેં, હાઝિરીનને મદ્રસાકી મદદ ઔર ખિદમતકા વાદા ભી કિયા. ઔર ખર્ચકે લિયે કુછ માહવાર રકમેં મુકર્રર કીં જો મૌલાનાને અપને ઉસૂલ ઔર ખાસ શરાઈત (જિનકી આખિર તક પાબંદી રહા) કે સાથ મંઝૂર કીં.

(મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ રહ.)

લેકિન અપને આનેકો હઝરત સહારનપુરીકી ઈજાઝત પર રખ્ખા, ઉનહોંને કહા કે હમ ખૂદ જાકર ઈજાઝત લે આએં, ફરમાયા કે ઈસ તરહ ઈજાઝત નહી હોતી મૈં તન્હા ઈજાઝત લૂંગા.

ભાઈ સાહબકી તજહીઝ ઔર તકફીન ઔર મદ્રસાકે આરઝી ઈન્તિઝામસે ફુરસત પાકર આપ સહારનપુર આએ ઔર મૌલાનાસે સારી હાલત બયાન કી, અહલે તઅલ્લુકકે લગાતાર ઈસરાર ઔર ઉસ ચશ્મએ ફૈઝકે જારી રેહનેકે ખયાલસે જો દોનોં કુદસી સીરત બાપ બેટેકી ઝાતસે ફૈઝ રસાં થા, મૌલાનાને નિઝામુદ્દીન મુન્તકિલ હોનેકી ઈજાઝત દી ઔર એહતિયાતકે તૌર પર ફરમાયા કે ફીલ હાલ તજુર્બાકે લિયે મદ્રસાસે એક સાલકી છુટ્ટી લી જાએ. અગર વહાંકા કિયામ રાસ આએ ઔર મુસ્તકિલ રેહનેકી રાય કરાર પા જાએ તો મુસ્તકિલ અલાહિદગી હર વક્ત મુમકિન હૈ.

(શેખુલ હદીસ મૌલાના ઝકરિયા સાહબ રહ.)

ઈસ ઈજાઝત ઔર મશ્વરાકે મુતાબિક આપને મોહતમિમ સાહબ મદ્રસએ મઝાહિરે ઉલૂમકી ખિદમતમેં કાનૂનકી દરખ્વાસ્ત પેશ કર દી જો હૂબહૂ યે હૈ.

બાદ સલામ મસનૂન યે કે મેરે ભાઈ જનાબ મૌલાના મૌલવી મુહમ્મદ સાહબકે ઈન્તેકાલકી વજહસે બંદાકો નિઝામુદ્દીનકે મદ્રસાકા ઈન્તિઝામ વ ખબરગીરીકે વાસ્તે વહાં કુછ કિયામ કરનેકી જરૂરત હૈ, ચૂંકે

અકસર અહલે શહેર મુહિબ્બાને બંદા વ ખૈર ખ્વાહાને ઈલ્મ મુત્તકાઝી હૈં કે બિલ ફઅલ બંદા વહાં ઈકામત કરે ઔર જો ફાઈદે ઔર ઈશાઅતે ઉલૂમ હઝરત વાલિદ સાહબ (રહ.) ઔર બિરાદર મર્હૂમકી સઈ (કોશિશ) ઔર તાલીમસે જાહિલ લોગોંમેં ઔર ઉલૂમસે નિહાયત દૂર ઔર નાઆશના લોગોંમેં હુઈ હૈ. ઉસકો દેખકર અપને દિલમેં ભી હિર્સ પૈદા હોતી હૈ કે કુછ દિનોં વહાં કિયામ કરકે ઉસકે જારી કરનેકા બંદોબસ્ત કર સકૂં ઔર ઈસ દીની હિસ્સામેં ભી કુછ હિસ્સા લે લૂં, લિહાઝા આરિઝ હૂં કે એક સાલકે લિયે બંદાકી રૂખ્સત મંઝૂર ફરમાઈ જાવે.

ફક્ત વસ્સલામ, બંદા મુહમ્મદ ઈલ્યાસ અખતર

તશ્વીશનાક બીમારી, ઔર ઝિંદગીસે માયૂસી :-

અભી નિઝામુદ્દીન જાનેકી નૌબત નહીં આઈ થી ફૌરન બીમાર હો ગયે. ૨૦ જમાદીલ ઊલા સન હિજરી ૩૬ કો બીમારીકી હાલતમેં સહારનપુરસે કાન્ધલા પહોંચે વહાં જાકર બીમારી બઢ ગઈ ઔર ઝાતુલ જન્બ (પસલીકે દર્દ) કા દૌરા શદીદ હુવા, એક રાત (જો જુમ્આકી રાત થી) સબ માયૂસ હો ગયે, નબ્ઝેં બંદ હો ગઈં, હાથ પાંવ ઠંડે હો ગયે. લોગોંકી ઝબાન પર ઈન્ના લિલ્લાહ થી, લેકિન અલ્લાહ તઆલાકો તો અભી કામ લેના થા, તીમારદારોંકી ઉમ્મીદ ઔર ઝાહિર હાલતકે બિલકુલ ખિલાફ તબીઅત સંભલને લગી. તન્દુરૂસ્તીકે આસાર શુરૂ હો ગયે ઔર ચંદ દિનોંમેં અચ્છે હોકર બિસ્તરસે ઉઠ ગયે, ગોયા ઝિંદગી દો બારહ હુઈ.

(શેખુલ હદીસ વ મૌલવી ઈકરામુલ હસન સાહબ કાન્ધલવી)

નિઝામુદ્દીન મુન્તકિલી :-

કાન્ધલાસે તંદુરૂસ્ત હોકર આપ નિઝામુદ્દીન આ ગયે. ઉસ વક્ત નિઝામુદ્દીનકે ઉસ જાનિબ કોઈ આબાદી ન થી ઔર મસ્જિદકે આસપાસ જંગલ

હી જંગલ થા. મૌલાના એહતિશામુલ હસન સાહબ જો કુછ મુદ્દત બાદ મૌલાનાકે સાથ બચપન હીમેં નિઝામુદ્દીન આ ગયે થે બયાન કરતે હૈં કે મૈં બાહિર નિકલકર ઈસ શૌકમેં ખડા રેહતા કે કિસી ઈન્સાનકી સૂરત નઝર આ જાએ. અગર કોઈ આદમી નઝર આ જાતા તો ઐસી ખૂશી હોતી જૈસી કિસી કીમતી તોહફા ચીઝકો દેખકર હો.

એક છોટીસી પક્કી મસ્જિદ ઔર એક બંગલા ઔર એક હુજરા ઔર દરગાહકે દક્ષિણમેં દરગાહકે મુતઅલ્લિક લોગોંકી આબાદી થી. કુછ થોડેસે મેવાતી ઔર ગૈર મેવાતી ગરીબ તાલિબે ઈલ્મ, બસ યે મદ્રસા ઔર મસ્જિદ, ઉસકી ઈમારતોં ઔર ઉસકી આબાદીકી કુલ કાઈનાત થી.

મદ્રસાકી કોઈ ઐસી આમ્દની (આવક) ન થી જિસસે આસાનીકે સાથ ઉસકે ઈખરાજાત (ખર્ચ) પૂરે હોં, તવક્કુલ અલલ્લાહ, કનાઅત ઔર ઉસકે મોહતમિમકી બુલંદ હિંમત અસલ સરમાયા થા. બડી તંગી ઔર સખ્તીકે સાથ ગુઝરાન હોતી થી. કભી કભી ફાકાકી નૌબત આ જાતી મગર મૌલાનાકી અબરૂ પર બલ ન આતા. બાઝ મરતબા એલાન ફરમા દેતે કે આજ ખાનેકો નહીં હૈ જિસકા જી ચાહે રહે ઔર જિસકા જી ચાહે ચલા જાએ, ઔર અપના કહીં ઔર ઈન્તિઝામ કર લે, તલબાકી ભી ઐસી રૂહાની તરબિયત હો રહી થી કે કોઈ જાનેકે લિયે તૈયાર ન હોતા. બાઝ મરતબા જંગલી ફલોં (ગૂલર વગૈરહ) સે પેટ ભર લિયા જાતા. તલબા ખૂદ જંગલસે લકડિયાં લાકર રોટી પકાતે ઔ ચટનીસે ખાતે, મૌલાના ઈસ સખ્તીસે ઝરા હિરાસાં (માયૂસ) ન થે બલ્કે ઉસ ફારિગુલ બાલી ઔર કુશાદગીસે ડરતે ઔર અપને સાથિયોંકો ડરાતે રેહતે થે જિસકી મૌલાનાકો ઉમ્મીદ થી ઔર અલ્લાહકી સુન્નતકે મુતાબિક ઈસ ઈમ્તિહાન ઔર આઝમાઈશકે બાદ આનેવાલી થી.

(અઝ હાજી અબ્દુર્રહમાન સાહબ)

મૌલાનાકો મદ્રસાકી ઝાહિરી હાલત ઔર તામીરકી તરફ બિલકુલ તવજ્જોહ ન થી. આપકે પુરાને સાથી મદ્રસાકે સાબિક તાલિબે ઈલ્મ હાજી

અબ્દુર્રહમાન સાહબ[1]કી કોશિશ પર મૌલાનાકી તબીઅતકે ખિલાફ દેહલીકે બાઝ હઝરાતને કુછ કમરે તામીર કરા દિયે. મૌલાના વાપસ તશરીફ લાએ તો સખ્ત નારાઝ હુએ, મુદ્દત તક હાજી સાહબસે નહીં બોલે ઔર ફરમાયા કે અસલ ચીઝ તાલીમ હૈ કે મદ્રસાકી ઈમારત જબસે પક્કી હુઈ તાલીમ કચ્ચી હો ગઈ.

એક મરતબા દેહલીકે એક બડે તાજિરને કિસી અહમ મઆમલામેં દુઆ કી દરખ્વાસ્ત કી ઔર એક મઅકૂલ (બહોત) રકમ અતા ફરમાઈ, આપને દુઆકા વાદા કિયા ઔર રકમ કુબૂલ કરનેસે ઉઝર કિયા મગર હાજી અબ્દુર્રહમાન સાહબને મદ્રસાકી જરૂરતકે ખયાલસે લે લિયા આપ બરાબર બેચૈન રહે ઔર ઈસરાર કરકે વો રકમ વાપસ કરાઈ.

હાજી સાહબસે ફરમાતે થે કે દીનકા કામ પૈસોંસે નહીં ચલતા. અગર દીનકા કામ પૈસોંસે ચલતા તો હુઝૂર (સ.અ.વ.) કો બહોત કુછ માલ ઔર દૌલત મિલતી.

૧.પાદશ બખૈર હાજી અબ્દુર્રહમાન સાહબ અટાવડ (મેવાત) કે એક ગૈર મુસ્લિમ બનિયા ઘરાનેમેં પૈદા હુએ. બચપનમેં ખ્વાબમેં આં હઝરત (સ.અ.વ.) કી ઝિયારતસે મુશર્રફ હુએ ઔર મૌલાના મુહમ્મદ સાહબકે હાથ પર ઈસ્લામ લાએ. નિઝામુદીનકે મદ્રસામેં મૌલાના મુહમ્મદ સાહબસે કુરઆન ઔર દીનકી તાલીમ હાસિલ કી ઔર મૌલાના ખલીલ અહમદ સાહબસે બૈઅત કી. મૌલાના મુહમ્મદ સાહબકે જમાનેમેં ઉનકે મોઅતમદે ખાસ ઔર ઉનકે દસ્તે રાસ્ત (મદદગાર) રહે. મૌલાન મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબકે તમામ દીની કામોંમેં ઉનકે કદીમ તરીન રફીક ઔર મુઆવિન થે. મૌલાના ઉનકે મુતઅલ્લિક નિહાયત બુલંદ કલિમાત ફરમાતે થે ઔર અપની તેહરીકકા રૂહે રવાં સમઝતે થે. આપ મેવાતકે હકીમ ઔર આરિફ થે, અલ્લાહ તઆલાને દીનકી બડી દૌલતેં નસીબ ફરમાઈ થીં. આપકા અસલી ઝૌક ગૈર મુસ્લિમોંમેં તબ્લીગ થા જિસમેં આપકો ખાસ મલકા થા. હજારસે ઉપર આદમી આપકે હાથ પર મુસલમાન હુએ. સિંગારમેં નૌમુસ્લિમોંકા એક મદ્રસા કાઈમ કિયા જિસસે ઔલાદકી તરહ તઅલ્લુક થા. મેવાતકે રસમોંકી ઈસ્લાહ આપકા કારનામા હૈ. રબીઉસ્સાની સન હિજરી ૬૪ મેં ઈન્તિકાલ ફરમાયા. ઈન્ના લિલ્લાહિ વ ઈન્ના ઈલૈહિ રાજિઊન.

મુજાહિદા ઔર ઈબાદત :-

યે જમાના મૌલાનાકે બડે મુજાહિદા ઔર રિયાઝતકા થા, યે ઝૌક વરાસતી ઔર ફિતરી થા, નિઝામુદ્દીનકે કિયામમેં ઈસકા ઝિયાદા ઝુહૂર હુવા, ખલ્વત ઔર રિયાઝત (નફસકુશી) કી તરફ ઉસ જમાનેમેં ખાસ મૈલાન થા, હાજી અબ્દુર્રહમાન સાહબ રાવી હૈં કે અરબ સરાકે ફાટક હઝરત નિઝામુદ્દીન ઔલિયા (રહ.) કી પુરાની ઈબાદત ગાહ (હુમાયૂંકે મકબરાકે દક્ષિણમેં, અબ્દુર્રહીમ ખાન ખાનાંકે મકબરા ઔર હઝરત મિરઝા મઝહર જાને જાનાં (રહ.) કે શેખ હઝરત સૈયદ નૂર મુહમ્મદ બદાયૂનીકે મઝાર) કે કરીબ બહોત દૂર તક ખલ્વતમેં રેહતે, ખાના દોપહરકા ઉમૂમન વહાં ચલા જાતા, રાતકા મકાન પર આકર ખાતે, નમાઝ સબ વક્તોંકી જમાઅતકે સાથ પઢતે, હમ લોગ જમાઅત કરાને વહીં ચલે જાતે. તલબા સબક પઢને કભી વહીં પહોંચ જાતે. કભી ચક્કરવાલી મસ્જિદમેં આકર પઢાતે.

હદીસકા દર્સ દેતે તો પેહલે વુઝૂ કરતે ફિર દો રકાત નમાઝ પઢતે ઔર ફરમાતે કે હદીસકા હક તો ઈસસે ઝિયાદા હૈ યે કમ દરજા હૈ. હદીસ પઢાતે વક્ત કિસીસે બાત ન કરતે, કોઈ બડા આદમી આ જાતા તો દર્સ છોડકર ઉસકી તરફ તવજ્જોહ ન ફરમાતે.●

મુતઅલ્લિકીન સાથ થે કભી ખાનેકે વકતસે બેવક્ત હો જાને પર નારાઝ ન હોતે, ખાનેમેં કભી ઐબ ન નિકાલતે.

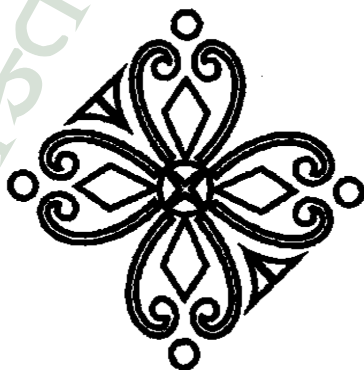
દર્સકા ઈન્હિમાક ઔર મહેનત :-

મદ્રસાકે અસ્બાક ઔર તલબાકી તરફ પૂરી તરહ મુતવજ્જેહ રેહતે. બડી જાનકાહી ઔર જાંફશાનીકે સાથ તલબાકો છોટે બડે સબક ખૂદ પઢાતે, બાઝ દિનોંમેં ૮૦-૮૦ તલબા ખૂદ પઢાએ યા તાલિબે ઈલ્મોંસે પઢવાએ. મશગૂલિયત ઔર ઈન્હિમાકકા અંદાઝા ઈસસે હોગા કે કિસી જમાનેમેં મુસ્તદરક

હાકિમકા દર્સ સુબહકી નમાઝસે પેહલે હોતા થા.

(રિવાયત મૌલાના સૈયદ રઝા હસન સાહબ)

મૌલાના તરીકે તાલીમ ઔર કુતુબે દર્સમેં અપના મખ્સૂસ તર્ઝ ઔર ઝાતી રાય રખતે થે, મુતાલઆ પર બેહદ ઝોર થા, ચાહતે થે કે સબક ઐસા તૈયાર કરકે લાયા જાએ કે હું કરનેકી જરૂરત પેશ ન આએ, ઈબારતકી સિહ્હત, અરબિયત ઔર સર્ફ વ નહવકે કવાઈદકે અમલી ઈજરાઅકી તરફ ખાસ તવજ્જોહ થી, કિતાબોંમેં આમ મદારિસકે નિસાબ ઔર નિઝામકી પાબંદી ન થી, બહોતસી ઐસી કિતાબેં દર્સમેં દાખિલ થીં જિનકી તાલીમકા મદારિસમેં રિવાજ નહીં હૈ, મસાઈલકે ઝહન નશીન ઔર યાદ કરને ઔર તલબામેં સમઝાનેકી કુદરત પૈદા કરનેકે લિયે નઈ નઈ સૂરતેં ઈખ્તિયાર ફરમાતે જો બહોત મુઅસ્સિર ઔર કારગર હોતીં.

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

તીસરા બાબ

મેવાતમેં ઈસ્લાહ ઔર તાલીમકે કામકી શુરૂઆત

મેવાત :-

દેહલીકે દક્ષિણકા વો ઈલાકા જિસમેં પુરાને જમાનેસે મેવ કૌમ આબાદ હૈ મેવાત કેહલાતા હૈ. ઉસ ઈલાકામેં ઉસ વક્ત ગુડગાંવ (અંબાલા કમિશ્નરી સૂબએ પંજાબ) કા અંગ્રેજી જિલ્લા અલવર ઔર ભરતપુરકી હિંદુ રિયાસતેં ઔર સૂબજાત મુત્તહિદાકે એક જિલ્લા મથુરાકા કુછ હિસ્સા શામિલ હૈ, તમામ ઈલાકોંકી તરહ ઈસ ઈલાકાકે હુદૂદ ઔર રકબામેં ભી બદલાવ પેશ આએ. કદીમ ઔર અસલી મેવાતકા રકબા મૌજૂદા ઈલાકાસે જરૂર કુછ મુખ્તલિફ થા.

અંગ્રેજી મુસન્નિફને કદીમ મેવાતકી હદબંદી ઈસ તરહ કી હૈ. કદીમ ઈલાકાએ મેવાત અંદાઝન ઉસ મુન્હની (ઝુકે હુએ) ખતકે અંદર વાકેઅ હૈ જો ઉત્તરમેં ડેગસે (જો ભરતપુરમેં હૈ) રેવાડીકે અર્ઝુલ બલદકે કિસી કદર ઉપર તક ફૈલા હુવા હૈ. (હઝરત મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ રહ. ઔર ઉનકી દીની દઅવત)

પશ્ચિમમેં રેવાડીકે નીચે તૂલુલ બલદકે ઉસ નુકતા તક જો શહેર અલવરસે છ મીલકે ફાસલા પર મગરિબ (પશ્ચિમ) મેં ઔર અલવરકે અંદર બારહ ચશ્માકે દક્ષિણમેં વાકેઅ હૈ.

યે ખત ફિર પૂર્વમેં ઘૂમકર ડેગસે મિલ જાતા હૈ ઔર કરીબ કરીબ ઉસ ખતકી દક્ષિણી સરહદ બનાતા હૈ.

મેવ કૌમ :-

અંગ્રેજ મુઅર્રિખીનકા ખયાલ હૈ કે મેવ આર્યન નસલકે બજાએ હિંદુસ્તાનકી કદીમ ગૈર આર્યન નસલસે તઅલ્લુક રખતે હૈં. ઔર ઈસ તરહ ઉનકી તારીખ આર્યન નસલકે રાજપૂત ખાનદાનોંસે ઝિયાદા કદીમ (પુરાની) હૈ. મેવાતકે ખાનઝાદોંકે મુતઅલ્લિક ઉનકા બયાન હૈ કે વો નસલન રાજપૂત હૈં. ફારસી તારીખોંમેં મેવાતીકા લફઝ જહાં આતા હૈ ઉસસે મુરાદ યેહી ખાનઝાદે હૈં. આઈને અકબરીસે માલૂમ હોતા હૈ કે જાદૂ રાજપૂત મુસલમાન હોનેકે બાદ મેવાતી કેહલાએ.

તારીખે ફીરોઝશાહીમેં મેવાતકા નામ સબસે પેહલે શમ્સુદ્દીન અલ્તમશકે તઝકિરામેં આતા હૈ. દેહલીકી મુસલમાન સલ્તનતકે શુરૂ દૌરમેં મેવાતી બહોત હી તકલીફ દેહ બન ગયે થે, બડે બડે ઘને જંગલોંકી મદદસે જો દેહલી તક ચલે ગયે થે, ઉનહોંને દેહલી પર તાખ્ત (લૂટમાર) કરની શુરૂ કર દી થી, ઔર ઉનકે ખૌફસે દારૂલ સલ્તનતકે દરવાઝે સરે શામ બંદ હો જાતે થે. શામકો શહેર પનાહકે કોઈ બાહિર નિકલનેકી હિંમત નહીં કર સકતા થા. રાતકો ભી વો કિસી ન કિસી તરહ શહેરકે અંદર દાખિલ હો જાતે ઔર લૂટકી તલાશ ઔર જુસ્તજૂમેં ફિરતે રેહતે થે. શહેરવાલે બહોત બે અમની મહેસૂસ કરતે થે. ગયાસુદ્દીન બલબનને ઉનકે ખિલાફ એક બડી ફૌજ ભેજી, મેવાતિયોંકી એક બહોત બડી તાદાદ કતલ હુઈ, નીઝ શહેરમેં અફઘાનોંકી ચોકિયાં કાઈમ કી ગઈ, ઔર દેહલીકે આસપાસકા જંગલ ભી ફૌજકે ઝરીઆ સાફ કિયા ગયા ઔર ખેતીવાલી જમીન બના દિયા ગયા. ઉસકે બાદ તકરીબન એક સદી તક તારીખોંમેં મેવાતકા ઝિક્ર નહીં આતા. (તારીખે ફરિશ્તા)

ઈસ વકફાકે બાદ મેવાતકે જંગજૂ હૌસલામંદ મરકઝી સલ્તનતકો વકતન

ફવકતન પરેશાન કરતે રહે ઔર સલ્તનતકો ઉનકે ખિલાફ તાદીબી કારવાઈયાં કરનેકી જરૂરત પેશ આતી રહી. ઈસ સિલસિલેમેં બહાદુર નાહિર ઔર ઉસકે બાઝ જાનશીનોં (નાયબ) કા નામ તારીખમેં ખુસૂસિયતકે સાથ આતા હૈ જિનહોંને અપની દિલેરી ઔર કાબિલિયતસે મેવાતમેં હુકૂમત કાઈમ કર લી થી જો મરકઝી સલ્તનતકી લશ્કર કશીકે બાદ એક ઈલાકા ઔર જાગીરકી સૂરતમેં રેહ ગઈ.

ખાનઝાદોંમેંસે એક દૂસરે નામવર લખનપાલકા કબ્ઝા પૂરે મેવાત ઔર જિલ્લા પર થા. ફીરોઝશાહકે જમાનેમેં ઉસને ઈસ્લામ કુબૂલ કિયા.

મેવ કૌમને ઈસ્લામ કબ કુબૂલ કિયા ઔર કૌનસે વાકિઆત ઔર અસરાત ઉસકા સબબ હુએ, પૂરી કૌમ યા ઉસકી અકસરિયતને દફઅતન ઈસ્લામ કુબૂલ કિયા, યા આહિસ્તા આહિસ્તા તૌર પર સદિયોંમેં યે કૌમ ઈસ્લામકી તરફ મુન્તકિલ હુઈ? યે વો સવાલાત હૈં જિસકા જવાબ મુતઅય્યન ઔર યકીની તૌર પર દેના અબ મુમકિન નહીં. ઈસ કૌમકી ઈબ્તિદાઈ તારીખ ઔર ખુસૂસન ઉસકે મુસલમાન હોનેકી તારીખ બિલકુલ તારીકીમેં હૈ. સિવાએ રિવાયાત ઔર બયાનાતકે (જિનમેં ખૂદ તઆરૂઝ ઔર ઈઝતિરાબ હૈ) કોઈ તારીખી માખઝ નહીં[1].

મેવાતિયોંકી દીની ઔર અખ્લાકી હાલત :-

મુસલમાનોંકી લંબી ઔર મુસલસલ ગફલત ઔર ઈસ કૌમકી બેતવજ્જોહી ઔર જહાલતસે મેવ કૌમકી દીની હાલત ઈસ દરજા પહોંચ ગઈ થી જિસકે બાદ મુરતદ હોનેકે સિવા કોઈ દરજા ન થા. ગૈર મુસ્લિમ મોઅર્રિખીનકો ભી (જિનકી

૧. લાખોંકી કૌમકા ઈસ તરહ સબકા મુસલમાન હો જાના બહોત મોહતમ બિશ્શાન વાકિઆ થા જિસકા તારીખમેં ઝિક્ર ન હોના એક તઅજ્જુબ અંગેઝ અમ્ર હૈ, લેકિન અગર ઈસ હકીકતકો સામને રખ્ખા જાએ કે હમારી ફારસી ઔર ઉર્દૂ તારિખીન ઔર સવાનેહ, યા તો બાદશાહોંકી કિશ્વર કુશાઈ ઔર ખાના જંગીકી તારીખેં હૈં યા બુઝુર્ગોં ઔર ઔલિયા અલ્લાહકી કરામાત ઔર વાકિઆતે ગરીબિયાકી રૂદાદેં હૈં, ઔર યે વાકિઆ ઈન દોનોંમેંસે કિસી મૌઝૂઅસે તઅલ્લુક નહીં રખતા તો તઅજ્જુબ બાકી નહીં રેહતા.

હિસ ઈસ બારેમેં એક મુસલમાનકી હિસસે યકીનન કમ હોની ચાહિયે) મેવાતિયોંકી ઈસ્લામસે દૂરી ઔર બેગાનગીકા એહસાસ હૈ. નીચેકે ઈકતિબાસાતસે અંદાઝા હોગા કે મેવ કૌમકા દીની પછાત પના ઔર અખ્લાકી ગિરાવટ ઔર ઈસ્લામસે બેગાનગી કિસ હદકો પહોંચ ગઈ થી.

મેજર પાવલ્ટ જો ઉન્નીસવીં સદીકે આખિરમેં રિયાસત અલવરકા અફસર બંદોબસ્ત રહા હૈ. અલવરકે ગઝીટર શાએઅ શુદા સન ઈસ્વી ૧૮૭૮ મેં લિખતા હૈ.

"મેવ અબ તમામતર મુસલમાન હૈં લેકિન બરાએ નામ, ઉનકે ગાંવકે દેવતા વોહી હૈં જો હિંદુ જમીનદારોંકે હૈં, વો હિંદૂઓંકે કઈ એક તહેવાર મનાતે હૈં, હોલી મેવાતિયોંમેં મઝાક ઔર ખેલ ખેલનેકા જમાના હૈ ઔર ઈતના હી અહમ ઔર જરૂરી તહેવાર સમઝા જાતા હૈ જિતના મોહર્રમ ઈદ ઔર શબે બરાત. ઈસી તરહ વો જન્માષ્ટમી-દશેરા ઔર દીવાલી ભી મનાતે હૈં. ઉનકે યહાં "પીલી ચિઠ્ઠી" લિખનેકે લિયે યા શાદીકી તારીખ મુકર્રર કરનેકે લિયે બ્રાહમણ પંડિત ભી હોતે હૈં, એક રામ કે લફઝકો છોડકર વો હિન્દુઓંકે નામ ભી રખતે હૈં, અગરચે 'ખાન' જિતના ઉનકે નામોંકે અખીરમેં હોતા હૈ ઈતના હી લેકિન ફિર ભી અકસર 'સિંઘ' ઉનકે નામોંકા અખીર જુઝ હોતા હૈ.

અમાવસમેં મેવ ભી હિન્દુ અહીરોં ઔર ગૂજરોંકી તરહ છુટ્ટી મનાતે ઔર કામકાજ બંદ કર દેતે હૈં, જબ વો નયા કુંવાં તામીર કરતે હૈં તો સબસે પેહલે બેરૂજી યા હનૂમાનકે નામકા ચબૂતરા બનાતે હૈં અલબત્તા જબ ઉનકો માલે ગનીમત હાસિલ કરના હોતા હૈ તો વો હિન્દુ સ્થાનોં ઔર મંદિરોંકી ઝિયાદા તાઝીમ ઔર તકદીસ નહીં કરતે. ઔર જબ ઉસ મૌકા પર ઉન સ્થાનોં ઔર મંદિરોંકા તકદુસ ઝાહિર કિયા જાતા હૈ તો વો બેતકલ્લુફ કેહ દેતે હૈં કે "તુમ તો દેવ હમ મેવ" મેવ અપને મઝહબ (ઈસ્લામ) સે બહોત નાવાકિફ હૈં, બહોત કમ કોઈ કલિમહ જાનતા હૈ ઔર પાબંદીસે નમાઝ પઢનેવાલે ઉસસે ભી કમ હૈં. ઉનકે ઔકાત ઔર મસાઈલસે તો વો બિલકુલ હી નાવાકિફ હૈં.

યે સબ અલવરકે મેવાતિયોંકે મુતઅલ્લિક કહા ગયા હૈ, અંગ્રેજી ઈલાકા

(જિલ્લા ગુડગાંવ) મેં મદ્રસોંકી વજહસે મઝહબી ફરાઈઝકી પાબંદીકી હાલત કુછ બેહતર હૈ, અલવરકે બાઝ ગાંવમેં ભી જહાં મસ્જિદેં હૈં મઝહબી ફરાઈઝકી પાબંદી કુછ ઝિયાદા હૈ ઔર કુછ લોગ કલિમહ ભી જાનતે હૈં, બાઝ નમાઝ ભી પઢતે હૈં ઔર મદ્રસાકા ભી કુછ શૌક પાયા જાતા હૈ. જૈસા કે ઉપર કહા ગયા હૈ શાદીકી શુરૂકી રસમમેં બ્રાહમણ હિસ્સા લેતે હૈં લેકિન અસલ રસમ કાઝી અંજામ દેતે હૈં.

મર્દ ધોતી ઔર કમરી પહેનતે હૈં. પાયજામાકા રિવાજ નહીં. ઉનકા લિબાસ હકીકતન હિન્દુઓં જૈસા હૈ. મર્દ સોનેકે ઝેવરાત ભી ઈસ્તેમાલ કરતે હૈં.

દૂસરે મકામ પર લિખતા હૈ :-

મેવ અપને આદાતમેં આધે હિન્દુ હૈં. ઉનકે ગાંવમેં શાઝો નાદિર (બહોત કમ) હી મસ્જિદેં હોતી હૈં. તિજારહ તાલુકામેં મેવકે બાવન ગાંવમેં સિર્ફ આઠ મસ્જિદેં હૈં, અલબત્તા મંદિરોંકો છોડકર મેવકી ઈબાદતકી વૈસી હી જગહેં બની હોતી હૈં જૈસી ઉનકે પડોસી હિન્દુઓંકે યહાં હોતી હૈં. મસલન પાંચ પીરા ભૈસા ઔર ચાહન્ડ યા ખેડા દેવ મહાદેવીકે નામ હોતા હૈ. જિસ પર કુરબાનિયાં ચઢાઈ જાતી હૈં. (GAZETTEIR OF ULWURR 1878 LONDON)

શબે બરાતમેં સૈયદ સાલાર મસઊદ ગાઝી (રહ.) કા ઝંડા ભી હર મેવ ગાંવમેં પૂજા જાતા હૈ. જિલ્લા ગુડગાંવ પેપર (શાએઅ શુદા સન ઈસ્વી ૧૯૧૦) મેં હૈ :-

મેવ અભી તક બહોત ઢીલે ઔર લાપરવાહ કિસમકે મુસલમાન રહે હૈં વો અપની પડોસ કૌમકે અકસર રસમ ઔર રિવાજમેં શરીક હૈં ખુસૂસન ઉન રસમોંમેં જો ઝરા દિલચસ્પ ઔર પુર લુત્ફ હોતી હૈં. ઉનકા ઉસૂલ યે માલૂમ હોતા હૈ કે મઝહબી જશન ઔર તહેવાર તો દોનોં કૌમોંકે મનાઓ ઔર ફરાઈઝ ઔર મઝહબી પાબંદિયાં કિસી એકકી ભી પૂરી ન કરો.

કુછ જમાનેસે મેવાતમેં કુછ મઝહબી મુઅલ્લિમ પૈદા હો ગયે હૈં ઔર કુછ મેવ રમઝાનકે રોઝે ભી રખને લગે હૈં. ગાંવમેં મસ્જિદેં બનાને લગે હૈં, નમાઝેં ભી

પહને લગે હૈં, ઉનકી ઔરતેં હિન્દુવાના ઘાઘરોંકે બજાએ પાયજામે ભી પહેનને લગી હૈં. યે સબ મઝહબી બેદારીકી અલામાત હૈં.

ભરતપુરકે ગેઝેટિયર (અખ્બાર) મેં હૈ :-

મેવાતિયોંકે રસમ હિન્દુઓં ઔર મુસલમાનોંકે રસમ ઔર રિવાજકા મઅજૂને મુરક્કબ હૈ, વો ખત્ના કરતે હૈં, નિકાહ કરતે હૈં ઔર અપને મરદોંકો દફન કરતે હૈં. સૈયદ સાલાર મસઊદ ગાઝી (રહ.) કે મઝારકી ઝિયારતકે લિયે બહરાઈચ જાતે હૈં ઔર ઉનકે ઝંડેકે નીચે જો કસમ ખાઈ જાતી હૈ ઉસકો બહોત પક્કી કસમ સમઝતે હૈં ઔર ઉસકા પૂરા કરના બહોત જરૂરી જાનતે હૈં, વો હિન્દુસ્તાનકે દૂસરે મુતબર્રક મકામાતકી ઝિયારતકે લિયે ભી જાતે હૈં મગર કભી હજકો નહીં જાતે. હિન્દૂઓંકે રિવાજોંમેંસે વો હોલી ઔર દિવાલી મનાતે હૈં એક ગોતમેં (ખાનદાનમેં) કભી શાદી નહીં કરતે. લડકિયોંકો તરકા (વારસા) નહીં મિલતા, વો બચ્ચોંકે મિલે જુલે ઈસ્લામી ઔર હિન્દુવાના નામ રખતે હૈં.

વો તમામતર જાહિલ ઔર ગૈર તાલીમ યાફતા હૈં, ઉનમેં ભાટ ઔર ગવૈયે ભી હોતે હૈં જિનકો વો બડી બડી રકમેં ઔર ઈન્આમાત દેતે હૈં, દેહાતી ઝિંદગી ઔર કાશ્તકારી (ખેતીબાડી) કે મૌઝૂઅ પર બહોતસી ચોપાઈ નઝમેં બની હોતી હૈં જો વો મઝે લે લેકર પઢતે હૈં. બોલી ઝરા તેઝ ઔર સખ્ત હૈ જિસમેં ઔરત ઔર મર્દસે એક જૈસે તરીકે પર ખિતાબ હોતા હૈ.

ઉનમેં નશાઆવર ચીઝોંકે ઈસ્તેમાલકા ભી રિવાજ હૈ, વો બહોત કમઝોર અકીદા ઔર વહેમીલે વાકેઅ હુએ હૈં. શગૂન (શકન) બહોત લેતે હૈં. મરદોં ઔર ઔરતોંકા લિબાસ હિન્દૂઓં જૈસા હૈ. પેહલે જમાનેમેં ઉનમેં નૌઝાઈદા બચ્ચોંકે માર ડાલનેકી ભી રસમ થી લેકિન યે રસમ અબ બિલકુલ જાતી રહી હૈ. ગારતગિરી ઔર રેહઝની (લૂટમાર) ઉનકા ધંધા રેહ ચુકી હૈ. અબ અગરચે ઉનકી ઈસ્લાહ ઔર તરક્કી હો ગઈ હૈ, ફિર ભી જાનવર ઉડાકર ઔર ગાય બેલ ખોલકર લે જાનેમેં અબ ભી વો બહોત મશ્હૂર હૈં."

મેવાતિયોંકી કૌમી સિફાત :-

ઈસ દીની ગિરાવટ ઔર અખ્લાકી ગિરાવટકે બાવજૂદ (ઉસ કૌમમેં) બાઝ ઊંચે અખ્લાક ઔર સિફાત ઔર શરીફ કૌમોંકી નસલી ખુસૂસિયાત પાઈ જાતી હૈં. ઔર જો કમીયાં ઔર અખ્લાકી કમઝોરિયાં ઈસ કૌમમેં પૈદા હુઈ વો ઉસી કિસમકી હૈં જો બેતરબિયતી, જહાલત, મુતમદ્દિન દુનિયાસે બેતઅલ્લુકી ઔર મઝહબસે બેખબરીકી વજહસે શરીફ ઔર બહાદુર કૌમોંમેં પૈદા હો જાતી હૈં, ઔર ખૂદ જમાનએ જાહિલિયતમેં અરબોંમેં પૈદા હો ગઈ થીં, ખૂબિયોં ઔર ફિતરી સલાહિયતોંકા રૂખ માહોલકી ખરાબીસે ગલત હો ગયા થા. કૌમી દિલેરી ઔર બેબાકીને લૂટમાર ઔર ગારતગિરીકી શકલ ઈખ્તિયાર કર લી થી. શુજાઅત ઔર ફિતરી બહાદુરીને કોઈ ઔર મુનાસિબ મૈદાન ન પાકર ખાના જંગી ઔર ખૂનરેઝીકો અપના મઝહર બનાયા, ફિતરી ગૈરત ઔર હમિય્યતકા કોઈ જાઈઝ ઈસ્તેમાલ ન રહા તો હમિય્યતે જાહિલિયત ઔર ફરઝી ઈઝ્ઝત ઔર નામોસ ઔર ખૂદ તરાશીદા મેઅયારે શરાફતકી હિફાઝતમેં સર્ફ હુઈ, ઊંચે હૌસલે ઔર બુલંદ હિંમતીકા કોઈ શાયાને શાન મસરફ ન રહા તો બિરાદરીકે છોટે છોટે કામોંમેં ઉસને અપને જૌહર દિખાએ, ઝહાનત, ચુસ્તી ઔર ચાલાકીકો શરીફાના મૌકે ન મિલે તો મુજરિમાના વારદાત ઔર ખિલાફે કાનૂન કામોંમેં ઉસને હાથકી સફાઈ ઔર હુનરમંદી દિખાઈ. ગર્ઝ ખૂબિયોં ઔર ફિતરી સલાહિયતોંકા રૂખ ગલત થા ઔર મસરફ હકીર થા મગર કૌમ ફિતરી જૌહરસે મહેરૂમ ન થી.

સાદગી ઔર મહેનત, અઝ્મ ઔર કુવ્વતે અમલ, પુખ્તગી ઔર સલાબત (મઝબૂતી) ઈસ કૌમકે ખાસ જૌહર થે જિસમેં મેવાતી, મુસલમાનોંકી શહેરી આબાદીસે બહોત મુમતાઝ થે. યે પુખ્તગી ઔર સલાબત (મઝબૂતી) ઔર હમિય્યત હીકા નતીજા થા કે અમલન ઈસ્લામસે ઈતને દૂર હો જાનેકે બાવજૂદ ઉસ ઈલાકામેં ઈન્તહાઈ સરકશીકે જમાનેમેં ભી મુરતદ હોનેકા સૈલાબ કભી નહીં આને પાયા ઔર બાવજૂદ ઉસકે કે ઉસકે પડોસવાલે ઉસ આમ સૈલાબમેં ગલે તક

પાનીમેં થે. મગર મેવાત ઉસકી ઝદસે બાહિર રહા. ઔર ઈસ વસીઅ ઈલાકેમેં મુરતદ હોનેકે વાકિઆત પેશ નહીં આએ.

ઈસ કૌમકી એક ખુસૂસિયત યે ભી હૈ કે સદિયોં તક જહાલત ઔર ગુમનામીકે હિસારમેં મહેફૂઝ રહી હૈ ઔર ગોયા બેરૂની દુનિયાસે બેતઅલ્લુક ઔર એક ભૂલી હુઈ કૌમ રહી હૈ. ઈસ હૈસિયતસે કોઈ દૂસરી કૌમ જો ઈતની બડી તાદાદમેં હો ઔર સલ્તનતકે મરકઝ (દેહલી) સે ઈતની કરીબ હો ઔર ફિર ઈતની ગુમનામ હો, હિન્દુસ્તાનકી તારીખમેં મુશ્કિલસે મિલેગી. ઉસકા નતીજા યે હુવા કે ઉસકી ઝહની ઔર અમલી કુવ્વત બહોત કમ ઝાએઅ હુઈ ઔર બહોત ઝિયાદા મહેફૂઝ રહી. ઔર ઉસકી લૌહ જિસ તરહ અચ્છે નુકૂશસે સાદા રહી ઉસી તરહ ઉન ગલત નુકૂશસે ભી જો એક મરતબા નકશ હો જાનેકે બાદ મુશ્કિલસે મિટતે હૈં ઉસ જમીન પર દર અસલ કોઈ ખેતી હુઈ હી નહીં, ગલત રિવાજ ઔર આદાત ઔર જાહિલાના ખયાલાત મહઝ ખસો ખાશાક (તિન્કેકી તરહ) થે, જો સદિયોંકી નાકારહ જમીનમેં ઉગ આએ થે. યે કૌમ હિન્દુસ્તાનમેં ઉસ ચૌદહવીં સદીમેં બહોત કુછ અરબ જાહિલિયતકા નમૂના થી.

વોહી અપની ફિતરત પર તબ્એ બશર થી
ખુદાકી ઝમીં બિન જુતી સર બસર થી

મેવાતિયોંકી આમદો રફતકા સિલસિલા :-

ઉપર ગુઝર ચુકા હૈ કે મેવાતસે અસલ તઅલ્લુક મૌલાના મુહમ્મદ ઈસ્માઈલ સાહબકી ઝિંદગીમેં શુરૂ હુવા. યે મહઝ ઈત્તિફાકી બાત ન થી બલ્કે એક ગૈબી ઈન્તિઝામ થા કે મૌલાના મુહમ્મદ ઈસ્માઈલ સાહબકો બસ્તી નિઝામુદ્દીનમેં યાની મેવાતકે દહાના (દરવાઝે) પર ઠહેરાયા ગયા ઔર મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબકી આમદસે બહોત પેહલે મેવાતકી સરજમીનમેં ઉસ ખાનદાનકી અકીદત ઔર મુહબ્બતકા બીજ બો દિયા ગયા. ઔર ઉસકી આબયારીસે કભી ગફલત નહીં કી ગઈ, મેવાતકે ઉસ આ હૂએ વેહશીકો જો સલાતીને દેહલીકી જહાંગીરીકા ભી

કભી શિકાર નહીં હુવા, દો દો પુશ્તોંકે રિશ્તએ અકીદતમંદીસે ઈસ તરહ પાબંદ કર દિયા કે વો મતલૂબકે બજાએ તાલિબ બનકર આયા.

મેવાતમેં મૌલાના મુહમ્મદ ઈસ્માઈલ સાહબ ઔર મૌલાના મુહમ્મદ સાહબકે મુરીદીન ઔર મુખ્લિસીનકો જબ માલૂમ હુવા કે નિઝામુદ્દીનકી ખાલી મસ્નદ ફિર આબાદ હૈ ઔર દોનોં બુઝુર્ગોંકે સહીહ જાનશીન મૌલાના ઈસ્માઈલ સાહબકે ફરઝંદ ઔર મૌલાના મુહમ્મદ સાહબકે ભાઈ તશરીફ રખતે હૈં તો ઉનહોંને નિઝામુદ્દીનકી આમદો રફ્ત ફિર શુરૂ કી ઔર વહાં હાઝિર હોકર દરખ્વાસ્ત કી કે પુરાને તઅલ્લુકાતકી બિના પર આપ મેવાત તશરીફ લે ચલેં ઔર અપને ખાનદાની નિયાઝમંદોંકો ઈસકા મૌકા દેં કે વો અપને બુઝુર્ગોંકે સહીહ જાનશીનકી ઝિયારતસે અપની આંખેં રોશન કરેં ઔર ઈરાદત ઔર ઈખ્લાસકા પુરાના રિશ્તા ફિર મઝબૂત કરેં.

અસલ ઈલાજ દીની તાલીમ :-

મૌલાનાકે નઝદીક મેવાતકી ઈસ્લાહકી તદબીર સિર્ફ યે થી કે ઉનમેં દીનકા ઈલ્મ ફૈલાયા જાએ, શરીઅતકે અહકામ ઔર મસાઈલસે વો વાકિફ હોં ઔર જહાલત ઔર વેહશત દૂર હો.

મૌલાના મુહમ્મદ ઈસ્માઈલ સાહબ ઔર ઉનકે બાદ મૌલાના મુહમ્મદ સાહબને ભી યેહી ઈલાજકા તરીકા ઈખ્તિયાર કિયા થા. મેવાતકે બચ્ચોંકો ઉનહોંને અપને યહાં રખકર ઔર અપને મદ્રસામેં તાલીમ દેકર મેવાતમેં ઈસ્લાહ ઔર ઈરશાદકે લિયે ભેજ દિયા થા ઔર ઉસ મુલ્કમેં જો થોડી બહોત રોશની ઔર ખાલ ખાલ (કુછ કુછ) દીનદારી થી વો ઉનહીં લોગોંકી બદૌલત થી જો ઈનહીં દો બુઝુર્ગોંકે તરબિયત યાફતા ઔર ઈનકે મદ્રસાકે ફૈઝ યાફતા થે.

મૌલાનાને ઈસ સિલસિલેમેં એક કદમ આગે બઢાના ચાહા, આપને ખૂદ મેવાતમેં દીની મકાતિબ ઔર મદારિસકા કિયામ જરૂરી સમઝા તાકે દીનકા હલ્કા વસીઅ હોવા ઔર ઈસ મુલ્કમેં ઝરા બડે પૈમાને પર ઈસ્લાહ ઔર તબ્દીલી પૈદા હો.

મેવાત ચલનેકી શર્ત :-

આપ મુરીદીન ઔર મોઅતકિદીનકે હલ્કેમેં કિસી શેખ ઔર ઉસકે જાનશીનકે જાનેકે વો મા'ના ભી સમઝતે થે જો બુલાને ઔર લે જાનેવાલોંકે ઝહનમેં આમ તૌર પર હોતે હૈં, ઔર ઉન તરીકોં ઔર સૂરતોંકો ભી જાનતે થે જિનમેં આમ તૌર પર મુરીદ અપને તઅલ્લુક ઔર અકીદતકા ઈઝહાર કરતે હૈં ઔર ઉસકો કાફી સમઝતે હૈં લેકિન આપ ઈસ પર બિલકુલ તૈયાર ન થે કે વહાં જાકર અહલે મુહબ્બતકી પુર ખુલૂસ દઅવતેં કુબૂલ કરકે ઔર કલિમએ ખૈર કેહકર વાપસ ચલે આએં. આપ સિર્ફ ઈસી સૂરતમેં વહાં જાના ચાહતે થે કે આપકે જાનેસે વહાં કોઈ ઐસી પાએદાર (મઝબૂત) શકલ પૈદા હો જાએ જિસસે મુલકકી ઈસ હાલતમેં તબ્દીલી પૈદા હો ઔર વો ઈસ્લામસે કરીબ હો જાએં. ઔર ઉસકી શકલ ઉસ વક્ત આપકે ઝહનમેં સિર્ફ યેહી થી કે મેવાતમેં દીની મકાતિબ ઔર મદારિસ કાઈમ હોં ઔર મેવાતકી કમસે કમ નઈ નસલ દીનસે વાકિફ હો.

આપને ખૂદ બયાન કિયા કે જબ પેહલી મરતબા ચંદ મુખ્લિસોંને બડે જોશ ઔર ઈખ્લાસકે સાથ મુઝસે મેવાત ચલનેકી ખ્વાહિશ કી તો મૈંને કહા કે મૈં સિર્ફ ઈસ શર્ત પર ચલ સકતા હૂં કે તુમ વાદા કરો કે અપને યહાં મકતબ કાઈમ કરોગે.

મકતબોંકો મેવાતવાલે ઉસ વક્ત ઈતના મુશ્કિલ ઔર નાકાબિલે અમલ સમઝતે થે કે ઉનકે લિયે ઈસ શર્તસે ઝિયાદા કોઈ ઔર મુશ્કિલ શર્ત નહીં થી, સબસે મુશ્કિલ બાત યે થી કે બચ્ચોંકો કામસે હટાકર પઢને બિઠાયા જાએ. મકતબોંકી શર્ત સુનતે હી દઅવત દેનેવાલોંકા જોશ ઠંડા પડ ગયા ઔર ઉન પર ઔસ (શબનમ) સી પડ ગઈ. ઉનહોંને ઉસકી હામી નહીં ભરી ઔર મૌલાના ચલને પર રઝામંદ નહીં હુએ, દો તીન મરતબા ઐસા હી હુવા, એક મરતબા એક સમઝદાર મેવાતીને ઈસ બિના પર ઈસકા વાદા કર લિયા કે લે તો ચલના ચાહિંયે ફિર વહાં જાકર દેખા જાએગા.

મકાતિબકી શુરૂઆત :-

મૌલાના મેવાત તશરીફ લે ગયે ઔર આપને અપની શર્તકા મુતાલબા કિયા. આપકે બડે તકાઝે ઔર ઈસરાર ઔર લોગોંકી બડી જદ્દો જહદસે એક મકતબ કાઈમ હુવા ઔર ઈસ તરહ ઈસકા સિલસિલા શુરૂ હો ગયા.

મૌલાના મેવાત વાલોંસે ફરમાતે થે કે તુમ બચ્ચે દે દો, ઉસ્તાઝોંકી તન્ખ્વાહ (પગાર) મૈં લાઉંગા. મેવાતી જો અકસર કાશ્તકાર (ખેડૂત) હૈં ઈસકે રવાદાર નહીં થે કે ઉનકે બચ્ચે ખેતીબાડીકા કામ ઔર જાનવર છોડકર કિતાબેં લેકર બૈઠેં ઔર ઉનકે કામસે જાએં, ઉનમેં દીનકી ન તલબ થી ન કદર કે વો ઈસકે લિયે થોડીસી ભી તકલીફ ઔર ઈસાર ગવારા કરેં, બડી હિકમત ઔર મુહબ્બતસે ઉનકો ઈસ પર રાઝી કિયા ગયા ઔર બહોત કેહ સુનકર ઔર ખૂશામદ દર આમદસે ઉનકે બચ્ચોંકો પઢને બિઠાયા ગયા.

ઈસ સફરમેં દસ મકતબ કાઈમ હુએ. બાઝ મરતબા એક એક દિનમેં કઈ કઈ મકતબ કાઈમ હુએ ઔર ફિર બહોતસે મકાતિબ કાઈમ હોને લગે યહાં તકકે કુછ મુદ્દત બાદ મેવાતમેં કઈ સો મકતબ કાઈમ હો ગયે જિનમેં કુરઆન મજીદ વગૈરહકી તાલીમ હોતી થી.

મકાતિબકે ખર્ચ :-

મૌલાનાને દીનકી ખિદમતકો એક "કૌમી કામ" કી હૈસિયતસે નહીં શુરૂ કિયા થા જિસકા બોઝ ઔર જિસકી ઝિમ્મેદારી તન્હા કૌમ પર હોતી બલ્કે અપના કામ સમઝકર શુરૂ કિયા થા જિસમેં ઉનકો અપની કિસી ચીઝકે લગા દેનેમેં દરેગ (રંજ) નહીં થા. ઉનકે નઝદીક દીનકે કામકી હકીકત યે થી કે આદમી બિલકુલ અપને ઝાતી કામકી તરહ ઉસમેં અપના અઝીઝ વક્ત ઔર મહેબૂબ માલ ખર્ચ કરે. વો ઈસ તકસીમકે કાઈલ નહીં થે કે યે અપના હૈ ઔર યે કૌમી. એક સાહબને કુછ રકમ યે કેહકર પેશ કી કે યે આપ બિલકુલ અપને કામમેં

લાએં, મૌલાનાને ફરમાયા કે હઝરત! અગર હમને અલ્લાહકે કામકો અપના ન સમઝા તો હમ અપને કબ હુએ. યે કેહકર આંખોંમેં આંસૂ ભર લાએ ઔર ફરમાયા કે આહ હમને હુઝૂર (સ.અ.વ.) કી કદર ન કી.

(અઝ હાજી અબ્દુર્રહમાન સાહબ રહ.)

બસ યેહી મૌલાનાકા ઉસૂલ થા. ઉનહોંને મેવાતકે દીની કામોંમેં સબસે પેહલે અપના સરમાયા ઔર અપના રૂપિયા (જો બાપ-દાદાકી) જાઈદાદકી આમ્દની યા હદાયાકી શકલમેં આતા થા) લગાયા ફિર લોગોંકી મદદકો કુબૂલ કિયા.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

ચોથા બાબ

મેવાતમેં ઈમાન ઔર દીનકી તલબકી ઉમૂમી તેહરીક!

મકાતિબ ઔર જુઝઈ ઈસ્લાહસે નાઉમ્મીદી :-

મૌલાનાકી ઝિંદગીકા અસલી જૌહર જિસને ઉનકો દીનકી ખિદમતકે ઈસ બુલંદ મકામ તક પહોંચાયા બુલંદ હિંમતી હૈ, દીનકી ખિદમત ઔર ઈસ્લાહકી કિસી ઈબ્તિદાઈ મંઝિલ પર મૌલાનાકી બેકરાર તબીઅતને કરાર ન પાયા, જબ તક ઉસકો અપની અસલી મંઝિલ ન મિલ ગઈ ઉસને કહીં દમ નહીં લિયા ઔર કહીં આરામ નહીં કિયા.

મકાતિબકે ઝરીઆ જો મામૂલી ઈન્ફિરાદી ઈસ્લાહ ઔર તાલીમ હો રહી થી મૌલાના રફતા રફતા ઉસસે ગૈર મુત્મઈન હોતે ગયે. આપને મહેસૂસ કિયા કે માહોલકી બેદીની ઔર મુલ્કકી ઉમૂમી જહાલત ઔર ઝુલ્મતકા અસર મકાતિબ પર ભી હૈ. અવ્વલ તો તલબાકી પૂરી ઈસ્લાહ ઔર ઉનકી દીની તરબિયત નહીં હોને પાતી, દૂસરે જો તલબા ઉન મકાતિબસે દીનકી તાલીમ ઔર થોડી બહોત ઈસ્લામી તરબિયત હાસિલ કરકે નિકલતે ભી હૈં વો ભી જહાલત ઔર બેદીનીકે ઉસ દરિયામેં જો ઉનકે ચારોં તરફ સેકડોં મીલ તક ફૈલા હુવા હૈ ઐસે

ડૂબ જાતે હૈં કે ફિર ઉનકા પતા નહીં ચલતા.

કૌમમેં દીનકી કોઈ તલબ નહીં જિસસે વો અપને બચ્ચોંકો શૌકસે પઢને ભેજે ઔર મકતબોંમેં બિઠાએ, ન દીનકી કદર હૈ કે ઉનકે પઢ લેનેકે બાદ ઉનકે ઈલ્મકી ઈઝઝત ઔર ઉનકી બાતકી વકઅત હો. ઐસી હાલતમેં યે મકાતિબ ઉનકી ઝિંદગી પર કુછ અસર અંદાઝ નહીં હો સકતે.

તીસરે, યે સારે ઈન્તિઝામાત ઉનકે લિયે હૈં જો સિરેસે ગૈર મુકલ્લફ ઔર નાબાલિગ બચ્ચે હૈં. ઔર જો આકિલ બાલિગ અહકામે ઈલાહીકે બરાહે રાસ્ત મુખાતબ હૈં ઔર જો દીની લા ઈલ્મી ઔર બે ઈલ્મીકી વજહસે મૌરિદે ગઝબ બન રહે હૈં ઉનકે લિયે ઉસમેં કોઈ ઈન્તિઝામ નહીં.

નીઝ સારી કૌમકો ઉન મકાતિબ ઔર મદારિસકે ઝરીઆ (ચાહે ઉનકી તાદાદ કિતની હી ઝિયાદા હો) દીનકી જરૂરી તાલીમ ઔર ઈસ્લામી તરબિયત નહીં દી જા સકતી, ન સબ ઉન મકાતિબકે તાલિબે ઈલ્મ બન સકતે હૈં, ન અપને મશાગિલે ઝિંદગી ઔર વસાઈલે મઆશ (કામકાજ) છોડ સકતે હૈં[1].

ઉસી અરસેમેં એક સફરમેં મૌલાનાકે સામને બડી તા'રીફકે સાથ એક નૌજવાન પેશ કિયા ગયા કે યે મેવાતકે ફલાં મકતબસે કુરઆન પઢકર નિકલે હૈં, મૌલાના ફરમાતે થે કે ઈસકી દાઢી મુંડી હુઈ થી, ચેહરા શકલ ઔર લિબાસસે ભી કિસી કિસમકી ઈસ્લામિયત નહીં ઝાહિર હોતી થી, ઉસકો દેખકર મૌલાનાકી હસ્સાસ ઔર ગય્યૂર તબીઅતકો ધક્કા લગા ઔર ખયાલ હુવા કે યે તો કોહે કુન્દન વ કાહ બર આવુરદન (યાની ખોદા પહાડ ઔર નિકલા ચૂહા) કા મુરાદિફ હૈ. ઈસ વાકિઆસે મકાતિબકી તરફસે મૌલાનાકા દિલ ઔર ફીકા હો ગયા.

---

૧. એક મુદ્દતકે બાદ મૌલાનાને એક ગિરામી નામામેં ઈસ બારેમેં અપના જો ખયાલ ઝાહિર ફરમાયા ઉસકો ઈન અલ્ફાઝમેં અદા કિયા જા સકતા હે. "મકાતિબ જઝબાતકી જિસ મિકદારસે ચલ સકતે હૈં વો અભી બહોત દૂર હે. અભી એક લંબી મુદ્દત સિર્ફ તબ્લીગ પર ઈકતિસાર કરકે ઈસ્તિકામત ઔર તરક્કી ફરમાતે રહેં. જબ ઉમૂમી ઈસ્તેદાદ પૈદા હો જાએગી ઔર ઈસ્લામકી રગબત પર કુછ તરક્કી કરને લગેંગે તો અલ્લાહ ચાહે થોડી કોશિશસે બહોતસે મદારિસ હો સકેંગે.

મકાતિબકે અલાવા આપને અપને સફરોંમેં જગહ જગહ પર પુરાને ઝગડે ચુકાએ જિસકા મેવાતમેં બડા ઝોર રહા કરતા હૈ, ફરીકૈનમેં સુલહ તસ્ફિયહ (મિલાપ) કરાયા. આપ અપની મૌકા શનાસી, હિકમત ઔર રૂહાનિયતસે ઈસમેં ભી બહોત કામિયાબ હુએ, મેવાતકે લોગ કેહતે થે કે યે શખ્સ દેખનેમેં તો એક મુશ્તે ઈસ્તિખ્વાન (યાની કમઝોર) હૈ મગર જિસ મઆમલામેં પડ જાતા હૈ ચુટકિયોંમેં ઉસે સુલઝા દેતા હૈ, ઔર માલૂમ નહીં ક્યા બાત હૈ કે બડે બડે ઝિદ્દી ઔર અપની બાત પર અડનેવાલે ઈસકે કેહનેસે ફૌરન માન જાતે હૈં.

ઉસી જમાનેમેં ઔર ભી બાઝ ઉલમાને મેવાતમેં વઅઝ ઔર ઈસ્લાહકા કામ શુરૂ કિયા થા. ઔર જૈસા સારે હિન્દુસ્તાનમેં ઉલમાએ હકકા તરીકા હૈ શરીઅતકે ખિલાફ કામોંકી રોકથામ ઔર માસઈલે દીનકી ઈશાઅતકી કોશિશ શુરૂ કી, ઈસી સિલસિલામેં ઉનહોંને બાઝ ખાસ રિવાજોંકી મુખાલિફતકી તેહરીક ભી ઉઠાઈ. લેકિન મૌલાના યે મહેસૂસ કર રહે થે કે દીનકી હાલત ઈસ વક્ત ભેડોંકે ગલ્લે (રેવડ) જૈસી હૈ કે ચૌપાન (પાસબાન) એક તરફસે ઉનકો સમેટતા હૈ તો દૂસરી તરફસે કુછ ભેડેં નિકલ જાતી હૈં, દૂસરી તરફસે સમેટતા હૈ તો તીસરી તરફસે નિકલ જાતી હૈં, એક જુઝઈકી ઈસ્લાહ કી જાએ તો દૂસરી બહોતસી જુઝઈયાત કાબિલે ઈસ્લાહ રેહતી હૈં, ઝિંદગીકી ચૂલ અપની જગહસે હટી હુઈ હૈ, વો ચૂલ હૈ ઈમાન ઔર દીનકી તલબ ઔર કદર જો સદિયોં પેહલે દિલોંસે નિકલ ચુકી હૈ.

આપ મુખ્તલિફ તજુર્બોંસે ઈસ નતીજે પર પહોંચતે થે કે ખવાસ ઔર અફરાદકી ઈસ્લાહ ઔર દીની તરક્કી બીમારીકા ઈલાજ નહીં, આપકે ઈસ તઅસ્સુરકો એક મેવાતીને અપને સીધે સાદે અલ્ફાઝમેં યૂં બયાન કિયા કે "જબ તક આમ આદમિયોંમેં દીન ન આએ કુછ નહીં હો સકતા."

ઈસકે બાદ મુદ્દત તક આપકી મેવાતમેં આમદો રફ્ત રહી ઔર મેવાતવાલોંકો આપસે દીની ઔર રૂહાની ફૈઝ પહોંચતા રહા. લોગ બહોત હી આપકે સિલસિલામેં જુડતે રહે યહાં તકકે રબીઉલ અવ્વલ સન હિજરી ૪૪ મેં આપકી ઔર મોઅતકિદીનકી દરખ્વાસ્ત ઔર ખ્વાહિશ પર ઉલમા ઔર સુલહાકી એક જમાઅતકે

સાથ હઝરત મૌલાના ખલીલ અહમદ સાહબ (રહ.) ભી મેવાત તશરીફ લાએ ફીરોઝપુર નમકમેં તશરીફ આવરી રહી. બયાન કિયા જાતા હૈ કે ઈન્સાનોંકા એક જંગલ થા જો ઈન બુઝુર્ગોંકી ઝિયારત ઔર મુલાકાતકે શૌકમેં જમા થા. બહોતસે લોગ બૈઅતમેં દાખિલ હુએ.

દૂસરા હજ ઔર કામકે રૂખકી તબ્દીલી :-

શવ્વાલ સન હિજરી ૪૪ મેં આપ દૂસરે હજકે લિયે રવાના હુએ. મૌલાના ખલીલ અહમદ સાહબકા સાથ થા, એક હફતા મૌલાનાકે સાથ હૈદરાબાદ દક્ષિણમેં કિયામ રહા, ક્યૂંકે હૈદરાબાદકે અહબાબકા મૌલાના સહારનપુરીસે ઈસરાર થા.

મદીના મુનવ્વરહકે કિયામકા જમાના જબ ખતમ હુવા ઔર સાથી ચલનેકે લિયે તૈયાર હુએ તો ઉનહોંને મૌલાનાકો અજબ બેચૈની ઔર પરેશાનીમેં પાયા. આપ કિસી તરહ મદીના મુનવ્વરહસે જુદા હોને પર રાઝી ન થે. કુછ દિન ઠહેરનેકે બાદ સાથિયોંને મૌલાના ખલીલ અહમદ સાહબસે ઝિક્ર કિયા, આપને મૌલાનાકી હાલત દેખકર ફરમાયા કે તુમ ઉનસે ચલનેકે લિયે ઈસરાર ન કરો ઉન પર એક હાલત તારી હૈ. યા તો તુમ ઈતના ઈન્તિઝાર કરો કે યે અઝ ખૂદ તુમહારે સાથ ચલે જાએં યા તુમ ખૂદ ચલે જાઓ યે બાદમેં આ જાએંગે. ચુનાંચે સાથી ઠહેર ગયે.

મૌલાના ફરમાતે થે કે મદીના તય્યિબાકે ઉસ કિયામકે દૌરાનમેં મુઝે ઈસ કામકે લિયે હુકમ હુવા ઔર ઈરશાદ હુવા કે હમ તુમસે કામ લેંગે, કુછ દિન મેરે ઈસ બેચૈનીમેં ગુઝરે કે મૈં કમઝોર ક્યા કર સકૂંગા? કિસી આરિફસે ઝિક્ર કિયા તો ઉનહોંને ફરમાયા કે પરેશાનીકી ક્યા બાત હૈ, યે તો નહીં કહા ગયા કે તુમ કામ કરોગે, યે કહા ગયા હૈ કે હમ તુમસે કામ લેંગે. બસ કામ લેનેવાલે કામ લેંગે.

ઈસસે બડી તસ્કીન (રાહત) હુઈ ઔર આપ મદીના મુનવ્વરહસે વાપસ હુએ. ૫ મહીને હરમૈન (મક્કા-મદીના) મેં કિયામ રહા. ૧૩ રબીઉસ્સાની સન હિજરી ૪૫ કો કાન્ધલા વાપસી હુઈ.

તબ્લીગી ગશ્તકી શુરૂઆત :-

હજસે વાપસી પર મૌલાનાને તબ્લીગી ગશ્ત શુરૂ કર દિયા. આપને દૂસરોંકો ભી દઅવત દી કે અવામમેં નિકલકર દીનકે અવ્વલીન ઉસૂલ ઔર અરકાન (કલિમએ તૌહીદ ઔર નમાઝ) કી તબ્લીગ કરેં, લોગોંકે કાન ઈસ દઅવતસે નાઆશના (નાવાકિફ) થે. દીનકી તબ્લીગકે લિયે આમ આદમિયોંકા ઝબાન ખોલના બડા પહાડ માલૂમ હોતા થા. ચંદ આદમિયોંને બડી શરમ ઔર હયા ઔર રૂકાવટકે સાથ યે ખિદમત અંજામ દી.

એક બાર નૂહમેં ઈજતિમાઅ હુવા. આપને મજમામેં અપની યે દઅવત ઔર મુતાલબા પેશ કિયા કે જમાઅતેં બનાકર ઈલાકામેં નિકલા જાએ ઔર તબ્લીગ કી જાએ. હાઝિરીનને એક મહીનાકી મોહલત તલબ કી, એક મહીનાકે બાદ જમાઅત બન ગઈ, આઠ દિનકે લિયે વો ગાંવ તય હો ગયે જિનકા ઈસ જમાઅતકો દૌરા કરના થા, ઔર યે તય હુવા કે યે દૌરા કરતી હુઈ આઈન્દા જુમ્આ સોહને ગાંવ (જિલ્લા ગુડગાંવ) મેં પહોંચેગી, વહીં આઈન્દા હફતાકા પ્રોગ્રામ તય હોગા.

ચુનાંચે પેહલા જુમ્આ જમાઅતને સોહને ગાંવમેં પહોંચા, મૌલાના ભી તશરીફ લાએ, આઈન્દા હફતાકા નિઝામ તય હુવા. જમાઅત ફિર દૌરે પર રવાના હુઈ ઔર દૂસરા જુમ્આ તાવડા પહોંચા ગયા, તીસરા જુમ્આ નગીના તાલુકા ફીરોઝપુર પહોંચા ગયા, મૌલાનાને હર જુંમ્આમેં શિરકત ફરમાઈ ઔર આઈન્દાકા નિઝામ તય હુવા.

એક મુદ્દત તક મેવાતમેં ઈસી તર્ઝ પર કામ હોતા રહા ઔર દીની ઔર ઈલ્મી મરકઝોંકે લોગોંકો મેવાતકે જલ્સોંમેં ઈન જમાઅતોંકે ઈજતિમાઅકે મૌકા પર દઅવત દી જાતી રહી ઔર કઈ સાલ તક યે સિલસિલા જારી રહા.

તીસરા હજ :-

સન હિજરી ૫૧ મેં આપ તીસરે હજકો ગયે. રમઝાનકા ચાંદ નિઝામુદ્દીનમેં નઝર આ ગયા થા, તરાવીહ દેહલીકે સ્ટેશન પર હુઈ, તરાવીહસે ફરાગત પર

કરાચીકી ગાડીમેં સવાર હો ગયે. મૌલાના એહતિશામુલ હસન ઈસ સફરમેં આપકે સાથ થે. વો શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબકે નામ એક ખતમેં મૌલાનાકે મશાગિલ ઔર ઔકાતકે મુતઅલ્લિક લિખતે હૈં :-

"હઝરતે વાલાકા અકસર વક્ત હરમમેં ગુઝરતા હૈ, તબ્લીગી જલ્સે ઔર ચર્ચે બરાબર રેહતે હૈં ઔર હર જગહ ઈસકે મુતઅલ્લિક જરૂર હઝરતેવાલા કુછ ન કુછ ઝિક ફરમાતે હૈં."

મક્કા મુઅઝ્ઝમાસે રવાના હોકર ૨ મોહર્રમ સન હિજરી બાવન (૫૨) (મુતાબિક ૨૭ એપ્રિલ સન ઈસ્વી ૩૩) મદીના તય્યિબા પહોંચે ઔર ઝિયારતસે મુશર્રફ હુએ. ૨ જમાદીલ ઉલા સન હિજરી બાવન (૫૨) કો હિન્દુસ્તાન વાપસી હુઈ.

ઈસ હજસે આપ અપને કામ ઔર નિઝામકે મુતઅલ્લિક મઝીદ ઈત્મીનાન ઔર યકીન લેકર આએ ઔર કામકી રફતારકો બઢા દિયા.

મેવાતકે દો દૌરે :-

હજસે વાપસ તશરીફ લાકર મૌલાનાને બડી જમાઅતકે સાથ મેવાતકે દો દૌરે કિયે, કમસે કમ સો (૧૦૦) આદમી ઈસ સફરમેં હર વક્ત સાથ રેહતે થે, બાકી જગહ જગહ મજમા બહોત હો જાયા કરતા થા, એક દૌરા એક મહીનાકા થા, દૂસરા દૌરા કુછ કમ એક મહીનાકા, સફરકે વક્ત જમાઅતોંકો ગાંવમેં તકસીમ કર દિયા કરતે થે ઔર ફરમાતે થે કે ગશ્ત લગાકર આઓ.

તબ્લીગી જમાઅતેં દીની મરકઝોંકી તરફ :-

મૌલાનાને અપને લંબે તજુર્બે ઔર બાલિગ નઝરી (સમઝદારી) સે યે સમઝ લિયા થા કે અપને માહોલ ઔર મશાગિલમેં ઘિરે રેહકર ઈન ગરીબ મેવાતી કાશ્તકારોં (ખેડૂતોં) કા દીન સીખનેકે લિયે વક્ત નિકાલના ઔર ઈસ થોડેસે વક્તમેં જિસમેં ઉનકો પૂરા ઈત્મીનાન હાસિલ નહીં હો સકતા, દીનકે ઐસે અસરાતકો કુબૂલ કર લેના જિનસે ઉનકી ઝિંદગીમેં ઈન્કિલાબી ઈસ્લાહ ઔર

બદલાવ પૈદાં હો જાએ મુમકિન નહીં, ઉનસે યે મુતાલબા કરના ભી સહીહ નહીં કે સબકે સબ ઈસ મઆમલેમેં મકાતિબ ઔર મદારિસકે તાલિબે ઈલ્મ બન જાએં. ઔર યે ઉમ્મીદ ભી ગલત હૈ કે વઅઝ હીસે ઉનકી ઝિંદગીમેં ઈન્કિલાબ હો જાએગા ઔર વો ઉસ જાહિલી ઝિંદગીસે નિકલકર ઈસ્લામી ઝિંદગીમેં કદમ રખ્ખેંગે, ઉનકે આદાત ઔર અખ્લાક, મિઝાજ ઔર તબીઅતેં, શૌક ઔર રગબત ઔર જઝબાત બદલ જાએંગે.

લેકિન મૌલાનાકે નઝદીક ઐસા હોના જરૂરી થા! મગર ઉસકી ક્યા તદબીર હો સકતી થી? મૌલાનાકે નઝદીક ઉસકી તદબીર સિર્ફ યે થી કે ઉનકો કુછ મુદ્દતકે લિયે જમાઅતોંકી શકલમેં દીન ઔર ઈલ્મકે મરકઝોંકી તરફ નિકલને પર તૈયાર કિયા જાએ, વો વહાંકે અવામ ઔર જાહિલોંમેં કલિમહ ઔર નમાઝકી તબ્લીગ કરેં ઔર ઈસ તરહ અપના પઢ્હા હુવા સબક પક્કા કરેં, ઔર વહાંકે અહલે ઈલ્મ ઔર દીનકી મજલિસોંમેં બૈઠકર ઈન બાતોંકો ગૌરસે સુનેં ઔર ઉનકી ઝિંદગી, ઉઠક-બૈઠક ઔર અમલકો ગૌરસે દેખેં. ઔર ઈસ તરહ બિલકુલ ફિતરી તરીકા પર જિસ તરહ બચ્ચા ઝબાન સીખતા હૈ ઔર આદમી તેહઝીબ હાસિલ કર લેતા હૈ વો દીન ઔર ઈલ્મે દીન હાસિલ કરેં.

નીઝ ઈસ નિકલનેકે જમાનેમેં જિસસે ઝિયાદા યકસૂઈ ઔર તવજ્જોહે કામિલકા જમાના ઉનકો બઝાહિર નસીબ નહીં હો સકતા. કુરઆન પઢ્હને, મસાઈલ ઔર ફઝાઈલ માલૂમ કરને ઔર સહાબએ કિરામ (રદિ.) કે હાલાત ઔર હિકાયાત સુનનેમેં મશ્ગૂલ રહેં ઔર ઈસ તરહ ઈસ ગશ્તી મદ્રસાસે બહોત કુછ સીખકર ઔર લેકર અપને ઘર વાપસ હોં.

લેકિન યે કામ બહોત મુશ્કિલ થા. કિસી શેખે તરીકતને (ઈલ્લા માશા અલ્લાહ) અપને મુરીદોં પર ઐસા બોઝ કમ ડાલા હોગા, અપને કામકાજસે છુડાના, બીવી બચ્ચોંસે અલાહિદા કરના ઔર ઘરસે નિકાલના આસાન કામ નહીં, ફિર ઈસ કૌમકે અફરાદકો જિસકો બડી કોશિશોંકે બાદ કુછ માનૂસ કિયા ગયા થા.

એક દૂસરી પરેશાની યે થી કે ઈસકા ભી ઈત્મીનાન નહીં થા કે જહાં યે લોગ જાએંગે વહાં ઉનકે સાથ હમદર્દાના બરતાવ હોગા. ઉનકી જહાલત, સાદા

લૌહી ઔર શહેરોંકે મેઅયારસે બાઝ ઔકાત બદ અખ્લાકી પર રહમ ઔર શફકતકા બરતાવ હોગા યા કહર (ગુસ્સા) ઔર ઈતાબ ઔર તા'નાકા.

મૌલાનાકા ખયાલ થા કે યુપીકા પશ્ચિમી હિસ્સા (જિલ્લા મુઝફફરનગર ઔર સહારનપુર જિસકે લિયે કભી દો આબહકા નામ ઈસ્તેમાલ ફરમાતે થે ઔર કભી મુતલક યુપી કે લફઝસે અદા કરતે થે) દીન ઔર ઈલ્મે દીનકા ખઝાના ઔર અહલે હક કા ખાસ મરકઝ હૈ. અહલે દીનકી સોહબત ઔર ઈખ્તિલાત ઔર આંખોં ઔર કાનોંકે ઝરીઆસે દીનકે હાસિલ કરનેકે લિયે ઈસ ખિત્તાસે ઝિયાદા કોઈ મુનાસિબ જમીન નહીં.

મૌલાનાકે નઝદીક મુલ્કકી જહાલત ઔર ગફલત, દીની બે-હિંમતી ઔર જઝબાતકી ખરાબી, તમામ ફિત્નોંકી જડ ઔર સારી ખરાબિયોંકા સરચશ્મા થી ઔર ઈસકા ઈલાજ સિર્ફ યે થા કે મેવાતકે લોગ અપની ઈસ્લાહ ઔર તાલીમ ઔર દીનકો દુનિયા પર મુકદમ રખને ઔર ઉસકે લિયે જદ્દો જહદ કરનેકી તાકત ઔર જઝબાત પૈદા કરનેકે લિયે બાહિર ઔર ખુસૂસન યુપીકે ઉન શહેરોંમેં જાએ.

મૌલાના એક મેવાતીકો લિખતે હૈં :-

"મેરે દોસ્ત! આદમીકા જાહિલ ઔર ગાફિલ હોના ઔર હકકી કોશિશમેં સુસ્ત હોના યે હર ફિત્નાકી કુંજી હૈ, ઔર તબીઅતોં ઔર જઝબાતકે ઈન નામુબારક ઔર ગંદા સિફતોં પર રેહનેસે ખુદા જાને કિતને ફિત્ને ઉઠતે હુએ તુમ દેખોગે ઔર કુછ ન કર સકોગે, ઉઠતે હુએ ફિત્નોંકો મિટાને ઔર આઈન્દાકે ફિત્નોંકો રોકનેકે લિયે તુમહારે મુલ્કમેં પેશ આઈ હુઈ સ્કીમકી મશ્ક કરનેકે લિયે યુપીકે લિયે નિકલને પર ઝોર દેનેકે સિવા ઔર કોઈ ઈલાજ નહીં."

(બનામ મિયાંજી મુહમ્મદ ઈસા સાહબ ફીરોઝપુર નમક)

મૌલાનાકો ઈસકી ભી ઉમ્મીદ થી કે આપકી યે દઅવત ઔર તેહરીક ઈસ તરહ ઈસ ઈલાકાકે અહલે હક ઔર ઉલમાકે સાયા તલે આ જાએગી. ઔર ઈસ બહાનેસે ઈન હઝરાતકો મેવાતકે ઉન ગરીબ ઔર દૂરકે મુસલમાનોંકી પસમાન્દગી ઔર બદહાલીસે વાકફિયતકા મૌકા મિલેગા. શાયદ ઉનકે દિલમેં ઉસકા દર્દ પૈદા હો જાએ ઔર ઉનકી નિગાહે શફકત ઉઠે, મૌલાનાકે નઝદીક ઉન હઝરાતકા તઅલ્લુક

ઔર ઉનકી સરપરસ્તી નિહાયત જરૂરી થી જિસકે બગૈર વો ઈસ તેહરીકકો ખતરા ઔર આઝમાઈશ સમઝતે થે.

ગાલિબન ઈનહી મસ્લિહતોંકી બિના પર મૌલાનાને પેહલી જમાઅતકે સફરકે લિયે અપને વતન કાન્ધલાકો પસંદ ફરમાયા કે વો બહરહાલ અપના વતન હૈ, રિશ્તેદારોંસે તઅલ્લુક હૈ. ઔર યૂં ભી વો એક ઈલ્મી ઔર દીની મરકઝ હૈ. ઈસ લિયે ઈસ સફરકી ગર્ઝ ભી હાસિલ હૈ.

પેહલી જમાઅત કાન્ધલાકે લિયે :-

એક રમઝાનમેં મૌલાનાને ફરમાયા કે કાન્ધલાકે લિયે આદમી તૈયાર કરો, ઉલમા ઔર મશાઈખકે મરકઝ, ફિર અપને મુરશિદ ઔર શેખકે વતનમેં તબ્લીગકે લિયે આમ લોગોં ઔર જાહિલોં ઔર મેવાતકે દેહકાનિયોં (ખેડૂતોં) કા જાના, સુનનેવાલોંકો બહોત હી અજીબ ઔર દુશ્વાર માલૂમ હુવા. ઔર ચૂંકે યે ગલત ખયાલ થા કે હમકો ઈસ્લાહ ઔર દૂસરોંમેં તબ્લીગકે લિયે ભેજા જા રહા હૈ ઈસ લિયે ઔર ભી અનોખી બાત માલૂમ હોતી થી. લોગોંકી સબ પેહલૂઓં પર નઝર નહીં થી (ઔર અબ ભી બયક વક્ત ઈસ કામકે સબ પેહલૂ અચ્છે અચ્છે અહલે નઝરકે સામને નહીં આતે) ઈસ લિયે લોગોંને તામીલમેં જોશ ઔર સરગરમીકા ઈઝહાર નહીં કિયા, હાજી અબ્દુર્રહમાન જૈસે મુખ્લિસ ઔર મુહિબ્બને કેહ દિયા કે "મૈં તો ન જા સકૂં વો મેરે ઉસ્તાદ (મૌલાના મુહમ્મદ સાહબ) કા ગાંવ હૈ."

મગર મૌલાના કોઈ સંજીદા બાત સરસરી તરીકા ઔર રવાદારીકે સાથ નહીં ફરમાતે થે કે બાત આઈ ગઈ હો જાએ, ઈસકે લિયે વો અપની શખ્સિયતકા પૂરા બોઝ ડાલ દેતે થે ઔર અપની સારી તાકતોંકો કામમેં લે આયા કરતે થે. વો જિસ ચીઝકો જરૂરી સમઝતે થે ઉસકી તરફસે મુત્મઈન હુએ બગૈર ઉનકે લિયે ખાના પીના ઔર સોના મુશ્કિલ થા, ઝિંદગી ભરકા યે મામૂલ થા, ઈસ લિયે ઉનકી બાત કાટના ઉનસે તઅલ્લુક રખનેવાલોંકે લિયે આસાન ન થા.

ચુનાંચે દસ આદમિયોંકી એક જમાઅત કાન્ધલાકે સફરકે લિયે તૈયાર હો ગઈ, ઔર ઈદકી નમાઝ પઢતે હી હાફિઝ મકબૂલ હસન સાહબકી અમારતમેં દેહલીસે રવાના હો ગઈ, ઉસ જમાઅતમેં ચીદા ચીદા (અચ્છે અચ્છે) લોગ થે ઔર તકરીબન સબ વો થે જો એ'તિકાફ કર ચુકે થે, ઉસ જમાઅતકો ઝિક્રકે એહતિમામકી ખાસ તાકીદ થી.

કાન્ધલાકે લોગોંને બડે એ'ઝાઝ ઔર ઈકરામસે ઉમ્મીબીકે ઘરમેં ઉનકો ઠહેરાયા ઔર બડી ખિદમત કી.

દૂસરી જમાઅત રાયપુરકે લિયે :-

ઉસકે બાદ રાયપુર (જિલ્લા સહારનપુર) જમાઅતકે જાનેકી તેહરીક કી ઔર શવ્વાલ હીમેં દસ ગ્યારહ આદમિયોંકો અપને સાથ લે ગયે.

રાયપુર ભી ઈત્મીનાનકી જગહ થી ઔર એક દીની ઔર રૂહાની મરકઝ થા, નીઝ મૌલાના અબ્દુલ કાદિર સાહબ (જાનશીન શાહ અબ્દુર્રહીમ સાહબ રાયપુરી) સે યક જેહતી ઔર યગાનિગત (દોસ્તી ઔર રિશ્તેદારી) કી બિના પર વહાંસે ભી કોઈ તકલીફ ઔર અજનબિયત નહીં થી.

નંબરદાર મેહરાબ ખાનકો નમૂનિયા થા. ફરમાયા આજ નહીં કલ ચલે આના, આપને રાતકો ઉનકે લિયે દુઆ કી ઔર નમૂનિયા અચ્છા હો ગયા ઔર વો ભી રાયપુરકે લિયે રવાના હો ગયે.

કારી દાઉદ સાહબકા બચ્ચા ઈન્તેકાલ કર ગયા થા વો બચ્ચેકો દફન કરતે હી ઘર વાપસ હુએ બગૈર રવાના હો ગયે.

મેવાતકે મુનઝ્ઝમ દૌરે :-

આપને મેવાતકી તેહસીલોં (તાલુકા) કે નકશે ઔર પુરે જિલ્લા ગુડગાંવકા નકશા તૈયાર કરાયા, સિમતેં ઔર લાઈનેં કાઈમ કી ગઈ ઔર આપને હિદાયત કી કે તમામ મુબલ્લિગીન કારગુઝારી લિખ્ખેં, ગાંવકી આબાદી ઔર

એક ગાંવકા દૂસરેસે ફાસલા લિખ્ખા જાએ. આસપાસકે બડે બડે ગાંવ ઔર ઉનકે નંબરદારોંકે (આગેવાનોંકે) નામ લિખ્ખે જાએં ઔર બતલાયા જાએ કે કૌન લોગ ઝિયાદા આબાદ હૈં.

ચિતોડા તાલુકા ફીરોઝપુરમેં એક જલ્સા હુવા જિસમેં સોલા ૧૬ જમાઅતેં બનીં, હર જમાઅત પર એક અમીર ઔર હર ચાર જમાઅતોં પર એક અમીરોંકા અમીર તય હુવા, સારે મુલ્ક મેવાતમેં ઈન જમાઅતોંકે એક મરતબા દૌરા કર જાનેકા ઈન્તિઝામ કિયા ગયા. ઔર ઉસકી શકલ યે ઈખ્તિયાર કી ગઈ કે ચાર જમાઅતેં પહાડકે ઉપર દૌરા કરનેકે લિયે નામઝદ હોં ઔર ચાર જમાઅતેં ઉન ગાંવમેં સડક ઔર પહાડકે દરમિયાન વાકેઅ હૈં, ઔર ચાર જમાઅતેં ઉસ સડકકે જો હોડલસે દેહલીકો જા રહી હૈ ઔર ઉસ સડકકે દરમિયાન જો અલવરસે દેહલીકો જા રહી હૈ, ઔર ચાર જમાઅતેં ઉસ સડકકે જો હોડલસે દેહલીકો જાતી હૈ ઔર જમનાકે દરમિયાન કામ કરેં.

હર જગહ નિઝામુદ્દીનસે એક આદમી ખૈર ખબર લેને ઔર તકરીર કરનેકે લિયે આતા, ફરીદાબાદમેં સબ જમાઅતેં ઈખ્ઠા હુઈ, મૌલાના ભી તશરીફ લાએ. જલ્સા હુવા, ફરીદાબાદસે સોલા જમાઅતેં મુખ્તલિફ રાસ્તોંસે ચાર જમાઅતોંમેં તકસીમ હોકર જામેઅ મસ્જિદ દેહલીમેં જમા હુઈ, જલ્સા હુવા ઔર વહાંસે જમાઅતેં પાનીપત, સોનીપત, ઔર દૂસરે મકામાતકી તરફ બઢીં.

ઈસ અરસામેં મેવાતમેં તબ્લીગી ગશ્તોં ઔર દીન સીખનેકે લિયે સફર ઔર હિજરતકી તરગીબ ઔર તઝકિરાકા સિલસિલા બરાબર જારી રહા. મૌલાનાકા અબ યેહી મુતાલબા ઔર યેહી દઅવત થી, જો ઉઠતે બૈઠતે ચલતે ફિરતે પેશ કરતે રેહતે થે, ઈસ સિલસિલેમેં મેવાતકે બકસરત દૌરે ઔર મુખ્તલિફ મકામાત પર જલ્સે હુએ. હર જગહ નયે નયે ઉનવાનાત ઔર ફઝાઈલ ઔર તરગીબાતકે સાથ યેહી એક મઝમૂન પેશ ફરમાતે રહે ઔર કૌમસે ઈસીકા મુતાલબા કરતે રહે ઔર ઈસીમેં ઉસકે દીની ઔર દુન્યાવી ફરોગ (તરક્કી) કા યકીન દિલાતે રહે, યહાં તકકે ઈસ મુશ્કિલ કામસે વેહશત કમ હો ગઈ.

મેવાતકે અંદર ઔર બાહિર દૌરા કરનેકે લિયે જમાઅતેં બકસરત બનને

લગીં. ઈસ પર હમેશા ઝોર દિયા જાતા રહા કે મુલ્કમેં દૂસરી ચીઝોંકી તરહ ઈસકા ભી આમ રિવાજ હો જાએ, ઈસકે લિયે મુનાસિબ મકામાતમેં જલ્સે ઔર ઈજતિમાઆત ભી કિયે જાતે થે, હર જલ્સેસે કુછ નઈ જમાઅતેં તૈયાર હોકર અતરાફ ઔર જવાનિબ યા યુપીકા ગશ્ત કરનેકે લિયે નિકલતીં, લોગ અપને અપને વક્તોંકી પેશકશ કરને લગે, રૂપિયે પૈસેકે ચંદેકા રિવાજ તો દુનિયામેં થા હી, દીનકે વાસ્તે ઔકાત (હફતોં ઔર મહીનોં) કે ચંદેકા પેહલી મરતબા મેવાતમેં રિવાજ શુરૂ હુવા.

મૌલાના કામ કરનેવાલોંમેં દીનકે લિયે ઈસાર ઔર કુરબાનીકી રૂહ પૈદા કરના ચાહતે થે ઔર ઉનકો અલ્લાહકે લિયે ખેતીબાડીકા નુકસાન, ઔર અપને કારોબારકા હરજ બરદાશ્ત કરનેકા આદી બનાના ચાહતે થે. મેવાતમેં એક મુદતકે બાદ ઈસકી શરૂઆત હુઈ કે દીનકે લિયે દુન્યાવી કામોંકા નુકસાન બરદાશ્ત કિયા જાએ ઔર દુનિયાકા ખતરા મોલ લિયા જાએ, યે અલગ બાત હૈ કે અકસર અલ્લાહ તઆલાને અપને ફઝલો કરમસે ઈસકી નૌબત નહીં આને દી ઔર નિકલને વાલોંકો વાપસ આકર માલૂમ હુવા કે ઉનકી ગૈબી મદદ હુઈ ઔર ઉનકી ખેતીબાડી ઔર દુકાનદારીકો ઈસ અરસેમેં ઝિયાદા નફા હુવા.

મેવાતમેં દીનકી આમ ઈશાઅત :-

ઈન રઝાકાર મુબલ્લિગીનકી વજહસે જો બહોત બડી તાદાદમેં અપના સામાન અપની પીઠ પર ઉઠાએ હુએ, અપના જરૂરી ખર્ચ યા ખોરાક સાથ બાંધે હુએ, એક ગાંવસે દૂસરે ગાંવ ઔર મેવાતકે એક કોનેસે દૂસરે કોને તક ફિરતે રેહતે થે, થોડી મુદતમેં ઈસ વસીઅ ઈલાકામેં દીન ઔર દીનદારીકી ઐસી આમ ઈશાઅત હુઈ ઔર ઈસ અંધેરે ઈલાકેમેં જો સદિયોંસે અંધેરા ચલા આ રહા થા ઐસી રોશની ફૈલી જિસકી મિસાલ દૂર દૂર નહીં મિલ સકતી, ઈસમેં ઝરા ભી શુબ્હ નહીં કે અગર કોઈ ઈસ્લામી સલ્તનત અપને પૂરે વસાઈલ ઈસ્તેમાલ કરતી ઔર લોગોંકો દીનસે કરીબ કરનેકે લિયે ઔર દીનસે વાકિફ કરનેકે લિયે બહોત

બડા તન્ખ્વાહદાર અમલા (કારકુન) રખતી, યા સેંકડોંકી તાદાદમેં મદારિસ ઔર મકાતિબ કાઈમ કરતી તો વો અપની સલ્તનતકે કિસી ઈલાકેમેં ઈસ ખૂબીકે સાથ દીન નહીં ફૈલા સકતી થી. ઔર ઝિંદગીકા ઈન્કિલાબ તો માદ્દી વસાઈલકે કાબૂસે બિલકુલ હી બાહિર હૈ.

હકીકત યે હૈ કે દીનકે કામકા સહીહ તર્ઝ વોહી હૈ જો પેહલે જમાનેમેં થા, ઈસ્લામકે સિપાહી લડનેકે હથિયાર ઔર ખાનેકે લિયે સામાન ખોરાક અપને ઘરસે લાતે થે ઔર શહાદતકે શૌક ઔર રઝાએ ઈલાહીકી તલબમેં જિહાદ કરતે થે, ઈસી તરહ ઈસકે મુબલ્લિગ ઔર દાઈ, ઈસકે મોહતસિબ ઔર વાઈઝ અલ્લાહકા હુકમ ઔર અપના ફર્ઝ સમઝતે હુએ અપને ફરાઈઝ દિલચસ્પી ઔર દયાનતદરીસે અદા કરતે થે, મેવાતકી ઈસ દીની નકલો હરકતમેં ઉસ મુબારક દૌરકી એક હલ્કીસી ઝલક થી, અગર કોઈ ઈન મુબલ્લિગીનકે કાફલોંકો ઈસ હાલતમેં ગુઝરતા હુવા દેખતા કે કાન્ધોં પર કમ્બલ પડે હુએ હૈં, બગલમેં સીપારે દબે હુએ હૈં, ચાદરકે પલ્લૂમેં ચને યા ચંદ રોટિયાં બંધી હુઈ હૈં, ઝબાનેં ઝિક્રો તસ્બીહમેં મશ્ગૂલ હૈં, આંખોંમેં શબ બેદારીકે આસાર, પેશાનિયોં પર સિજદેકે નિશાનાત, હાથ પાંવસે જફાકશી ઔર મશક્કતકા ઈઝહાર હો રહા હૈ તો દેખનેવાલેકે સામને બીરે મઊનાકે ઉન શહીદ સહાબિયોંકી એક ધુન્દલીસી તસ્વીર ફિર જાતી જો કુરઆન ઔર અહકામે દીનકી તાલીમકે લિયે રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) કે હુકમસે જા રહે થે ઔર શહીદ કર દિયે ગયે થે.

ફિઝાકી તબ્દીલી :-

રફતા રફતા મેવાતકી ફિઝા બદલને લગી ઔર મૌસમકે બદલનેકે અસરાત જાબજા (જગહ-જગહ) ઝાહિર હોને લગે, જમીનમેં ઐસી કાબિલિયત પૈદા હોને લગી કે દીનકી ચીઝોંકે નશ્વોનુમા પાને ઔર સરસબ્ઝ ઔર બાર આવર (કામિયાબ) હોનેકી ઉમ્મીદ પૈદા હો ગઈ. અબ દીનકી હર ચીઝકે લિયે મુસ્તકિલ જિહાદકી જરૂરત નહીં રહી, અગરચે કામ બહોત બાકી થા (ઔર બાઝ

રસ્મેં કાબિલે ઈસ્લાહ અબ ભી બાકી હૈં) મગર ઉન મકામાતમેં જહાં કામ ઝિયાદા હો ચુકા થા સિર્ફ ઈતના કેહના ઔર બતલાના કાફી થા કે યે દીનકી ચીઝ હૈ ઔર અલ્લાહ ઔર રસૂલકા હુકમ હૈ.

મૌલાનાકે નઝદીક કામકી યેહી સહીહ તરતીબ થી કે પેહલે લોગોંમેં હકીકી ઈમાન, દીનકી તલબ ઔર કદર ઔર આખિરતકે લિયે દુનિયામેં અપને જાન ઔર માલકા નુકસાન ગવારા કરનેકી કાબિલિયત પૈદા હો જાએ ફિર પૂરે દીનકી સલાહિયત અઝ ખૂદ પૈદા હો જાએગી.

ચુનાંચે મેવાતમેં દીનદારીકે વો અસરાત ઝાહિર હોને લગે જિનમેંસે એક એકકે લિયે ઈસસે પેહલે અગર બરસોં જદ્દો જહદ કી જાતી તો શાયદ કામિયાબી ન હોતી બલ્કે ઉલ્ટી ઝિદ પૈદા હો જાતી, મુલ્કમેં દીનકી રગબત પૈદા હો ગઈ ઔર ઉસકે આસાર આને લગે, જિસ ઈલાકેમેં કોસોં મસ્જિદ નઝર નહીં આતી થી, વહાં ગાંવ ગાંવ મસ્જિદેં બન ગઈ ઔર દેખતે દેખતે ઈસ મુલ્કમેં હજારોં મસ્જિદેં બનકર ખડી હો ગઈ, બહોતસે મકતબ ઔર મુતઅદ્દદ અરબીકે મદ્રસે[1] કાઈમ હો ગયે. હાફિઝોંકી તાદાદ સેંકડોંસે બઢકર હૈ, ફારિગુત્તહસીલ ઉલમાકી ભી એક ખાસી બડી તાદાદ પૈદા હો ગઈ[2]. હિન્દૂઓંકે વઝઅ વ લિબાસસે નફરત પૈદા હોને લગી ઔર ઈસ્લામી ઔર શરઈ લિબાસકી વકઅત દિલોંમેં પૈદા હો ગઈ, હાથોંસે કડે ઔર કાનોંસે મુરકિયાં (ઝેવર) ઉતરને લગીં, બગૈર કહે આદમિયોંને દાઢિયાં રખની શુરૂ કર દી, શાદિયોંસે

૧. મેવાતમેં અરબીકા મરકઝી મદ્રસા નૂહકા મદ્રસા મુઈનુલ ઈસ્લામ હૈ જિસકી બુન્યાદ મૌલાનાકે હાથોંસે રખ્ખી ગઈ. ખાન બહાદુર શેખ અઝીઝુદ્દીન સાહબ દહેલવી મર્હૂમકો ઉસકી તામીર ઔર તરક્કીસે બડી દિલચસ્પી થી ઔર ઉનહોંને ઉસમેં બડી ફરાખ હૌસલગીસે હિસ્સા લિયા. આપને ૨૪ ડિસેમ્બર સન હિજરી ૪૦ કો ઈન્તિકાલ ફરમાયા.

૨. ઈસ સિલસિલામેં સબસે બડા એહસાન મૌલાના અબ્દુસ્સુબ્હાન સાહબકા હૈ જો ઉલમાએ મેવાતકે ઉસ્તાદ ઔર મુરબ્બી હૈં આપકે દર્સ ઔર આપકે મદ્રસા વાકેઅ કરવલ બાગ દેહલીસે બકસરત મેવાતી તલબા આલિમ ઔર ફારિગ હોકર નિકલે.

મુશરિકાના ઔર શરીઅતકે ખિલાફ રિવાજોં કા ખાતમા હોને લગા, સૂદખ્વારી કમ હો ગઈ, શરાબ નોશી તકરીબન ખતમ હો ગઈ, કતલ ઔર ગારતગીરીકી વારદાતમેં બહોત કમી હો ગઈ. જરાઈમ, ફસાદાત ઔર બદ અખ્લાકિયોંકા તનાસુબ પેહલેકે મુકાબલેમેં બહોત ઘટ ગયા, બેદીની, બિદઆત ઔર રૂસૂમ ઔર ફિસ્ક ઔર ફુજૂરકી બાતેં ઔર આદતેં મુવાફિક હવા ઔર ફિઝા ન પાનેકી વજહસે ખૂદ બખૂદ ખતમ હોને લગીં.

ઈસ હકીકતકો એક સન રસીદા (બૂઢ્હે) તજુર્બાકાર મેવાતીને બડી બલાગતકે સાથ બયાન કિયા જિસ પર કિસી ઈઝાફેકી ગુંજાઈશ નહીં, કારી દાઉદ સાહબને એક બુઢ્હે મેવાતીસે ઉસકા ઈન્દિયા (રાય) લેનેકે લિયે પૂછા કે તુમહારે મુલ્કમેં ક્યા હો રહા હૈ? બુઢ્હે મેવાતીને કહા "ઔર તો મૈં કુછ જાનતા નહીં, ઈતના જાનૂં કે જિન બાતોંકે લિયે પેહલે બડી કોશિશેં કી જાતી થીં ઔર એક બાત ભી નહીં હોતી થી વો અબ આપ હી આપ હો રહી હૈં. ઔર જિન બાતોંકો બંદ કરનેકે લિયે પેહલે બડી બડી લડાઈયાં લડી જાતી થીં ઔર બડા ઝોર લગાયા જાતા થા ઔર એક બાત ભી નહીં બંદ હોતી થી વો અબ બગૈર કહે સુને ખૂદ બખૂદ બંદ હુઈ જા રહી હૈં."

મૌલાનાકે નઝદીક ઈસ ઈસ્લાહ ઔર તબ્દીલીકા સબસે બડા સબબ અહલે મેવાતકા બાહિર નિકલના ઔર ખુસૂસન યુપીકે દીની મરકઝોંમેં જાના થા. એક મેવાતીકો એક ખતમેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"જમાઅતોંકે યુપીકે ખિત્તેમેં નિકલનેકી કુછ ઐસી તાસીરાત હૈં કે બાવજૂદ (અફરાદકી) સિર્ફ થોડીસી મિકદારકે નિકલનેકે જો દોસો (૨૦૦) કો ભી નહીં પહોંચી ઔર (વક્તકી) થોડીસી મિકદારકે જો અપને ઘરોંકે મુકાબલેમેં કુછ ભી શુમાર હોનેકી હૈસિયત નહીં રખતી, ઈતને કમ જમાનેકા ઈતના અસર હુવા કે ઈન્કિલાબે અઝીમકા લફઝ ઝબાનોં પર આને લગા ઔર તુમહારે મુલ્કકી ઠોસ ઔર કામિલ જહાલતવાલે લોગોંકે નાપાક જઝબાત, દીન ફૈલાનેકે મુબારક જઝબાતસે બદલને લગે." (બનામ મિયાં જી મુહમ્મદ ઈસા ફીરોઝપુર નમક)

લેકિન મૌલાનાકે નઝદીક અગર બાહિર નિકલનેકો કૌમ ઝિંદગીકા

જુઝ્‌વ ન બનાએગી ઔર દીનકે લિયે જદો જહદ કરના છોડ દેગી તો કૌમ પેહલેસે ઝિયાદા ગિર જાએગી. અબ મઝહબી બેદારીકી વજહસે દુનિયાકી નિગાહેં મેવાતકી તરફ હૈં, ઈન હજારોં નિગાહોંકે સાથ હજારોં ફિત્ને હૈં, જહાલત ઔર મજહૂલિયત (ગુમનામી) કા હિસાર ટૂટ ચુકા હૈ, અબ ઝિયાદા ચોકન્ના ઔર હોશિયાર રેહનેકી જરૂરત હૈ. એક ગિરામી નામામેં ઈરશાદ ફરમાતે હૈં :-

"જબ તક તબ્લીગકે લિયે ચાર ચાર મહીને મુલ્ક દર મુલ્ક ફિરનેકો અપની કૌમમેં ઝિંદગીકા જુઝ્‌વ બનાનેકી કોશિશકે લિયે પૂરે એહતિમામકે સાથ આપ લોગ ખડે નહીં હોંગે. ઉસ વક્ત તક કૌમિયત સહીહ દીનદારીકા મઝા નહીં ચખ્ખેગી ઔર હકીકી ઈમાનકા ઝાઈકા કભી નસીબ નહીં હોગા. અબ તક જો મિકદાર હૈ એક આરઝી હૈ અગર કોશિશ છોડ દોગે તો કૌમ ઈસસે ઝિયાદા ગિરેગી, અબ તક જહાલત ઈસકી હિફાઝત કર રહી થી ઔર શિદ્દતે જહાલતકી વજહસે દૂસરી કૌમેં ઉનકો હસ્તીમેં શુમાર ન કરનેકી વજહસે તવજ્જોહ નહીં કરતી થીં, અબ જબ તકકે દીનકી કિલ્આ બંદીસે અપની હિફાઝત નહીં કરેંગે દૂસરી કૌમોંકા શિકાર હો જાએંગે.

(મકતૂબ બનામ મિયાંજી મુહમ્મ ઈસા ફીરોઝપુર નમક)

દેહલીકે મુબલ્લિગીન :-

દેહલી ઔર દૂસરે મકામાત પર તબ્લીગ કરનેકે લિયે કુછ અરસાસે પાંચ તન્ખ્વાહદાર મુબલ્લિગીન રખ્ખે હુએ થે જો કરીબ કરીબ તબ્લીગકે મુરવ્વજહ આમ તરીકોં પર કામ કરતે થે. ઉનહોંને તકરીબન ઢાઈ સાલ કામ કિયા લેકિન ઉનસે મૌલાનાકા મકસૂદ હાસિલ નહીં હોતા થા. ઔર મૌલાના ઈસ સુસ્ત ઔર બેરૂહ કામસે બહોત ઉકતા ગયે થે, ઉન લોગોંકે કામસે વો દીની ઔર ઈસ્લાહી નતાઈજ હાસિલ નહીં હો રહે થે ઔર વો હરકત ઔર ઝિંદગી નહીં પૈદા હો રહી થી જો મેવાતકે રઝાકાર તાલિબે અજ્ર ઔર ઈસાર

પેશા મુબલ્લિગીનસે પૈદા હો ગઈ થી. મૌલાના ઈસ કામકે તરીકેસે બિલકુલ ગૈર મુત્મઈન હો ગયે થે ઔર ઈસકો ખતમ કર દેના ચાહતે થે.

આખરી હજ ઔર હરમૈનમેં દઅવત :-

મૌલાનાકો ઈસકી બડી આરઝૂ થી જો આખિર વક્ત તક કાઈમ રહી કે અગર હિન્દુસ્તાનકા કામ કુછ જમ જાએ તો આપ અપને ચંદ મખ્સૂસ સાથિયોંકે સાથ ઈસ્લામકે મરકઝમેં જાકર ઈસ કામકી દઅવત દેં ઔર વહાં ઈસકો શુરૂ કરેં કે યે વહીંકી સોગાત (તોહફા) હૈ. ઔર વહાંકે રેહનેવાલે ઈસકે સબસે ઝિયાદા મુસ્તહિક હૈં કે "બિઝાઅતુના રૂદ્દત્ ઈલૈના" કેહકર ઈસકા ઈસ્તિકબાલ કરેં ઔર ફિર ઉનકે ઝરીઆસે યે દૌલત આલમે ઈસ્લામમેં ઘર ઘર બટે.

સન હિજરી ૫૬ મેં આપકે દિલમેં બડી શિદ્દતસે ઈસકા દાઈયા પૈદા હુવા ઔર આપ ૧૮ ઝીલ કાઅદહકો હજકે લિયે રવાના હો ગયે[1].

---

૧. આપકે સફરકે સાથિયોંમેં મૌલાના એહતિશામુલ હસન સાહબ, સાહબઝાદા મૌલવી મુહમ્મદ યૂસુફ સાહબ, મૌલવી ઈન્આમુલ હસન સાહબ, મૌલવી નૂર મુહમ્મદ સાહબ, હાજી અબ્દુર્રહમાન સાહબ, મૌલવી ઈદરીસ સાહબ, મૌલવી જમીલ સાહબ ઔર દૂસરે હમરાહિયોંમેં મુતવલ્લી તુફૈલ અહમદ સાહબ, મૌલવી ઝહીરૂલ હસન સાહબ ઔર માસ્ટર મહમૂદુલ હસન સાહબ થે. નિઝામુદીન ઔર મેવાતકા તબ્લીગી કામ ઔર મકાતિબ મૌલવી સૈયદ રઝા હસન સાહબકે, ઔર દેહલીકા કામ હાફિઝ મૌલવી મકબૂલ હસન સાહબકે સુપુર્દ થા. કામકી નિગરાની ઔર મુખ્તલિફ મઆમલાત ઔર મસાઈલકી સરબરાહી શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબકે ઝિમ્મે થે. તમામ મદાત (દફતરોં) કી તન્ખ્વાહેં દેના, જલ્સોંમેં જાના, તરક્કિયાં, નયે મદારિસકા કિયામ ઔર મશ્વરા તલબ ઉમૂર શેખ હાજી રશીદ અહમદ સાહબકી રાયસે અંજામ પાતે થે.

૨. મૌલાના મુહમ્મદ શફીઉદ્દીન સાહબ નગીના જિલ્લા બિજનોરકે રેહનેવાલે હઝરત હાજી ઈમદાદુલ્લાહ સાહબ (રહ.) કે ખુલફામેંસે થે. હિન્દુસ્તાનસે હિજરત કરકે મક્કા મુઅઝ્ઝમામેં મુકીમ થે. બુઝુર્ગાને દેવબંદ ઔર હાજી સાહબ (રહ.) કે સિલસિલેકે હઝરાતસે ખુસૂસી તઅલ્લુકાત થે. સાહિબે અહવાલ વ કમાલાત બુઝુર્ગ થે.

જહાઝમેં તબ્લીગ ઔર હજકે અરકાનકા બહોત કાફી ચરચા રહા, જદ્દાસે મક્કા મુકર્રમા જાતે હુએ બહરાકે કિયામમેં વહાંકે રઈસોંકો જમા કરકે મૌલાનાને તકરીર ફરમાઈ ઔર ઉન સબને તારીફ કી, હજકે દિન ચૂંકે કરીબ થે ઔર રહાઈશ વગૈરહકા સામાન ભી કરના થા ઈસ લિયે મક્કા મુઅઝ્ઝમામેં તબ્લીગકે મુતઅલ્લિક કિસીસે કુછ તઝકિરા કરનેકી નૌબત નહીં આઈ, અલબત્તા મિનાકે કિયામમેં મુખ્તલિફ અતરાફકે હાજિયોંસે ગુફતગૂ હુઈ, મૌલાનાને એક ઈજતિમાઅમેં તકરીર ફરમાઈ જિસકા અચ્છા અસર હુવા.

(મકતૂબ મૌલાના એહતિશામુલ હસન બનામ શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબ)

હજસે ફરાગતકે બાદ બાઝ હિન્દી અસ્હાબસે મશ્વરા હુવા ઉનહોંને હિજાઝકે હાલાત દેખકર તબ્લીગકે ઈરાદાકી સખ્ત મુખાલિફત કી, ફિર મૌલાના શફીઉદ્દીન સાહબ[*]સે તઝકિરા આયા. હઝરત મૌસૂફને બડે ઝોરસે તાઈદ કી ઔર ફરમાયા મુઝે ગૈબી ઈમદાદ ઔર મદદકી પક્કી ઉમ્મીદ હૈ, એક જુમ્આકો મુહમ્મદ સઈદ બા સલામહ મક્કીકે યહાં દઅવત થી, ખાનેકે બાદ મૌલાનાને કુછ તકરીર ફરમાઈ જિસકે બાઝ જુમલોં પર ગુસ્સે હો ગયે, બમુશ્કિલ ઉનકો સંભાલા ગયા ઔર ફિર ઉનહોંને બહોતસે મુફીદ મશ્વરે દિયે.

બહરૈનકી એક હાજીયોંકી જમાઅતસે બાતચીત હુઈ ઔર કાફી દેર તક તબાદલએ ખયાલાત હોતા રહા. ઉનહોંને અહદ કિયા કે હમ જરૂર ઈસ કામકો જાકર શુરૂ કરેંગે. ઉનમેં દો શખ્સ આલિમ થે, સબકે બુશરહ (હુલિયા) સે માલૂમ હો રહા થા કે વો બાતકી કદર કર રહે હૈં ઔર બહોત ઝિયાદા ઈસ કામકે લિયે આમાદહ હૈં, હિજાઝકે બાઝ બડે હિન્દુસ્તાની તાજિરોંસે બાતચીત હુઈ, પેહલે વો મૌલાનાકી તકરીરસે કુછ ચોંકે મગર દો બારહ બાતચીત કરને પર બહોત હદ તક આમાદહ હો ગયે. ઉનકી ઔર સબકી રાય હુઈ કે પેહલે સુલતાનસે ઈજાઝત હાસિલ કી જાએ, ચુનાંચે કરાર પાયા કે પેહલે અગરાઝ ઔર મકાસિદકો અરબીમેં લિખ લિયા જાએ, ફિર સુલતાનકે સામને પેશ કિયા જાએ. મૌલાના એહતિશામુલ હસન, અબ્દુલ્લાહ બિન હસન શેખુલ ઈસ્લામ ઔર શેખ બિન

બલીહદસે અપને તૌર પર મિલે. (મકતૂબ મૌલાના એહતિશામુલ હસન સાહબ તારીખ ૨૭ ફરવરી સન ઈસ્વી ૩૮)

દો હફતાકે બાદ (૧૪ માર્ચ સન ઈસ્વી ૩૮) કો મૌલાના હાજી અબ્દુલ્લાહ દહેલવી, અબ્દુર્રહમાન મઝહર શેખુલ મુતવ્વેફીન ઔર મૌલવી એહતિશામુલ હસન સાહબકે સાથમેં સુલતાનકી મુલાકાતકે લિયે તશરીફ લે ગયે. જલાલતુલ માલિકને બહોત એ'ઝાઝકે સાથ મસ્નદસે ઉતરકર ઈસ્તિકબાલ કિયા ઔર અપને કરીબ હી મુઅઝ્ઝઝ હિન્દી મહેમાનોંકો બિઠાયા. ઈન હઝરાતને તબ્લીગકા મઅરૂઝા (ખત ઔર લખાણ) પેશ કિયા જિસ પર સુલતાનને તકરીબન ચાલીસ મિનિટ તક તૌહીદ ઔર કિતાબ વ સુન્નત ઔર ઈત્તિબાએ શરીઅત પર ખુલકર તકરીર કી, ઉસકે બાદ બહોત એ'ઝાઝકે સાથ મસ્નદસે ઉતરકર રૂખ્સત કિયા. અગલે રોઝ સુલતાનને નજદકા ઈરાદા કિયા ઔર રિયાઝકે લિયે રવાના હો ગયે.

(તારીખ ૩૦ માર્ચ સન ઈસ્વી ૩૮)

મૌલવી એહતિશામુલ હસન સાહબને મકાસિદે તબ્લીગકો મુખ્તસર નોટ કરકે શેખુલ ઈસ્લામ રઈસુલ કુઝાત અબ્દુલ્લાહ બિન હસનકે યહાં પેશ કિયા, મૌલાના ઔર મૌલવી એહતિશામ સાહબ ઉનકે યહાં ખૂદ ભી ગયે, ઉનહોંને એ'ઝાઝ ઔર ઈકરામ કિયા ઔર હર બાતકી ખૂબ તાઈદ કી ઔર ઝબાની પૂરી હમદર્દી ઔર મદદકા વાદા કિયા, લેકિન ઈજાઝતકો નાઈબે આમ અમીર ફૈસલકે મશ્વરા પર તય કિયા. (મકતૂબ મૌલાના એહતિશામુલ હસન તારીખ ૩૦ માર્ચ સન ઈસ્વી ૩૮)

મક્કા મુઅઝ્ઝમાકે ઠહેરનેકે જમાનેમેં સુબહ શામ દોનોં વક્ત જમાઅત તબ્લીગકે લિયે જાતી થી ઔર હસ્બે ઈસ્તિતાઅત ઈન્ફિરાદી તૌર પર લોગોંકો તબ્લીગી બાતોં પર આમાદહ કરતી થી, ચંદ જલ્સે ભી હુએ જિનમેં મૌલવી ઈદરીસ ઔર મૌલવી નૂર મુહમ્મદ સાહિબાનને ઉર્દૂમેં તકરીર કી. સુનનેવાલે માનૂસ ઔર કદરદાન હોને લગે.

હજકે સાથિયોંકો મૌલાનાકી તાકીદ થી કે ઉમરહ ઔર દૂસરી ઈબાદાતસે ઝિયાદા તબ્લીગકા એહતિમામ કરેં કે ઈસ જમાના ઔર ઈસ મકામે મુકદસમેં

બિલખુસૂસ ઈસસે અફઝલ કોઈ ઈબાદત ઔર અમલ નહીં.

(મકતૂબ મૌલવી ઈન્આમુલ હસન સાહબ બનામ શેખુલ હદીસ)

ખવાસ ઔર ઉલમાકે એક ઈજતિમાઅમેં આપને યે સવાલ પેશ કિયા કે મુસલમાનોંકી ગિરાવટકા સબબ ક્યા હૈ? હાઝિરીનને અપને અપને તઝૅકે મુતાબિક ઉસકા જવાબ દિયા. આખિરમેં આપને ખૂદ ઈઝહારે ખયાલ ફરમાયા ઔર દઅવત પેશ કી જિસસે લોગોંને ઈત્તિફાક કિયા ઔર મુતાસ્સિર હુએ.

એક આરિફ કી તૌસીક :-

સાહબઝાદા મૌલવી મુહમ્મદ યૂસુફ સાહબ બયાન કરતે હૈં કે એક મરતબા હમ લોગ અપને કિયામગાહ પર જો બાબુલ ઉમરહકે બરાબરવાલે મકાનમેં થી, બૈઠે હુએ થે, હઝરત કુછ ફરમા રહે થે ઔર હમ સબ સુન રહે થે, કે એક શખ્સ દરવાઝાકે સામને આકર ખડે હો ગયે ઔર ખિતાબ કરકે કહા કે જો કામ કર રહે હો ઉસમેં મશ્ગૂલ રહો ઉસકા અજ્ર ઔર ઈન્આમ ઈતના બડા હૈ કે અગર તુમહેં બતલા દિયા જાએ તો બરદાશ્ત ન કર સકો, શાદી મર્ગ (ખૂશીકી મૌત) હો જાએ, યે કેહકર વો વહાંસે ચલે ગયે ઔર હમેં કુછ માલૂમ ન હુવા કે વો કૌન બુઝુર્ગ થે, મૌલાના બદસ્તૂર અપની બાતમેં મશ્ગૂલ રહે ઔર ઉધર તવજ્જોહ ભી ન કી.

૨૫ સફર સન હિજરી ૫૭ કો મક્કા મુઅઝ્ઝમાસે મોટર પર રવાના હોકર ૨૭ કી સુબહકો મદીના મુનવ્વરહ પહોંચે ઔર વહાં ભી તબ્લીગી કોશિશ શુરૂ હુઈ, માલૂમ હુવા કે અમીરે મદીનાકો ઈજાઝત દેનેકા કોઈ ઈખ્તિયાર નહીં, વો કાગઝાત મક્કા મુકર્રમા ભેજ દેંગે વહાંસે જૈસા હુકમ આએગા તામીલ કી જાએગી. મૌલાના મહમૂદ સાહબ ઔર મૌલવી એહતિશામુલ હસન સાહબકે સાથમેં અમીરે મદીનાસે મિલે ઔર ઉનસે અપને મકસદકા ભી ઈઝહાર કિયા જિસકો ઉનહોંને પસંદ ફરમાયા ઔર ઝબાની કાફી તારીફ કી. (મકતૂબ મૌલાના એહતિશામુલ હસન સાહબ બનામ શેખુલ હદીસ તારીખ ૧૨ રબીઉલ અવ્વલ સન હિજરી ૫૭ મુતાબિક ૧૧ મે સન ઈસ્વી ૩૮)

ઈન્ફિરાદી તૌર પર મુખ્તલિફ કિસમકે લોગોંસે ગુફતગૂ ઔર મુઝાકરે રહે. ઈસ મકસદકો લેકર દો મરતબા કુબા ભી જાના હુવા, વહાં એક ઈજતિમાઅમેં મૌલાનાને તકરીર ભી ફરમાઈ, ચંદ આદમી આમાદહ (તૈયાર) ભી હુએ.

દો મરતબા ઈસી મકસદકે લિયે ઉહદ ભી જાના હુવા, એક ઈજતિમાઅમેં મૌલવી નૂર મુહમ્મદ ઔર મૌલવી યૂસુફ સાહબને અરબીમેં ઈઝહારે ખયાલ ભી કિયા ઔર લોગોંને તારીફ કી. (મકતૂબ મૌલવી મુહમ્મદ યૂસુફ સાહબ બનામ શેખુલ હદીસ ૧૨ રબીઉલ અવ્વલ સન હિજરી ૫૭)

બદ્દૂઓંસે (દેહાતી અરબોંસે) ભી બાતચીત હોતી થી. બચ્ચોંકે કલિમે ભી સુને જાતે થે ઔર રિબાતમેં જાના હોતા થા. (મકતૂબ મૌલવી મુહમ્મદ યૂસુફ સાહબ બનામ શેખુલ હદીસ ૧૨ રબીઉલ અવ્વલ સન હિજરી ૫૭)

કામકી તરફસે કભી ઉમ્મીદ પૈદા હોતી કભી નાઉમ્મીદી, લેકિન ઈસ સફરસે ઈસ કદર અંદાઝા હો ગયા કે હિન્દુસ્તાનકે મુકાબલેમેં અરબમેં તબ્લીગકી ઝિયાદા જરૂરત હૈ. (મકતૂબ મૌલાના એહતિશામુલ હસન બનામ શેખુલ હદીસ ૧૨ રબીઉલ અવ્વલ સન હિજરી ૫૭)

આપ મક્કામેં રેહનેકે વક્તમેં મેવાત ઔર દેહલીકે કામ ઔર કામકી રફતારસે બેખબર ઔર બેતઅલ્લુક નહીં રહે, હિન્દુસ્તાનસે બરાબર ખુતૂત જાતે થે જિનસે કામકી રફતાર ઔર તફસીલાત માલૂમ હોતી રેહતી થીં, આપ ઉન ખુતૂતકે બરાબર જવાબાત દેતે થે જિનમેં કામકે મુતઅલ્લિક હિદાયત ઔર તરગીબ હોતી થી.

મદીના મુનવ્વરહકે પંદરહ રોઝ ઠહેરનેકે બાદ અહલુ રાંયકે મશવરાસે આપને હિન્દુસ્તાનકી વાપસીકા ઈરાદા ફરમા લિયા. યહાં પહોંચકર આપને મક્કા મુકર્રમાકે એક સાહબકો ઉનકે પૂછને પર એક ખત લિખ્ખા થા જિસસે ઉસકી કુછ તફસીલ માલૂમ હોગી.

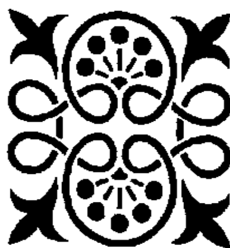
મોહતરમ બંદા દામ મજ્દકુમ. વ અલૈકુમુસ્સલામ વ રહમતુલ્લાહિ વ બરકાતુહ,

આનેકા સબબ યે હુવા કે મદીના મુનવ્વરહમેં પંદરહ રોઝ કિયામકે બાદ મૈંને સુબહકો ચાય પીતે હુએ કામકો બડે ઝોર ઈસ્તિકલાલ ઔર મોહકમ (મઝબૂત) બુન્યાદકે સાથ શુરૂ કરનેકે બાઝ તરીકોંકી તરફ તવજ્જોહ દિલાઈ તો હમારે તમામ અહલે રાયને મઝબૂતીકે સાથ કામ જારી હોનેકે લિયે કમ અઝ કમ દો સાલકે કિયામકો જરૂરી બતાયા જો સહીહ થા. મેરી રાયને ઈત્તિફાક કિયા. લેકિન ઈતને કિયામસે હિન્દુસ્તાનમેં જો કામ થા ઉસકે ઝાએઅ હો જાનેકા કવી ખતરા થા. ઈસ લિયે યહાં કામકો ઐસે અંદાઝ પર ડાલનેકી નિય્યત હૈ કે જિસમેં વહાં ઈસ્તિકલાલસે કામ કર સકૂં, આરઝી કિયામકી નિય્યતસે વાપસ હુવા હૂં. આપ સાહિબોંકો દીને મુહમ્મદીકી અગર હિફાઝત ઔર બકા કા સહીહ દર્દ હૈ ઔર આપકે મશાગિલસે દીને મુહમ્મદી ઝિયાદા કામકી ચીઝ ઔર કારઆમદ હૈ ઔર મેરા યે તરીકા આપકે નઝદીક ઠીક ભી હૈ તો મેરે ઉસૂલકો બરાહે રાસ્ત ખૂદ સમઝતે હુએ ઔર વહાંકી જમાઅતકે લોગોંકો બરાહે રાસ્ત ખૂદ ઉસૂલકે સમઝનેકી તરગીબ દેતે હુએ ઈસ કામમેં અપની જાંબાઝી ઔર જાંનિસારીકે ઝરીઆ અપને ઈમાનકો મઝબૂત ફરમાએં. ફક્ત.

વસ્સલામ

અઝ બંદા મુહમ્મદ ઈલ્યાસ

નિઝામુદ્દીન દેહલી

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

પાંચવાં બાબ

મેવાતમેં કામકા જમાવ ઔર મેવાતકે બાહિર શહેરોંમેં દઅવત ઔર તબ્લીગ

હિન્દુસ્તાન વાપસ આકર આપને મેવાતમેં અપની તબ્લીગી સરગરમી બહોત બઢ્હા દી, બહોતસે દૌરે, જલ્સે ઔર ગશ્ત હુએ, દો બારહ જમાઅતોંકી આમદ શુરૂ હુઈ ઔર મેવાતી જમાઅતેં યુપીકે શહેરોં ઔર કસ્બાતમેં ફિરને લગી, શહેરી મુસલમાનોંકી તરફ ભી દઅવતકા રૂખ હુવા ઔર મેવાતકી તરહ દેહલીમેં ભી ખાલિસ તરગીબકે ઝરીઆ અજર ઔર રઝાએ ઈલાહીકે શૌકમેં કામ કરનેકા સિલસિલા શુરૂ હુવા, મોહલ્લોંમેં જમાઅતેં બની ઔર હફતેવાર ગશ્તકી ઈબ્તિદા હુઈ.

મૌલાનાકે દિલી તઅસ્સુરાત ઔર દઅવતકા મુહર્રિક :-

શહેરોંકી હાલત દેખકર મૌલાનાકી હસ્સાસ ઔર ઝકી (તેઝ સમઝ) તબીઅત પર ચંદ તઅસ્સુરાત ગાલિબ થે જિનકી વજહસે દિલમેં એક દર્દ ઔર બેચૈની રેહતી થી.

(૧) શહેરોંમેં દીનદારી જરૂર મૌજૂદ થી મગર વો બરાબર સિમટતી ઔર સુકડતી ચલી જા રહી થી, પેહલે દીનદારી લોગોંમેંસે નિકલકર મુસલમાનોંકી એક ચંદ તાદાદમેં મહદૂદ હો ગઈ, ઉસકે બાદ દીનકા દાઈરા ઔર તંગ હુવા ઔર દીન અવામસે નિલકરક સિર્ફ ખવાસકે દાઈરેમેં રેહ ગયા. દેખતે દેખતે ખવાસસે અખસ્સુલ ખવાસમેં સિમટકર આ ગયા. અબ દીનદારી અફરાદમેં રેહ ગઈ થી ઔર ઉન અફરાદમેં ભી બરાબર કમી આતી ચલી જા રહી થી, ઉસમેં શુબહ નહીં કે કહીં કહીં દીનદારીકી બહોત બડી મિકદાર ભી એક જગહ જમા હો ગઈ થી, ઔર બાઝ ઔકાત ઉસકો દેખકર આદમીકા દિલ બાગ બાગ હોતા કે અલ્હમ્દુ લિલ્લાહ ઈસ જમાનેમેં ભી દીનદારીકે ઐસે નમૂને મૌજૂદ હૈં, મગર દીનકા ફૈલાવ જાતા રહા થા ઔર દીન તેઝીકે સાથ કમીકી તરફ જા રહા થા, ઉસસે યે ખતરા થા કે ઉન અફરાદકે ઉઠ જાનેસે દીનદારી હી દુનિયાસે ન ઉઠ જાએ ઔર સિમટતે સિમટતે મુસલમાનોંકે સફહએ ઝિંદગીમેં યે દીનદારી કહીં સિર્ફ એક નુકતા બનકર ન રેહ જાએ.

મૌલાનાકી આંખોંકે સામને દીનદારીમેં સખ્ત ગિરાવટ ઔર તનઝ્ઝુલ (ઘટાવ) હો ગયા થા. જો ખાનદાન ઔર કસ્બાત રુશ્દ ઔર હિદાયાતકા મરકઝ થે ઔર જહાં સદિયોંસે ઈલ્મ ઔર ઈરશાદકી શમઅ રોશન ચલી આ રહી થી ઔર દિયેસે દિયા જલતા ચલા આ રહા થા, વો બે-નૂર હોતે ચલે આ રહે થે, જો ઉઠતા થા અપની જગહ ખાલી છોડ જાતા થા, ઔર ફિર વો જગહ તારીક (અંધેરી) હો જાતી થી. જિલ્લા મુઝફ્ફરનગર ઔર સહારનપુર ઔર દેહલીકે મરદુમ ખેઝ (કાબિલે દીદ) કસ્બાતકે દીની ઘટાવસે મૌલાના ઝાતી વાકફિય્યત રખતે થે ઔર ઉસકા ઉનકો બડા કલક (રંજ) રેહતા થા. મૌલાનાને એક તઅઝિયત નામામેં યે અલ્ફાઝ લિખ્ખે થે. "અફસોસ કે હક તઆલાકે નામકે સાથ ઝાઈકા લેનેવાલે દુનિયામેં પૈદા તો હોતે નહીં, ઔર જો સોહબતોંકી બરકતોંસે કુછ હો ચુકે હૈં વો ઉઠતે ચલે જાતે હૈં ઔર કુછ બદલ નહીં છોડતે."

મૌલાના ઈસ નુકસાનકી તલાફી ઈસ તરહ કરના ચાહતે થે કે દીન આમ તૌર પર મુસલમાનોંમેં ફૈલે ઔર દીનદારી આમ હો, ફિર ઉનમેં ખવાસ દીનદાર

પૈદા હોં, યેહી પેહલે ભી હુવા હૈ ઔર ઈસી તરહ અબ ભી હો તો કામ ચલે.

ઈલ્મે દીનકા હાલ દીનદારીસે ભી બદતર થા, વો તો બહોત પેહલે ખાસ્સુલ ખાસ લોગોંકે ઘરાનોંસે મખ્સૂસ હોકર રેહ ગયા, આમ મુસલમાન દીનસે બિલકુલ બેબેહરા (કોરે) હોતે ચલે જા રહે હૈં. મૌલાનાકા રૂજહાન ઈસ બારેમેં ભી યેહી થા કે ઈલ્મે દીન મુસલમાનોંમેં ફૈલ જાએ ઔર કોઈ મુસલમાન ઐસે જરૂરી ઈલ્મે દીનસે જિસકે બગૈર બહૈસિયત મુસલમાનકે ઝિંદગી ગુઝારના મુશ્કિલ હૈ બેબેહરા (કોરા) ન રહે. ફિર ઉનમેં ખવાસ, ઉલમા, માહિરે ફન ઔર સાહિબે ફઝીલત પૈદા હોં.

(૨) દીનકો શહેરી મશ્ગૂલ મુસલમાનોંને નિહાયત મુશ્કિલ સમઝ લિયા હૈ, ઔર ઉસકો હવા (ખ્વાહિશે નફસ) બના રખ્ખા હૈ, ઉનકે નઝદીક દીન નામ હૈ દુનિયા છોડનેકા, ઔર ચૂંકે દુનિયા છોડના મુશ્કિલ હૈ ઈસ લિયે દીન ભી નામુમકિનુલ અમલ હુવા ઔર વો ઈસ બિના પર દીનકી તરફસે માયૂસ હોકર દુનિયામેં પૂરે મશ્ગૂલ હો ગયે. ઔર ગઝબ યે હુવા કે અપની ઝિંદગીકો ખાલિસ દુન્યાવી ઔર ગૈર ઈસ્લામી ઝિંદગી સમઝતે હુએ ઉસ પર રાઝી ઔર મુત્મઈન હો ગયે. ઉનકી ઝિંદગીકી નિસ્બત ઔર રિશ્તા ખુદાસે કટકર નફસસે જુડ ગયા ઔર ઉનકી દુન્યાવી ઝિંદગીકી હકીકત વો હો ગઈ જિસકો હદીસમેં ખુદાસે બેતઅલ્લુક હોનેકી વજહસે ખુદાકી રહમતસે દૂર કહા ગયા હૈ.

અદ્દુન્યા મલ્ઊનુમ્ મા ફીહા ઈલ્લા ઝિક્રૂલ્લાહિ વમા વાલાહૂ ઔ આલિમુન્ અવ્ મુતઅલ્લિમુન.

ખાલિસ દુનિયા ઔર ખાલિસ દુનિયાકી ચીઝેં (જો ખુદાસે તઅલ્લુક ન રખતી હોં) ખુદાકી રહમતસે દૂર હૈં. સિર્ફ અલ્લાહકા ઝિક્ર (વસીઅ મા'નામેં) ઉસકે મુંતઅલ્લિકાત ઔર ઈલ્મકા સીખના સિખાનેકા સિલસિલા ઉસસે અલગ હૈ (ક્યૂંકે ઉસકી નિસ્બત અલ્લાહસે હૈ) નૌબત યહાં તક પહોંચી કે અગર દીનકી તરફ તવજ્જોહ ભી દિલાઈ જાતી હૈ તો બાઝ મુસલમાન બેતકલ્લુફ કેહ દેતે હૈં કે હમ તો દુનિયાદાર લોગ હૈં. ઔર બાઝ તો યહાં તક તવાઝોઅ ઔર સાફગોઈસે કામ લેતે હૈં કે કેહ દેતે હૈં "સાહબ હમ તો પેટકે બંદે ઔર દુનિયાકે કુત્તે હૈં."

મૌલાનાકે નઝદીક હકીકત ઈસકે બિલકુલ ખિલાફ થી, અપને દુન્યાવી મશાગિલ ઔર તઅલ્લુકાતકો શરીઅતકે અહકામકે માતહત ઔર દીનકે સાયેમેં ગુઝારના દીન હૈ ઔર યે ઐસી ચીઝ હૈ જો હર મુસલમાન અપની દુન્યાવી મશ્ગૂલિયત ઔર તઅલ્લુકાતકે સાથ કર સકતા હૈ. લેકિન ઈસકે લિયે થોડીસી તવજ્જોહ ઔર મામૂલીસે ઈલ્મે દીનકી જરૂરત હૈ, મૌલાનાકે નઝદીક ઈસ હકીકતકી તબ્લીગકી બડી જરૂરત થી, ઉસકે ન માલૂમ હોને ઔર ઉસકી તરફ તવજ્જોહ ન હોને હીસે મુસલમાનોંકા સવાદે આ'ઝમ (યાની બડા તબકા) દીનકી દૌલતસે મહેરૂમ હુવા જા રહા હૈ ઔર દુનિયા પરસ્તી ઔર નફસ પરવરી પર કનાઅત કરતા ચલા જા રહા હૈ.

મૌલાના એક મકતૂબમેં ફરમાતે હૈં.

"દુનિયાકા મફહૂમ નિગાહમેં બહોત ગલત હૈ, દુનિયા કમાનેકે અસ્બાબમેં મશ્ગૂલ હોનેકા નામ દુનિયા હરગિઝ નહીં હૈ, દુનિયા પર લઅનત હૈ ઔર લઅનતકી ચીઝકા ખુદાએ પાકકી તરફસે હુકમ નહીં હો સકતા, લિહાઝા જિસ ચીઝકા હુકમ હૈ ઉસકા હુકમ સમઝકર ઉસકે અંદર સરગરમી કરના યાની હુકમકી તેહકીક કરના ઔર હુકમકી અઝમતકે માતહત ઉસકે હલાલ ઔર હરામકા ધ્યાન કરના ઉસીકા નામ દીન હૈ. ઔર હુકમસે કતઅ નઝર કરકે (યાની હુકમકે સિવા) ખૂદ અપની જરૂરતોંકો મહેસૂસ કરના ઔર હુકમકે અલાવા કોઈ ઔર વજહ ઉસકે જરૂરી હોનેકે કરાર દેના ઉસકા નામ દુનિયા હૈ.

(બનામ મિયાંજી મુહમ્મદ ઈસા ફીરોઝપુર નમક)

મૌલાના દીનકી મિસાલ ઉસ લુઆબે દહન (યાની થૂંક) સે દિયા કરતે થે જિસકી થોડીસી મિકદારકે મિલાએ બગૈર ન કિસી ચીઝમેં ઝાઈકા પૈદા હોતા હૈ ઔર ન વો ચીઝ હઝમ હોતી હૈ, યે મિકદાર હર ઈન્સાનકે પાસ મૌજૂદ હૈ, ઈસી તરહ દીનકી યે જરૂરી મિકદાર હર મુસલમાનકે પાસ મૌજૂદ હૈ સિર્ફ ઉસકો અપને દુન્યાવી મશાગિલ ઔર તઅલ્લુકાતમેં શામિલ કરનેકી જરૂરત હૈ જિસસે ઉસકી સારી દુનિયા દીન બન જાએ.

(૩) બહોત જમાનેસે ઈલ્મે દીનકે મુતઅલ્લિક યે ખયાલ કાઈમ હો ગયા

હૈ. વો સિર્ફ કિતાબોં, નિસાબ ઔર ખાસ અસાંતિઝાકે ઝરીઆ અરબી મદારિસમેં કઈ બરસકી સખ્ત મહેનતસે હાસિલ હો સકતા હૈ. ઔર ચૂંકે હર શખ્સ મદ્રસાકા તાલિબે ઈલ્મ નહીં બન સકતા ઔર આઠ દસ સાલ નહીં સર્ફ કર સકતા ઈસ લિયે આમ મુસલમાનોંને યે ફૈસલા કર લિયા કે ઈલ્મે દીન ઉનકી કિસ્મતમેં નહીં, ઔર તય કર લિયા કે ઉનકી ઝિંદગી જહાલત હીમેં ગુઝરેગી.

યે સહીહ હૈ ઈલ્મે દીન અરબી મદ્રસોંમે હાસિલ હોતા હૈ મગર યે દીનકા તકમીલી ઈલ્મ ઔર દરજએ ફઝીલત હૈ લેકિન હર મુસલમાનકે લિયે યે ઈલ્મ ઔર યે દરજા ન જરૂરી હૈ ન મુમકિન હૈ, દીનકા જરૂરી ઈલ્મ હર મુસલમાન અપને કારોબાર, દુન્યાવી મશાગિલકે સાથ હાસિલ કર સકતા હૈ, સહાબએ કિરામ રિઝવાનુલ્લાહિ તઆલા અલૈહિમ (અસ્હાબે સુફ્ફાકી મહદૂદ ઈદરાક મુખ્તસર જમાઅતકે સિવા) સબ અપને અપને મશાગિલ ઔર તઅલ્લુકાતે ઝન ઔર ફરઝંદ (યાની બીવી બચ્ચોંકે તઅલ્લુકાત) રખતે થે. વો તાજિર ભી થે ઔર કાશ્તકાર (ખેડૂત) ભી થે ઔર હુનરવાલે ભી, ઉનકે સાથ ભી ઘરકા બાર ઔર ઝિંદગીકા જન્જાલ થા. મદીના મુનવ્વરહમેં ઉલૂમે દીનિયાકા કોઈ મદ્રસા ભી ન થા, અગર હોતા ભી તો વો ઉસકે બાકાઈદા તાલિબે ઈલ્મ નહીં બન સકતે થે ઔર અપને આઠ દસ બરસ સિર્ફ ઉસકી તાલિબે ઈલ્મીમેં સર્ફ નહીં કર સકતે થે, મગર સબ જાનતે હૈં કે વો જરૂરી ઈલ્મે દીન રખતે થે. ઔર દીનકી જરૂરિયાત, મસાઈલ ઔર અહકામ ઔર ફઝાઈલકે ઈલ્મસે બે બેહરા (નાવાકિફ) નહીં થે. યે ઈલ્મ ઉનકે પાસ કહાંસે આયા. મહઝ રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) કી મજલિસમેં શિરકત ઔર ઝિયાદા જાનનેવાલોંકે પાસ બૈઠને ઔર અહલે દીનકી સોહબત ઔર મેલજોલ ઔર ઉનકે ઉઠને બૈઠનેકો ગૌરસે દેખને, સફરોં ઔર જિહાદમેં રફાકત ઔર બરવક્ત ઔર બર મૌકા અહકામ માલૂમ કરને ઔર દીની માહોલમેં રેહનેસે. ઉસમેં શુબહ નહીં કે ઈસ દરજા ઔર મેઅયારકી બાત આજ હાસિલ નહીં હો સકતી. લેકિન ઈસસે ઈન્કાર ભી નહીં કિયા જા સકતા કે ઈસકી કુછ ન કુછ સૂરત ઈનહીં રાસ્તોંસે આજ ભી પૈદા કી જા સકતી હૈ.

મૌલાનાકે નઝદીક ઈસકી તદબીર યે થી કે મશ્ગૂલ ઔર કારોબારી

મુસલમાનોંકો ઔર આમ શહેરીયોંકો દીનકા જરૂરી ઈલ્મ હાસિલ કરનેકે લિયે અપને ઔકાતકા કુછ હિસ્સા ફારિગ કરનેકી દઅવત દી જાએ ઔર દીનકે લિયે માલકી તરહ વક્તકી ઝકાત નિકાલને પર આમાદહ કિયા જાએ. ઉનકો ઉસ માહોલસે નિકલનેકી દઅવત દી જાએ જિસકે મુતઅલ્લિક ઉનકા ઉમ્ર ભરકા તજુર્બા હૈ કે વો ઉસમેં રેહતે હુએ અપની ઝિંદગીમેં કોઈ મહેસૂસ તબ્દીલી પૈદા ન કર સકે ઔર દીનકે ઈબ્તિદાઈ ઔર જરૂરી મસાઈલ ઉનકી જરૂરતકા ઈકરાર ઔર બાઝ ઔકાત અઝમ રખનેકે બાવજૂદ) હાસિલ નહીં કર સકે, જહાલત ઔર નાવાકફિયતકે જિસ મકામ પર જો શખ્સ ૨૦-૨૫ બરસ પેહલે થા, આજ ભી ઠીક ઉસી મકામ પર હૈ. જિસકી નમાઝ ગલત થી ઉસકી નમાઝ ૧૫ બરસસે ગલત હી ચલી આ રહી હૈ, જિસકો દુઆએ કુનૂત યા નમાઝે જનાઝાકી દુઆ યાદ નહીં થી ઉસકો સેકડોં વઅઝ સુનને ઔર બરસોં ઉલમાકે પડોસમેં રેહનેકે બાવજૂદ ઔર હજારોં કિતાબોંકે બાઝારમેં બિકનેકે બાવજૂદ અભી તક વો યાદ નહીં હૈ, ઈસસે સાબિત હો ગયા કે ઉસ માહોલમેં ઉસકે લિયે તબ્દીલી ઔર તરક્કીકા સિર્ફ અકલી ઈમકાન અગરચે હૈ, લેકિન તજુર્બા ઈસકે બિલકુલ બર ખિલાફ હૈ.

પસ ઈસકા ઝરીઆ સિર્ફ યે હૈ કે ઉનકો આરઝી તૌર પર ઉસ ગૈર દીની ઔર જમે હુએ માહોલસે નિકાલકર કિસી ઝિંદા ઔર બેદાર દીની માહોલમેં રખ્ખા જાએ તાકે વો કુછ દિનોંકે લિયે અપને પુરાને માહોલકે અસરાતસે આઝાદ હોં, અપને મશાગિલસે ફુરસત પાએં. ઉનકી દીની અઝીમત ઔર કુવ્વતે ઈરાદી જો માહોલકી નામુવાફિક ઔર મશાગિલકી મુઝાહમતસે શિકસ્ત ખાકર અફસુરદા ઔર કમઝોર હો ચુકી હૈ ફિર ઝિંદા ઔર બેદાર હો, સોયા હુવા દીની એહસાસ ઔર તલબ ઉનકે દિલોંમેં અંગડાઈ લે, ઔર ઉનમેં દીન હાસિલ કરનેકા ફિર હૌસલા પૈદા હો.

(૪) મૌલાનાકે નઝદીક મુસલમાનકી ઝિંદગીકી અસલી તરકીબ યે થી કે વો ઈસ્લામકી નુસરત ઔર ખિદમત ઔર ઉસકે અમલી કામોંમેં શખ્સન શરીક હો, યા જો લોગ કામોંમેં મશ્ગૂલ હૈં ઉનકે લિયે પુશ્ત પનાહ (યાની મદદગાર) બને. લેકિન ઈસકે સાથ ભી ઈન કામોંમેં ખુદ અમલન શરીક હોનેકા અઝમ ઔર જઝબા

રખતા હો, ઔર સિર્ફ કિસી મઅઝૂરી યા દીની મસ્લેહતકી વજહસે હી વક્તી તૌર પર ઉસસે અલાહિદા હો. શહેરોંકી પુર સુકૂન ઔર કારોબારી ઝિંદગીકો મૌલાના મુહાજિરાના ઔર મુજાહિદાના ઝિંદગીકે મુકાબલામેં સુકૂની ઝિંદગી ફરમાતે થે. ઈસ્લામકી રાહે રાસ્તસે હટી હુઈ ઔર બિગડી હુઈ ઝિંદગી હૈ.

શહેરોંકી ઝિંદગી મુદ્દતોંસે ખાલિસ કારોબારી, કમાને ઔર ખાનેકી ઝિંદગી રેહ ગઈ હૈ, મૌલાના ઈસ તર્ઝે ઝિંદગીકો દેખકર કુડતે રેહતે થે ઔર ચાહતે થે કે શહેરવાલે ભી "હિજરત ઔર નુસરત" કી ઝિંદગી ઈખ્તિયાર કરેં ઔર શહેરોંમેં ભી ઈસકા રિવાજ હો.

મૌલાના ઈસ તકસીમકે કાઈલ ન થે કે કુછ લોગ દીનકી ખિદમત કરેં ઔર કુછ લોગ ઈત્મીનાનસે અપના કારોબાર કરેં ઔર દુન્યાવી તરક્કીમેં મશ્ગૂલ રહેં. ઔર કભી કભી અહલે દીનકી માલી મદદ ઔર ખિદમત કર દિયા કરેં ઔર સમઝ લેં કે તકસીમે અમલકે ઉસૂલસે ઉલમા ઔર અહલે દીનકે ઝિમ્મે દીનકી ખિદમત હૈ ઔર ઉનકે ઝિમ્મે દુન્યાવી તરક્કી ઔર અહલે દીનકી હસ્બે તૌફીક બસ માલી ઈમદાદ હૈ.

મૌલાના ફરમાતે થે કે જિસ તરહ ઝિંદગીકે જરૂરી કામોંમેં તકસીમે અમલ નહીં, ઉસ પર કોઈ રાઝી નહીં કે એક ખા લિયા કરે, દૂસરા પી લિયા કરે, ઔર તીસરા પહેન લે, બલ્કે હર શખ્સ ઉનમેંસે હર કામ ફરદન ફરદન (યાની હર એક) અપને લિયે જરૂરી સમઝતા હૈ, ઈસી તરહ મઝહબકે ફરાઈઝકી પાબંદી દીનકા જરૂરી ઈલ્મ હાસિલ કરના ઔર ફીલ જુમ્લા દીનકી નુસરત (મદદ) ઔર એ'લાએ કલિમતુલ્લાહકી થોડી બહોત કોશિશ હર શખ્સકે લિયે દુનિયા કમાનેકે સાથ જરૂરી હૈ.

દેહલીમેં મેવાતિયોંકા કિયામ :-

ઈન તમામ વુજૂહકી બિના પર મૌલાના શહેરોંકે મુસલમાનોંકે લિયે અપની યે દઅવત બહોત જરૂરી સમઝતે થે, ઔર બહોત ઝોરકે સાથ ઉનકે સામને યે દઅવત પેશ કરના ચાહતે થે, મગર મૌલાના ઈસકે લિયે મહઝ મવાઈઝ ઔર તકરીર ઔર

તેહરીર કાફી નહીં સમઝતે થે, બલ્કે અમલી નમૂના ઔર અમલી આગાઝકે બગૈર ઉસકો નુકસાન દેહ સમઝતે થે, એક ગિરામી નામામેં ઈરશાદ ફરમાયા :-

"જબ તક અવામકે સામને અમલી નમૂના ન હો, મહઝ મિમ્બરોં પરકી તકરીર અમલ પર પડનેકે લિયે કાફી નહીં હો સકતી, અગર તકરીરકે બાદ અમલ પર પડનેકી તજવીઝ ઔર તશ્કીલ ન હો તો અવામકે અંદર ઢટાઈ (ગુસ્તાખી) ઔર બેઅદબીકે લફ્ઝ બોલનેકી આદત પડ જાએગી."

ચુનાંચે આપને દેહલી શહેર ઔર દૂસરે બડે બડે મરકઝોંમેં મેવાતિયોંકી જમાઅતેં ભેજની શુરૂ કીં ઔર ઉનહોંને દેહલીમેં લંબા કિયામ કરના શુરૂ કિયા. શુરૂમેં ઉનકો દેહલીમેં બડી પરેશાનિયાં પેશ આઈ. ઉનકો મસ્જિદોંમેં રાતકો જગહ દેનેસે ઈન્કાર કર દિયા જાતા થા. કિસી મસ્જિદમેં અગર ઠહેર ભી ગયે તો જરૂરિયાત પૂરી કરનેમેં બડી તકલીફ હોતી, લોગ ઉનકી શિકાયતેં કરતે ઔર બુરા ભલા કેહતે. વો શહેરકી તકલીફોંસે પરેશાન હોકર અહલે શહેરકી બેમુહરી (બેરૂખી) સે તંગ આકર અપને અમીરોં ઔર ઝિમ્મેદારોંસે શિકવા કરતે, વો ગરીબ કભી અહલે મોહલ્લાકી ખૂશામદ કરતે, કભી અપને મેવાતી ભાઈયોંકો સમઝા બુઝાકર ખામોશ કરતે, મગર યે એક મુસ્તકિલ જિહાદ ઔર આઝમાઈશ થી જો રોઝાના પેશ આતી થી[1]. રફતા રફતા પરેશાનિયાં દૂર હુઈ, લોગોંકી નિગાહેં ઔર સુલૂક (બરતાવ) બદલ ગયે ઔર અપને જોશ ઔર ઈખ્લાસ ઔર કુરબાનીકી વજહસે મેવાતી મુહબ્બતકી નઝરસે દેખે જાને લગે.

ઉલમાકી તરફ તવજ્જોહ :-

આપને અપને નઝદીક ઈસકા ફૈસલા કર લિયા થા કે જબ તક ઉલમા ઈસ કામકી તરફ મુતવજ્જેહ ન હોંગે ઔર ઈસકી સરપરસ્તી ન કરેંગે. ઉસ વક્ત તક

૧. મૌલાનાને કઈ બાર ઝિક્ર ફરમાયા કે એક રોઝ મિયાંજી દાઉદ (જો અકસર મેવાતિયોં ઔર અહલે શહેરકે દરમિયાન વાસ્તા હોતે) દો તરફા શિકાયત ઔર ગમ ઔર ગુસ્સા સુનકર ઔર આજિઝ આકર બહોત રોએ. મૌલાના ફરમાતે થે કે ઉનકે ઈસ રોનેસે રાસ્તા ખુલ ગયા ઔર કામમેં બડી બરકત હુઈ.

ઈસ અજનબી દઅવત ઔર ઈસ નાઝુક ઔર લતીફ કામકી તરફસે (જિસમેં બડી દકીક રિઆયતેં ઔર નઝાકતેં મલહૂઝ હૈં) ઈત્મીનાન નહીં કિયા જા સકતા. આપકો ઈસકી બડી આરઝૂ થી કે ઉલમા ઈસ કામકી તરફ તવજ્જોહ કરેં ઔર અપની કાબિલિયતોં ઔર ખુદાદાદ સલાહિયતોંકો ઈસ કામકે ફૈલાનેમેં લગાએં જિસસે ઈસ્લામકે દરખ્તકી જડ શાદાબ (હરી ભરી) હોગી ફિર ઈસસે ઉસકી તમામ શાખેં ઔર પત્તિયાં સર સબ્ઝ હો જાએંગી.

ઈસ સિલસિલેમેં આપ ઉલમાસે સિર્ફ વઅઝ ઔર તકરીર હી મદદકા ઝરીઆ નહીં ચાહતે થે, બલ્કે આપકી ખ્વાહિશ ઔર આપકા મુતાલબા ઉલમાસે સલફે અવ્વલકે તર્ઝ પર ઈશાઅતે દીનકે લિયે અમલી જદ્દો જહદ ઔર દર બદર ફિરનેકા થા. શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબકો એક ખતમેં લિખતે હૈં :-

"અરસાસે મેરા અપના ખયાલ હૈ કે જબ તક ઈલ્મી તબ્કાકે હઝરાત ઈશાઅતે દીનકે લિયે ખૂદ જાકર અવામકે દરવાઝોંકો ન ખિટખિટાએં ઔર અવામકી તરહ યે ભી ગાંવ ગાંવ ઔર શહેર શહેર ઈસ કામકે લિયે ગશ્ત ન કરેં ઉસ વક્ત તક યે કામ દરજએ તકમીલકો નહીં પહોંચ સકતા, ક્યૂંકે અવામ પર જો અસર ઉલમાકે અમલ ઔર હરકતસે હોગા વો ઉનકી ધુવાં ધાર તકરીરોંસે નહીં હો સકતા. અપને અસ્લાફકી ઝિંદગીસે ભી યેહી ઝાહિર હૈ જો કે આપ હઝરાત અહલે ઈલ્મ પર બખૂબી રોશન હૈ."

દર્સ ઔર તદરીસસે તઅલ્લુક રખનેવાલે બાઝ બુઝુર્ગોંકો શુબહ થા કે તબ્લીગ ઔર ઈસ્લાહકી ઈસ કોશિશમેં મુદર્રિસીન ઔર તલબાએ મદારિસકા મશ્ગૂલ હોના ઉનકે ઈલ્મી મશાગિલ ઔર ઈલ્મી તરક્કીમેં હારિજ (ખલલ) હોગા લેકિન આપ જિસ તરહ ઔર જિસ તરીકે પર ઉલમાએ મદારિસ ઔર તલબાસે યે કામ લેના ચાહતે થે વો દર હકીકત ઉલમા ઔર તલબાકે ઉલૂમકી તરક્કી ઔર પુખ્તગીકા એક મુસ્તકિલ ઈન્તિઝામ થા. એક ગિરામી નામામેં લિખતે હૈં :-

"ઈલ્મકે ફરોગ ઔર તરક્કીકે બકદ્ર ઔર ઈલ્મ હીકે ફરોગ ઔર તરક્કીકે માતહત દીને પાક ફરોગ ઔર તરક્કી પા સકતા હૈ, મેરી તેહરીકસે ઈલ્મકો ઝરા

ભી ઠેસ પહોંચે યે મેરે લિયે બડા નુકસાન હૈ, મેરા મતલબ તબ્લીગસે ઈલ્મકી તરફ તરક્કી કરનેવાલોંકો ઝરા ભી રોકના યા નુકસાન પહોંચાના નહીં હૈ બલ્કે ઉસસે બહોત ઝિયાદા તરક્કિયાતકી જરૂરત હૈ, ઔર મૌજૂદા જહાં તક તરક્કી કર રહે હૈં યે બહોત નાકાફી હૈ."

મૌલાના ચાહતે થે કે ઈસ તબ્લીગી કામ હીકે ઝિમનમેં તલબા અપને અસાતિઝા હીકી નિગરાનીમેં અપને ઉલૂમકે હકકે અદા કરને ઔર મખ્લૂકકો ઉનસે ફાઈદા પહોંચાનેકી મશ્ક કર લેં તાકે ઉનકે ઉલૂમ અવામકે લિયે ફાઈદામંદ હોં. એક ગિરામી નામામેં લિખતે હૈં :-

"કાશ તાલીમ હીકે જમાનેમેં અમ્ર બિલ મઅરૂફ ઔર નહી અનિલ મુન્કરકી ઉસ્તાદોંકી નિગરાનીમેં મશ્ક હો જાયા કરે તો ઉલૂમ હમારે નફામંદ હોં વરના અફસોસ કે બેકાર હો રહે હૈં, ઝુલ્મત ઔર જહલકા કામ દે રહે હૈં. ઈન્ના લિલ્લાહિ વ ઈન્ના ઈલૈહિ રાજિઊન.

બહરહાલ અપની ઈસ દઅવતકો આ'લા ઈલ્મી ઔર દીની હલ્કોંમેં પહોંચાનેકે લિયે આપને જમાઅતોંકા રૂખ દીની મરકઝોંકી તરફ કિયા.

દીની મરકઝોંમેં કામકે ઉસૂલ :-

આપને મેવાતિયોંકો દેવબંદ, સહારનપુર, રાયબરેલી ઔર થાના ભવનકી તરફ ભેજના શુરૂ કિયા. ઔર હિદાયત ફરમાઈ કે બુઝુર્ગોંકી મજલિસોંમેં તબ્લીગકા ઝિક્ર ન કરેં, ૫૦-૬૦ આદમી માહોલકે દેહાતોંમેં ગશ્ત કરેં ઔર આઠવેં રોઝ કસ્બામેં જમા હો જાએં, ફિર વહાંસે દેહાતકે લિયે તકસીમ હો જાએં. ઉલમાકી તરફસે અગર કુછ પૂછા જાએ તો બતલા દિયા જાએ, અઝ ખૂદ કુછ ઝિક્ર ન કિયા જાએ.

શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબ એક ખતમેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

મેરી એક પુરાની તમન્ના હૈ કે ખાસ ઉસૂલકે સાથ મશાઈખે તરીકતકે યહાં યે જમાઅતેં ખાનકાહકે આદાબકા ખયાલ રખતે હુએ ખાનકાહોંમેં ફૈઝ અંદોઝ

હોં ઔર જિસમેં બાઝાબ્તા ખાસ વકતોંમેં આસપાસકે ગાંવમેં તબ્લીગ ભી જારી રહે, ઈસ બારેમેં ઉન આનેવાલોંસે મશ્વરા કરકે કોઈ તર્ઝ મુકર્રર ફરમા રખ્ખેં, યે બંદા નાચીઝ ભી ઈસ હફતા બહોત ઝિયાદા ગુમાન હૈ કે ચંદ રઈસોંકે સાથ હાઝિર હો. દેવબંદ ઔર થાનાભવનકા ભી ખયાલ હૈ."

અહલે બસીરતકા ઈત્મીનાન :-

ઈસ તરીકાસે બાઝ અહલે બસીરતકો કામકી તરફસે ઈત્મીનાન હોને લગા ઔર ઉનકે શુકૂક ઔર શુબ્હાત જો ઈસ કામકે મુતઅલ્લિક થે દૂર હુએ.

થાનાભવનમેં ભી ઈસી તરહ હુવા, જમાઅતેં થાનાભવનકે માહોલ ઔર આસપાસ કામ કરતી રહીં, અતરાફસે આનેવાલે મૌલાના અશરફ અલી સાહબ (રહ.) સે જમાઅતોંકી કારગુઝારી, ઉનકે તર્ઝે ઉસૂલ ઔર ઉન બરકાતકા ઝિક્ર કરતે જો ઉનકે ગશ્ત ઔર કિયામસે ઉન મકામાતમેં નઝર આને લગે થે. મૌલાનાકો પેહલે બડા શુબહ ઈસસે યે થા કે જબ ઉન ઉલમાકો જિનહોંને આઠ આઠ દસ દસ સાલ મદ્રસોંમેં તાલીમ પાઈ થી, તબ્લીગમેં પૂરી કામિયાબી નહીં હોતી બલ્કે ઔર ઝિયાદા નયે ફિતને ખડે હો જાતે હૈં તો યે જાહિલ મેવાતી બગૈર ઈલ્મ ઔર તરબિયતકે ઈતના નાઝુક કામ કૈસે કરેંગે, મૌલાનાકી બુલંદ ખયાલ તબીઅત ઈસકી તરફસે ગૈર મુત્મઈન થી કે કહીં ઈસ તરીકાસે કોઈ બડા ફિત્ના ન પૈદા હો, લેકિન ઉન મેવાતિયોંકે અમલી કામ ઔર આસપાસકી લગાતાર ખબરોં ઔર તસ્દીકોંસે ઔર ફિર ઉનકી આમદકી બરકાતકો ખૂદ મુલાહિઝા ફરમાનેસે આપકો ઈસકા ઈત્મીનાન હુવા. ચુનાંચે એક મૌકા પર જબ મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબને ઈસ તર્ઝકે મુતઅલ્લિક કુછ ગુફતગૂ કરની ચાહી તો મૌલાનાને ફરમાયા કે દલાઈલકી જરૂરત નહીં, દલાઈલ તો કિસી ચીઝકે સુબૂત ઔર સદાકતકે લિયે પેશ કિયે જાતે હૈં, મેરા તો ઈત્મીનાન અમલસે હો ચુકા હૈ, અબ કિસી ઔર દલીલકી જરૂરત નહીં, આપને તો માશા અલ્લાહ યાસકો આસસે (યાની નાઉમ્મીદીકો ઉમ્મીદમેં) બદલ દિયા.

મૌલાનાકો એક બેઈત્મીનાની યે થી કે ઈલ્મકે બગૈર યે લોગ તબ્લીગકા કામ કૈસે અંજામ દે સકેંગે? લેકિન જબ મૌલાના ઝફર અહમદ સાહબને બતલાયા કે યે મુબલ્લિગીન ઉન ચીઝોંકે સિવા જિનકા ઉનકો હુકમ હૈ કિસી ઔર ચીઝકા ઝિક્ર નહીં કરતે ઔર કુછ ઔર નહીં છેડતે તો મૌલાનાકો મઝીદ ઈત્મીનાન હુવા.

મૌલાનાકા જોશ ઔર યકીન ઔર ઉલમાકી કમ તવજ્જોહી :-

મૌલાનાકા અપને પર યકીન બેહદ બઢ ચુકા થા ઔર જોશ હદસે ઝિયાદા થા મગર ઉલમા ઈસ કામકે શાયાને શાન તવજ્જોહ નહીં કર સકે થે જિસકા મૌલાનાકો બડા કલક (અફસોસ) ઔર બેચેની રહા કરતી થી. રોઝ બરોઝ યે યકીન બઢતા હી જાતા થા કે વક્તકે તમામ ફિત્નોંકા ઈલાજ ઔર જમાનેકે હર તકાઝેકા જવાબ અસલ દીનકી યેહી કોશિશ હૈ. જબ કોઈ નયા ફિત્ના પૈદા હોતા તો દિલકા યે જોશ ઝબાન ઔર કલમ પર આ જાતા. એક ઐસે હી મૌકા પર એક દીની મદ્રસાકે એક ઝિમ્મેદારકો તેહરીર ફરમાયા :-

"મૈં કૌનસી કુવ્વતસે સમઝાઉં ઔર કૌનસી ઝબાનસે બયાન કરૂં ઔર ઉસકે અલાવા કૌનસી કુવ્વતસે અપને દિમાગમેં બસાઉં ઔર યકીની ઔર બદીહી અમ્રે માલૂમકો મજહૂલ ઔર મજહૂલકો માલૂમ ક્યૂંકર બનાઉં, મેરે નઝદીક સાફ સાફ ઈન ફિત્નોંકે દરિયાએ અટક ઔર ઈન ઝુલમાતકી જમનાકે બહાવકે રોકનેકી સદ્દે સિકંદરી સિવા મેરી વાલી તેહરીકમેં કુવ્વતકે સાથ અપની કુવ્વતે જહદકો અંદરૂની જઝબાતકો ઔર હિંમતકે સાથ તમામ કોશિશકો મુતવજ્જેહ કર દેનેકે અલાવા કોઈ સૂરત નહીં, ગૈબસે ઈસ તેહરીકકી સૂરતકા નુમાયાં હો જાના હી સિર્ફ ઈસ વબાકા ઈલાજ હૈ જૈસાકે આદતે અઝલિયા હૈ કે હક તઆલા શાનુહૂ વબાકે મુનાસિબ ઈલાજ ભી પૈદા ફરમાયા કરતે હૈં, હક તઆલા શાનુહૂકે યહાંકે પેશ કિયે હુએ ઈલાજ ઔર નેઅમતકા તવજ્જોહસે ઈસ્તિકબાલ ન કરના કુછ બેહતર નહીં હુવા કરતા."

ઈસી યકીન, ઈસી દર્દ ઔર ઈસી ખતરા ઔર ખૌફકો એક દૂસરે ગિરામી નામામેં ઈસ તરહ ઝાહિર ફરમાતે હૈં :-

અઝ બંદએ હકીર ફકીર નાકારએ દો જહાં મુહમ્મદ ઈલ્યાસ ગુફિરલહૂ

અલ્હમ્દુ લિલ્લાહિલ્લઝી બિઈઝઝતિહી વ જલાલિહી તતિમ્મુસ્સાલિહાતિ અલ્લાહુમ્મ લકલ્ હમ્દુ શુક્રરંન અવ્ લકલ્ મન્નુ ફઝલન અસ્સલામુ અલૈકુમ વ રહ્મતુલ્લાહિ વબરકાતુહ

મૈં આપસે કિન અલ્ફાઝકે સાથ ઝાહિર કરૂં કે મૈં આપકો ઈસ વક્ત કિસ બેચૈનીકે સાથ ખત લિખ રહા હૂં, મેરે અઝીઝ દોસ્ત! બાત યે હૈ કે ઈસ તેહરીકમેં ખડે હોનેસે જિસ કદર અલ્લાહ જલ્લ જલાલુહૂકી રઝા ઔર ઉસકે કુર્બ ઔર ઉસકી નુસરત ઔર ઉસકા ફઝલ ઔર કરમ ખુલા ઔર કસરતસે નઝર આતા હૈ વહીં મુઝે યે ડર પૈદા હોતા હૈ કે અલ્લાહકે ઈસ કદર બડે મહેમાનકા ઈસ્તિકબાલ ઔર ઈકરામ ઔર તશરીફ ઉસકે મુનાસિબ ન હોકર મહેરૂમીકા સબબ ન હો."

મગર મૌલાના ઈસ ગમ ઔર સોઝસે અંદર હી અંદર ઘુલતે થે, હત્તલ ઈમ્કાન શિકાયત ઝબાન નહીં લાતે થે, કિસીકો ઈલ્ઝામ દેના મૌલાનાકે મસ્લક ઔર ઉસૂલકે ખિલાફ થા, બલ્કે અગર ગૈર ઉલમામેંસે કોઈ ઈન હઝરાતકી સર્દ મેહરી (બેતવજ્જોહી) કી શિકાયત કરતા તો ફરમાતે કે "જબ તુમસે ઈસ કામકે લિયે અપને વો મશાગિલ ઔર દિલચસ્પિયાં નહીં છોડી જાતી જિનકે મુતઅલ્લિક ખૂદ તુમહારા ખયાલ હૈ કે વો દુન્યાવી હૈં તો યે હઝરાતઅપને મશાગિલ ઔર દિલચસ્પિયાં કૈસે છોડ દેં જિનકે મુતઅલ્લિક ઉનકા યકીન હૈ ઔર હક હૈ કે વો દીની હૈં, તુમસે અગર દુકાન નહીં છોડી જાતી તો ઉનસે મસ્નદે દર્સકિ છોડ દેનેકી ઉમ્મીદ ક્યૂં કરતે હો, ઔર ઈસ પર તુમહેં ઉનસે ક્યૂં શિકાયત હૈ."

બે ઈત્તિફાકીકે અસ્બાબ :-

ઈસ દઅવતકી તરફ પૂરી તવજ્જોહ ન હો સકનેકે ચંદ અસ્બાબ થે :-

૧. યે જમાના આમ તેહરીકાતકા થા, ઔર ઝહન ઔર દિલ આમ તૌર

પર ઉનમેં મશ્ગૂલ થે. મૌલાનાકી ખામોશ ઔર તામીરી તેહરીકકી તરફ તવજ્જોહ કરના ઉસ હંગામા ખેઝ જમાનેમેં મુશ્કિલ થા, નીઝ તેહરીકાતકા આમ તસવ્વુર ઔર મુસલસલ તલ્ખ તજુર્બા ભી ઉસકે મુતઅલ્લિક કોઈ નેક ગુમાન કાઈમ કરનેસે રૂકાવટ થા.

૨. ઈસ કામકે મુતઅલ્લિક લોગોંકો બહોત કમ માલૂમ થા ઔર સિવાએ કરીબી તઅલ્લુક રખનેવાલોંકે આમ ઉલમા ઔર મુસ્લિન દૂરકે લોગોંકો કુછ ખબર ન થી, કામ ઔર ઉસકે અસરાત ઔર નતાઈજકી કોઈ ઈશાઅત નહીં કી ગઈ થી.

૩. લફ્ઝ તબ્લીગ જો ઈસ દઅવતકા ઉમૂમી ઔર મશ્હૂર ઉનવાન હૈ. ઈસ તેહરીકકી ગેહરાઈ ઔર અસ્લિયત સમઝનેસે બડા હિજાબ બનતા થા. લોગ ઈસકો એક સતહી (ઉપરી) તબ્લીગી તેહરીક સમઝકર તવજ્જોહ નહીં કરતે થે યા ફર્ઝે કિફાયા સમઝકર અપને ઝિમ્મે કોઈ ફર્ઝ નહીં સમઝતે થે.

૪. ઈસ દઅવત ઔર તેહરીકકો ઉલમાકે સામને પેશ કરનેવાલે ખૂદ મૌલાના હી થે ઔર ઉનકા હાલ યે થા કે નયે નયે મઝામીનકે વિર્દ ઔર જોશે બયાન ઔર કુછ લુકનતકી વજહસે અકસર ઔકાત ગુફતગૂ ઉલઝ જાતી થી ઔર મફહૂમ સાફ નહીં હો સકતા થા બલ્કે કભી કભી ઈસ વજહસે નયે આદમકે ઝહનમેં ઈન્તિશાર ઔર તબીઅતમેં વેહશત પૈદા હો જાતી થી. ઔર વો તેહરીકકા મગ્ઝ નહીં સમઝને પાતા થા.

નીઝ બાઝ મઝામીન ઐસે બુલંદ હોતે થે જો આમ દર્સી ઔર રાઈજ કિતાબોંમેં નહીં પાએ જાતે ઔર ગૈર ઈસ્લાહી ઝબાનમેં અદા હોતે જિસકી વજહસે બહોતસે ઉલમાકો પેહલી મજલિસમેં મુનાસિબત ન પૈદા હોતી ઔર ઝિયાદા વક્ત સર્ફ કરના ઉન હઝરાતકે લિયે મુશ્કિલ થા.

૫. લોગ સીધે સાદે મેવાતિયોંકો દેખકર મૌલાનાકી નિસ્બત કોઈ બુલંદ ખયાલ કાઈમ નહીં કર સકતે થે. વો મૌલાનાકો મેવાતિયોંકે શેખ ઔર મુરશિદકી હૈસિયતસે જાનતે થે જિનહોંને ઉન સાદા તબીઅત મેવાતિયોંમેં એક દીની રૂહ પૈદા કર દી હૈ.

લેકિન બાઝ હૈસિયતોંસે યે અચ્છા ભી હુવા કે ઈસ તેહરીકકો ગુમનામીકે મહેફૂઝ હિસારમેં અપની તબ્ઈ નશ્વો નુમા હાસિલ કરનેકા મૌકા મિલા, શાયદ અલ્લાહ તઆલાને ઈસકા ખાસ ઈન્તિઝામ ફરમાયા કે વક્તસે પેહલે ઈસકી તરફ આમ તવજ્જોહ ન હો.

સોઝે દરૂં (અંદરૂની દર્દ) :-

લેકિન અબ તબીઅતકા ચશ્મએ રવાં ઉબલને ઔર બેહનેકે લિયે બેતાબ થા ઔર તબ્ઈ તરક્કીકે લિહાઝસે ઉસકા વક્ત આ ગયા થા કે યે દઅવત આમ હો, હાતિફે ગૈબકી ઝબાન પર ભી બહોત દિનોંસે થા.

એક સો[1] સાલસે હૈં હિંદકે મૈખાને બંદ
અબ મુનાસિબ હૈ તરા ફૈઝ હો આમ અય સાકી

ઉધર મૌલાનાકી તબીઅત પર દઅવતકા ગલ્બા રોઝ બરોઝ બઢતા જા રહા થા, મઝામીન ઔર ઉલૂમ શિદ્દતસે દિલ પર આતે થે. દઅવત ઔર નિઝામકે મુખ્તલિફ ગોશે ઔર પેહલૂ નઝરકે સામને આતે જાતે થે ઔર ઉનકે નુસૂસ ઔર માખઝ કિતાબ ઔર સુન્નત, સીરતે રસૂલ ઔર સહાબએ કિરામ (રદિ.) કી ઝિંદગીમેં મિલ રહે થે, દૂસરી તરફ ઉન ઉલૂમ ઔર મઆરિફકો સુનનેકે લિયે મૌલાના હીકે તરબિયત યાફતા દો ચાર નૌઉમર ઉલમાકે અલાવા બસ સીધે સાદે મેવાતી થે જો મૌલાનાકી ઈલ્મી ઝબાન (જિસમેં બકસરત તસવ્વુફકે ઈસ્તેલાહાત ઔર શરઈ અલ્ફાઝ હોતે થે) તક સે નામાનૂસ થે. ઉસ વક્ત ઝબાને હાલ અગર ઈસ તરહ ગોયા હોતી હો તો અજબ નહીં.

૧. અલ્લામા ઈકબાલ (રહ.) કે પેહલે મિસ્રઆ "તીનસો સાલસે હૈં હિંદકે મૈખાને બંદ" મેં યે તરમીમ ઈસ લિયે કી ગઈ હૈ કે ખાકસાર રાકિમકે નઝદીક સો સાલ પેહલે હિન્દુસ્તાનમેં ઈસ્લામકા દરે મૈખાના ઈસ તરહ ખુલા થા કે મુશ્કિલસે કોઈ તિશ્ના લબ (પ્યાસા) રહા. હઝરત સૈયદ સાહબ (રહ.) ઔર શાહ ઈસ્માઈલ શહીદ (રહ.) કી તેહરીકે ઈસ્લાહ ઔર તજદીદે હિન્દુસ્તાનકી આખરી ઉમૂમી તેહરીક થી જો ખાલિસ દીની બુન્યાદોં પર ઉઠાઈ ગઈ થી.

મન મિસાલે લા ઈલાહ સહરા સિતમ
દરમિયાને અંજુમન તન્હા સિતમ
શમઅ રા તન્હા પતીદન સહલ નેસ્ત
આહ યક પરવાનએ મન અહલ નેસ્ત
ઈન્તિઝારે ગમ ગુસારે તા કુજા
જુસ્તજૂએ રાઝ દારે તા કુજા?
દર જહાં યા રબ નદીમે મન કુજાસ્ત
નખ્લે સૈના કલીમે મન કુજાસ્ત

મેવાતી અગરચે ઈન બુલંદ ઔર દકીક (બારીક) ઉલૂમસે ઈલ્મી મુનાસિબત નહીં રખતે થે મગર ઈસ કામસે રૂહી મનાસિબત રખતે થે, કુવ્વતે અમલમેં શહેરી ઔર ઉલમાસે બહોત બઢ્હે હુએ થે. પંદરહ બીસ બરસકી લગાતાર જદ્દો જહદકા હાસિલ ઔર તેહરીકકા સરમાયા થે. મૌલાના ઈસ હકીકતસે ખૂબ વાકિફ થે ઔર આપને ઈસકા બારહા એઅતિરાફ (ઈકરાર) ફરમાયા. ચંદ મેવાતી અહબાબકો એક ખતમેં અપને દિલકી બાત લિખતે હૈં :-

"મૈં અપની કુવ્વત ઔર હિમતકો તુમ મેવાતિયોં પર ખર્ચ કર ચુકા. મેરે પાસ ઈસકે સિવા કે તુમ લોગોંકો ઔર કુરબાન કર દૂં કોઈ ઔર પૂંજી નહીં, મેરા હાથ બટાઓ."

(બનામ મેવાતી અહબાબ ઔર મુખ્લિસીન ખુસૂસન મૌલવી સુલેમાન)

એક ખતમેં લિખતે હૈં :-

"દુન્યાવી કારોબારમેં મશ્ગૂલ રેહનેવાલે બહોતસે હૈં, દીનકે ફૈલાનેકે લિયે ઘરબાર છોડના ઈસ વક્ત અલ્લાહને મેવાતિયોંકો નસીબ કિયા હૈ.

(બનામ મિયાંજી મુહમ્મદ ઈસા ફીરોઝપુર નમક)

સહારનપુરમેં તબ્લીગી જમાઅતોંકા સિલસિલા :-

મૌલાના સહારનપુરકે દીની ઔર ઈલ્મી મરકઝકો નઝર અંદાઝ નહીં

કરના ચાહતે થે. વહાંકે ઉલમા ઔર અહલે દીનકો ઔર આમ મુસલમાનોંકો અપને કામમેં ઝિયાદા શરીક કરના ચાહતે થે, ઝબાની દઅવત ઔર તેહરીક તો બરાબર ફરમાયા હી કરતે થે ઔર મદ્રસા મઝાહિરે ઉલૂમકે અસાતિઝા ઔર મુઅલ્લિમીન મૌલાનાસે શખ્સી તૌર પર સબસે ઝિયાદા વાકિફ ઔર આપસે માનૂસ ઔર કરીબ તર ભી થે, નીઝ મેવાતકે જલ્સોંમેં શેખુલ હદીસ મૌલાના ઝકરિયા સાહબ ઔર જનાબ મૌલાના હાફિઝ અબ્દુલ લતીફ સાહબ નાઝિમે મદ્રસા મઝાહિરે ઉલૂમકે અલાવા ભી મદ્રસાકે અસાતિઝા મુદર્રિસીન બરાબર શિરકત કરતે થે ઔર મૌલાનાકી દઅવત ઔર તલબ પર હમેશા નિઝામુદ્દીન પહોંચ જાતે થે લેકિન અબ મૌલાનાને ઈસ મિકદારકો બઢાનેકે લિયે સહારનપુરકી તરફ તબ્લીગી જમાઅતોંકા ખાસ રૂખ કર દિયા.

સહારનપુર મુઝફ્ફરનગરકે અતરાફમેં તબ્લીગી દૌરે :-

મૌલાનાને મદ્રસા મઝાહિરે ઉલૂમકે અસાતિઝાકે સાથ સહારનપુરકે અતરાફમેં ભટ, મિરઝાપુર, સલીમપુર ઔર દૂસરે દેહાતોં ઔર ગાંવમેં તબ્લીગી દૌરે ફરમાએ ઔર જલ્સે કિયે.

૧૩ જમાદીસ્સાની સન હિજરી ૫૬ સે ૨૦ જમાદીસ્સાની તક એક બડી જમાઅતકે સાથ કાન્ધલાકે આસપાસકે દેહાતોંમેં દૌરે કિયે ઔર જમાઅતેં કાઈમ કીં, શેખુલ હદીસ સાહબ ભી ઈસ સફરમેં સાથ થે, ઈસ સફરમેં મૌલાના પર હુકૂકુલ વતનકા બહોત ગલ્બા થા. મૌલાનાકે નઝદીક ઉન હુકૂકકી અદાયગીકી કોઈ ઔર સૂરત ઔર વતન વાલોંકે લિયે ઈસ તબ્લીગસે બેહતર કોઈ ઔર સોગાત (હદિયા) ઔર તોહફા નહીં થા.

સન હિજરી ૫૯ મેં તય પાયા કે મેવાતકી જમાઅતોંકા સિલસિલા સહારનપુરમેં રેહના ચાહિયે ઔર પેહલી જમાઅત જબ જાએ તો દૂસરી આ જાએ. એક સાલ તક મદ્રસાકે મકાનાતમેં કિયામ રહા, મોહર્રમ સન હિજરી ૬૦ સે મુસ્તકિલ

મકાન ઉસકે લિયે કિરાયા પર લિયા ગયા. મગર ચંદ મહીનોંકે બાદ મકાન છૂટ ગયા. અખીર સન હિજરી ૬૨ તક લગાતાર ચાર સાલ તક યે દૌર રહા. ઉન શહેરોં ઔર કસ્બાતમેં જો ઈલ્મ ઔર દીનસે બડી હદ તક આબાદ હૈં ઉન દેહાતી જાહિલ મેવાતિયોંકો કભી કભી તન્કીદકી નઝરસે દેખા જાતા ઔર ઈસ પર તઅજ્જુબકા ઈઝહાર કિયા જાતા કે ઈન જાહિલ મેવાતિયોંસે જો ખૂદ તાલીમ ઔર ઈસ્લાહકે મોહતાજ હૈં તબ્લીગ ઔર ઈસ્લાહકા કામ લિયા જાતા હૈ. મૌલાનાને ઈસ પર મુતનબ્બેહ ફરમાયા કે યે ઉનકા મૌઝૂઅ હી નહીં હૈ. એક ખતમેં મકસદકી વઝાહત ફરમાતે હુએ તેહરીર ફરમાયાઃ-

"ઈન લોગોં (મેવાતિયોં) કો ઈસ્લાહ કરનેવાલે ન સમઝેં બલ્કે ઈસ એક ચીઝકે અલાવા યાની દીન ફૈલાનેકે લિયે ઘરબાર છોડકર બાહિર નિકલના ઈસ ચીઝકો તો ઉનસે સીખેં, ઔર દૂસરી તમામ ચીઝોંમેં ઉન લોગોંકો અપના મોહતાજ સમઝેં, અપને ઝહનમેં ઉનકો ઈસ્લાહ કરનેવાલે સમઝકર ફિર એ'તિરાઝ કરતે હૈં."

બાહિરસે લોગોંકી આમદ :-

સન હિજરી ૫૮-૫૯ મેં ઈસ તેહરીક ઔર દઅવતકે મુતઅલ્લિક રસાઈલમેં બાઝ મુખ્તસર મઝામીન શાએઅ હુએ ઔર મેવાત ઔર દેહલીકે બાહિર ઈતના ઝિક્ર શુરૂ હુવા કે જિન લોગોંકો ઈસી કિસમકે કામકી યા મુબહમ (ગોલમોલ) તરીકા પર દીનકે કામકી તલબ ઔર જુસ્તજૂ થી ઉનહોંને સફર કિયા, મૌલાનાસે મિલે ઔર મેવાત ગયે, ઉસ ખુશ નસીબ ગિરોહમેં દારૂલ ઉલૂમ નદવતુલ ઉલમાકે બાઝ મુદર્રિસીન ભી થે, ઉનકે મુશાહિદાત ઔર તઅસ્સુરાતને કુછ લોગોંકો ખીંચા. બાઝ બાખબર આદમિયોંને ઉસકો એક "ઈન્કિશાફ" કા નામ દિયા ઔર ઈસ પર હૈરત કી કે યે કામ કિસ તરહ ઈતની મુદ્દત તક ગુમનામીકે સાથ હોતા રહા.

મૌલાનાને અપની આદત ઔર તવાઝોઅકે મુતાબિક ઉન નયે આનેવાલોંકી આમદ પર બડી ખૂશીકા ઈઝહાર કિયા ઔર ઉનકી બડી કદરદાની ફરમાઈ. ઈલ્મી

ઔર દર્સી હલ્કોંકી તવજ્જોહ મુડને લગી ઔર લોગ બાહિરસે આને લગે. મૌલાનાને ઉન નયે આનેવાલોંકા ઐસા ઈકરામ ફરમાયા જિસ પર ઉનકો ભી હૈરત હુઈ, ઔર કામસે લગાવ પૈદા હોનેકા સબબ હુવા.

દેહલીકે કામકી તન્ઝીમ :-

દેહલીકે કામકો મુનઝ્ઝમ કરને ઔર ઉસકો તરક્કી દેનેકે લિયે આપને હાફિઝ મકબૂલ હસન સાહબકો શહેર દેહલીકી તમામ તબ્લીગી જમાઅતોંકા અમીર ઔર ઝિમ્મેદાર બનાયા. હાફિઝ સાહબકી મુસ્તઈદી ઔર જનાબ હાફિઝ ફખરૂદ્દીન સાહબકી તવજ્જુહાતસે જમાઅતોંમેં ઝિયાદા બાકાઈદગી ઔર ઈન્ઝિબાત (જમાવ ઔર ઢંગ) પૈદા હો ગયા.

કારકુનોંમેં એક દૂસરેસે જોડ ઔર કામમેં રૂહ ઔર સરગરમી પૈદા કરનેકે લિયે જુમ્આકી રાત નિઝામુદ્દીનમેં કિયામ કરનેકે લિયે ઔર મહીનાકા આખરી ચહાર શમ્બહ (બુધવારકા દિન) તમામ જમાઅતોંકે જામેઅ મસ્જિદમેં જમા હોને, અપની કારગુઝારી સુનાને ઔર કામકે લિયે મશવરા કરનેકે લિયે તજવીઝ કિયા, મૌલાના ખૂદ ભી ઉસ ઈજતિમાઅમેં બડે એહતિમામસે શરીક હોતે ઔર દૂસરે ઉલમા સુલહાકો ભી શરીક કરનેકી કોશિશ કરતે. જુમ્આકી રાતકો નિઝામુદ્દીન આનેકી ઉમૂમી દઅવત દેતે, જો લોગ ચંદ બાર વહાં રાત ગુઝારતે ઉનકો અકસર ઈસ કામસે રૂહાની મુનાસિબત પૈદા હો જાતી, અકસર રાતકા ખાના સબ લોગ ઈખટ્ઠા ખાતે, ઈશાકી નમાઝસે પેહલે ઔર ઉસકે બાદ મૌલાના અપને મૌઝૂઅ પર બાતચીત ફરમાતે રેહતે ઔર તરગીબકા સિલસિલા જારી રેહતા, કભી નિહાયત જોશ ઔર તઅસ્સુરકે સાથ તકરીર ફરમાતે, કભી ઈતની મહવિયત ઔર ઈસ્તિગ્રાક તારી હો જાતા કે વક્તકે ગુઝરનેકા એહસાસ બાકી ન રેહતા ઔર ઈશાકી નમાઝ બહોત મુઅખ્ખર (લેટ) હો જાતી, એક મરતબા નવેમ્બરકી તારીખોંમેં ઈશાકી નમાઝમેં ઘડીને બારહ બજાએ, સુબહકી નમાઝકે બાદ અકસર મૌલાના મજમાસે ખિતાબ ફરમાતે, કભી હાઝિરીનમેંસે કિસી દૂસરે આલિમ યા મુકર્રિરકો જિસકી તર્જુમાની પર એ'તિમાદ હોતા કુછ

કેહનેકે લિયે હુકમ હોતા. સુબહકી નમાઝમેં કુછ ઐસે અસ્હાબ ભી તશરીફ લે આતે જો રાતકો નહીં થે. અકસર નઈ દેહલીકે બાઝ મુઅઝ્ઝિઝીન ઔર નૌ તાલીમ યાફતા ઔર જામિઆ મિલ્લિયાકે બાઝ અસાતિઝા ખુસૂસન ડાક્ટર ઝાકિર હુસેનખાં સાહબ સુબહકી નમાઝમેં શિરકત કરતે ઔર તકરીરકે બાદ વાપસ હોતે, ઉસ રાતકે ઈજતિમાઅમેં હાઝિરીનકી તાદાદ રોઝાના બઢતી થી. ઔર ઉસસે કારકુનોંમેં રૂહ વ તાઝગી ઔર નયે લોગોંમેં કામસે ઉન્સ ઔર લગાવ પૈદા હોતા જાતા થા.

દેહલીકે સૌદાગરોંમેં દીનકી ધુન :-

દેહલીકે સૌદાગર (વેપારી) મૌલાનાસે બડા તઅલ્લુક રખતે થે, મુઅમ્મર ઔર સન રસીદા (યાની બૂઢે) લોગ તો મૌલાનાકે વાલિદ સાહબ (રહ.) ઔર ભાઈ સાહબ મર્હૂમ ઔર મગફૂરકે જમાનેસે આમદો રફત ઔર અકીદત ઔર મુહબ્બત રખતે થે. નૌજવાનોંને અપને બુઝુર્ગોંસે યે અકીદત ઔર મુહબ્બત મીરાસમેં પાઈ ઔર બહોતસે નૌજવાન સૌદાગરોંને અઝ ખૂદ તઅલ્લુક પૈદા કિયા, મેવાતિયોંકે અલાવા દૂસરા તબ્કા જિસકે દિલમેં મૌલાનાકા પૂરા વકાર ઔર ઉનકી બાતકા એહતિરામ થા ઔર જિસકો સબસે ઝિયાદા ખિદમત ઔર ઈતાઅતકી તૌફીક મિલી વો દેહલીકે યે તાજિર થે જો મૌલાનાકી ખિદમતમેં મુખ્તલિફ ઔકાતમેં ઔર ખુસૂસિયતકે સાથ જુમ્આકી રાતકો હાઝિર હોતે. અકસર રાત વહીં ગુઝારતે, મેવાતકે અહમ જલ્સોંમેં પૂરી પૂરી લારિયાં કરકે ઔર ખાનેકા સામાન (કભી કભી દેહલીસે તૈયાર કરકે) અપને સાથ લેકર જાતે ઐર મેવાતી જમાઅતોંકે સાથ કરીબકે મકામાત પર ગશ્ત પર જાતે.

મૌલાના દેહલીમેં ઉનકી શાદીયોંમેં બડી મુહબ્બત ઔર ઈનાયતસે તશરીફ લે જાતે, લેકિન અપના પૈગામ ઔર અપની બાત ન ભૂલતે, ઉનકે છોટોં પર ઔલાદ જૈસી શફકત ફરમાતે, ઉનકી ખૂશીસે ખુશ હોતે ઔર ઉનકે ફિક્રસે મલૂલ (રંજીદા) હોતે, લેકિન ઉનકી તરબિયત ઔર ઈસ્લાહસે ગાફિલ ન હોતે

ઔર ઉનકો દીનકે અસ્લી કામમેં લગાનેકી હર વક્ત ફિક્ર રખતે, બડોંસે (ખુસૂસન અપને વાલિદ ઔર ભાઈ સાહબકે મિલનેવાલોંસે) બડે એહતિરામસે મિલતે, લેકિન ઉનકે તઅલ્લુકાતકી કુવ્વતકી બિના પર ઉનકી તરફસે તબ્લીગમેં અગર કોતાહી (સુસ્તી) યા બેતવજ્જોહી હોતી તો નારાઝગી ઔર ગુસ્સા ફરમાતે ઔર વો ઉસકો અપની અકીદત ઔર મુહબ્બતમેં બરદાશ્ત કરતે ઔર ઉનકે તઅલ્લુકમેં ફર્ક ન આતા.

તબ્લીગમેં હિસ્સા લેનેસે ઉલમા ઔર દીનદારોંકે સાથ સફરોંમેં રેહનેસે ઔર સબસે બઢકર મૌલાનાકે યહાંકી આમદો રફ્ત ઔર તઅલ્લુક ઔર મુહબ્બતકે અસરસે ઉન સૌદાગરોંમેં દીનદારી બહોત ઝિયાદા તરક્કી કરને લગી ઔર ઉનકી ઝિંદગી ઔર રહન-સહન ઔર મઆમલાત ઔર અખ્લાકમેં મહેસૂસ બદલાવ ઝાહિર હોને લગા. મૌલાના જુઝઈ ઔર તફસીલી બાતોંકો બહોત કમ છેડકર કેહતે. લેકિન દીનસે ઉમૂમી તઅલ્લુક પૈદા હો જાનેકી વજહસે દીન ઔર શઆઈરે દીનકી અઝમત ઔર શરીઅતકા એહતિરામ ઉનકી નિગાહોંમેં પૈદા હો ગયા ઔર દીની માહોલ ઔર અહલે દીનસે ઝિયાદા ઉન્સ (મેલજોલ) ઔર કુર્બ પૈદા હોને લગા. ઔર (**ઈન્ તત્તકુલ્લાહ યજ્અલ્લકુમ્ ફુરકાના**) કે મિસ્દાક વો અપને હમ જિન્સોં ઔર બરાબર વાલોંસે ઐસે મુમતાઝ હો ગયે કે પહેચાને જાને લગે કે યે વો લોગ હૈં જો મૌલાનાસે તઅલ્લુક રખતે હૈં ઔર તબ્લીગમેં હિસ્સા લેતે હૈં.

હત્તાકે બાઝે વો તાજિર જો દાઢી રખનેવાલે આદમીકો અપની દુકાન પર મુલાઝિમ રખના પસંદ નહીં કરતે થે ઉનહોંને ખૂદ દાઢિયાં રખ્ખીં. જો નમાઝી આદમીકે મુલાઝિમ હોનેસે અપની દુકાનકા હરજ સમઝતે થે વો ઐન કારોબારી મશ્ગૂલિયતકે વક્ત દુકાન છોડકર જમાઅત ઔર તબ્લીગી ગશ્તમેં શિરકત કરને લગે. બગૈર સવારી ચલને ઔર અપના સામાન ઉઠાકર બાઝારોંમેં ફિરનેમેં ઝિલ્લત, જમીન પર સોનેમેં તકલીફ, સાથિયોંકા બદન દાબને, ખાના પકાને ઔર ગરીબોંકે મોહલ્લેમેં દરવાઝે દરવાઝે ફિરનેમેં ઉનકો આર (શરમ) ન રહા, ગર્ઝ માહોલકે બદલ જાને ઔર ઝહનિયતકે બદલ જાનેસે કિતનોં હીકી ઝિંદગિયાં બદલ ગઈ.

માલદારોંકા રૂજૂઅ ઔર મૌલાનાકા ઉસૂલ :-

દેહલી ઔર બાહિરકે તાજિર ઔર અહલે ખૈરને ઈસ કામકી શોહરત સુનકર ઔર ઈસકે ઊંચે મસારિફકો દેખકર બારબાર મૌલાનાકી ખિદમતમેં માલી ઈઆનત (મદદ) કી પેશકશ કી ઔર બડી બડી રકમેં પેશ કરની ચાહી, લેકિન મૌલાનાકા ઈસ બારેમેં એક ખાસ ઉસૂલ થા વો માલકો જાનકા ફિદયા, વક્તકા બદલ ઔર આદમીકા કાઈમ મકામ કભી નહીં સમઝતે થે, આપકે નઝદીક રૂપિયા આદમીકે હાથકા મેલ થા, વો આદમી જૈસી કીમતી ચીઝકા બદલ નહીં હો સકતા. ચુનાંચે માલી ઈમદાદ પેશ કરનેવાલોંસે હમેશા ફરમાતે થે કે હમેં તુમહારા રૂપિયા નહીં ચાહિયે તુમહારી જરૂરત હૈ. ઉનહીં લોગોંકી માલી ઈમદાદ કુબૂલ ફરમાતે જિનકી કામમેં અમલી શિરકત ઔર રફાકત હોતી, આપકે નઝદીક ઈન્ફાક (રાહે ખુદામેં ખર્ચ કરને) કી સહીહ શકલ યેહી થી ઔર સદર ઈસ્લામમેં યેહી શકલ રાઈજ થી કે જો લોગ અલ્લાહકે દીનકે કામોંમેં રૂપિયા ખર્ચ કરતે થે ઔર જિનકે નામ રાહે ખુદામેં માલ લગાને વાલોંકી ફેહરિસ્તમેં હમ ખાસ તૌર પર દેખતે હૈં. યે વોહી લોગ થે જો ઈસ્લામકી નુસરતમેં અમલન શરીક થે, બલ્કે સફે અવ્વલમેં થે.

બહરહાલ એહયાએ દીનકી ઈસ જદો જહદમેં જો લોગ અમલી હિસ્સા લેતે થે ઔર મૌલાનાકો ઉનકે ઈખ્લાસ, તઅલ્લુક ઔર મુહબ્બત પર પૂરા ઈત્મીનાન થા, ઉનકી મદદકો બેતકલ્લુફ કુબૂલ ફરમાતે ઔર દીનકી ખિદમતકી સઆદતમેં ઉનકો ખૂશીસે શરીક કરતે. હાજી નસીમ સાહબ બટનવાલે (સદર બાઝાર) ઔર મુહમ્મદ શફીઅ સાહબ કુરૈશીકે હિસ્સામેં ખાસ તૌર પર યે દૌલતે ઉસમાની આઈ. મૌલાનાકો ઉનસે કોઈ તકલ્લુફ ઔર અજનબિયત બાકી નહીં રહી થી, દીનકે કામોં ઔર જરૂરતોંમેં ઉનકે માલ ઔર સામાનકો બેતકલ્લુફ ઈસ્તેમાલ કરતે, ઉનકે અલાવા ચંદ ઔર મુખ્લિસોંકે સાથ ભી ઐસા હી મઆમલા થા.

મેવાતકે જલ્સે :-

અકસર મહીનામેં એક મરતબા મેવાતકે કિસી મકામ પર ઔર સાલમેં એક મરતબા નૂહકે મદ્રસામેં જલ્સા હોતા થા, દેહલીકી તબ્લીગી જમાઅતેં ઔર તાજિર ઔર નિઝામુદ્દીનકે મુકીમ હઝરાત નીઝ મદ્રસા મઝાહિરે ઉલૂમ, દારૂલ ઉલૂમ દેવબંદ ઔર દારૂલ ઉલૂમ નદવતુલ ઉલમા ઔર મદ્રસા ફતેહપુરી દેહલીકે બાઝ ઉલમા ઔર મુદર્રિસીન શિરકત કરતે, મૌલાના જમાઅતકે સાથિયોંકે સાથ તશરીફ લે જાતે, રાસ્તે ભર અપની તેહરીકકી દઅવત દેતે જાતે, ઔર ઉસકે ઉસૂલ ઔર આદાબ પર પુર જોશ ઔર પુર અઝ હકાઈક તકરીર ફરમાતે, ઔર લારીકે મુસાફિર યા રેલકે હંમ સફર (જિનમેં બડી તાદાદ મુબલ્લિગીન ઔર હમરાહિયોંકી હોતી) ફાઈદા ઉઠાતે, ગોયા યે એક મુતહર્રિક જલ્સા હોતા થા જો નિઝામુદ્દીનસે હી શુરૂ હો જાતા થા.

દેહાતવાલે મૌલાનાકી આમદ સુનકર જૌક દર જૌક ઔર ગિરોહ દર ગિરોહ પેશવાઈ (યાની ઈસ્તિકબાલ) કે લિયે નિકલ આતે ઔર પરવાનાવાર મુસાફહાકે લિયે ભીડ કરતે, મૌલાના અપની સવારી પર બૈઠે બૈઠે મુસાફહા કરતે ઔર બચ્ચોં, જવાનોં ઔર બુઢ્ઢોંકા મજમા સવારીકે સાથ સાથ ગાંવમેં દાખિલ હોતા. સેંકડોં આદમિયોંકા મજમા આપકો ઘેર લેતા. આપ હર એકસે બડી મુહબ્બતકે સાથ મુસાફહા કરતે. કિસીસે મુઆનકા ફરમાતે (ગલે મિલતે) કિસીકે સર પર હાથ રખંતે ઔર ઉનહીકે હલ્કામેં બૈઠકર બાતચીત શુરૂ ફરમા દેતે.

મૌલાના ઉન જલ્સોંકે દિનોંમેં ગરીબ મેવાતિયોં હીકે બીચમેં રેહતે. રાતકો અકસર મસ્જિદ હીકે કિસી કમરેમેં યા સહનકે સામને આરામ ફરમાતે. સારા દિન ઔર રાતકા બડા હિસ્સા ઉનહીંસે બાતચીતમેં ગુઝરતા, મેવાતમેં કદમ રખતે હી મૌલાનાકા જોશ ઔર નિશાત ઔર તબીઅતકી તાઝગી બહોત બઢ જાતી, ઉલૂમ ઔર મઆરિફ બાદલકી તરહ બરસતે ઔર દીનકે ઉસૂલ ઔર હકાઈક ચશ્મેકી તરહ ઉબલતે. મેવાતી સમઝતે યા ન સમઝતે લેકિન મુતાસ્સિર હોતે. વહાં મૌલાના બહોત કમ ખામોશ રેહતે ઔર બહોત કમ આરામ કરતે, ઈસકા નતીજા યે થા કે

મેવાતસે આકર બહોત થક જાતે ઔર અકસર આવાઝ ગ્લોગીર (ગલા પકડનેવાલી) હો જાતી ઔર કભી બુખારકી હાલતમેં વાપસ હોતે.

ઉન ઈજતિમાઆતકે મૌકે પર ઐસા દીની ઔર રૂહાની માહોલ હોતા, ઔર ફિઝામેં ઐસી રૂહાનિયત ઔર નૂરાનિયત મહેસૂસ હોતી કે દિલ પર અસર પડતા ઔર સખ્ત દિલ ભી નરમી મહેસૂસ કરતા, ઝિક્રસે ફિઝા ઔર અહલે ઝિક્રસે મસ્જિદેં મઅમૂર (આબાદ) હોતીં. મસ્જિદ જાનેમેં અગર ઝરાસી દેર હો જાતી તો મસ્જિદમેં જગહ પાની મુશ્કિલ થી, સડકોં ઔર રાસ્તોં પર ભી નમાઝકી સફેં હોતીં, પિછલે પહરકા સમાં (યાની રાતકે આખરી હિસ્સેકા વક્ત) ખાસ તૌર પર દેખનેકે કાબિલ હોતા, સરદિયોંકે દિનોંમેં મહેનતી ઔર દીનકે હરીસ મેવાતી મસ્જિદકે સહનમેં આસમાનકે નીચે યા દરખ્તોંકે નીચે અપની સૂતી ચાદરેં ઔર કમ્બલ ઓઢે પડે રેહતે. સરદિયોંકી બારિશમેં બરસતે પાની, રિસ્તે હુએ શામિયાને ઔર ટપકતે હુએ દરખ્તોંકે નીચે ઘંટોં સબ્ર ઔર સુકૂનકે સાથ ઉલમાકા વઅઝ સુનતે રેહતે ઔર અપની જગહસે હરકત ન કરતે.

ઉન જલ્સોંમેં તકરીરેં ઔર મવાઈઝ બિલકુલ ઝિમની થે, અસલ મકસૂદ ઔર અસલ કોશિશ નઈ જમાઅતેં બનાને ઔર ઉનકો બાહિર નિકાલનેકી હુવા કરતી થી ઔર યેહી જલ્સાકી કામિયાબીકા મેઅયાર થા કે કિતની જમાઅતેં અપને ઈલાકેસે બાહિર જાને ઔર યુપીકે ગશ્તકે લિયે તૈયાર હુઈં ઔર કિતને આદમિયોંને કિતના વક્ત દિયા, મૌલાના ઈસીકા મુતાલબા ઔર તકાઝા કરતે રેહતે, ઔર સારે જલ્સા પર ઈસી હૈસિયતસે ખૂદ નિગરાની કરતે થે ઔર ખબર લેતે થે કે ઉસકા જલ્સાવાલોંસે કિતના તકાઝા કિયા જા રહા હૈ, તજુર્બાકાર મેવાતી ઔર નિઝામુદ્દીનકે મુબલ્લિગીન આમ ઈજતિમાઅકે અલાવા બિરાદરિયોંને ચૌધરિયોં, મિયાંજી સાહિબાન, ઉલમા ઔર અહલે અસરકો અલાહિદા જમા કરકે અપની અપની બિરાદરી ઔર અપને અપને હલ્કએ અસરમેં ઉસકી કોશિશ કરાતે થે ઔર ઉનકે ઝરીઆસે નઈ જમાઅતેં બનાતે થે.

મૌલાનાકો જબ તક ઈસ કામકી તરફસે ઈત્મીનાન ન હોતા ઉનકો ખાના, પીના ઔર સોના મુશ્કિલ હો જાતા ઔર ઈસકા ઈત્મીનાન કિયે બગૈર ઉસ કસ્બા

(ગાંવ) સે જાના ઔર નિઝામુદ્દીન વાપસ હોના મુશ્કિલ હોતા, ઉસકા ઈત્મીનાન હો જાને ઔર ઉસકી સૂરત બન જાનેકે બાદ વાપસીકા ઈરાદા ફરમા દેતે ઔર ફિર કિસીકા ઈસરાર કિસી મુખ્લિસકી મહેમાની યા આરામકા ખયાલ સફરસે રૂકાવટ ન આ સકતા થા.

દેહલી ઔર નિઝામુદ્દીનકે મુબલ્લિગીન અકસર જલ્સેસે કુછ પેહલે જાકર જમીન હમવાર કરતે ઔર તબ્લીગી ગશ્ત કરકે જલ્સે ઔર ઉલમાકે મવાઈઝસે ફાઈદા ઉઠાનેકી ઈસ્તેદાદ ઔર તલબ પૈદા કરતે. ઔર અકસર જલ્સાકે ખતમ હો જાનેકે બાદ જલ્સામેં નયે આમાદહ હોનેવાલોંકી આમાદગી ઔર તઅસ્સુરસે ફાઈદા ઉઠાને ઔર ઉસકો ઠિકાને લગાનેકે લિયે કુછ મુદ્દત તક કિયામ કરતે.

મૌલાનાકે કિયામકે દૌરાનમેં મેવાતી બહોત બૈઅતમેં દાખિલ હોતે, લેકિન મૌલાના બૈઅત લેતે વક્ત ઉનકે સામને અપની તકરીર યે ફરમાતે, અપને કામકા ઉનસે વાદા લેતે ઔર ઈસીકી ઉનકો તાલીમ કરતે, યે નયે બૈઅત કરનેવાલે ગોયા તબ્લીગી ઔર દીની ફૌજકે લિયે રંગરૂટ (સિપાહી) થે.

દેહાતવાલે મહેમાનોંકી (જો અકસર બડી તાદાદમેં હોતે) દિલ ખોલકર મહેમાની કરતે ઔર બડી બુલંદ હૌસલગી ઔર હિંમતસે ઉનકો ઔર આનેવાલે મેવાતી મહેમાનોંકો જો સેંકડોં ઔર હજારોંકી તાદાદમેં હોતે કઈ કઈ વક્ત મહેમાન રખતે ઔર ફિર ભી હસરત કરતે સુના ગયા કે દિલકી હસરત ન નિકલી, મેવાતિયોંને અપની મહેમાન નવાઝીસે અરબોંકી પુરાની રિવાયાતકો ઝિંદા કર દિયા.

---

૧. નૂહમેં હાજી અબ્દુલ ગફૂર સાહબ મર્હૂમ હમેશા મૌલાના ઔર ઉનકે કસીરૂલ કદ્ર સાથિયોંકે મેઝબાન હોતે થે ઔર બડી આલી હૌસલગીસે મહેમાની હોતી થી. બાઝ ઔકાત નૂહસે બાહિર ભી બડે એહતિમામસે ખાના લેકર જાતે. ઉનહોંને અપના મહેમાનીકા હક કભી નહીં છોડા, ચાહે મહેમાનોંકી તાદાદ કિતની ઝાઈદ હો, હાજી સાહબ મર્હૂમ હઝરત હાજી ઈમદાદુલ્લાહ સાહબ (રહ.) સે બૈઅત થે. ૧૧ રજબ સન હિજરી ૬૦ કો વફાત પાઈ.

આમ મુસલમાનોંકી ઈઝ્ઝત ઔર તૌકીર ઔર અહલે ઈલ્મ ઔર અહલે દીનકે એહતિરામ ઔર તાઝીમકી ઐસી આદત ડાલી ગઈ થી ઔર ઉસકી તરબિયત કી ગઈ થી કે હર મેવાતી હર આનેવાલે શખ્સસે ઐસા મિલતા જૈસે કિસી બુઝુર્ગ ઔર શેખસે. બાહિરકે હર શખ્સકો અપના દીની મોહસિન સમઝતા, ગોયા ઉસીસે ઉસકો ઈમાનકી દૌલત ઔર દીનકી યે નેઅમત હાસિલ હુઈ હૈ, ઉન દેહાતી મેવાતિયોંકે દીની જોશ, ખુલૂસ, મુહબ્બત ઔર તવાઝોઅ, ઈબાદત ઔર ઝિક્રકી હિર્સ, રિક્કત ઔર સોઝ ઔર દીની મનાઝિરકો દેખકર બહોતસોંકો અપની હાલત પર સખ્ત અફસોસ ઔર અપની ઝિંદગી પર નફરીન (મલામત) હોતી ઔર અપને ઉપર નિફાકકા શુબહ હોને લગતા.

એક મરતબા મૌલાનાને એક સાહબસે જો એક જલ્સાસે વાપસ આએ થે ફરમાયા કહો કુછ અપની હાલત પર અફસોસ ભી હુવા? ઉનહોંને અર્ઝ કિયા કે જો કુછ દેખા ઉસકે બાદ તો અપનેકો મુસલમાન કેહતે હુએ શરમ આને લગી હૈ.

નૂહકા બડા જલ્સા :-

૮,૯,૧૦ ઝીલ કાઅદહ સન હિજરી ૧૩૬૦ મુતાબિક ૨૮, ૨૯, ૩૦ નવેમ્બર સન ઈસ્વી ૧૯૪૧ કો નૂહ (જિલ્લા ગુડગાંવ) મેં એક અઝીમુશ્શાન તબ્લીગી જલ્સા હુવા. મેવાતકી સરઝમીનને ઈન્સાનોંકા ઈતના બડા ઈજતિમાઅ એક જગહ કભી નહીં દેખા થા. શુરકાએ જલ્સાકી તાદાદકા તેહકીકી અંદાઝા ૨૦-૨૫ હજાર કિયા જાતા થા. ઉન શુરકામેં બડી તાદાદ ઉન લોગોંકી ભી થી જો ૩૦-૩૦, ૪૦-૪૦ કોસસે પૈદલ ચલકર અપના સામાન કંધે પર લાદકર અપના ખાના બાંધકર આએ થે. ખુસૂસી મહેમાનોંકી તાદાદ ભી જો બેરૂન મેવાતસે તશરીફ લાએ થે ઔર દોનોં વક્ત મદ્રસા મુઈનુલ ઈસ્લામકી ઈમારતમેં પુર તકલ્લુફ ખાના ખાતે થે એક હજારકે કરીબ થી.

જલ્સેકે વસીઅ શામિયાનેકે નીચે મૌલાના હુસૈન અહમદ સાહબ મદનીને જુમ્આકી નમાઝ પઢ્હાઈ, જામેઅ મસ્જિદમેં ઔર કસ્બેકી તકરીબન સબ મસ્જિદોંમેં નમાઝ હુઈ, ફિર ભી હુજૂમ (મજમા) ઈતના થા કે છતોં ઔર બાલાખાનોં પર આદમી

હી આદમી થે. સડક પર ભી નમાઝિયોંકી સફેં થીં ઔર આમદો રફ્ત બંદ હો ગઈ થી.

નમાઝકે બાદ જલ્સા શુરૂ હુવા. સુબહસે રાત તક ઈજલાસ હોતે થે. લેકિન ન કોઈ જલસાકા સદર થા, ન મજલિસે ઈસ્તિકબાલિયા ઔર સદરે ઈસ્તિકબાલિયા ઔર ન રઝાકાર, લેકિન તમામ ઈન્તિઝામાત ઉમદા તરીકેસે હો રહે થે, કામ કરનેવાલોંમેં ઐસી તેઝી ઔર ફર્ઝ શનાસી થી જો વર્દી પેહને હુએ રઝાકારોંકી મુનઝ્ઝમ જમાઅતોંમેં નહીં દેખી ગઈ. ઈસ ઈજતિમાઅમેં દેહલીકે અવામ ઔર ખવાસ ઔર હર તબ્કેકે હઝરાત બહોત ઝિયાદા શરીક થે. ખાન બહાદુર હાજી રશીદ અહમદ સાહબ, હાજી વજીહુદ્દીન સાહબ, જનાબ મુહમ્મદ શફીઅ સાહબ કુરૈશી વગૈરહ હઝરાત અપની અપની કારોંમેં તશરીફ લે ગયે, જિનસે મહેમાનોં ઔર ઉલમાકી આમદો રફ્તમેં બડી સહૂલત રહી.

મુફ્તી કિફાયતુલ્લાહ સાહબને ઈસ જલ્સાકે મુતઅલ્લિક અપને તઅસ્સુરકા ઈઝહાર કરતે હુએ ફરમાયા કે મૈં ૩૫ સાલસે હર કિસમકે મઝહબી ઔર સિયાસી જલ્સોંમેં શરીક હો રહા હૂં લેકિન મૈંને ઈસ શાનકા ઐસા બાબરકત ઈજતિમાઅ આજ તક નહીં દેખા

યે ઈજતિમાઅ ઔર ઈન્સાનોંકા યે જંગલ એક જલ્સાસે ઝિયાદા એક ઝિંદા ખાનકાહ થી, દિનકે સિપાહી રાતકે રાહિબ (ઈબાદત ગુઝાર) બન જાતે થે, ઔર રાતકો ઈબાદત ગુઝાર દિનકે ખિદમત ગુઝાર નઝર આતે થે. ઈન દોનોં ચીઝોંકા જમા કરના ઈસ દઅવતકે મકાસિદમેંસે થા.

ઈસ જલ્સાકે બાઝાબ્તા ઈજતિમાઆતકે અલાવા ખૂદ મૌલાના ઉઠતે બૈઠતે ઔર હર નમાઝકે બાદ અપની બાત કેહતે રેહતે. હર નમાઝકે બાદકી દુઆ ભી એક પુર જોશ ઔર અસર આફરીં તકરીરસે કમ ન થી.

તબ્લીગી જમાઅતેં બાહિરકો :-

મેવાતિયોં ઔર દેહલીકે તાજિર ઔર મદારિસકે તલબાકી જમાઅતેં ...રાફ ઔર યુપી ઔર પંજાબકે શહેરોંકી તરફ જાને લગીં. ખોરજા, અલીગઢ,

આગ્રા, બુલંદ શહેર, મેરઠ, પાનીપત, સોનીપત, કરનાલ, રહતક કા દૌરા ઔર બાઝ બાઝ જગહ બારબાર દૌરે હુએ. વહાં જમાઅતેં કાઈમ હુઈ ઔર વહાંકે બાઝ લોગ નિઝામુદ્દીન આને લગે.

કરાચીકો જમાઅતેં :-

હાજી અબ્દુલ જબ્બાર સાહબ, હાજી અબ્દુ સ્સત્તાર સાહબ (એસ. જે. એન્ડ જી ફઝલ ઈલાહી કરાચી) કી દઅવત ઔર ખ્વાહિશ પર (જિનકો થોડે દિન પેહલે ઈસ કામસે ગેહરી દિલચસ્પી ઔર મૌલાનાસે તઅલ્લુક પૈદા હુવા થા) એક જમાઅત સફર સન હિજરી ૬૨ મુતાબિક ફેબ્રુઆરી સન ઈસ્વી ૪૩ કો ઔર દૂસરી જમાઅત એપ્રિલકી શુરૂઆતમેં મૌલવી સૈયદ રઝા હસન સાહબકી અમારતમેં કરાચી ગઈ ઔર સિંધમેં કામ શુરૂ હુવા. કરાચીમેં મુતઅદ્દદ જમાઅતેં મુખ્તલિફ મોહલ્લોંમેં કાઈમ હુઈ.

મૌલાનાકો સવાહિલ પર (સમંદર પાર) કામ ફૈલાનેકી બડી આરઝૂ થી ઔર ઉસમેં યે આરઝૂ પોશીદા થી કે ઉન બંદરગાહોંસે યે દઅવત અરબકે બંદરગાહ તક પહોંચે ઔર વહાંસે ઉસ મુલ્કમેં ફૈલે, ઉન બંદરગાહોં પર બહોતસે અરબ ઔર દૂસરે મમાલિકકે લોગ આબાદ હૈં, ઈસ લિયે આપ ઉન સાહિલી મકામાત પર દઅવતકે ફૈલ જાનેસે ઈસકી ઉમ્મીદ રખતે થે કે ઉન મમાલિકકે લોગ ઈસકો કુબૂલ કરકે અપને અપને મુલ્કોંમેં લે જાએંગે.

લખનવકા સફર :-

લખનવમેં સન હિજરી ૫૯ સન ઈસ્વી ૪૦ કી શુરૂઆતસે દારૂલ ઉલૂમ નદવતુલ ઉલમાકે મુદર્રિસીન ઔર તલબા મૌલાનાકે ઉસૂલ ઔર આપકી હિદાયતકે મુતાબિક લખનવકે આસપાસ ઔર દેહાતોંમેં કુછ કામ કર રહે થે ઔર છુટ્ટિયાં ઔર મુખ્તલિફ જલ્સોં ઔર તકરીબાતકે મૌકા પર મૌલાનાકી ખિદમતમેં હાઝિર હોતે રેહતે થે, મૌલાનાકો ભી ઈસ જમાઅતસે બડા તઅલ્લુક પૈદા હો ગયા થા,

યહાંકે કામકી રૂદાદ (કારગુઝારી) કો બડી દિલચસ્પીસે સુનતે ઔર ઉસ જમાઅતકે અફરાદ પર ખાસ શફકત ફરમાતે.

રજબ સન હિજરી ૬૨ મેં આપને લખનવકે સફરકી દઅવત કુબૂલ ફરમાઈ આપકે તશરીફ લાનેસે એક હફતા પેહલે દેહલીકે (તાજિર) ઔર મેવાતિયોંકી ૩૦-૪૦ આદમિયોંકી એક જમાઅત લખનવ આ ગઈ તાકે મૌલાનાકી તશરીફ આવરીસે પેહલે શહેરમેં કામ કરે, જમાઅતકા કિયામ દારૂલ ઉલૂમ નદવતુલ ઉલમાકી ઈમારતમેં હુવા.

જમાઅતકા નિઝામે ઔકાત યે થા કે રોઝાના અસરકી નમાઝકે બાદ જમાઅત દારૂલ ઉલૂમસે નિકલતી, નમાઝે મગરિબકે બાદ કિસી મોહલ્લામેં ગશ્ત હોતા, ઈશાકે બાદ અપને ઉસૂલ ઔર મકાસિદકી તશરીહ ઔર દો એક તકરીરોંકે બાદ જમાઅત બનાકર કિયામગાહ વાપસ આ જાતે ઔર ખાના ખાતે, ઉસમેં રાતકે ૧૧-૧૨ બજ જાતે.

સુબહકી નમાઝકે બાદ ઉનકી તાલીમકા (જો ઈન તબ્લીગી સફરોંકા અહમ જુઝ્વ હૈ) નિઝામુલ ઔકાત શુરૂ હો જાતા. કુછ વક્ત તજવીદ ઔર મખારિજ સહીહ કરનેકે લિયે થા. કુછ વક્ત જરૂરી ફઝાઈલ ઔર મસાઈલકી તાલીમકે લિયે. કુછ વક્ત સહાબએ કિરામ (રદિ.) કે હાલાત ઔર જિહાદકે વાકિઆત સુનનેકે લિયે, કુછ અપને ઉસૂલ બયાન કરનેકી મશક્કત ઔર દઅવત ઔર તબ્લીગકા તરીકા સીખનેકે લિયે, ફિર ખાના ખાને ઔર આરામ કરનેકા વક્ત આ જાતા. અસરકે બાદ બદસ્તૂર રોઝાનાકા મામૂલ શુરૂ હો જાતા.

૧૮ જુલાઈકો ખૂદ મૌલાના જનાબ હાફિઝ ફખરૂદ્દીન સાહબ, મૌલાના એહતિશામુલ હસન સાહબ, જનાબ મુહમ્મદ શફીઅ સાહબ કુરૈશી ઔર હાજી નસીમ સાહબકે સાથમેં તશરીફ લે આએ. મોતી મહલકે પુલસે પેહલે સબ્ઝા પર આપને નવાફિલ પઢે ઔર દેર તક બડે દર્દ, ખુશૂઅ ઔર ખુઝૂઅસે દુઆ માંગતે રહે.

દારૂલ ઉલૂમમેં સબસે પેહલે મસ્જિદમેં દાખિલ હુએ જહાં જમાઅતેં અપને અસ્બાક ઔર અશ્ગાલમેં અલગ અલગ હલ્કોંમેં બટી હુઈ અપને અપને મુઅલ્લિમકી માતહતીમેં બૈઠી હુઈ થીં. ઈન્તિહાઈ તઅલ્લુક ઔર શૌકકે બાવુજૂદ કોઈ શખ્સ

અપના કામ છોડકર મૌલાનાસે મુસાફહા ઔર આપકે ઈસ્તિકબાલકે લિયે નહીં ઉઠા, મૌલાનાને સબ પર શફકતકી નિગાહ ડાલી ઔર અમીરે જમાઅત હાફિઝ મકબૂલ હસન સાહબસે મુસાફહા ઔર કલામ કિયા ઔર અપની કિયામગાહ પર તશરીફ લે ગયે.

મૌલાના સૈયદ સુલેમાન સાહબ નદવી મદ ઝિલ્લુહૂ, એક રોઝ પેહલે હી તશરીફ લાએ થે ઔર મૌલાનાકે સાથ હી મુકીમ થે. સૈયદ સાહબકો ઈસસે પેહલે ચંદ ઘંટોંકે લિયે થાનાભવનકે સ્ટેશન ઔર થાનાભવનસે કાન્ધલા તક રેલમેં સાથ રેહને ઔર બાતચીતકા મૌકા મિલા થા. ઔર આપને અગલે રોઝ ફાટક હબ્શખાંકે જલ્સેમેં મૌલાનાકી દઅવતકી તર્જુમાની ઔર અપને ખયાલાતકા ઈઝહાર ફરમાયા થા. ઉસ મૌકા પર ૮-૯ દિન રાત-દિન સાથ રહા.

દૂસરે રોઝ શેખુલ હદીસ મૌલાના ઝકરિયા સાહબ, મૌલાના મંઝૂર સાહબ નોઅમાની ઔર મદ્રસા મઝાહિરે ઉલૂમકે બાઝ મુદર્રિસીન હઝરાત ઔર મૌલાના અબ્દુલ હક સાહબ મદની તશરીફ લાએ.

લખનવકે કિયામમેં તીન રોઝ ચોધરી નઈમુલ્લાહ સાહબકી કોઠી (બંગલા) પર ઔર દો રોઝ શેખ ઈકબાલ અલી સાહબકી કિયામગાહ ભોપાલ હાઉસમેં અસરકે બાદ બૈઠક રહી ઔર હાઝિરીનકે સામને ઈસ દઅવતકા તઆરૂફ ઔર ઈસકે મકાસિદ ઔર ઉસૂલકી તશરીહ કી ગઈ.

ઈન મજલિસોંકે અલાવા સુબહસે ઝોહર તક મહેમાનખાનામેં આનેવાલોંકે સામને ઈસ દઅવતકે ઉસૂલ વ મકાસિદ, ઔર દીનકે હકાઈકકો બેતકલ્લુફ બયાન ફરમાતે રેહતે થે, ઔર મુશ્કિલસે કોઈ જલ્સા ઔર કોઈ બૈઠક ઈન તઝકિરાસે ઔર બુલંદ ઉલૂમ ઔર મઆરિફસે ખાલી રેહતી. ઝોહરકે બાદ દારૂલ ઉલૂમકી મસ્જિદમેં ઈજતિમાઅ રેહતા ઔર બાતકા સિલસિલા અસર તક જારી રેહતા.

લખનવકે કિયામમેં મૌલાના અબ્દુશ્શકૂર સાહબકે યહાં ભી જાના હુવા, મૌલાના કુતુબમિયાં સાહબ ફિરંગી મહલ્લી મુલાકાતકે લિયે તશરીફ લાએ ઔર આપ વાપસીકે લિયે ફિરંગી મહલ તશરીફ લે ગયે. થોડી દેરકે લિયે ઈદારએ તાલીમાતે ઈસ્લામકો ભી મુશર્રફ ફરમાયા.

આખરી રોઝ જુમ્આકા દિન ખાસ મસરૂફિયતકા થા. સુબહ તલબાકી જમઈય્યતુલ ઈસ્લાહમેં એક મુખ્તસર તકરીબમેં શિરકતકે બાદ અમીરૂદ્દૌલા ઈસ્લામિયા કોલેજ તશરીફ લે ગયે જહાં એક બડા ઈજતિમાઅ આપકે ઈન્તિઝારમેં થા. વહાં પેહલે મૌલાના સૈયદ સુલેમાન સાહબ નદવીને એક પુર અસર તકરીર કી, આપકે બાદ મૌલાનાને ઈરશાદ ફરમાયા. વહાંસે ફરાગત પાકર મામૂં ભાંજેકી કબરવાલી મસ્જિદમેં જુમ્આકી નમાઝ પઢી, નમાઝકે બાદ મુકર્રિરીનને લોગોંકો દેહલીકી તબ્લીગી જમાઅતકે સાથ કાનપુર જાનેકી તરગીબ દી, મૌલાના મસ્જિદકે અંદર દાલાન (કમરે) મેં તશરીફ રખતે થે, સફરકે લિયે કોઈ તૈયાર નહીં હુવા, મૌલાના જલ્સેકે ઉસ ઠંડે માહોલકો દેખકર બેચૈન હો ગયે ઔર દીનકી ઈસ દઅવત પર (જો મૌલાનાકે નઝદીક દીનસે તઅલ્લુક પૈદા કરને ઔર ઈસ મશગૂલિયતકે જમાનેમેં દીન સીખને ઔર સિખાનેકા વાહિદ ઝરીઆ થા) લોગોંકે ઉસ ઠંડે હો જાને પર બેચૈન ઔર બેકરાર હો ગયે, ખૂદ દરવાઝા જાકર બંદ કર દિયા ઔર ઉસ પર પેહરા બિઠા દિયા ઔર મસ્જિદકે બીચકે દરમેં ખડે હોકર લોગોંકો આમાદહ કરના શુરૂ કિયા. બાઝ લોગોંકો ખડા કરકે પૂછા કે તુમહારા ક્યા ઉઝર હૈ, જબ તુમ દુનિયાકે લિયે સફર કરતે રેહતે હો તો દીનકે લિયે ક્યૂં નહીં કરતે. આપ ઉસ વક્ત પૂરે જોશમેં થે, સારા જિસ્મ પૂરી રૂહ ઔર સારે કુવા (તાકત) ઈસ કામકી તરફ મુતવજ્જેહ થે, હાજી વલી મુહમ્મદ સાહબ કઈ રોઝસે સાહિબે ફિરાશ (પથારી વશ) થે, બવાસીરકી શિકાયતને કમઝોરી પૈદા કર દી થી. આપને ઉનકી તરફ મુતવજ્જેહ હોકર ફરમાયા! તુમ ક્યૂં નહીં જાતે? ઉનહોંને કહા કે મૈં તો મર રહા હૂં! ફરમાયા મરના હી હૈ તો કાનપુર જાકર મરો. વો સફર પર તૈયાર હો ગયે ઔર અલ્લાહ તઆલાને ઉનકા સફર ખૈરિયત ઔર આફિયતસે પૂરા કર દિયા, ઈનકે અલાવા ૮-૧૦ આદમી ઔર તૈયાર હુએ જિનમેં અકસર બહોત કામકે સાબિત હુએ. ઔર ઉનકા સફર બહોત મુબારક રહા.

રાતકી ગાડીસે આપ શેખુલ હદીસ સાહબ ઔર જનાબ હાફિઝ ફખરૂદ્દીન સાહબ ઔર બાઝ દૂસરે સાથિયોંકે સાથ રાયબરેલી તશરીફ લે ગયે.

તીન ચાર બજે રાતકો કિયામગાહ પર પહોંચે[1]. બાવુજૂદ રાતકો જાગને ઔર થકકર ચૂર ચૂર હોનેકે આપ અપને કામમેં મશ્ગૂલ રહે, ખાનદાનકે લોગોંકે સામને બડે હકીમાના તરીકા પર અપની દઅવત પેશ કી ઔર દીનકી સાદાતસે મુનાસિબત ઔર સાદાતકી દીનસે મુનાસિબત પર એક નિહાયત લતીફ ઔર મૌઝૂં બાતચીત કી ઔર દીનકે કામકો લેકર ઉઠને, ઉસકો અપના ઝિંદગીકા મશ્ગલા બનાને પર ઉભારા ઔર ફરમાયા કે દીનકા કામ અગર સાદાત (સૈયદ) નહીં કરેંગે તો ઉસકો વો તરક્કી નહીં હોગી જો ઉનકે કરનેસે હોતી, ઔર અગર સાદાતે દીનકો છોડકર કોઈ દૂસરા કામ કરેંગે તો ઉનકો વો હકીકી ચૈન નસીબ નહીં હો સકતા જો અપના ફિતરી કામ કરનેમેં હોતા હૈ.

દોપહરકી ગાડીસે લખનવ વાપસી ઔર સ્ટેશન હીસે કાનપુર રવાનગી હો ગઈ જહાં દો રોઝ ઠહેરકર દેહલી તશરીફ લે આએ.

૧. શહેર રાયબરેલીસે બાહિર સઈ નદીકે કિનારે એક મુખ્તસરસી બસ્તી હૈ જો હઝરત સૈયદ ઈલ્મુલ્લાહ શાહ નકશબંદી (ખલીફા હઝરત સૈયદ આદમ બિન્નોરી (રહ.) કી આબાદ કી હુઈ ઔર ઉનકે નામવર ફરઝંદ હઝરત સૈયદ અહમદ શહીદ (રહ.) કા વતન હૈ જો સૈયદ ઈલ્મુલ્લાહ (રહ.) કી ચોથી પુશ્તમેં હૈં.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

છટ્ઠા બાબ

મર્ઝે વફાત ઔર ઝિંદગીકે આખરી હાલાત

મૌલાનાકી તન્દુરૂસ્તી હમેશાસે કમઝોર થી ઔર ઈસ પર મહેનતકી સખ્તી ઔર લગાતાર મશ્ગૂલિયત ઔર આરામ ન મિલને પર ઉસકો ઔર ભી કમઝોર કર દિયા થા. આંતોંકી શિકાયત વરાસતમેં ઔર પૈદાઈશી થી. સફરોંકી કસરત ઔર ઉનકી વજહસે બેએહતિયાતી ઔર સોને ઔર ખાનેકી બેકાઈદગીને બદનકે નિઝામકો ખરાબ કર દિયા થા. નવેમ્બર સન ઈસ્વી ૪૩ મેં આપકો પેચીશ (જુલાબ) હુઈ ઔર ઐસી હુઈ કે ફિર ન અચ્છી હુઈ. ઉસ જમાનેમેં દેહલીસે જો આતા ઉસસે માલૂમ હોતા કે મૌલાનાકી શિકાયત બદસ્તૂર હૈ ઔર કમઝોરી બઢ રહી હૈ, અપને કામમેં મશ્ગૂલિયત ઔર ઈન્હિમાક બદસ્તૂર થા ઔર જોશ ઔર ફિક્રમંદી ઝાઈદ. ૧૩ જાન્યુઆરી સન ઈસ્વી ૪૪ કો એક દોસ્તને દેહલીસે લિખ્ખા :-

(અબ્દુલ જબ્બાર સાહબ (જિલ્લા ગોન્ડા)

"બિફઝલિહી તઆલા હઝરતકો અબ કાફી અચ્છા હૈ મગર કમઝોરી બહોત હૈ. હકીમોંકી તાકીદકે બાવજૂદ બોલના બંદ નહીં કરતે, ફરમાતે હૈં કે તબ્લીગકે લિયે બોલકર મર જાના પસંદ કરતા હૂં બનિસ્બત ઉસકે કે ઈસસે ખામોશ રેહકર તન્દુરૂસ્તી હાસિલ કરૂં, ફરમાતે હૈં કે મેરી બીમારીકી ખાસ વજહ યેહી હૈ કે ઉલમા તવજ્જોહ નહીં કર રહે હૈં, ઉલમા આએં જો સમઝનેકે લાઈક હૈં, અગર ઈસકે લિયે ઉનકો કર્ઝ લેના પડે તો ન ઘભરાએં અલ્લાહ તઆલા બરકત દેગા. મેરી બીમારી નેઅમત હૈ ઈસીકો સુનકર લોગ આએં

મગર લોગ નહીં આતે, ઈસકી બરકતોંકા ખુલા હુવા મુશાહિદા કર રહા હૂં, ઈન કલિમાતકો ફરમાતે વક્ત હઝરતકી વો હાલત થી કે મૈં બયાન નહીં કર સકતા ખાસકર આખરી જુમ્લા."

૨૧ મોહર્રમ સન હિજરી ૬૩ (૧૭ જાન્યુઆરી સન ઈસ્વી ૪૪) કો લખનવકી એક જમાઅત દેહલીકે લિયે રવાના હુઈ. જમાઅતમેં મૌલાના હાફિઝ ઈમરાનખાં સાહબ મોહતમિમ દારૂલ ઉલૂમ નદવતુલ ઉલમા ઔર હકીમ કાસિમ હુસૈન સાહબ ભી થે, મૌલાનાકો દેખા બહોત કમઝોર હો રહે થે મગર ચલતે થે ઔર નમાઝ અકસર ખૂદ પઢાતે થે, બાતચીત ઔર તકરીરમેં કોઈ કમી નહીં થી. અલબત્તા બૈઠ જાતે તો ઉઠનેકે લિયે બાઝ મરતબા સહારા દેના પડતા, બીમારી બહોત બઢ ચુકી થી ઔર ખતરેકે અસરાત થે, ઉન દિનોં મૌલાના મુહમ્મદ યૂસુફ સાહબ કશ્મીરી (મીર વાઈઝ સાહબ) મુકીમ થે, ઔર મૌલાના પૂરી તાકતકે સાથ ઉલમાકો ઈસ કામકી અહમિય્યત ઔર અઝમત સમઝાનેકી તરફ મુતવજ્જેહ થે ઔર યેહી ઉન દિનોં મૌલાનાકી સબસે બડી ફિક્ર ઔર બાતકા મૌઝૂઅ થા, મૌલાના ઉસ વક્ત ઈસકી બડી જરૂરત મહેસૂસ કર રહે થે કે સમઝદાર ઉલમા ઉનકે કરીબ રહેં, સબ્ર ઔર સુકૂનસે ઉનકી બાતેં સુનેં ઔર ઈસ દઅવતકે ઉસૂલ ઔર કવાઈદકો સમઝેં ઔર ઈસ તેહરીકકો અપના લેં, ઉલમાકે નામ મૌલાનાકા બારબાર પૈગામ થા કે યે તેહરીક ઔર દઅવત આપ હીકે લાઈક હૈ ઔર આપ હી ઈસકે લાઈક હૈં ઔર આપ હીકે ઈસકો લેકર ખડે હોનેસે ઈસકો સહીહ તરક્કી હોગી. મેરી મિસાલ મહઝ ઉસ શખ્સ જૈસી હૈ જિસને કહીં આગ લગી હુઈ દેખી તો આગ બુઝાનેકે લિયે લોગોંકો પુકારને લગા. ઉસ શખ્સકા કામ લોગોંકો પુકારના થા આગ બુઝાનેવાલે દૂસરે હી હૈં.

દેહલીકે તાજિરોં ઔર મુબલ્લિગીનકો તાકીદ ફરમાતે થે કે ઉલમાસે ફાઈદા ઉઠાએં, શહેરમેં જલ્સે કરેં ઔર ઉનકે ખયાલાતસે અવામકો ફાઈદા પહોંચાએં ઔર ઉનકી તાઈદ ઔર તસ્દીકસે અપની દઅવતકો તકવિયત પહોંચાએં, ચુનાંચે ઉન દિનોં જગહ જગહ જલ્સે હુએ જિનમેં જનાબ મુફતી કિફાયતુલ્લાહ સાહબ, મૌલાના અબ્દુલ હન્નાન સાહબ, મૌલાના ઈમરાનખાં સાહબ ઔર બાઝ દૂસરે

અસ્હાબને તકરીરેં કીં, જનાબ મુફ્તી કિફાયતુલ્લાહ સાહબને બડી ખુલકર ઔર બડે જોશકે સાથ તેહરીકકી તાઈદ કી, મૌલાનાકો ઈસસે ખાસ ખૂશી હુઈ ઔર શુક્રકે કલિમે ઝબાનસે નિકલે.

મૌલાના ઉન જલ્સોંકી રૂદાદ (કારગુઝારી) સુનનેકે લિયે બેચૈન રેહતે થે. ઔર જબ તક કઈ આદમિયોંસે નહીં સુન લેતે થે સોતે નહીં થે, અકસર હમ લોગોંકી વાપસી જલ્સાસે ફરાગત પાકર દેર રાતકો હોતી, મૌલાના બરાબર બેદાર રેહતે આહટ પાતે હી બુલાતે ઔર જલ્સેકી કૈફિયત ઔર તફસીલાત બડે શૌકકે સાથ સુનતે, બાઝ મરતબા મુકર્રિરીનસે અપને ખયાલકી તર્જુમાનીમેં કોતાહી યા સુસ્તી સુનકર ઝબાનસે કુછ ન ફરમાતે.

સુબહકી ચાય ઔર રાતકે ખાનેકે બાદ ઉમૂમન બાતચીત ફરમાતે જો બાઝ મરતબા કઈ કઈ ઘંટે જારી રેહતી જિસસે કમઝોરી બઢ જાતી. હમ લોગ અદબસે ચુપ રેહતે. એક રોઝ મીર વાઈઝ સાહબને ખૂબ ફરમાયા કે શાયદ ઈસી મૌકાકે લિયે હૈ. (હત્તા કુલ્ના લૈલતહૂ સકત)

ઉનહી દિનોંમેં સાહબઝાદા મૌલાના મુહમ્મદ યૂસુફ સાહબકી અમારતમેં ઘાટમૈકા કા એક કામિયાબ તબ્લીગી સફર પેશ આયા જિસમેં મેવાતકે ઉન જલ્સોંકી તમામ ખુસૂસિયાત ઔર મનાઝિર દેખનેમેં આએ જો મૌલાનાકી મૌજૂદગીમેં દેખનેમેં આતે થે.

ઉલમાસે જોડ :-

મૌલાનાકી દઅવતકા એક અહમ મકસદ યે થા કે ઉમ્મતકે મુખ્તલિફ હલ્કોં ઔર તબ્કોંમેં જો દૂરી ઔર બે-તઅલ્લુકી ઔર ગલત ફેહમિયોંકી બિના પર એક દૂસરેસે જો વેહશત ઔર નફરત પૈદા હો ગઈ હૈ વો દૂર હો ઔર ઉનમેં ફિર જોડ ઔર મુહબ્બત પૈદા હો ઔર વો ઈસ્લામકે લિયે મદદ કરેં. એક દૂસરેકી તાઝીમ ઔર કદર કરના જાનેં ઔર હર એકકો દૂસરેકી ખૂબિયોંસે ફાઈદા ઉઠાનેકી તૌફીક હો.

મૌલાના ઈસ સિલસિલેમેં (જૈસાકે આગે આએગા) કિસી ઐસે તબ્કે ઔર હલ્કેકો ભી નઝર અંદાઝ (છોડના) નહીં ચાહતે થે જો દીની હૈસિયતસે બહોત પસ્ત ઔર દૂર હો, ઈસ લિયે અવામ ઔર ઉલમાકી બે-તઅલ્લુકી ઔર એક દૂસરેસે દૂરી ઔર વેહશતકો કિસી તરહ દેખ નહીં સકતે થે ઔર ઉસકો ઉમ્મતકી બહોત બડી બદ કિસ્મતી ઔર ઈસ્લામકે મુસ્તકબિલકે લિયે બહોત બડા ખતરા ઔર બેદીનીકા ઝરીઆ સમઝતે થે, મૌલાના અપની ઈસ દઅવતસે યે ઉમ્મીદ રખતે થે (ઔર ઉસકે આસાર ઝાહિર હોને લગે થે) કે ઈસમેં શરીક હોનેસે અવામ ઔર ઉલમા એક દૂસરેસે કરીબ હો જાએંગે. હર એક દૂસરેકો પહેચાનને લગેગા ઔર ઉસકી તરફ અપની જરૂરત મહેસૂસ કરેગા.

મૈંને ઘાટમૈકામેં મૌલાના મુહમ્મદ યૂસુફ સાહબકે હુકમસે મેવાતકે ઉલમાકે સામને એક મુખ્તસર તકરીર કી જિસમેં અર્ઝ કિયા કે અગર ઉલમાને ઈસ દઅવતકે ઝરીઆ અવામસે અપના રબ્ત (જોડ) ન બઢાયા ઔર ઉનમેં કામ ન કિયા તો પૂરા ડર હૈ કે ઉલમા ભી મુલ્કમેં એક ઐસી અછૂત અકલ્લિયત ઔર અજનબી જુઝ્વ બનકર રેહ જાએંગે જિસકી તેહઝીબ ઔર મુઆશરતસે અવામ બિલકુલ બેગાના હોંગે, ઝબાન ઔર ખયાલાત તક આમ તબ્કેકે લિયે નામાનૂસ હો જાએંગે ઔર શાયદ દોનોંકે દરમિયાન તર્જુમાનકી જરૂરત પેશ આએ, મૌલાનાને જબ મૌલવી યૂસુફ સાહબસે ઈસ તકરીરકા ખુલાસા સુના તો બહોત પસંદ ફરમાયા. યે દર અસલ મૌલાના હીકી ગુફતગૂ ઔર મજલિસોંસે લિયા હુવા મઝમૂન થા. જિસકી તસ્દીક ઈસ દઅવત ઔર તેહરીકકે સિલસિલેમેં બારહા હુઈ.

મૌલાના એક તરફ ઉલમાકો અવામસે ઈસ દઅવતકે ઝરીઆ કરીબ હોનેકી ઔર ઉનકા દર્દ અપને દિલમેં પૈદા કરનેકી તાકીદ ફરમાતે થે તો દૂસરી તરફ અવામકો ઉલમાકી મરતબા શનાસી, કદરદાની ઔર ઉનસે ફાઈદા ઉઠાનેકી તરફ તવજ્જોહ દિલાતે રેહતે થે. ઉનકી તાકીદસે ઉસૂલકે મુતાબિક ઉલમાકી ખિદમતમેં હાઝિર હોનેકી દરખ્વાસ્ત કરતે થે. ઉનકી મુલાકાત ઔર ઝિયારતકા સવાબ બયાન ફરમાતે થે. ઉનકી ખિમદતમેં હાઝિર હોનેકે આદાબ ઔર ઉસૂલ

સમઝાતે થે. ઉનકો દઅવત દેને ઔર ઉનસે ફાઈદા ઉઠાને ઔર ઉનકો મશ્ગૂલ કરનેકા તરીકા બતાતે થે, ઉનકી જો બાતેં સમઝમેં ન આએં ઉનકી તાવીલ (મતલબ) ઔર ઉનકે સાથ અચ્છા ગુમાન રખનેકી આદત ડાલતે, ઉનકો ઉનકી ખિદમતમેં ભેજતે થે, ઔર ફિર ઉનસે પૂછતે થે કે કિસ તરહ ગયે ઔર ક્યા બાતેં હુઈ? ફિર ઉનકી તન્કીદોં ઔર તઅસ્સુરાતકી ઈસ્લાહ ઔર તસ્હીહ ફરમાતે થે, ઈસ તરહ અવામ તાજિર ઔર કારોબારી લોગોંકો ઉલમાસે ઈતના કરીબ કર દિયા કે પિછલે બરસોંમેં (ગાલિબન તેહરીકે ખિલાફતકે બાદ) કભી ઈતને કરીબ નહીં હુએ.

બદકિસ્મતીસે શહેરોંમેં સિયાસી તેહરીક ઔર મકામી ઈખ્તિલાફાતકી વજહસે અવામમેં ઉલમાકી તરફસે એક આમ નફરત પૈદા હોને લગી થી, ઔર બગૈર કિસી તફ્સીસકે આમ હામિલીને દીન ઔર ઉલમાકે ખિલાફ એક આમ દુશ્મનીકા જઝબા પૈદા હોને લગા થા.

મૌલાનાકી ઈન કોશિશોં ઔર હિકમતે અમલીસે કમસે કમ ઈસ દઅવતકે હલકએ અસરમેં વે બાત પૈદા હો ગઈ કે સિયાસી ઈખ્તિલાફાતકો અવામ દીનકે લિયે ગવારા કરને લગે ઔર સિયાસી મસ્લકકે ઈખ્તિલાફકે બાવજૂદ ઉલમાએ હકકી તાઝીમ ઔર કદરકી ગુંજાઈશ નિકલ આઈ. બડે બડે તાજિર જો ઉલમાસે બરસોંસે નફરત કરનેવાલે થે ઉલમાકી ખિદમતમેં અદબસે હાઝિર હોને લગે ઔર અપને તબ્લીગી જલ્સોં ઔર તકરીરોંમેં અદબ ઔર એહતિરામકે સાથ લે જાને લગે. વફાતકી બીમારીકે શુરૂમેં મૌલાનાકી ઈસકી તરફ બડી તવજ્જોહ થી ઔર ઈસમેં ખાતિર ખ્વાહ (મરઝીકે મુતાબિક) કામિયાબી હુઈ.

મુસલમાનોંકી મુખ્તલિફ જમાઅતોંકી તરફ તવજ્જોહ :-

ખયાલાતકે થોડે થોડે ઈખ્તિલાફસે ઔર મુદતસે એક દૂસરેસે દૂર રેહનેસે અહલે સુન્નતકી મુખ્તલિફ જમાઅતોંમેં એક દૂસરેસે વેહશત (નફરત) પૈદા હો

ગઈ થી, હર જમાઅત અપને દીનકી હિફાઝત ઉસીમેં સમઝતી થી કે દૂસરેકે સાયેસે ભાગે. એક દૂસરેકી ખૂબિયોંકી બિલકુલ ખબર નહીં થી. એક દૂસરેસે નફા ઉઠાનેકે રાસ્તે મુદ્દતસે બંદ હો ચુકે થે.

ઈન ઈખ્તિલાફાતકો દૂર કરનેકા તરીકા લોગોંને સિર્ફ મુનાઝરા ઔર મુબાહિસા, દૂસરેકે મસ્લકકી તરદીદ (રદ કરના) ઔર અપને મસ્લકકા ઈસ્બાત (સાબિત કરના) ઔર દલાઈલ ઔર બરાહીનકો સમઝા, લેકિન તજુર્બાસે સાબિત હો ગયા કે ઈસસે ઈખ્તિલાફાત દૂર નહીં હોતે બલ્કે ઔર બઢતે હૈં. દુશ્મની પૈદા હોતી હૈ ઔર વેહશત (નફરત) મેં ઔર તરક્કી હોતી હૈ. મૈલાનાકે નઝદીક ઈસકા તરીકા યે થા કે અખ્લાક વ ઈકરામસે ઉનકે ઝહનકી ગિરહેં ખોલી જાએં ઔર દિલકી સિલ્વટેં ઔર શિકન દૂર કિયે જાએં. તઅલ્લુક પૈદા કિયા જાએ ઔર માનૂસ કિયા જાએ. એક દૂસરેકો કરીબસે દેખને ઔર બરતનેસે ગલત ફેહમિયાં ખૂદ બખૂદ દૂર હો જાએંગી. ઉનકે દીનકી સહીહ ઔર ઉસૂલી કામમેં લગ જાને ઔર મેલ જોલ ઔર સોહબતસે ઈખ્તિલાફાતમેં દરમિયાનાપન પૈદા હો જાએગા ઔર કમી બેશી બાકી ન રહેગી.

ઈસ મર્ઝે વફાતમેં ઈસકી તરફ ખાસ તવજ્જોહ હુઈ, ઈસકે લિયે આપ ખાસ ઉસૂલ વ હિદાયાત તાલીમ ફરમાતે થે ઔર ઈસ સિલસિલામેં ઐસી નાઝુક બાતેં ઝહનમેં આતી થીં ઔર ઈસકે લિયે ઈતની બારીક રિઆયતેં ઔર વસીઅ ઈન્તિઝામાત ઔર સિલસિલે ઈખ્તિયાર ફરમાતે થે જો શાયદ સિયાસત વાલે લોગ ભી અપને અહમ ઔર નાઝુક કામોંમેં ઈખ્તિયાર નહીં કરતે.

મૌલાનાકી ઈયાદતકે લિયે યા મસ્જિદમેં, ઉન ઉલમામેંસે જિનકી ઝિયાદા આમદો રફત (આના જાના) નહીં થી, અગર કોઈ બુઝુર્ગ તશરીફ લે આતે તો મૌલાના ઉનકી તવાઝોઅ ઔર ઈકરામમેં કોઈ કસર ન છોડતે થે, ઉનકી આમદકા ઈતના એહતિમામ ઔર ઉનકે ખાતિર દિલજોઈકા ઈતના લિહાઝ કરતે જિસસે ઝાઈદ તસવ્વુરમેં ન આતા. ઔર ઉનકો કિસી તરહકી અજનબિયત ઔર જમાઅતી અસ્બિયત કી બૂ ભી મહેસૂસ ન હોને દેતે.

બીમારીકી શિદ્દત :-

માર્ચ સન ઈસ્વી ૪૪ મેં કમઝોરી બહોત બઢ ચુકી થી. નમાઝ ભી પઢહાનેસે મા'ઝૂર થે લેકિન જમાઅતમેં દો આદમિયોંકે સહારે તશરીફ લાતે થે ઔર ખડે હોકર નમાઝ પઢતે થે, કઈ બાર ફરમાયા કે મૈં ઈસ બીમારીસે ઠીક નહીં હોઉંગા. ઝાહિર અસ્બાબમેં સિહ્હત નહીં માલૂમ હોતી. યૂં અલ્લાહકી રહમતસે માયૂસ નહીં હોના ચાહિયે. અહલે જમાનાકી શિકાયત ફરમાતે કે ફુરૂઈ ઔર તકમીલી કામોં ઔર શાખોં ઔર પત્તિયોંમેં ઈસ કદર મશગૂલ હૈં કે અસલી, ઔર બુન્યાદી કામકે લિયે વક્ત નહીં રહા. ઉનહી દિનોંમેં દો નિહાયત લતીફ તકરીરેં ફરમાઈ જિનમેં બંદ લફઝોંમેં ઈસકા ઈઝહાર થા કે આખરી વક્ત કુછ દૂર નહીં હૈ ઔર ઉસમેં ભી અલ્લાહકી બડી મસ્લેહતેં હૈં.

ઉલમાકી આમદ :-

સિંધ જાનેવાલી જમાઅતોંકે ઝરીઆ મૌલાના હાફિઝ હાશિમ જાન સાહબ મુજદિદીકો ઈસ તેહરીકસે દિલચસ્પી ઔર મૌલાનાકી ઝાતસે ગાઈબાના તઅલ્લુક પૈદા હો ગયા થા. માર્ચમેં વો દેહલી તશરીફ લે આએ. મૌલાનાને ઉનકી આમદકા બડા એહતિમામ ઔર ઈસ પર બડી ખૂશીકા ઈઝહાર ફરમાયા. મૌલાના અપને ઈસ કામમેં ઉન લોગોંકી શિરકતસે બેહદ ખુશ હોતે થે જિનકો અલ્લાહ તઆલાને ખાસ દિલ ઔર દિમાગ ઔર ખાસ જૌહર અતા ફરમાયા, ઔર ઉનકે અસ્લાફસે દીનકી બડી ખિદમત ઔર તરક્કી હુઈ. હઝરત મુજદ્દિદ (રહ.) સે બેટેકી નિસ્બતકી વજહસે મૌલાનાને મખ્દૂમ ઝાદોં (બુઝુર્ગોં) કી તરહ ઉનકા ઈકરામ ફરમાયા.

માર્ચ હીકે મહીનેમેં પીર સાહબકી આમદકે ચંદ રોઝ બાદ મેરે ભાઈ ડાક્ટર મૌલવી સૈયદ અબ્દુલ અલી સાહબકી આમદ હુઈ. મૌલાનાને લેટે લેટે ઉનસે મુઆનિકા ફરમાયા (ગલે મિલે) ઔર ઉનકી આમદ પર ખૂશીકા ઈઝહાર

કિયા ઔર ફરમાયા કે મૈં આપકે આનેકી ખૂશીસે પેહલેસે અચ્છા હૂં. ઉસ બીમારીમેં યે મામૂલ રહા હૈ કે કામકે સિલસિલેમેં અગર કોઈ ખૂશીકી બાત પેશ આતી તો મૌલાનાકી સિહ્હત અચાનક તરક્કી કર જાતી ઔર ખૂશી પૈદા હો જાતી, રૂહકો તાકત પહોંચતી જિસસે બીમારીકે કુછ અસરાત દબ જાતે.

મૌલાનાને ઉન દોનોં સાહિબોંસે દેહલીકે ઉન હલ્કોંમેં કામ લેના ચાહા જહાંકે લોગ અભી કામસે માનૂસ નહીં હુએ થે ઔર ઉનસે ઝિયાદા માનૂસ થે. મૌલાનાને ઉનકી આમદકો સિર્ફ ઝાતી નહીં રેહને દિયા બલ્કે કામકે લિયે મુફીદ બનાનેકી કોશિશ કી, મૌલાના અપને લોગોંસે બરાબર તકાઝા ફરમાતે રેહતે થે કે ઉનકી હાલતકે મુતાબિક ઔર શાયાને શાન ઉનસે કામ લિયા જાએ ઔર ઉનકી આમદસે વો ખુસૂસી ફાઈદા ઉઠાયા જાએ જો દૂસરોંસે હાસિલ નહીં હો સકતા.

બારબાર ફરમાતે થે કે ડાક્ટર સાહબકા વક્ત ઝાએઅ હો રહા હૈ. તુમ ઉનસે ફાઈદા નહીં ઉઠાતે. બારબાર કેહનેકે બાદ એક બાર ઉનસે યે ફરમાયા કે કહીં આપ યે તો નહીં સમઝતે કે વક્ત ઝાએઅ હો રહા હૈ? ઉનહોંને જવાબ દિયા કે નહીં. ફરમાયા બસ કહીં આપ ભી મેરે બાર બાર કેહનેસે ન સમઝ લેં કે વાકઈ વક્ત ઝાએઅ હો રહા હૈ.

ડાક્ટર સાહબકો પુરાને તજુર્બેકાર મેવાતિયોંસે મિલને ઔર ઉનકે પાસ વક્ત ગુઝારનેકી તાકીદ ફરમાતે રેહતે થે. આપકા કિયામ પીછે દારૂલ ઈકામાકે કમરેમેં થા મગર મૌલાનાકો ઈસસે ખૂશી ન થી. એક મરતબા ફરમાયા કે જો મસ્જિદસે બાહિર રહે વો અપનેકો આયા હુવા ન સમઝે. ડાક્ટર સાહબને મસ્જિદ હીમેં ઝિયાદા વક્ત ગુઝારના શુરૂ કર દિયા. ઔર ઈસકા ઈકરાર કિયા કે મસ્જિદમેં મેવાતિયોં ઔર મુબલ્લિગીનકે સાથ વક્ત ગુઝારનેસે ઉનકો બહોત ફર્ક માલૂમ હુવા ઔર મહેસૂસ ફાઈદા હુવા.

એક મરતબા મૌલાનાકે તકાઝેસે મદારિસકે ઉલમા ઔર અરબાબે એહતિમામ ભી જમા હુએ ઔર ઈસ પર મશ્વરા કિયા કે ઉનકે મદારિસ ઈસ કામમેં ક્યા હિસ્સા લે સકતે હૈં. મૌલાના તૈયબ સાહબ મોહતમિમ દારૂલ ઉલૂમ દેવબંદ, મૌલાના મુફતી મુહમ્મદ કિફાયતુલ્લાહ સાહબ, મૌલાના મુહમ્મદ શફીઅ

સાહબ મોહતમિમ મદ્રસા અબ્દુર્રબ દેહલી, મૌલાના હાફિઝ અબ્દુલ્લતીફ સાહબ નાઝિમે મદ્રસા મઝાહિરે ઉલૂમ સહારનપુર, મૌલાના એ'ઝાઝ અલી સાહબ ઉસ્તાદ દારૂલ ઉલૂમ દેવબંદ ઔર શેખુલ હદીસ મૌલાના ઝકરિયા સાહબને ઉસ મજલિસે મુશાવરતમેં શિરકત કી.

મૌલાના અબ્દુલ કાદિર સાહબ રાયપુરી ભી નિઝામુદ્દીન તશરીફ લે આએ ઔર નિઝામુદ્દીનકી રોનક બઢ ગઈ.

આખિર મહીનેમેં યે મહેફિલ ખતમ હુઈ ભાઈ સાહબ રૂખ્સત હોને લગે તો મૌલાનાને ફરમાયા.

હૈફ દર ચશ્મે ઝદન સોહબતે યાર આખિર શુદ

સિંધકી તીસરી જમાઅત :-

એપ્રિલકી ઈબ્તિદાઈ તારીખોંમેં ૬૦-૭૦ આદમિયોંકી એક જમાઅત હાફિઝ મકબૂલ હસન સાહબકી અમારતમેં સિંધ રવાના હુઈ. ઈસ કાફલાકી પેહલી મંઝિલ લાહોર હુઈ જહાં ઉસને તીન રોઝ ઠહેરકર કામ કિયા. ઈસ જમાઅતકે પહોંચનેકે દૂસરે રોઝ પીર હાશિમ જાન સાહબ ભી તશરીફ લે આએ, એક રોઝ પીર સાહબકે સાથમેં હઝરત નૂરૂલ મશાઈખ સાહબ (કાબુલ) કી ખિદમતમેં (જો ઉન દિનોં લાહોરમેં મુકીમ થે) ચંદ અસ્હાબને હાજરી દી ઔર મૌલવી સૈયદ રઝા હસન સાહબને ઈસ તેહરીકકા તઆરૂફ કરાયા.

પેશાવરકી જમાઅતકી આમદ :-

પેશાવરમેં મૌલાનાકે તઝકેરે ઔર તેહરીકકે તઆરૂફસે મુતાસ્સિર હોકર દોસ્તોંકી એક જમાઅતને એપ્રિલમેં દેહલી જાને ઔર મૌલાનાકી ખિદમતમેં હાઝિર હોનેકા ફૈસલા કિયા થા, મૌલાનાકી ખિદમતમેં લિખ્ખા ગયા ઔર ઉસી ખતમેં અર્ઝ કિયા ગયા કે આપકી ઝિંદગી સિહ્હતે ઈસ્લામકી મિલકિયત ઔર મુસલમાનોંકી એક દૌલત હૈ. આપ ઉસકે બાકી રેહનેકે લિયે

ખૂદ ભી અલ્લાહ તઆલાસે દુઆ કરેં. મૌલાનાકી તરફસે ઉસકા નીચેવાલા જવાબ ગયા.

"એપ્રિલમેં જમાઅતકા આના મુબારક હો, મગર મુનાસિબ યે માલૂમ હોતા હૈ ઈસસે પેહલે કે વો જમાઅત યહાં તશરીફ લાવે, પેહલે અગર જનાબકી નિગરાનીમેં ઉસૂલકી પાબંદી કરતે હુએ વહીં પર કુછ દિનોં કામ કરે ઔર ઈસ તરીકેસે કુછ કામસે મુનાસિબત પૈદા કર લે તો ફિર એપ્રિલમેં યહાં આના બહોત ઝિયાદા મુફીદ હોગા. લિહાઝા મુકર્રરહ વક્તસે પેહલે ઉસ જમાઅતસે આપ અપની નિગરાનીમેં વહાં કામ કરા લેં.

મૈં અપની તંદુરૂસ્તીકે લિયે દુઆ ગો હૂં મગર ઈસ શર્ત પર કે મૈં અપને ઔકાતકો નિઝામુલ ઔકાતસે ગુઝાર સકૂં ઔર મેરે ઔકાતકા કોઈ હિસ્સા લાયાનીમેં સર્ફ ન હો જૈસાકે મેરી મૌજૂદા હાલત અબ હૈ, જો ચીઝ મેરે બગૈર ન હો સકે ઉસમેં મૈં દખીલ બનૂં વરના સબ કામકા ઈન્સિરામ (બંદોબસ્ત) જમાઅત કરે. યે સબક મૈંને અપની બીમારીસે હાસિલ કિયા હૈ." (૧૪ માર્ચ સન ઈસ્વી ૧૯૪૪)

૮ એપ્રિલકો મુતઅદદ તબ્લીગી ગશ્તોં ઔર અમલી કામ શુરૂ કર દેનેકે બાદ એક મુખ્તસર જમાઅત પેશાવરસે દેહલીકો રવાના હુઈ. જિનમેં અરશદ સાહબ, મૌલાના એહસાનુલ્લાહ સાહબ નદવી, મિસ્ત્રી અબ્દુલ કુદ્દૂસ સાહબ ઔર દો બચ્ચે થે. ૧૦ એપ્રિલસે ૧૪ એપ્રિલ તક ઉનકા કિયામ નિઝામુદ્દીનમેં રહા.

નિઝામુદ્દીનકા નિઝામે ઔકાત ઔર માહોલ :-

અરશદ સાહબને ઈસ સફરકે મુશાહિદાત ઔર તઅસ્સુરાત લિખ લિયે થે. જો અબ એક તારીખી દસ્તાવેઝ હૈ, ઉસકે કુછ ઈકતિબાસાત જિનસે ઉસ વક્તકે હાલાત ઔર માહોલ પર રોશની પડતી હૈ યહાં નકલ કિયે જાતે હૈં.

એક બજે એક બચ્ચા પૈગામ લેકર આયા કે ખાના તૈયાર હૈ, મસ્જિદ હીકે એક કોનેમેં મૌલાનાકા કમરા હૈ, વહાં દાખિલ હુએ વહાં ખાના ચુના થા ઔર ચારપાઈ પર હઝરત લિહાફ ઓઢે તખતિયોંકે સહારે બૈઠે થે, ઉનકે સામને

ઉનકા પરહેઝી ખાના રખ્ખા થા, ચેહરેસે નૂર સાફ ઝાહિર હો રહા થા ઔર જિસ્મ થા કે બસ હડ્ડિયોંકા પિંજરા, ઉનકી ચારપાઈકે પાસ જમીન પર ઉનકે ઈલાજ કરનેવાલે હકીમ સાહબ બૈઠે થે, હમ સબ લોગ સલામ કરકે ખાને પર બૈઠ ગયે. કોઈ બીસ તીસ લોગ હોંગે. ખાનેકે દૌરાનમેં હઝરતને નીચેકે ઈરશાદાત ફરમાએ :-

(૧) હકીમ સાહબ! મૈં તો આપકે પરહેઝકે મુતાબિક અમલ કરના શરઈ ફર્ઝ સમઝતા હૂં, ક્યા યે કમ હૈ કે મૈં નમાઝમેં કિયામકે સવાબસે મહેરૂમ હૂં.

(૨) ભાઈયો! ખુદાવંદે કરીમકા અપને બંદોંસે ખાસ લગાવ હોતા હૈ. યહાં તકકે કાફિરોંકે સાથ ભી યે લગાવ મૌજૂદ હૈ. યે લગાવ હી તો થા જિસને હઝરત યૂનુસ (અલૈ.) કે હકમેં કુરઆને હકીમકે યે કલિમાત કહેલવાએ. **ફલ્તક મહુલ્ હૂતુ વહુવ મુલીમ."** મુલીમ કે લફઝ પર હઝરતને ઝોર દિયા, જબ કાફિરોં તકસે ખુદાકો ઈતના લગાવ હૈ તો મોમિનસે ક્યા કમ હોગા. ભાઈયો! મોમિનીનકી ખિદમત અબ્દિયતકા અસલ મકામ હૈ, અબ્દિયત ક્યા હૈ? મોમિનીનકે લિયે ઝલીલ હોનેકી ઈઝ્ઝતકો હાસિલ કરના, યેહી હમારી તેહરીકકા અવ્વલીન ઉસૂલ હૈ ઔર યે એક ઐસા ઉસૂલ હૈ કે કોઈ ઈજતિહાદી (યાની ઉલમાએ કિરામ) તકલીદી (અવામુન્નાસ) યા માદી (જો લોગ હર કામકો દૌલત યા દુનિયાકે હાસિલ કરનેકે લિયે કરતે હૈં) ઉસકો રદ નહીં કર સકતા. ઉસકે બાદ મૌલાનાને તકબ્બુર ઔર દિખાવેકી બુરાઈ ફરમાઈ ઔર મજલિસ ખતમ હુઈ.

ઝોહરકે વક્ત હઝરત દો આદમિયોં ઔર એક લકડીકે સહારે બાહિર આએ. હઝરત મિમ્બરકે સહારે બૈઠ ગયે ઔર ફરમાયા :-

(૧) ભાઈયો! હમ રસૂલે કરીમ (સ.અ.વ.) કે રાસ્તેસે સિર્ફ ભટકે હી નહીં બલ્કે બહોત ઝિયાદા ભટક ગયે હૈં. કભી હુકૂમત યા ઔર કિસી કિસમકા સિયાસી ઈકતિદાર મુસલમાનોંકા મકસદ નહીં હો સકતા. રસૂલે કરીમ (સ.અ.વ.) કે રાસ્તે પર ચલતે હુએ અગર હુકૂમત મિલ જાએ તો ઉસસે હમેં હટના નહીં, લેકિન યે હમારા મકસદ હરગિઝ નહીં. બસ ઈસ રાહમેં હમેં સબ

કુછ બલ્કે જાન તક ભી લુટા દેના હૈ.

(૨) દૂસરી બાત યે યાદ રખ્ખો કે મુસલમાનોંકી બુરાઈયોંકા રોકના ઉનકી બુરાઈયોંકી બુરાઈ બયાન કરનેસે નહીં હો સકતા, બલ્કે ચાહિયે કે ઉનમેં જો એક આધ ભી અચ્છાઈ મૌજૂદ હો ઉસકી શોહરત કી જાએ બુરાઈયાં ખુદ બખૂદ દૂર હો જાએંગી.

ઉસકે બાદ નમાઝ ખડી હો ગઈ ઔર હઝરતકો દો આદમિયોંને પકડકર ખડા કિયા, હૈરત હૈ કે જો શખ્સ દો આદમિયોંકી મદદકે બગૈર અપની જગહસે હિલ નહીં સકતા, વોહી શખ્સ નમાઝકી ચાર રકાતોંમેં કિયામ, રૂકૂઅ, સિજદહ, જલ્સા, મુકમ્મલ તૌર પર પૂરે ઈત્મીનાન ઔર ચુસ્તીસે કર રહા હૈ.

નમાઝકે બાદ હઝરતને હમેં મુખાતબ કરકે કહા, દેખો! તુમ લોગ બૈઠનેકે લિયે નહીં આએ, અપના વક્ત બેકાર ન હોને દો હમેશા ઝિક્ર ઔર તાલીમમેં મસરૂફ રહો, તુમ લોગ બહોત હી કમ વક્તકે લિયે આએ હો, યે વક્ત તો કુછ નહીં. ફિર નિહાયત નરમીસે કહા :-

ભાઈયો દૂસરી દફા એક બડી જમાઅત લેકર આના ઔર ઝિયાદા વક્ત કિયામ કરના, યહાં ઝિયાદાસે ઝિયાદા મુદ્દત રેહનેકી જરૂરત હૈ. દો આદમિયોંકે સહારે નમાઝકે બાદ મૌલાના કમરેમેં વાપસ તશરીફ લે ગયે, હાઝિરીનકો દો જમાઅતોંમેં તકસીમ કિયા ગયા. એક અરબી જાનનેવાલા તબ્કા, ઔર એક અરબી ન જાનનેવાલા તબ્કાકો તેહરીકકે મુતઅલ્લિક ઉર્દૂ કિતાબોંકી તાલીમ હોતી રહી. ઔર અરબી જાનનેવાલોંકો કિતાબુલ ઈમાનસે ચંદ હદીસેં પઢકર સુનાઈ ગઈ ઔર ઉન પર આપસમેં મુઝાકરા રહા. માલૂમ હુવા કે યહાંકે મુકીમ હઝરાતકો ઈસ નિસાબકી તકમીલ જરૂરી હૈ.

રાતકો પેશાવરકી જમાઅતને દૂસરી જમાઅતોંકે સાથ પહાડગંજમેં તબ્લીગ કી ઔર વહીં રાત ગુઝારી.

દોપહરસે પેહલે હદીસકા દૌરા રહા ઔર ખૂબ રહા. ચાયકે વક્ત હઝરતકી તબીઅત અચ્છી માલૂમ હોતી થી, મુઝસે ફરમાને લગે કે ભાઈ ઝિયાદહ જમાઅત ભેજો, દુનિયાકા મામૂલી કામ બગૈર સીખે નહીં આતા. હત્તાકે

ચોરીકે લિયે ભી ઉસ્તાદકી જરૂરત હૈ અગર બગૈર સીખે ચોરી કરોગે તો પકડે જાઓગે, તો ફિર તબ્લીગ જૈસા અહમ કામ બગૈર સીખે ક્યૂંકર આ સકતા હૈ. ફિર નિહાયત નરમીસે ફરમાને લગે. ક્યૂં ભાઈ જમાઅત લાઓગે? મૈંને અર્ઝ કી હઝરત અગર પેહલે યહાંસે એક જમાઅત પેશાવર આ જાએ તો ઈન્શા અલ્લાહ ફિર પેશાવરકે લોગ ઈસ કામકી તરફ આસાનીસે મુતવજ્જેહ હો સકતે હૈં!

ફરમાને લગે ભાઈ દેખો. એક કામ કરો તુમ.....ઔર.....યા.....કો ખૂદ ભી લિખ્ખો ઔર વહાંકે બાઅસર લોગોંસે લિખવાઓ કે વો જમાઅત લેકર પેશાવર આએં. એક તો આપકે શહેરમેં જમાઅત આ જાએગી, દૂસરે યે લોગ ખૂદ ભી અબ તક બૈઠે રેહતે હૈં, અમલકે લિયે તૈયાર હો જાએંગે.

આજ ઝોહરકી નમાઝકે બાદ હઝરત તબ્લીગી જમાઅતોંકી તશ્કીલ ઔર ઉનકી રવાન્ગીકે મુતઅલ્લિક હિદાયાત ફરમાતે રહે.

ઝોહરકે બાદ હદીસકા દૌર રહા ઔર ખૂબ રહા. મૌલાના વાસિફ સાહબને કિતાબુલ જિહાદસે અજીબો ગરીબ હદીસેં સુનાઈ.

મેલા ઔર ઉસકિ સિલસિલેમેં મસ્જિદમેં લોગ કસરતસે આએ હુએ હૈં ઉનમેં તબ્લીગ હોતી રહી. શામકો પાંચ બજે તબ્લીગી જમાઅત મામૂલકે મુતાબિક રવાના હુઈ. ૧૨ એપ્રિલ સન ઈસ્વી ૧૯૪૪. આજ ચાયકે વક્ત હઝરતને ફરમાયા જિસ તરહ પેહલે પૈગંબર શરીઅત લાએ થે ઈસી તરહ હમારે સરકાર ભી શરીઅત લાએ. હઝરત ઈસા (અલૈ.) કી ઈન્જીલને તૌરાતકો મન્સૂખ (રદ) નહીં કિયા થા ઉસકે અહકામમેં તરમીમાત (રદો બદલ) કી ગઈ થીં, લેકિન રસૂલે કરીમ (સ.અ.વ.) કે કુરઆનને પેહલી સબ કિતાબોંકો મન્સૂખ (રદ) કર દિયા. અબ ઉનકા બરાહે રાસ્ત ઈત્તિબાઅ (પૈરવી) હરામ હૈ.

જિસ ચીઝમેં હમારે હુઝૂર (સ.અ.વ.) દૂસરે અંબિયાસે મુમતાઝ થે વો તરીકા તબ્લીગ થા. પેહલે અંબિયાકે બાદ નુબુવ્વતકા સિલસિલા જારી થા. ઈસ લિયે ઉન્હેં ઉસ એહતિમામકી જરૂરત પેશ ન આઈ જિસ એહતિમામકો હમારે હુઝૂર (સ.અ.વ.) ને મલ્હૂઝ રખ્ખા, ક્યૂંકે ઉનકે બાદ નુબુવ્વતકા સિલસિલા ખતમ થા

ઔર તબ્લીગકા તમામ બોઝ ઉનકી ઉમ્મતકે લોગોં પર પડના થા.

આપ (સ.અ.વ.) જમાઅતેં બના બનાકર અહકામે દીન સિખાનેકે લિયે ભેજતે થે, અબ જરૂરત હૈ કે ઈસ તબ્લીગકા તરીકા ફિર ઝિંદા હો.

ફિર હઝરતને **લા તાઅત લિમખ્લૂકિન્ ફી મઅ્સિયતિલ્ ખાલિક** કે મસ્અલા પર રોશની ડાલી ઔર ફરમાયા કે દુન્યાવી મઆમલાત હત્તાકે મુરશિદ, વાલિદૈન ઔર ઉસ્તાદ તકકે તઅલ્લુકાતમેં ઈસે હમેશા સામને રખના ચાહિયે.

મૌલવી એહસાનુલ્લાહ સાહબસે મુખાતિબ હોકર ફરમાને લગે.

સમઝે મૌલવીજી! યે કામ કર્ને અવ્વલકા હીરા હૈ, ઈસકે લિયે અપની જાનેં કુરબાન કર દો ઔર અપના સબ કુછ મિટા દો, ઈસકે લિયે જિતના ઝિયાદા કુરબાન કરોગે ઉતના ઝિયાદા પાઓગે.

યે સબ કુછ જો તુમ સુન રહે હો ઔર લુત્ફ ઉઠા રહે હો યે યૂં હૈ જૈસે કોઈ દૂસરેકે બાગોંકે મેવોંકો દેખકર ખૂશ હોતા હૈ. મઝાકી બાત તો યે હૈ કે અપને બાગકા ફલ પૈદા કરો ઔર યે ચીઝ બગૈર મહેનત ઔર કુરબાનીકે ક્યૂંકર આ સકતી હૈ.

અસરકે વક્ત બહોત ઝોરકી બારિશ હોને લગી. આજ તબ્લીગકા ઈરાદા મુલ્તવી (બંદ) થા. અસરકે વક્ત જબ હઝરત બાહિર નિકલે તો નારાઝગીકા ઈઝહાર ફરમાયા કે આજ જમાઅત ક્યૂં ગશ્તકે લિયે નહીં ગઈ, આપને મેવાતિયોંકી કુરબાની ઔર ઈમાનકા તઝકિરા ફરમાયા ઔર કહા કે યે લોગ તુમહારે મોહસિન હૈં, ઈન લોગોંને તુમહેં સહીહ રાસ્તા બતાયા. ફિર એક ગૈર મેવાતીકો બુલાકર અપને પાસ બિઠાયા ઔર કહા કે જબ પેહલે પહેલ મૈંને ઉસસે કહા કે જાઓ તબ્લીગ કરો તો વો મુઝસે કેહને લગા કે તબ્લીગ ક્યા હોતી હૈ? મૈંને કહા કે તુમ લોગોંકો કલિમહ સિખાઓ, ઉસને કહા કલિમહ તો હઝરત મુઝે ખૂદ નહીં આતા. મૈંને કહા જાઓ તુમ લોગોંસે યેહી કહો કે દેખો મેરી યે ઉમ્ર હો ગઈ હૈ ઔર ન સીખનેકી વજહસે મુઝે અબ તક કલિમહ નહીં આતા. ભાઈયો તુમ કિસીકે પાસ જાકર કલિમહ જરૂર સીખો.

મૌલાનાકી તકરીરકે અસરસે સખ્ત બારિશમેં નમાઝે અસરકે બાદ જમાઅત રવાના હુઈ, ખુદાકી શાન દેખિયે કે રવાના હોતે હી બારિશ થમ ગઈ ઔર મોસમ

નિહાયત ખૂશગવાર હો ગયા. આધ મીલ પર એક ગાંવમેં મૌલાના વાસિફકી નિગરાનીમેં તબ્લીગ હોતી રહી, નમાઝે મગરિબ પઢકર વાપસી હુઈ.

યહાં જુમે'રાતકી રાત દેહલીકે બડે બડે લોગ મૌલાનાકી ઝિયારતકો આતે હૈં. આજ બાવજૂદ બારિશકે ખૂબ રોનક હૈ, કઈ મુબારક સૂરતેં દેખનેમેં આતી હૈં.

તહજ્જુદકે વક્ત અકસરકો ઝિક્ર ઔર તેહલીલમેં મસરૂફ પાયા. નમાઝે ફજર હઝરત મૌલાનાકે હુકમસે હમારે રફીક મૌલાના એહસાનુલ્લાહને પઢાઈ.ચાયકે વક્ત ૫૦-૬૦ કા મજમા થા. હઝરતને ઈરશાદ ફરમાયા.

(૧) નમાઝમેં કુરઆન શરીફકી એક છોટીસી સૂરએ ફાતિહાકા જિતના સવાબ હૈ નમાઝકે બાહિર તમામ કુરઆન શરીફ ખતમ કરનેકા ઉતના સવાબ નહીં, ફિર જો જમાઅત લોગોંમેં નમાઝકી તલ્કીન કરે ઉસકે અજરકા અંદાઝા કૌન ક્યા લગા સકતા હૈ, હર કામ અપને મહલ ઔર મૌકા પર અપની ખાસિયત રખતા હૈ, ઈસ તરહ જિહાદ (દીનકે ફૈલાનેકી કોશિશ) કે દૌરાનમેં ઝિક્રકા સવાબ ઘરમેં બૈઠકર યા ખાનકાહમેં ઝિક્ર કરનેસે કહીં ઝિયાદા હૈ પસ દોસ્તો ઝિક્રકી કસરત કરો.

(૨) યે તેહરીક ક્યા હૈ. "ઈન્ફિરૂ ખિફાફંવ્ વ ષિકાલા" પર અમલ કરના. ઈસ બારેમેં કોતાહી અઝાબે ઈલાહીકો દઅવત દેના હૈ, દોસ્તો! ઈસ તબ્લીગમેં ઉસૂલોંકી પાબંદી નિહાયત જરૂરી હૈ. અગર કિસી ઉસૂલમેં ઝરા ભી કોતાહી કરોગે તો ખુદાકા વો અઝાબ જો શાયદ દેરસે આએ ફૌરન હી તુમહારે સર પર આ મૌજૂદ હોગા, ઈસ તેહરીકકી તારીખમેં દો ઐસે વાકિઆત પેશ આએ જબ યે તેહરીક ઝાહિરમેં અપની તરક્કી પર પહોંચકર ઉસૂલકી પાબંદી ન કરનેકી વજહસે ફિર નીચે ગિરી. પસ ભાઈયો! છ ઉસૂલોંકી સખ્તીસે પાબંદી કરો.

(૩) ઈસ્લામ ક્યા હૈ? હાલકા જો હુકમ હો ઉસકે આગે ગરદન રખના. શયતાન હમેં હાલકે હુકમકી પાબંદીસે રોકતા હૈ. શયતાન દો કિસમકે હિજાબાત (પરદે) હમારી આંખોંકે સામને કર દેતા હૈ. એક તો ઝુલમાની હિજાબ, યાની નફસકો બુરે કામોંકી લઝઝત દેકર ઉનકે કરને પર લગા દેતા હૈ. ઔર એક નૂરાની હિજાબ, નૂરાની હિજાબ યે હૈ કે એક અફઝલ કામસે હટાકર કમ અહમ કામ પર લગા દેતા હૈ. ફર્ઝકે વક્તમેં નવાફિલમેં મશ્ગૂલ કર દેતા હૈ ઔર નફસ યે સમઝતા હૈ કે મૈં તો

અચ્છા કામ કર રહા હૂં, હાલકા સબસે બડા ફરીઝા તબ્લીગ હૈ. ઔર ઈસમેં કોતાહી (સુસ્તી) કા બદલ બડીસે બડી ઈબાદત નહીં હો સકતી.

ચાયકે બાદ તય પાયા કે પેશાવરકી જમાઅત દેહલીકી જમાઅતકે સાથ સહારનપુર તબ્લીગકે લિયે સુબહ રવાના હો. હમ હઝરતસે રૂખ્સત હોનેકે લિયે આએ, બચ્ચે સાથમેં ન થે, ફરમાયા બચ્ચોંકો ક્યૂં નહીં લાએ? હમને ઉઝર પેશ કિયા, ફરમાયા ભાઈ તુમ ખૂદ તો બચ્ચોંકે સમઝાનેસે આજિઝ હો ઔર અપને કુસૂરકો ગુમાન કરતે હો ઉનકી નાસમઝી પર, બચ્ચોંકે લિયે કિસી ચીઝકા સમઝના જરૂરી નહીં હૈ, ઉનકે કાનમેં ડાલના, ઉન્હેં દિખાના ઔર એહસાસ દિલાના અસલ ચીઝ હૈ, અગર યે નહીં તો બચ્ચેકે કાનમેં અઝાનકા મતલબ ક્યા હૈ?

ઉસકે બાદ રોઝાના બારબાર ઝિક્ર કરતે રૈહનેકી તલ્કીન ફરમાઈ, ફરમાયા ઝિક્ર કિલ્આકે માનિંદ હૈ તાકે શયતાન તુમ પર હમ્લા ઔર ગલ્બા હાસિલ ન કરે **"અલા બિઝિક્રિલ્લાહિ તત્મઈન્નુલ્ કુલૂબ"** નીઝ ભાઈયાં અપને બચ્ચોંકો નેક ઔર અચ્છી બાતેં સુનાતે રહો.

આખિર વક્ત તક ઝિકકે ફઝાઈલ ઔર તાકીદ ફરમાતે રહે. સહારનપુરમેં મૌલવી અબ્દુલ ગફ્ફાર સાહબ નદવી (જો દેહલી મૌલાનાસે મિલકર હમારે પાસ સહારનપુર આએ થે) મિલે, ઔર હમારે નામ મૌલાનાકા યે પૈગામ લાએ "તુમ લોગ આએ ઔર ચંદ રોઝ બૈઠકર ચલ દિયે, યાદ રખ્ખો ઈસ રાહમેં ભૂખ ઔર પ્યાસકી તકલીફાત બરદાશ્ત કરનેકી જરૂરત હૈ. ઈસ રાહમેં અપના પૈસા બહાઓ ઔર ખૂન બહાનેકે લિયે તૈયાર રહો."

દઅવતમેં મશગૂલી :-

યહાં ચંદ વાકિઆત મૌલાના મુહમ્મદ મંઝૂર સાહબ નોઅમાની મુદીર (એડીટર) "અલ ફુરકાન" કી રિવાયત ઔર હવાલાસે નકલ કિયે જાતે હૈં જિસને સખ્ત બીમારીમેં ભી અપને કામમેં મૌલાનાકી યકસૂઈ (દિલજમ્ઈ) ઔર પૂરે મશગૂલ રેહનેકા અંદાઝા હોગા.

"એપ્રિલકે આખરી હફતામેં મૌલાના સૈયદ અતાઉલ્લાહ શાહ બુખારી ઝિયારત ઔર મિઝાજ પુર્સીકે લિયે તશરીફ લાએ. ઉસસે દો દિન પેહલે હઝરત પર નિહાયત સખ્ત દૌરા પડ ચુકા થા જિસકી વજહસે કમઝોરી બહોત બઢ ગઈ થી, કે દો ચાર મિનટ ભી બાત કરનેકી તાકત ન થી. શાહ સાહબકી ખબર સુનકર મુઝકો બુલાયા ઔર ઈરશાદ ફરમાયા મુઝે ઉનસે જરૂરી બાતેં કરની હૈં લેકિન સૂરત યે હોગી કે તુમ અપને કાન મેરે મુંહકે કરીબ કર દેના ઔર મૈં જો કહૂં વો ઉનસે કેહતે જાના. ચુનાંચે જબ શાહ સાહબ અંદર બુલાએ ગયે તો બાત શુરૂ તો મુઝ હીસે ફરમાઈ લેકિન દો તીન હી મિનટકે બાદ ઈતની તાકત આ ગઈ કે ખૂદ મુખાતિબ હો ગયે ઔર તકરીબન આધ ઘંટા લગાતાર તકરીર ફરમાતે રહે.

(ઉસ મૌકા પર જો ઈરશાદ ફરમાયા વો આઠવેં બાબમેં મુલાહિઝા હો)

ઉસી એપ્રિલકે મહીનેમેં જિસ રોઝ આપ પર વો સખ્ત દૌરા પડા જિસકા ઝિક્ર ઉપર ભી આ ચુકા હૈ ઉસ દિન આપ પર કરીબ દો ઘંટેકે બેહોશીકી હાલત તારી રહી, આંખેં તક બંદ થી, દેરકે બાદ અચાનક આંખેં ખોલી ઔર ઝબાન પર યે કલિમાત જારી હુએ.

અલ્હક્કુ યઅ્લૂ અલ્હક્કુ યઅ્લૂ અલ્હક્કુ યઅ્લૂ વલા યુઅ્લા

ફિર એક વજદ જૈસી હાલતમેં એક કિસમકે રાગકે સાથ (જો આમ આદત ન થી) તીન દફા આયત તિલાવત ફરમાઈ.

કાન હક્કન અલૈના નસ્રુલ્ મુઅ્મિનીન.

ઈમાનવાલોંકી મદદ કરના હમારે ઝિમ્મે હક હૈ.

જિસ વક્ત બુલંદ આવાઝસે આપને યે આયત તિલાવત શુરૂ ફરમાઈ મૈં મસ્જિદકી સહનમેં થા, આવાઝ સુનકર હઝરતકે કમરેકે દરવાઝે પર જાકર ખડા હુવા. જો ખાસ ખાદિમ અંદર થે ઉનસે મેરા નામ લેકર ઈરશાદ ફરમાયા કે વો કહાં હૈ? મૈં સુનતે હી અંદર હાઝિર હો ગયા. ઈરશાદ ફરમાયા :

"મૌલવી સાહબ અલ્લાહકા વાદા હૈ કે યે કામ હોગા ઔર અલ્લાહકી મદદ ઈસકો તકમીલ તક પહોંચાએગી મગર શર્ત યે હૈ કે ઉસકે મદદકે વા'દે પર

કામિલ યકીન ઔર ભરોસાકે સાથ ઉસસે મદદકો માંગતે રહો ઔર અપની ઈમકાની કોશિશોંમેં કમી ન કરો."

યે ફરમાનેકે બાદ આંખેં બંદ હો ગઈ, થોડી દેરકી ગેહરી ખામોશીકે બાદ સિર્ફ ઈતના ફરમાયા :

"કાશ ઉલમા ઈસ કામકો સંભાલ લેતે ઔર ફિર હમ ચલે જાતે."

અજબ તમાશા થા, ઉસ બીમારીમેં હઝરતકી તાકત ઔર તન્દુરૂસ્તી જૂં જૂં ગિરતી થી દીન ઝિંદા કરનેકી તડપ ઔર ખુદાકા કલિમા બુલંદ કરનેકા જઝબા રોઝ બરોઝ ઉસી કદર બઢતા જાતા થા, કમઝોરીકી વજહસે હઝરતકી મહીનોં વોહી હાલત રહી જિસ હાલતમેં અચ્છે અચ્છોંકો સિવાએ ખામોશ પડે રેહનેકે ઔર કુછ ગવારા નહીં હોતા હૈ, લેકિન ઈસ સારે અરસેમેં દેખનેવાલોંને અકસર ઉનકો તીન હી હાલતોંમેં દેખા.

(૧) યા ઈસ કામ (દીન ઝિંદા કરને) કી સોચ ફિક્રમેં ડૂબે હોતે હૈં.

(૨) યા ઈસકે લિયે ટૂટે દિલકે સાથ દુઆએં ફરમા રહે હૈં, કારકુનોંકે લિયે ઈખ્લાસ, ઈસ્તિકામત, ઈત્તિબાએ તરીકએ મુહમ્મદી ઔર ઉસૂલે મરઝિયાકી પાબંદી ઔર ફિર રઝા વ કુબૂલ અપને અલ્લાહસે માંગ રહે હૈં ઔર ઐસે દર્દકે સાથ માંગ રહે હૈં કે બાઝ મરતબા પાસ વાલોંકો રોના આ જાતા હૈ.

(૩) યા ઈસ સિલસિલામેં અહકામ ઔર હિદાયત દે રહે હૈં.

હત્તાકે ઈલાજકે સિલસિલેમેં જો તબીબ યા ડાક્ટર આતે ઉનસે પેહલે અપની બાત કેહતે, ઉસકે બાદ ઉનકો દેખભાલ (વીઝીટ) કા મૌકા દેતે. એક દિન હઝરત મુફતી કિફાયતુલ્લાહ સાહબ દેહલીકે એક મશ્હૂર ડાક્ટરકો લાએ, મૌલાનાને અપની બાત કૈસે અજીબ અંદાઝમેં ઉનસે કહી. ફરમાયા :

"ડાક્ટર સાહબ! આપકે પાસ એક ફન હૈ જિસસે મખ્લૂક ફાઈદા ઉઠાતી હૈ, લેકિન ફન વો હૈ જિસકો માન્દ (ફીકા) કરનેકે લિયે હઝરત ઈસા (અલૈ.) કો ચંદ ઝાહિરી મોઅજિઝે (અંધોં ઔર કોઢિયોંકો અચ્છા કર દેના, મુરદોંકો ઝિંદા કર દેના) દેકર ભેજા ગયા થા ઔર યે તો આપ જાન સકતે હૈં કે હઝરત ઈસા (અલૈ.) કો જો રૂહાની ઉલૂમ દિયે ગયે થે વો ઈન ઝાહિરી મોઅજિઝોંસે કઈ

દરજા બુલંદ ઔર અફઝલ થે, તો મુઝે આપસે યે કેહના હૈ કે હમારે હઝરત ખાતિમુલ અંબિયા સલ્લલ્લાહું અલૈહિ વ સલ્લમકે ઝરીઆ જો રૂહાની ઉલૂમ ઔર અહકામ ભેજે ગયે હૈં વો વોહ હૈં જિનહોંને હઝરત ઈસા (અલૈ.) કે રૂહાની ઉલૂમ ઔર ઉનકી લાઈ હુઈ શરીઅતકો ભી ગૈર ચલનદાર કર દિયા. તો ઝરા સોચિયે કે હુઝૂરકી લાઈ હુઈ ઈન રૂહાની ચીઝોંકી તરફ તવજ્જોહ ન કરના કિતની બડી ચીઝકી નાકદરી હૈ! લોગોંસે હમ બસ યેહી કેહતે હૈં કે ઈસ નેઅમતસે ફાઈદા ઉઠાએં, વરના બડે ઘાટે (નુકસાન) મેં રહેંગે."

ઈસ મૌઝૂઅ (દીન ઝિંદા કરને) કે સિવા કોઈ બાત કેહના તો દર કિનાર સુનના તક પસંદ ન થા, અગર કોઈ શખ્સ દૂસરી બાત સામને શુરૂ કર દેતા તો અકસર ઔકાત બરદાશ્ત ન ફરમા સકતે ઔર ફૌરન રોક દેતે, ખાદિમોંમેંસે કોઈ ખૈરિયત મિઝાજ પૂછતા તો ફરમાતે :

ભાઈ તંદુરૂસ્તી બીમારી તો ઈન્સાનકે સાથ લગી હુઈ હૈ ઉસમેં ક્યા ખૈરિયત ઔર બેખૈરિયત? ખૈરિયત તો જબ હૈ કે જિસ કામકે લિયે પૈદા કિયે ગયે હૈં વો કામ હો ઔર હુઝૂર (સ.અ.વ.) કી રૂહે મુબારકકો ચૈન હો, સહાબએ કિરામ (રદિ.) હુઝૂર (સ.અ.વ.) ને જિસ હાલમેં છોડા થા ઉસમેં થોડા બદલાવ આનેકો ભી વો ખૈરિયતકે ખિલાફ સમઝતે થે."(રિસાલા 'અલ ફુરકાન' માહે રજબ ઔર શાબાન સન હિજરી ૧૩૬૩)

હાજી અબ્દુર્રહમાન સાહબ રાવી હૈં કે મૌલાનાકે વતન કાન્ધલાસે આપકે કુછ રિશ્તેદાર ઈયાદતકે લિયે આએ, મૌલાનાને પૂછા કિસ લિયે આએ? કેહને લગે આપકી ખૈરિયત દરિયાફત કરનેકે લિયે. ફરમાયા જો મિટનેકે લિયે હૈ ઉસકી ખૈરિયત પૂછનેકે લિયે કાન્ધલાસે યહાં તક આએ. રસૂલે કરીમ (સ.અ.વ.) કા પ્યારા દીન મિટનેવાલા નહીં વો મિટા જા રહા હૈ ઔર તુમ ઉસકી ખબર નહીં લેતે.

(રોઝનામચા તબ્લીગ પેશાવર મુરત્તબા અરશદ સાહબ)

એક જુમ્આકો ફજરકી નમાઝ મૌલાના યૂસુફ સાહબને પઢાઈ ઔર કુનૂતે નાઝિલા પઢી, નમાઝકે બાદ એક મેવાતી ખાદિમને આવાઝ દી કે હઝરત યાદ ફરમાતે હૈં, મૌલાનાને ઈરશાદ ફરમાયા કે કુનૂતે નાઝિલામેં દૂસરે કુફ્ફારકે

સાથ ઉન ગૈર મુસ્લિમ ફુકરા ઔર અહલે રિયાઝત (સાધૂઓં) કી નિય્યત ભી કરની ચાહિયે જો અપની દિલી તાકતકો ઈસ્લામકે ખિલાફ ઈસ્તેમાલ કર રહે હૈં. સહારનપુરકે ઉસ મુનાઝરાકે વાકિઆકી તરફ ઈશારા ફરમાયા જિસમેં એક હિન્દુ સન્યાસી સાધૂ મુનાઝિર ઈસ્લામકે ખિલાફ અપની દિલકી તાકત ઈસ્તેમાલ કર રહા થા ઔર મુસલમાન મુનાઝિર ઈઝહારે ખયાલમેં દિક્કત (પરેશાની) મહેસૂસ કર રહા થા, મૌલાના ખલીલ અહમદ તશરીફ રખતે થે ઉનકો તવજ્જોહ દિલાઈ ગઈ, આપને જબ તવજ્જોહ કી તો સાધૂ ઘભરાકર જલ્સાસે ઉઠ ગયા ઔર મુસલમાન મુનાઝિરકી ઝબાન ખુલ ગઈ.

(તફસીલકે લિયે દેખા જાએ "તઝકિરતુલ ખલીલ")

ઉસ સુબહકો મૈં ઔર મૌલાના મુહમ્મદ મંઝૂર સાહબને મુખ્તસર તકરીરેં કીં, મૌલાનાકી પરેશાનકુન બીમારી ઔર નાઝુક હાલત દેખકર ઔર યે યાદ કરકે કભી મૌલાના ઈસ જગહ ખિતાબ ફરમાયા કરતે થે લોગોં પર એક નરમી તારી થી, ખુસૂસન જબ મુકર્રિરને ઉસ જગહકી તરફ ઈશારા કરકે કહા "ખુદા ઈસ મહેરાબ ઔર મિમ્બરકો આબાદ રખ્ખે. આપને યહાંસે કઈ બાર સુના હૈ કે..... તો હાઝિરીનકી આંખોંમેં આંસૂ થે.

જુમ્આકી રાતકો બરસોંકા મામૂલ થા કે મૌલાના મજમાસે તબ્લીગી બાતચીત ફરમાતે થે ઔર મુખ્તલિફ મોહલ્લોં ઔર બાઝ ઔકાત દૂસરે શહેરોંસે બડી તાદાદમેં લોગ જમા હોતે થે, આખરી બીમારીમેં યે મજમા બહોત ઝિયાદા હો જાયા કરતા થા, મૌલાના ખૂદ ખિતાબ ફરમાનેસે મા'ઝૂર થે લેકિન યે ગવારા ન થા કે યે લોગ જો અપને મશાગિલ ઔર ઘરકી રાહતેં છોડકર દીનકે લિયે યહાં આતે હૈં વો બેકાર વક્ત ગુઝારેં યા ઉનકી આમદ એક ઝાતી આમદ બનકર રેહ જાએ કે મિઝાજ પુર્સી કરકે ઔર ખૈરિયત દરિયાફત કરકે યા હાથ પાંવ દબાકર ચલે જાએં, મૌલાના ઈસકો ખયાનત સમઝતે થે કે ઉનકી લિલ્લાહી મુહબ્બત ઔર દીની જઝબા બેમહલ સર્ફ હો યા ઝાએઅ હો, ઈસ લિયે તબીઅત પર સખ્ત તકાઝા હોતા થા કે ઉનકો દીની કામમેં મશ્ગૂલ કિયા જાએ ઔર ઉનકે સામને દીનકી વો ખુસૂસી દઅવત જો ઈસ જગહ દી જા રહી હૈ પેશ કર

દી જાએ, ઉસમેં અગર ઝરા દેર હોતી તો મૌલાનાકી નાઝુક તબીઅત ઉસકો બરદાશ્ત ન કર સકતી.

એક રોઝ જુમ્આકી રાતકો મગરિબકી નમાઝકે બાદ લોગ મસ્જિદકી છત પર જમા કર દિયે ગયે થે ઔર ખિતાબકા હુકમ હુવા થા, શુરૂ કરનેમેં ચંદ મિનટકી દેર હુઈ, ઉસ દરમિયાનમેં દો તીન ખબર દેનેવાલે આએ ઔર યે પૈગામ લાએ કે મૌલાના ફરમાતે હૈં કે જલ્દ શુરૂ કરો મુઝ પર એક એક મિનટ બોઝ હૈ, જબ ખુત્બએ મસ્નૂના શુરૂ હો ગયા ઔર મૌલાનાકો ઉસકી ખબર હુઈ ઉસ વક્ત ઈત્મીનાન હુવા.

આખરી મહીના :-

હાલત રોઝાના નાઝુક હોતી જાતી થી. પેહલે ખડે હોકર નમાઝ પઢ લેતે થે, અબ ઉસસે ભી મઅઝૂરી થી, ચારપાઈ સફકે કિનારે લગા દી જાતી થી ઔર આપ જમાઅતકે સાથ નમાઝ પઢતે થે.

ઉન દિનોં મૌલાના ઝફર અહમદ સાહબકા ભી કિયામ થા ઔર વોહી ગોયા ઈલાજકે નિગરાં ઔર મુશીર થે. આમ મજાલિસ ઔર ઈજતિમાઆતમેં ઉમૂમન વોહી ખિતાબ કરતે ઓર જલ્સોંમેં વઅઝ તકરીર ફરમાતે. મૌલાના ઉનકે કિયામસે બડા સુકૂન ઔર ઈત્મીનાન મહેસૂસ કરતે થે.

૨૮ જમાદીસ્સાની (૨૧ જૂન) કો શેખુલ હદીસ મૌલાના ઝકરિયા સાહબ ભી તશરીફ લે આએ. ૩૦ જમાદીસ્સાની સન હિજરી ૬૩ (૨૩ જૂન ૪૪) કો નૂહકે મદ્રસા મુઈનુલ ઈસ્લામકા સાલાના જલ્સા થા, યે ગાલિબન પેહલા જલ્સા થા જિસમેં મૌલાનાકી શિરકત નહીં હો રહી થી.

૨૩ કી સુબહોક લારીસે નિઝામુદ્દીનકા કાફલા રવાના હુવા, જમાઅતને મૌલાના યૂસુફ સાહબકો અપના અમીર બનાયા. મૌલાના ઝફર અહમદ સાહબ, મૌલાના મુહમ્મદ મંઝૂર સાહબ, મૌલાના ઝકરિયા સાહબ કુદ્દૂસી, મૌલવી અમીર અહમદ સાહબ, અબ્દુલ મુગ્ની સાહબ પ્રોફેસર મહારાજા કોલેજ જયપુર, મોહતરમ

ચચા મૌલવી સૈયદ અઝીઝુર્રહમાન સાહબ ઔર લખનવકી જમાઅતકે અફરાદ સાથ થે. રાસ્તા કુછ ઝિક્ર કુછ સિખાને ઔર કુછ ઈલ્મી મુઝાકરામેં ગુઝરા. દો બજેકે કરીબ નૂહ પહોંચે ઔર ઉસી વક્ત જલ્સા શુરૂ હો ગયા. મૌલાનાકા લગાયા હુવા બાગ સામને થા ઔર ખૂબ ખિલા હુવા થા. બાગબાં હી ન થા ઔર સબ થે.

રાતકો ફિર જલ્સા શુરૂ હુવા, જલ્સાકે દરમિયાનમેં નૂહકે અંગ્રેજી હાઈસ્કૂલકે દારૂલ ઈકામહકી એક ઈમારતમેં આગ લગ ગઈ. જલ્સા આગ બુઝાનેમેં મશ્ગૂલ હો ગયા. બડી મુશ્કિલસે આગ પર કાબૂ પાયા ગયા. ઈમારતકા બડા નુકસાન હુવા.

આજકી રાત મસ્જિદકા વો કોના સૂના થા જિસમેં હમેશા મૌલાનાકી ચારપાઈ હોતી થી ઔર મેવાતકે પરવાને ઉસ શમઅકે ગિર્દ જમા રેહતે થે, અખીર જૂનકી ગરમી થી મગર નૂહકી ફિઝામેં ઔર લોગોંકે દિલોંમેં વો હરારત (ગરમી) ન થી જો મૌલાનાકી ગફતગૂ ઔર નમાઝકે બાદકી વાલિહાના ઔર ખુદ ફરામોશીકી દુઆઓં ઔર ઉસ મુસલસલ બેચૈનીસે પૈદા હોતી થી જો મેવાતકે કિયામ ઔર જલ્સાકે દિનોંમેં બરાબર રેહતી થી.

નૂહસે વાપસી પર મૌલાનાને જલ્સાકી રૂદાદ (કારગુઝારી) સુની. આગ લગનેકા વાકિઆ સુના તો ફરમાયા તુમને ઝિક્રમેં કમી કી શયાતીનકો મૌકા મિલ ગયા.

એક સાહબને ઉસ પર કુછ ખૂશીકા ઈઝહાર કિયા કે અંગ્રેજીકે મદ્રસામેં આગ લગ ગઈ, મૌલાનાને ઉનકે સામને ઉસ વક્ત તો કુછ નહીં કહા. મગર મુસલમાનોંસે તઅલ્લુક રખનેવાલી ચીઝકે નુકસાન પર ખૂશી મૌલાનાકો બડી નાગવાર હુઈ, દૂસરે મૌકા પર ફરમાયા કે મુઝે યે બાત બહોત નાપસંદ હુઈ, ઉસ પર ખૂશીકા કોઈ મૌકા ન થા.

મૌલવી યૂસુફ સાહબસે ફરમાયા કે તબ્લીગી જમાઅતકી રવાન્ગીકા મંઝર ભી તુમને મૌલાના ઝફર અહમદ સાહબકો દિખાયા? ઉનહોંને કહા નહીં! ફરમાયા બડી ગલતી કી, યેહી તો દેખનેકી ચીઝ થી કે રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) કે મુબારક જમાનેમેં મુસલમાનોંકે વુફૂદ કિસ તરહ રવાના હોતે થે.

ખતરાકા કુર્બ :-

મૌલાનાકો ઈસકા અચ્છી તરહ એહસાસ થા કે ખતરા કરીબ હૈ, ઔર મુકર્રર વક્ત ટલ નહીં સકતા, બાઝ મવાકેઅ પર કિસી દીની મસ્લેહત યા કામકી સરગરમી બઢ્હાનેકે લિયે ઉસકા ઈઝહાર ભી ફરમા દિયા કરતે થે, મૌલાના ઝફર અહમદ સાહબ મિલને આએ તો ફરમાયા કે તુમને મુઝે વક્ત દેનેકા વાદા કિયા થા અભી તક અપના વાદા પૂરા નહીં કિયા, મૌલાનાને કહા કે આજકલ ગરમી બહોત હૈ ઈન્શા અલ્લાહ રમઝાનકી છુટ્ટીમેં આઉંગા ઔર કુછ વક્ત સર્ફ કરૂંગા. ફરમાયા તુમ રમઝાન કેહતે હો મુઝે શા'બાન પકડનેકી ભી ઉમ્મીદ નહીં, મૌલાના ઝફર અહમદ સાહબને કિયામકા ફૈસલા કર લિયા.

ચોધરી નવાઝખાંસે ફરમાયા ભાઈ યહીં પડે રહો બીસ દિનકા હિસાબ કિતાબ ઈધર ઉધર હો જાએગાં. (અલ્લાહકી શાન ઈસ ફરમાનેસે બીસ હી દિન બાદ આપકા વિસાલ હો ગયા.)

મુઝસે ભી કઈ બાર ફરમાયા : મુઝે અપને તન્દુરૂસ્ત હોનેકી ઉમ્મીદ નહીં ઈસ બીમારીસે બચતા નઝર નહીં આતા, યૂં અલ્લાહકી કુદરતમેં સબ કુછ હૈ કુછ અજબ ભી નહીં હૈ.

લેકિન કભી કભી ઐસે ફકરે ભી ફરમા દેતે કે તીમારદારોંકી આસ (ઉમ્મીદ) બંધ જાતી ઔર વો સિહ્હતકી તરફસે પુર ઉમ્મીદ હો જાતે.

ઈલાજકી તબ્દીલી :-

શુરૂસે હકીમ કરીમ બખ્શ સાહબ (પહાડગંજ) કા ઈલાજ થા, યૂનાની ઈલાજ તબ્દીલ હુવા તો મૌલાના ઝફર અહમદ સાહબકે મશ્વરાસે બાયોકેમીક ઈલાજ શુરૂ હુવા. મર્ઝ બહોત બઢ્હ ચુકા થા, ડાક્ટર શૌકતુલ્લાહ સાહબ અન્સારીકી તશ્ખીસ (જાંચ) શુરૂસે આંતોંકી દિક કી થી ઔર વો તકરીબન માયૂસી ઝાહિર કર ચુકે થે. ડાક્ટર અબ્દુલ લતીફ સાહબકી તશ્ખીસ (જાંચ) મુખ્તલિફ થી ઈસ લિયે ઉનકો તજુર્બાકા મૌકા દિયા ગયા. ઉનહોંને ગાલિબન પુરાની પેચિશ (મરોડ) તજવીઝ કી

થી, ઉન દિનોંમેં બરાબર હરારત (ગરમી) રેહને લગી થી. આખિરમેં ડાક્ટર સાહબને ઈન્જીકશન તજવીઝ કિયે ઔર બડી ઉમ્મીદોં ઔર દુઆઓંસે યે ઈન્જીકશન દિયે ગયે મગર નાકામ રહે.

તીમારદાર ઔર ખાસ ખિદમત ગુઝાર :-

મૌલવી ઈકરામુલ હસન સાહબ કાન્ધલવી (મૌલાનાકે ભાંજે) દવા પિલાનેકે ઝિમ્મેદાર થે. ગિઝાકે મોહતમિમ મૌલવી લતીફુર્રહમાન સાહબ થે. મૌલાના ઝફર અહમદ ઔર મૌલાના એહતિશામુલ હસન સાહબકા આમ મશવરા ઔર નિગરાની રહા કરતી થી, મૌલવી વાસિફ અલી સાહબ વુઝૂ ઔર નમાઝકે મુન્તઝિમ થે, ચોધરી નવાઝખાં, મિમ્બરદાર મહેરાબખાં ઔર ખુસૂસિયતકે સાથ ઉમ્મીદખાં, રસીમખાં, રહીમ બખ્શ, સુલેમાન બડી દિલસોઝી ઔર જાંફશાની (મહેનત) સે ખિદમત કર રહે થે. મુહમ્મદ યૂસુફ સાહબ તાજિર કિશનગંજ ઘંટોં રાતકો જાગકર સર પર માલિશ કરતે થે. મૌલાના અપને સબ ખિદમત ગુઝારોંકે ઔર મુખ્લિસીનકે બડે શુક્રગુઝાર થે, ફરમાતે થે કે મેરે ખાદિમોંકો ખાદિમ ન સમઝો યે મખ્દૂમ હૈં, ઈન લોગોંને હકીકતમેં બડી દૌલત કમાઈ.

દેહલીકે તાજિર :-

દેહલીકે સૌદાગર (તાજિર) અપને અપને તઅલ્લુકકે મુતાબિક મૌલાનાકી ઈસ નાઝુક હાલતસે બડે ગમગીન ઔર રંજીદા રેહતે થે. બહોતસે લોગોંને બારિયાં મુકર્રર કર લી થીં, અકસર દો દો તીન તીન રોઝકે લિયે આકર પડ જાતે થે ઔર તાકતકે મુતાબિક ખિદમતકી કોશિશ કરતે થે.

મહઝ જિસ્માની ખિદમત ઔર ઝાતી તઅલ્લુકસે નારાઝગી :-

મૌલાનાકો અગર કિસી બાતસે યે અંદાઝા હોતા કે કિસી શખ્સકો સિર્ફ

મેરી ઝાતસે તઅલ્લુક હૈ તો બહોત નારાઝ હોતે ઔર ફરમાતે કે દીનસે તઅલ્લુક હોના ચાહિયે, કિસી શખ્સકી ખિદમત કુબૂલ કરને ઔર ઉસસે રાહત હાસિલ કરનેકે રવાદાર ન થે જો સિર્ફ જિસ્માની ખિદમત પર ઈકતિફા કરતા. એક મરતબા એક મેવાતી સર પર તેલકી માલિશ કર રહે થે. થોડી દેરકે બાદ ઉન પર નઝર પડી, પહેચાન લિયા, ફરમાયા તુમ કભી તબ્લીગમેં હિસ્સા નહીં લેતે મૈં તુમસે કામ નહીં લે સકતા છોડ દો, એક બુઢ્ઢે મર્દ એક મરતબા આગે બઢે મૌલાના મુહમ્મદ મંઝૂર સાહબસે ફરમાયા કે ઈનકો મુઝસે બહોત તઅલ્લુક ઔર મુહબ્બત હૈ, મગર કભી ઈનહોંને મેરી યે બાત નહીં માની ઔર મેરી દઅવત કુબૂલ નહીં કી, યૂં દિલ ઔર જાનસે મેરી ખિદમતકે લિયે હાઝિર હૈં આપ ઈનકો લે જાકર સમાઝાઈયે કે ઈસ કામમેં હિસ્સા લેં ઈસકે બગૈર મુઝે તકલીફ હોતી હૈ. મૌલાના અલગ લે ગયે ઔર ઉનસે બાત કી, ઉનહોંને કહા કે મૈં તો ઈરાદા કરકે આયા હૂં કે અબ હિસ્સા લૂંગા, મૌલાનાને જાકર ઈત્તિલાઅ કી, આનેકી ઈજાઝત દી ઔર ઉનકે હાથ ચૂમ લિયે.

બાહિર કામકા ફૈલાવ :-

બાહિરસે જો ખુતૂત આતે થે ઉનસે માલૂમ હોતા થા કે ઈસ જમાનેમેં કામ બડે જોશો ખરોશસે હો રહા હૈ, જિન શહેરોં ઔર જગહોં પર મુદ્દતસે અફસુર્દગી (ઉદાસી) થી ઔર વહાં કામ બડા મુશ્કિલ માલૂમ હોતા થા વહાં ઉમ્મીદકે ખિલાફ આસાનિયાં પૈદા હો ગઈ થીં ઔર નઈ રૂહ પૈદા હો ગઈ થી, ઈસ બીમારીકે જમાનેમેં બાઝ મરકઝોંમેં કામકી દાગબેલ (બુન્યાદ) પડી, મૌલવી અબ્દુર્રશીદ સાહબ મિસ્કીનકી તલબ ઔર ખ્વાહિશ પર ભોપાલ એક બડી જમાઅત ગઈ જિસમેં જનાબ મુફતી કિફાયતુલ્લાહ સાહબ ભી તશરીફ લે ગયે. મૌલવી અબ્દુર્રશીદ સાહબ નોઅમાની, ઔર પ્રોફેસર અબ્દુલ મુગની સાહબકી તેહરીક પર દો મરતબા જમાઅતેં જયપુર ગઈ, સબસે ઝિયાદા કામકા જોશ નયે મકામાતમેંસે મુરાદાબાદમેં થા જહાંસે કામકી બરાબર ખબરેં આ રહી થીં ઔર કઈ બાર લોગ ભી આએ.

દઅવતકી સરગરમી :-

જિસ કદર વફાતકા વક્ત કરીબ આતા જાતા થા તબીઅતકી નઝાકત ઔર બેતાબી ઔર કામકી સરગરમી બઢતી જા રહી થી, દઅવતકે સિવા કિસી ચીઝકે સુનને ઔર દેખનેકા તહમ્મુલ જાતા રહા થા, ઈન્તિહાઈ કમઝોરીકે બાવજૂદ બિસ્તર પર પડે હુએ પૂરે કામકી ખૂદ નિગરાની ફરમા રહે થે, ઔર બરાબર દિન રાતમેં કઈ કઈ બાર બુલાકર ઈસકે મુતઅલ્લિક જુઝઈ હિદાયાત ઔર લોગોંકે નામ પૈગામાત દેતે રેહતે થે, ઈસકા ભી અંદાઝા લગાતે થે ઔર બરાબર ખયાલ રખતે થે કે મજલિસોંમેં, હલ્કએ દર્સમેં ઔર દસ્તરખ્વાન પર તબ્લીગ ઔર દઅવતકે સિવા કોઈ ઔર બાત તો નહીં હોતી, અગર કભી ઉસકા ઈલ્મ હો જાતા તો નાઝુક તબીઅત પર બડા બોઝ ગુઝરતા, ઝિક્ર ઔર તાલીમ ઔર તબ્લીગમેં મસરૂફ રેહનેકી તાકીદ ફરમાતે રેહતે થે ઔર ડાંટ ઔર મલામતકે બજાએ વઅઝ ઔર તરગીબસે કામ લેતે. ઔર અકસર કિસી વાસ્તા ઔર ઈશારાસે ફરમાતે ઔર મુતવજ્જેહ કરતે. એક મરતબા ઝોહરકે બાદ ઉલમાકી મજલિસે દર્સમેં શિરકતમેં ગફલત હો ગઈ, નિહાયત લતીફ (નરમ) તરીકા પર પૈગામ ભેજા જિસસે તમ્બીહ હુઈ. ખવાસમેંસે એક આલિમ અપની મશગૂલિયતકી વજહસે અકસર ગૈર હાઝિર રેહતે, એક રોઝ બુલાકર ઈરશાદ ફરમાયા કે અપની તરફસે ઉનકે ન હોને પર ઈઝહારે તઅજ્જુબ કીજિયે, બાઝ ચીઝોંકી તરફ તવજ્જોહ દિલાનેકે લિયે યે તરીકા ઈખ્તિયાર ફરમાતે કે ઉનકે ફઝાઈલ ઔર તરગીબાત બયાન કરનેકા હુકમ દેતે જિસસે ખૂદ ઉનકી અહમિયતકા એહસાસ હોતા.

જલ્સોંકી કારવાઈ ઔર તબ્લીગી કામકી રૂદાદ (કારગુઝારી) કા બેચૈનીસે ઈન્તિઝાર રેહતા. એક રાત મીર દર્દ રોડકે જલ્સાકે બાદ સવારી ન મિલ સકી ઔર રાતકો નિઝામુદ્દીન પહોંચના ન હુવા, રાતકો કઈ બાર દરિયાફ્ત ફરમાયા, સુબહ જાતે હી પૂરા હાલ સુના ઔર ઈત્મીનાન હુવા.

કમઝોરીકી વજહસે તબીઅતકી નઝાકત ઔર અપની ચીઝકા ગલ્બા ઈતના બઢ ગયા થા કે પેહલે જિન ચીઝોંકો બરદાશ્ત ફરમા લેતે થે અબ ઉનકે

સુનનેકી તાકત નહીં રહી થી. ગૈર મૌઝૂઅકી બાતકા તહમ્મુલ (બરદાશ્ત) નહીં હો સકતા થા. એક મરતબા હલ્કએ દર્સમેં કોઈ તારીખી મૌઝૂઅ છિડ ગયા ઔર શાહાને ઈસ્લામ (મુસલમાન બાદશાહોં) પર તન્કીદ શુરૂ હો ગઈ, લોગોંને ઉસમેં હિસ્સા લેના શુરૂ કર દિયા. ખુદા જાને મૌલાનાકો કિસ તરહ ઈસકી ખબર પહોંચી, મૌલવી મુઈનુલ્લાહ છુપા પૈગામ લાએ કે બાત ફૌરન બદલ દો. તકરીરકે લિયે ભી તાકીદ થી કે અસલ પૈગામ **મા કલ્લ વ દલ્લ** (થોડા હો મગર સાફ હો) કે ઉસૂલ પર કહો, તકરીરકી મિકદાર ઝિયાદા ન હો, કૈફિયત વો હો જો રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) કી ખુત્બા દેતે વક્ત હોતી થી, **કઅન્નહૂ મુન્ઝિરુ હબ્શિન યકૂલુ સબ્બહકુમ્ વ મસાકુમ** (માલૂમ હોતા થા કે કિસી લશ્કરકે ખતરાકા એલાન ફરમા રહે હૈં ઔર બતલા રહે હૈં કે સુબહ શામ સર પર આયા ચાહતા હૈ) તકરીરમેં લતીફે, કિસ્સે, મિસાલેં ઔર અશઆર સુનનેકી તાબ નહીં થી, જહાં કિસી મુકર્રિરને અપને બયાનમેં કુછ વુસ્અત ઈખ્તિયાર કી ઔર ખિતાબત ઔર વઅઝકે તર્ઝ પર તકલ્લુફ કિયા તો મૌલાનાકો ગિરાની (તકલીફ) શુરૂ હુઈ ઔર તકાઝા ફરમાયા કે યા તો મતલબકી બાત કહો યા ખતમ કરો, ફરમાતે હમેં વઅઝ થોડી કેહલાને હૈં વઅઝ તો જલ્સોં ઔર મદ્રસોંમેં હોતે હી હૈં. ઈસ વજહસે તીમારદાર અકસર એહતિમામ કરતે કે મુકર્રિરકી આવાઝ મૌલાના તક ન પહોંચને પાએ તાકે વો અપની બાત પૂરી કેહ ભી સકે ઔર મૌલાનાકો કોફ્ત (પરેશાની) ન હો.

એક જુમ્આકી સુબહકો બડા મજમા થા, મુરાદાબાદકી જમાઅત ઔર કુછ ઉલમા આએ હુએ થે. કેહનેકે લિયે મેરા તય હુવા, મૈંને તકરીર, તકરીરકે અંદાઝ પર શુરૂ કી ઔર મઝમૂનકો ફૈલાયા કે કુછ દેરકે બાદ મૌલાનાકા હુકમ પહોંચા કે અસલ મૌઝૂઅ પર આઓ ઔર પૈગામ પહોંચાઓ. ચારપાઈ હુજરામેં પહોંચાઈ ગઈ ઔર મૈંને અસલ બાત કેહકર તકરીર ખતમ કી. અસરકો મામૂલન મજમા' હો જાતા ઔર ઉમૂમન મૌલાના હાઝિરીનકે નામ કોઈ પૈગામ દેતે જો લોગોંકો સુના દિયા જાતા, ઉસ રોઝ હરારત (બુખાર) તેઝ થી ઔર ગફલત થી કુછ ફરમા ન સકે. મૈં સુબહકા ડરા હુવા થા, શેખુલ હદીસ સાહબને ફરમાયા ભી, મગર મૈંને કહા કે ક્યા કહૂં તકરીર તો મકસૂદ નહીં ઔર ઈસ વક્ત કેહનેકી

કોઈ ખાસ બાત માલૂમ નહીં, હોશ આયા તો ફરમાયા આજ મજમાસે ખિતાબ ક્યૂં નહીં હુવા વક્ત ક્યૂં ઝાએઅ કર દિયા ગયા? અર્ઝ કિયા ગયા જનાબને કુછ કેહનેકો ફરમાયા નહીં, ઈરશાદ હુવા મુઝસે પૂછા ક્યૂં નહીં, જવાબ દિયા જનાબકો તેઝ હરારત (બુખાર) થી ઐસી હાલતમેં તકલીફ દેના મુનાસિબ ન માલુમ હુવા, ફરમાયા તુમને મુઝે દીન પર ક્યૂં મુકદમ રખ્ખા, મેરી તકલીફકા ક્યૂં ખયાલ કિયા. વક્તકે નિકલ જાને પર બહોત અફસોસ ફરમાતે રહે.

મેરી તબીઅત કુછ મુતાસ્સિર થી. મગરિબકી નમાઝ બડી બેલુત્ફીમેં પઢી. ખયાલાત ઔર વસાવિસકા હુજૂમ થા. તબીઅત ઢીલી હો રહી થી. સલામ ફેરતે હી બુલાયા, નિહાયત શફકતસે હાથ સર પર રખ્ખા ઔર બડે અલ્તાફ (મહેરબાની) ફરમાએ. ફરમાયા પસ્ત હિંમત હો ગયે થક ગયે, હિંમત બુલંદ કરો, ફિર ફરમાયા તુમહારા કોઈ મદદગાર નહીં, ફિર ફરમાયા મૌલવી વાસિફ, મૌલવી સઈદખાં ઔર મૌલવી ઉબૈદુલ્લાહ હૈં.

ખુસૂસી એહતિમામ :-

ઉન દિનોંમેં ચંદ બાતોંકા ઝિંદગી ભરસે ઝિયાદા એહતિમામ રહા. અવ્વલ ઔર સબસે ઝિયાદા ઈલ્મ ઔર ઝિક્રકી તરગીબ ઔર તાકીદ, ઈસ ખયાલસે કે યે કામ આમ જમાનેકી તેહરીકકી તરહ મહઝ એક બે-રૂહ ઢાંચા, કવાઈદ ઔર ઝવાબિત (કાનૂન) કા મજમૂઆ ઔર એક માદ્દી નિઝામ બનકર ન રેહ જાએ, આપ બરાબર લરઝાં ઔર તરસાં (ખૌફઝદા) રેહતે થે ઔર તબીઅત પર ઈસકા એક બોઝ થા, બારબાર ઉસસે ડરાતે થે, બારબાર ઈલ્મ ઔર ઝિક્રકે એહતિમામકી તાકીદ ફરમાતે થે, બારબાર કેહતે થે ઔર કહેલવાતે થે કે ઈલ્મ ઔર ઝિક્ર ઈસ ગાડીકે દો પહિયે હૈં જિનકે બગૈર યે ગાડી નહીં ચલ સકતી, દો બાઝૂ હૈં જિનકે બગૈર ઉસકી પરવાઝ નહીં. ઈલ્મકે લિયે ઝિક્ર ઔર ઝિક્રકે લિયે ઈલ્મકી જરૂરત હૈ. ઈલ્મ બગૈર ઝિક્રકે ઝુલ્મત હૈ ઝિક્ર બગૈર ઈલ્મકે ફિત્ના હૈ. ઔર યે તેહરીક ઔર નિઝામ ઈન દોનોંકે બગૈર સરાસર માદ્દિયત હૈ.

દૂસરે, મુસલમાનોંકે પસ્ત ઔર જાહિલ તબકા પર રહમ ઔર શફકત ઔર ઉનકી તાલીમ ઔર તબ્લીગકી ફિક્ર બડે એહતિમામસે એક મકતબ સડકકે કિનારે મસ્જિદસે મુત્તસિલ, ઔર એક મકતબ આગે બઢકર ચૌરાહા પર કાઈમ કરાયા[1]. ઉસમેં હુક્કા પાનીકા એહતિમામ કરાયા. ઔર શહેરી ઔર મેવાતી મુબલ્લિગીનકો તાકીદ કી કે વહાં બૈઠેં ઔર આતે જાતે રાહગીર (મુસાફિર) મુસલમાનોંકો મુહબ્બત ઔર શફકતસે બુલાએં. હુક્કા પાનીસે ઉનકી તવાઝોઅ કરેં, ઉનકા કલિમહ સુનેં ઔર ઉનકો કલિમએ ખૈર સુનાએં, ઔર દીન સીખનેકા શૌક દિલાએં, ઈસકા મૌલાનાકો ઈતના એહતિમામ થા કે આદમિયોંકો વહાં ભેજતે થે. વહાંકે હાલાતકી તફતીશ ઔર ખોજ રખતે થે. ઉનકે હુક્કા પાનીકે એહતિમામકી ફઝીલત ઔર સવાબ બયાન કરતે થે. યે જમાના અજમેરકે ઉર્સકા થા. હિન્દુસ્તાનકે કિનારોં ઔર અતરાફકે બહોતસે ગરીબ મુસલમાન હઝરત નિઝામુદ્દીન ઔલિયા (રહ.) કી ઝિયારતકે લિયે આએ ઔર રાસ્તેમેં તાઝા હુક્કા, ઠંડા પાની ઔર ઘના સાયા દેખકર દમ લેનેકે લિયે ઠહેર જાતે ઔર ઈતની દેરમેં મુબલ્લિગીન અપના કામ કર જાતે, કભી ઉનકો નરમી ઔર મુહબ્બતસે બુલાતે ઔર અપના પૈગામ સુના દેતે. ઈસ તરહ બહોતસે જાહિલ મુસલમાનોંકે કાનમેં દીનકી બાત પડ ગઈ ઔર અલ્લાહ તઆલા હીકો ઈલ્મ હૈ કે ઉસકે કિતને બંદોંકે લિયે રાસ્તા ચલતે હિદાયતકા સબબ બન ગઈ. બાઝ મરતબા સુબહકી નમાઝસે પેહલે બાઝ ઉલમાકો મથુરા જાનેવાલી સડક પર ભેજતે કે ગાડી બાનોં (ડ્રાઈવરોં) ઔર શુતુર બાનોં (ઊંટ લારી વાલોં) કો તબ્લીગ કરેં.

---

૧. મકતબકે લફઝસે ગલત ફેહમીમેં મુબ્તલા હોકર નાઝિરીન મુરવ્વજહ કિસમકા કોઈ મકતબ યા મદ્રસા ન સમઝ લેં. ઉસ મકતબકી હકીકત બસ યે હોતી થી કે ટાટકે કિસમકા કોઈ ફર્શ એક દરખ્તકે નીચે બિછા દિયા ગયા ઔર તબ્લીગમેં કામ કરનેવાલોંકી એક જમાઅત વહાં સુફ્ફએ નબવીકે તર્ઝ પર દીન સીખને ઔર સિખાનેકે કામમેં મશગૂલ હો ગઈ. સાથ હી હુક્કા પાનીકે ઈન્તિઝામકે ઝરીઆ રાહગીર (મુસાફિર) મુસલમાનોંસે તબ્લીગી બાતેં કરના ઔર હસ્બે જરૂરત ઉનકો દીનકી તલ્કીન કરના ભી ઉનકા કામ થા બલ્કે સરે રાહ ઉનકે ઉન મકતબોંકી યેહી અસલ ગર્ઝો ગાયત થી.

તીસરે, ઝકાત અદા કરનેવાલે ઔર રાહે ખુદામેં ખર્ચ કરનેકે સહીહ શરઈ તરીકા ઔર આદાબકી તલ્કીન, મૌલાનાકો અપની ઝિંદગીમેં ઈસકી તરહ ખાતિર ખ્વાહ તવજ્જોહકી નૌબત નહીં આઈ થી, લેકિન ઈન દિનોંમેં ઈસકી તરફ બડી તવજ્જોહ થી. તાજિર ઔર માલદારોંકા મજમા રેહતા થા. મૌલાનાને યે મઝમૂન બારબાર ફરમાયા ઔર દૂસરોંસે કહેલવાયા કે આદમીકો અપની ઝકાતકા એહતિમામ અપની ઈબાદતકી તરહ કરના ચાહિયે, ઉસકે હકદારોંકો ખૂદ તલાશ કરના ચાહિયે, ઉસકો અદા કરતે વક્ત ખૂદ મમનૂન (શુક્રગુઝાર) હોના ચાહિયે. મૌલાના ઝફર અહમદ સાહબ ઔર દૂસરે હઝરાતને ઈસ પર બારબાર તકરીર કીં.

ચોથે, ડાક (ટપાલ) કા એહતિમામ, તાકીદ થી કે રોઝાના સુબહકી નમાઝકે બાદ આઈ હુઈ તબ્લીગી ડાક (ટપાલ) મજમાકો સુનાઈ જાએ. હાઝિરીનસે જવાબાતકે લિયે મશ્વરા લિયા જાએ, વો મસાઈલ ઔર હાલાત જો ખુતૂતમેં લિખ્ખે હૈં હાઝિરીનકે સામને પેશ કિયે જાએં ઔર ઉન પર ઉનસે મશ્વરા લિયા જાએ, ડાક પેશ કરનેસે પેહલે એક મુખ્તસર તકરીર કરની હોતી થી કે યે ડાક ઈસ લિયે આપકે સામને પેશ કી જાતી હૈ તાકે આપ ઉન હાલાત ઔર મસાઈલ પર ગૌર કરેં ઔર દીની બાતોં પર ગૌર કરનેકી આદત ડાલેં, અપની કુવ્વતે ફિક્રિયાકો જો અભી તક દુનિયાકે કામોં ઔર મસાઈલમેં સર્ફ હોતી રહી હૈ દીનકે ઉમૂર ઔર મસાઈલ પર ભી સર્ફ કરનેકી શુરૂઆત કરેં. ઉન ખુતૂતમેં અકસર વો બાતેં હોતીં જિન પર દેહલી ઔર મેવાતકે તજુર્બાકાર મુબલ્લિગીનકે મશ્વરાકી જરૂરત હોતી ઔર ઉનકી આપસકી બાતચીત ઔર તબાદલએ ખયાલસે વો મસાઈલ તય હોતે, કહીં કામકી મુશ્કિલાતકા ઝિક્ર હોતા, યે હઝરાત અપને તજુર્બાસે ઉનકા હલ પેશ કરતે, કહીં અપને કામકે તરીકેકી તફસીલ હોતી, ઉસમેં અગર કોઈ કોતાહી (સુસ્તી) હોતી જિસકી વજહસે પરેશાનિયાં પેશ આ રહી હોતીં તો ઉસ પર મુતનબ્બેહ કરતે, કહીંસે જમાઅતોંકી ફરમાઈશ હોતી, ઉસકા જમાઅતકે અમીર ઔર મુન્તઝિમીન ઈન્તિઝામ કરતે ઔર ઉસી મજમામેં ઉસકી તદબીર કી જાતી.

શુરૂમેં યે ખુતૂત મૌલાનાકી મૌજૂદગીમેં પેશ કિયે જાતે લેકિન ઉમૂમન મૌલાનાકો બોલના પડતા જિસસે કમઝોરી ઔર થકાન બઢ જાતા ઈસ લિયે આખિરમેં કુછ ફાસલાસે યે મશ્વરા હોતા, યે ખિદમત ઈસ આજિઝકે (મેરે) સુપુર્દ થી, દિનમેં કિસી વક્ત હાઝરીકા મૌકા હોતા તો દરિયાફ્ત ફરમાતે કે આજ ડાકમેં ક્યા થા ઔર મજ્માને ક્યા તય કિયા? ગલતિયોંકી ઈસ્લાહ ઔર અપની રાયકા ઈઝહાર ફરમાતે ફિર વો દૂસરે રોઝ મજ્માકો સુનાઈ જાતી.

ઈસ તરહ ગોયા મૌલાના અપને બાદ કામકો જારી રખને ઔર ઉસકા નશેબો ફરાઝ (ઉતાર ચઢાવ) સમઝનેકી કોશિશ કરા રહે થે ઔર કોઈ શુબહ નહીં કે યે મશ્વરા બડા સબક આમોઝ ઔર મુફીદ થા.

દેહલીકે જલ્સે :-

મૌલાના દિલ્હી વાલોં ઔર તાજિરોંસે તકાઝા ફરમાતે રેહતે થે કે વો મૌલાના ઝફર અહમદ સાહબકી મૌજૂદગીસે ફાઈદા ઉઠાએં, જલ્સે કરેં ઔર મૌલાનાસે તકરીર કરાએં, ઈન હઝરાતકે એહતિમામસે શહેરમેં કઈ જલ્સે હુએ. આખરી બુધકે જામેઅ મસ્જિદવાલે જલ્સાકે અલાવા હૌઝવાલી મસ્જિદ, કાલી મસ્જિદ (તુર્કમાન દરવાઝા) બનેકી સરાયવાલી મસ્જિદ, કસ્સાબપુરા ઔર જામિઆ મિલ્લિય્યામેં જલ્સે હુએ જિનમેં મૌલાના ઝફર અહમદ સાહબ ઔર દૂસરે મુકર્રિરીનને તકરીરેં કીં. સબસે ઝિયાદા મૌલાનાકો મીરદર્દ રોડકે ઈતવાર વાલે જલ્સા ઔર ગશ્તકા એહતિમામ રેહતા જિસકો આપ નઈ દેહલીકા તબ્લીગી મરકઝ સમઝતે થે. અકસર મૈં ઔર બિરાદર અઝીઝ મૌલવી મુઈનુલ્લાહ નદવી ઔર મૌલવી વાસિફ અલી સાહબકે હિસ્સામેં યે સઆદત આતી થી.

મજ્માકી ઝિયાદતી ઔર ભીડ :-

મજ્મા રોઝાના બઢતા થા. એક એક વક્તમેં દો દોસો ઔર તીન તીનસો આદમી હોતે જો વહીં ખાના ખાતે ઔર રાતકો સોતે, નિઝામુદીનકી મસ્જિદ ઔર

દારૂલ ઈકામહકે ચપ્પા ચપ્પા પર આદમી હી આદમી નઝર આતે, હર તરફ હરકત ઔર ચહલ પહલ રેહતી, નમાઝોંમેં અંદર બાહિર સફેં હોતીં, આદમી ઝરા દેર કર દે તો જગહ પાની મુશ્કિલ, ઔર રાતકો ઝરા ગફલત હો જાએ તો સોનેકે લિયે ભી જગહ મિલની મુશ્કિલ.

મૈં કભી કભી ઉસ મજમાકો દેખતા ઔર સમઝતા કે યે સારી રોનક ઔર બહાર ઉસ શખ્સકે દમસે હૈ જો એક તરફ બિસ્તર પર પડા હુવા સબ કુછ દેખ રહા હૈ. સેંકડોં આદમી ઉસકે દસ્તરખ્વાન પર ખાના ખા રહે હૈં ઔર ખૂદ ઉસકે પેટમેં બહોત થોડીસી ગિઝા પહોંચતી હૈ, યે દર્સકિ હલ્કે, યે ઝિક્રકી સદાએં, યે નૂરાની શકલેં, યે રૂકૂઅ ઔર સુજૂદકી કસરત ઔર યે પિછલે પહેરોંકી રોનક કબ તક હૈ. ઉસ સારી બહારકો દેખતા ઔર કેહતા.

અલ્લાહ રખ્ખે આબાદાં સાકી તેરી મહેફિલકો

મૌલાના અબ્દુલ કાદિર સાહબકી આમદ :-

શેખુલ હદીસ મૌલાના ઝકરિયા સાહબ ચંદ દિનોંકે લિયે સબક કા ઈન્તિઝામ કરને સહારનપુર તશરીફ લે ગયે થે. અબ આએ તો મૌલાના અબ્દુલ કાદિર સાહબ રાયપુરી ભી સાથ તશરીફ લાએ. મૌલાના ઈસ આમદસે બેહદ ખૂશ હુએ ઔર શેખુલ હદીસ સાહબકા બડા શુક્રિયા અદા કિયા ઔર દુઆએં દીં કે મૌલાનાકી તશરીફ આવરીકા સબબ બને.

મૌલાનાકે સાથ ઉનકે મુખ્લિસીન ઔર અહલે ઝિક્રકી એક જમાઅત થી જિસસે યહાંકી દીની રોનક ઔર બરકત બઢ ગઈ.

ગલત ખબર :-

મૌલાનાકી બીમારીકી નઝાકતકી ખબર શહેરવાલોંકો થી. રોઝાના બસ ઔર તાંગોંસે લોગ આતે જાતે રેહતે થે. રાતકે રેહનેવાલે સુબહકો જાતે તો ઉનકે દોસ્ત અહબાબ ખૈરિયત દરિયાફ્ત કરતે, ઈસ દરમિયાન ખુદા જાને કિસ તરહ

ગલત ખબર મશ્હૂર હો ગઈ ઔર બિજલીકી તરહ સારે શહેરમેં દૌડ ગઈ, તાંગે ઔર સવારિયોંકા તાંતા (કતાર) લગ ગયા, હર બસસે લોગ ઉતરતે થે ઔર ખૈરિયત માલૂમ કરકે વાપસ ચલે જાતે થે. ટેલીફોન પર લોગ દરિયાફત કર રહે થે. ખબરકી તરદીદ (ગલત) કી ગઈ મગર બર વક્ત કારગર નહીં હુઈ ઔર બડા મજમા હો ગયા. યે સુન્નત ભી અદા હો ગઈ, મૌલાના મંઝૂર સાહબને મસ્જિદકે નીચે દરખ્તકે તલે : **"વમા મુહમ્મદુન્ ઈલ્લા રસૂલુ કદ્ ખલત્ મિન્ કબ્લિહિ ર્રુસુલ."** કે મઝમૂન પર એક બર મહલ ઔર મુઅસ્સિર તકરીર કી, યે શહેર વાલોંકે લિયે એક તાઝિયાના ઔર તમ્બીહ થી કે જિન લોગોંને અભી તક તવજ્જોહ નહીં કી હૈ ઔર ઉનકે મશાગિલ ઔર મસરૂફિયતોંને ઉનકો ઈસકી મોહલત નહીં દી કે વો મૌલાનાકી દઅવતકી તરફ ઉનકી ઝિંદગીમેં મુતવજ્જેહ હોં વો અબ ભી તવજ્જોહ કર સકતે હૈં વરના આજ તો યે ખબર ગલત હૈ કિસી ન કિસી દિન સચ હોકર રહેગી. **વમા કાન લિનફ્સિ અન્ તમૂત ઈલ્લા બિઈઝ્નિલ્લાહિ કિતાબમ્ મુઅજ્જલા.**

આખરી દિન :-

વફાતસે દો તીન રોઝ પેહલે કુછ બારિશ હો ગઈ થી ઔર હવામેં કિસી વક્ત ખુન્કી (ઠંડી હવા) આ જાતી થી, મૌલાનાકો બીમારીકે આખરી દિનોંમેં ગરમી બહોત મહેસૂસ હોતી થી. આપકે ઈસરારસે દેર તક ચારપાઈ બાહિર રેહતી. ઉનહી દિનોંમેં નમૂનિયાકા હમ્લા હુવા ઔર ઉસકા ઈલ્મ ન હો સકા, બહોત દેરમેં ઉસકા અંદાઝા હુવા. પ્લાસ્ટર લગાયા ગયા ઔર એહતિયાત કી ગઈ.

મહેફિલ જલ્દ તારીક હોને વાલી થી ઈસ લિયે શમઅ ભડક ભડકકર જલ રહી થી, દિમાગ બડી તેઝીસે કામ કર રહા થા. જલ્દ જલ્દ પૈગામ દે રહે થે.

૮ જૂલાઈકી રાતકો ૧૨ બજે રાતકે કરીબ મૈં ચૌરાહાકી તરફ ટહેલને ચલા ગયા થા, વાપસ હુવા તો જો શખ્સ મિલા ઉસને કહા તુમહારી તલાશમેં આદમી દૌડ રહે થે, મૌલાનાને યાદ ફરમાયા થા, હાઝિર હુવા, કાન હોંઠોંકે કરીબ લે ગયા તો

પેહલી દફા આવાઝકી હરકત મહેસૂસ હુઈ. બીચ બીચમેં ગોતા (બેહોશી) મેં હો જાતે થે, દો તીન તીન મરતબા મુશ્કિલસે લફઝ અદા કરકે બાત પૂરી કી. લોગોંકો ઝિક્રકી તાકીદ થી ઔર મૌલાના અબ્દુલ કાદિર સાહબકી મજલિસમેં બૈઠનેકી હિદાયત, પૂરી બાત ઈસ વક્ત યાદ નહીં, સુબહ ફિર બુલાયા ઔર કોઈ પૈગામ કહા.

૯ જુલાઈકો રાતકે એક બજેકે કરીબ હુજરેકે સામનેસે ગુઝરા તો દેખા કે મૌલાના બેદાર હૈં. ઔર કુછ તીમારદાર ભી મૌજૂદ હૈં જો કિસી એહતિમામમેં હૈં, મૈં ભી જાકર બેઠ ગયા, કુછ દેર ગફલતકે બાદ એક સાહબકા ઝિક્ર ફરમાયા ઔર ઈરશાદ હુવા કે વો અપને વતનમેં જાકર કામ શુરૂ કરેંગે, અર્ઝ કિયા ઈન્શા અલ્લાહ જરૂર, ઔર મઝીદ ખૂશીકે લિયે યે ભી અર્ઝ કિયા કે અલ્હમ્દુ લિલ્લાહ વો સાહિબે અસર હૈં ઈન્શા અલ્લાહ ઉનકી બાતકા અસર હોગા, ફરમાયા જી હાં અલ્લાહ વાલોંકા અસર હોતા હી હૈ. ઉસકે બાદ ફિર ગફલત હો ગઈ, થોડી દેરકે બાદ આંખેં ખોલીં ઔર ફરમાયા મૌલવી મુહમ્મદ તૈયબ (રામપુરી મન્હિયારાન) મૌલવી ઝહીરૂલ હસન સાહબ (કાન્ધલા) ઔર હાફિઝ ઉસમાન સાહબ પ્રોફેસર ઈસ્લામિયા કોલેજ પેશાવરકી મદદસે અગર બાગપતમેં જલ્સા હો સકે તો તો બહોત અચ્છા હૈ.

૧૦ જુલાઈકી શામકો ગફલતસે હોશિયાર હોકર ઉલમાકો અપની સતહકે મુતાબિક મશ્ગૂલ રેહનેકી તાકીદ ફરમાઈ.

૧૧ જુલાઈકી સુબહકો આબે ઝમઝમ પીતે હુએ હઝરત ઉમર (રદિ.) કી યે દુઆ અલ્લાહસે માંગી **અલ્લાહુમ્મર્ ઝુક્ની શ્શહાદત ફી સબીલિક વજ્અલ્ મૌતી ફી બલદિ રસૂલિક** (અય અલ્લાહ મુઝે અપને રાસ્તેમેં શહાદત નસીબ ફરમા. ઔર મેરી મૌત અપને રસૂલકે શહેર (મદીના) મેં મુકદ્દર ફરમા).

ઉસી દિન એક સાહબકો દેખકર ફરમાયા કે ઉનસે દરિયાફ્ત કરો કે અપની કૌમમેં ઈસ દઅવતકો પેશ કિયા ઔર ઈસકા ક્યા ઈન્તિઝામ કિયા? ઉસી રોઝ હાફિઝ ઉસમાન સાહબ આએ, મૌલાનાને મુઝે પૈગામ ભેજા કે હાફિઝ ઉસમાન મેરે અઝીઝ હૈં ઉનકા ખાસ ઈકરામ કીજિયે.

આખરી દિનોંમેં એક દિન ઈલાજ કરનેવાલે ડાક્ટરને કહા કે ઈનકે તમામ આ'ઝા એક એક કરકે માઊફ (સુન) હો ચુકે હૈં, સિર્ફ દિલકી તાકત હૈ જો ઈનકો

થામે હુએ હૈ. યે ભી કહા કે ઉનકી હાલતકો અપને ઉપર કિયાસ ન કીજિયે, યે જો કુછ આપ દેખ રહે હૈં જિસ્માની તાકત નહીં, યે રૂહાની કુવ્વત હૈ જિસકો આમ લોગ નહીં સમઝતે.

૧૨ જુલાઈ ચહારશંબા (બુધ) કે દિન શેખુલ હદીસ સાહબ, મૌલાના અબ્દુલ કાદિર સાહબ ઔર મૌલાના ઝફર અહમદ સાહબકો યે પયામ પહોંચા કે મુઝે અપને આદમિયોંમેંસે ઈન ચંદ પર એ'તિબાર હૈ આપ લોગ જિસે મુનાસિબ સમઝેં ઉસકે હાથ પર ઉન લોગોંકો બૈઅત કરા દેં જો મુઝસે બૈઅત હોના ચાહતે હૈં. હાફિઝ મકબૂલ હસન સાહબ, કારી દાઉદ સાહબ, મૌલવી એહતિશામુલ હસન સાહબ, મૌલવી યૂસુફ સાહબ, મૌલવી ઈન્આમુલ હસન સાહબ, મૌલવી સૈયદ રઝા હસન સાહબ.

ઈન હઝરાતને દોબારહ મશ્વરા કરકે મૌલાનાકી ખિદમતમેં અર્ઝ કિયા કે મૌલવી યૂસુફ સાહબ માશા અલ્લાહ હર તરહ લાઈક હૈં, હઝરત શાહ વલીયુલ્લાહ સાહબ (રહ.) ને ખિલાફતકે લિયે અલ કૌલુલ જમીલ કિતાબમેં જો શરાઈત લિખ્ખે હૈં વો સબ બિહમ્દિલ્લાહ ઉનમેં પાએ જાતે હૈં. આલિમ હૈં, પરહેઝગાર હૈં ઔર ઉલૂમે દીનિયાસે મશ્ગૂલિયત રખતે હૈં, ફરમાયા અગર તુમને યેહી પસંદ કિયા હૈ તો અલ્લાહ ઈસીમેં ખૈરો બરકત ફરમાએગા, મુઝે મંઝૂર હૈ, યે ભી ફરમાયા કે પેહલે મુઝે બડા ખટકા ઔર બેઈત્મીનાની થી અબ બહોત ઈત્મીનાન હો ગયા હૈ. ઉમ્મીદ હૈ કે ઈન્શા અલ્લાહ મેરે બાદ કામ ચલેગા.

શામકો ફરમાયા કે જિસકો મુઝસે બૈઅત કરના હૈ બૈઅત કર લે. મશ્વરા હુવા કે ઈસ વક્ત થકાન બહોત હૈ કલ પર રખ્ખા જાએ **વકાન અમ્રુલ્લાહિ કદ્રમ્ મકદૂરા.**

આખરી રાત :-

રાતસે સફરકા એહતિમામ થા, પૂછા કે ક્યા કલ જુમે'રાત હૈ? અર્ઝ કિયા ગયા જી હાં! ફરમાયા મેરે કપડોંકો દેખ લો, કહીં કોઈ નાપાકી તો નહીં હૈ?

યે માલૂમ કરકે કે નહીં હૈ, ઈત્મીનાન ઔર ખૂશી હુઈ, ચારપાઈસે ઉતરકર ઘુઝકે સાથ નમાઝ પઢહને કી ખ્વાહિશ કી, મગર તીમારદારોંને મના કી, જમાઅતકે સાથ ઈશાકી નમાઝ શુરૂ કી મગર કઝાએ હાજતકી જરૂરત પેશ આ ગઈ, બાદમેં દૂસરી જમાઅતસે કમરેમેં નમાઝ પઢી, ફરમાયા આજકી રાત દુઆ ઔર દમ કસરતસે કરાઓ. યે ભી ફરમાયા કે આજ મેરે પાસ ઐસે લોગ રેહને ચાહિયે જો શયાતીન ઔર ફરિશ્તોંકે અસરાતમેં ફર્ક કર સકેં, મૌલવી ઈન્આમુલ હસન સાહબસે પૂછા કે વો દુઆ કિસ તરહ હૈ. **અલ્લાહુમ્મ ઈન્ન મગ્ફિરતક?** ઉનહોંને પૂરી દુઆ યાદ દિલાઈ. **અલ્લાહુમ્મ ઈન્ન મગ્ફિરતક અવ્સઉ મિન્ ઝુનૂબી વ રહ્મતુક અર્જા ઈન્દી મિન્ અમલી** (અય અલ્લાહ તેરી હી મગફિરત મેરે ગુનાહોંસે ઝિયાદા વસીઅ હૈ ઔર મુઝે અપને અમલસે ઝિયાદા તેરી રહમતકા આસરા હૈ) યે દુઆ ઝબાન પર રહી. ફરમાયા આજ યૂં જી ચાહતા હૈ કે મુઝે ગુસલ કરા દો ઔર નીચે ઉતાર દો, દો રકાત નમાઝ પઢ લૂં દેખો ફિર નમાઝ ક્યા રંગ લાતી હૈ.

૧૨ બજે ઘભરાહટકા એક દૌરા પડા જિસ પર ડાક્ટરકો ફોન કિયા ગયા, ડાકટર આએ ઔર ગોલી દી, રાતકો બારબાર અલ્લાહુ અકબર અલ્લાહુ અકબરકી આવાઝ આતી રહી. પિછલે પહર મૌલવી યૂસુફ સાહબ ઔર મૌલવી ઈકરામુલ હસન સાહબકો યાદ ફરમાયા. મૌલવી યૂસુફ સાહબસે ફરમાયા, યૂસુફ! આ મિલ લે, હમ તો ચલે, ઔર સુબહકી અઝાનસે પેહલે જાન ખુદાકે સુપુર્દ કી, ઔર ઉમ્ર ભરકા થકા મુસાફિર જો શાયદ કભી ઈત્મીનાનકી નીંદ સોયા હો, મંઝિલ પર પહોંચકર મીઠી નીંદ સોયા.

યા અય્યતુહ ન્નફ્સુલ્ મુત્મઈન્નહ. ઈર્જિઈ ઈલા રબ્બિકિ રાઝિયતમ્ મર્ઝિય્યહ. ફદ્ખુલી ફી ઈબાદી વદ્ખુલી જન્નતી.

સુબહકી નમાઝકે બાદ બેહતે હુએ આંસૂઓંકે દરમિયાન મૌલવી યૂસુફ સાહબકી જાનશીની અમલમેં આઈ ઔર મૌલાનાકા અમામા ઉનકે સર પર બાંધા ગયા.

ગુસલ ઔર કફન-દફન :-

ઉસકે બાદ ગુસલ હુવા. ઉલમા ઔર ફુકહાને અપને હાથોંસે ગુસલ દિયા ઔર તમામ સુન્નતોં ઔર મુસ્તહબ્બાતકા ખયાલ કિયા ગયા.

સિજદોંકે આ'ઝા પર જબ ખૂશ્બૂ લગાને લગે તો હાજી અબ્દુર્રહમાન સાહબને ફરમાયા કે પેશાની પર અચ્છી તરહ ખૂશ્બૂ લગાઓ યે ઘંટોં સિજદહમેં ટિકી રેહતી થી.

શહેરમેં આમ ખબર હો ગઈ થી, ઔર લોગોંકી આમદ સુબહસે શુરૂ હો ગઈ થી. થોડી દેરમેં બડા મજમા હો ગયા, વો મજમા જિસકો મૌલાના કભી ફારિગ નહીં દેખ સકતે થે. શેખુલ હદીસ સાહબ ઔર મૌલાના મુહમ્મદ યૂસુફ સાહબકા હુકમ હુવા કે લોગોંકો નીચે મૈદાનમેં જમા કિયા જાએ ઔર ઉનસે ખિતાબ કિયા જાએ, **વમા મુહમ્મદુન ઈલ્લા રસૂલુન કદ ખલત્ મિન્ કબ્લિહિર્રુસુલ**કે મઝમૂનસે બઢકર ઈસ મૌકાકે લિયે તા'ઝિયત નસીહત ક્યા હો સકતી થી, મૌલાના ઝફર અહમદ સાહબ ઔર મુફતી કિફાયતુલ્લાહ સાહબને ભી લોગોંકો સબ્ર ઔર ઈસ્તિકામતકી તલકીન કી ઔર નસીહતેં ફરમાઈ.

મજમા બરાબર બઢ રહા થા, ઝોહરકી નમાઝકે વક્ત બેઅંદાઝા (બેહદ) મજમા થા, હૌઝકા પાની વુઝૂ કરને વાલોંકી કસરતસે નીચા હો ગયા, મસ્જિદકી તમામ વુસ્અતેં ઉપર નીચેકે હિસ્સે બિલકુલ ભર ગયે, જનાઝા નમાઝ પઢનેકે લિયે બાહિર લાયા ગયા. મજમા કાબૂ ઔર નઝ્મો ઝબ્તસે બાહિર થા. બલ્લિયાં (બાંસ) બાંધ દી ગઈ થીં તાકે લોગ કાંધા દે સકેં, મુશ્કિલસે બડી દુશ્વારીકે બાદ જનાઝા દરખ્તોંકે નીચે લાયા ગયા. શેખુલ હદીસ સાહબને નમાઝ પઢાઈ ઔર દફનકે લિયે જનાઝા વાપસ હુવા, મસ્જિદકે અંદર પહોંચના મુશ્કિલ થા. બહોતસે લોગ રસ્સિયાં ડાલ ડાલકર અંદર પહોંચે, મસ્જિદકી જુનૂબી મશરિકી ગોશામેં બાપ ઔર ભાઈકે પેહલૂમેં લહદ (કબર) તૈયાર થી. બડી મુશ્કિલ ઔર દુશ્વારીસે જનાઝા કબ્ર તક પહોંચા. નઅશ કબ્રમેં ઉતારી ગઈ ઔર દીનકી યે અમાનત ખાકકે સુપુર્દ કી ગઈ, સૂરજ જબ ગુરૂબ હુવા તો દીનકા યે આફતાબ

જિસકી તાબિશ (ચમક) સે હઝારોં ખાકકે ઝર્રે ચમક ઉઠે થે ઔર દૂર દૂર તક દીનકી હરારત પૈદા હો ગઈ થી ખાકમેં ઓઝલ હો ચુકા થા.

પસ્માન્દગાન (વારિસ) :-

મૌલાના (રહ.) ને સિર્ફ એક સાહબઝાદા મૌલાના મુહમ્મદ યૂસુફ ઔર એક સાહબઝાદી (શેખુલ હદીસ મૌલાના ઝકરિયા સાહબકી બીવી) છોડી. ખુદ શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબ મૌલાનાકે હકીકી ભતીજે, મહેબૂબ ભાઈકે ફરઝંદ, મૌલાનાકે દામાદ ઔર શાગિર્દ, મૌલાનાકે મહેબૂબ ઔર કાબિલે એ'તિબાર ઔર ઉનકી યાદગાર હૈં.

ઈન હકીકી જાનશીનોંકે અલાવા તઅલ્લુક વાલોંકા પૂરા હલ્કા ઔર બિલખુસૂસ મેવાતવાલે આપકી જીતી જાગતી યાદગાર હૈં. ઈન્તિકાલસે પેહલે એક રોઝ ફરમાયા કે લોગ આદમી છોડકર જાતે હૈં, મૈં અપને પીછે અલ્હમ્દુ લિલ્લાહ પૂરા મુલ્ક છોડકર જા રહા હૂં.

હુલિયા :-

રંગ ગંદુમી, કદ પસ્તા (છોટા), જિસ્મ નિહાયત નહીફ (દુબલા પતલા) મગર નિહાયત તન્દુરૂસ્ત ઔર ચુસ્ત, સુસ્તીકા નામો નિશાન નહીં થા. દાઢી ઘની ઔર સિયાહ, ચંદ બાલ સફેદ જો સિર્ફ કરીબસે દેખે જાતે થે, સૂરતસે તફક્કુર, ચેહરાસે રિયાઝત ઔર મુજાહિદ, પેશાનીસે બુલંદ હિમતી ઔર બુલંદ નઝરી નુમાયાં થી, ઝબાનમેં કુછ લુકનત લેકિન આવાઝમેં કુવ્વત ઔર ગુફતગૂમેં જોશ થા. ઈસ જોશસે અકસર ગુફતગૂકા સૈલે રવાં લુકનતકી રૂકાવટોંસે ટકરાકર એક આબશાર (ઝરણા) જૈસી સૂરત ઈખ્તિયાર કર લેતા થા.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

સાતવાં બાબ

ખુસૂસી સિફાત ઔર ઈમ્તિયાઝાત

ઈમાન ઔર એહતિસાબ :-

મૌલાના (રહ.) કી એક ઈમ્તિયાઝી સિફત જો ઉનકી અમલી ઝિંદગી પર હાવી ઔર ઉનકે આમાલકી રૂહે રવાં થી ઈમાન ઔર એહતિસાબ હૈ જિસકી તફસીલ યે હૈ કે અલ્લાહકો અલ્લાહ સમઝતે હુએ ઉસકે હુકમકો ઉસકા હુકમ સમઝતે હુએ ઉસકે વાદોં પર પૂરે યકીન ઔર ભરોસાકે સાથ ઔર ઉસકી રઝા ઔર ઉસકે અજરો ઈન્આમકે વા'દોંકે શૌકમેં કામ કિયા જાએ. હદીસમેં આયા હૈ.

જો રમઝાનકે રોઝે અલ્લાહકે વા'દોં પર યકીન કરતે હુએ ઔર ઉસકે અજરો ઈન્આમકે શૌકમેં રખ્ખેગા ઉસકે સબ પિછલે ગુનાહ મુઆફ હો જાએંગે. (બુખારી)

જો શબે કદ્રમેં ઈમાનન વ એહતિસાબન શબ બેદારી કરેગા ઉસકે સબ પિછલે ગુનાહ મુઆફ હો જાએંગે. (બુખારી)

યેહી અમલકી રૂહ હૈ જિસસે અમલ ફૌરન ફર્શસે અર્શ તક પહોંચ જાતા હૈ ઔર ઉસકે બગૈર બડેસે બડા અમલ પરવાઝકી તાકત નહીં રખતા. એક હદીસસે ઈસકી મઝીદ તૌઝીહ ઔર તૌસીક હોતી હૈ.

હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન અમ્ર બિન આસ (રદિ.) સે રિવાયત હૈ કે રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) ને ફરમાયા. ચાલીસ બાતેં હૈં જિનમેં ચોટીકી બાત યે હૈ કે

બકરી કિસીકો દે દે કે ઉસકે દૂધસે ફાઈદા ઉઠાએ ફિર વાપસ કર દે, જો શખ્સ ઈનમેંસે કિસી બાત પર ભી ઉસકે સવાબકી ઉમ્મીદમેં ઔર ઉસ પર જો અલ્લાહકા વાદા હૈ ઉસકે યકીન ઔર તસ્દીકકે સાથ અમલ કરેગા અલ્લાહ ઉસકી વજહસે ઉસકો જન્નતમેં દાખિલ કરેગા. (બુખારી)

મૌલાના (રહ.) ને ઈસકી બડી અહમિય્યત સમઝી ઔર ઈસકો ઝિંદા કરનેકી પૂરી કોશિશ કી. નીચેકી બાતોંસે જો ઉનકે ખુતૂતસે લી ગઈ હૈં અંદાઝા હોગા કે ઉનકે ઝહનમેં ઈસકી કિસ કદર અહમિય્યત થી.

(૧) "બાતિન મઝહબ, ઈમાન ઔર એહતિસાબ હૈ, બહોતસે આમાલમેં મસ્રહ ઝિક્ર કિયા જાતા હૈ, "ઈમાનન ઔર એહતિસાબન" લિહાઝા હર અમલકે બારેમેં જો ખિતાબાત વારિદ હુએ હૈં ઉનમેં ધ્યાન કરના ઔર ઉસકે ઝરીઆ હક તઆલાકી અઝમત, ઉસકી બડાઈ ઔર ઉસકે કુર્બ ઔર યકીનકો બઢાના ઔર ઉન આમાલ પર જો દીની ઔર દુન્યવી મસ્લેહતોં ઔર ઈન્આમાત ઔર અતિય્યાતકા વાદા ફરમાયા ગયા હૈ ઉનકો બતૌરે અતાકે ન બતૌર મુઆવિઝાકે યકીન કરના યે બાતિન હૈ."

(૨) આમાલ અપની ઝાતસે કોઈ કીમત નહીં રખતે, ઉનકે અંદર જો કીમત આતી હૈ વો અલ્લાહકે હુકમકે ઈમ્તિસાલકે ઝરીઆ ઉસ ઝાતે આલીકે તઅલ્લુકસે આતી હૈ. તો જિસ કદર તઅલ્લુકકે વુજૂહ પર કાબૂ હોગા ઔર વો મલકા કવી હોગા ઔર જિતના ભી અમલ ઝિયાદા તમાનિયત ઔર દિલસે ઔર વક્તસે હોગા ઉન આમાલકી અસલી કદરો કીમત ઉસી કદર હોગી.

(૩) જનાબે આલીને જઝબા ઔર વલવલા ન હોનેકા તઝકિરા ફરમાયા હૈ, મુઝે ઉસ પર બડા હી રશ્ક હૈ, મોમિનકે લિયે અલ્લાહકે ઈમ્તિસાલે અમ્રકી અસ્લિયત યે હૈ કે હુકમકે યકીન ઔર ઉસકી અઝમતસે ઈતના દબા હુવા હો કે વો વલવલાકો દબા દે, વલવલા તબીઅતસે પૈદા હોતા હૈ. વલવલા અગર હો તો યે હુબ્બે તબ્ઈ હુઈ, ઔર જબ તામીલે હુકમકી અઝમતસે ઔર ફરાઝિયતકે એહસાસસે હો તો યે હુબ્બે અકલી ઔર હુબ્બે ઈમાની હૈ."

(૪) બાઝ મરતબા થોડેસે કિયે હુએકો દેખકર ઉન પર ખૂશ હો જાના

બાકિયોંકી કોતાહિયોંકો મહેસૂસ હોનેસે હિજાબ હો જાતા હૈ ઔર અપની ઈસ ગલતીસે બચનેકી બહોત ઝિયાદા ફિક્ર રખ્ખેં. કરનેવાલોંકો દેખકર ઉનકી ખૂશીકા સિર્ફ ઈતના હી અસર લેં કે ફિત્રતન અપની ગલતીસે અસરાત મુરત્તબ હોનેકો જો હમ અપની કામિયાબી સમઝતે હૈં વો ન હોની ચાહિયે. અસલ કામિયાબી કોશિશમેં લગ જાના હૈ ન કે સમરાતકા મુરત્તબ હોના, ચુનાંચે દીની ઉમૂરકા અસલ સમરહ અજરો સવાબ હૈ, વો મહઝ કામમેં મશ્ગૂલ હોનેસે તઅલ્લુક રખતા હૈ, દુન્યાવી અસરાતસે ઉસકો ક્યા નિસ્બત, બહરહાલ અગર અસરાત મુરત્તબ હો રહે હૈં તો ઉનસે સિર્ફ ઉતના હી અસર લેં કે હમ ગલતીસે જિન અસરાતકો દુનિયામેં ઢૂંઢતે હૈં વો ભી હો રહે હૈં, અસરાત મુરત્તબ ન હોને પર ભી કોશિશ ચાહિયે થી. અસરાત મુરત્તબ હોને પર ભી કોશિશમેં કમી કરના બડી ગલતી હૈ, બસ ઈતના મહેસૂસ કરકે અપની અસલ તવજ્જોહકો સિર્ફ કોતાહી ઔર નુકસાનકે મહેસૂસ કરનેમેં મુતવજ્જેહ રખ્ખેં."

(૫) "(ઈબાદાત ઔર અઝકાર) કે બારેમેં જો અહકામ વારિદ હુએ હૈં ઉન અહકામકો દેખતે રેહના ઔર ઉનકે પળ્હને પર જો વાદા ફરમાએ ગયે હૈં ઉનકા યકીન કરના ઔર ઉસકી કોશિશ કરતે હુએ ઉન સબ ઔરાદકો નિભાના ચાહિયે, બડી ચીઝ ઉન વાદોં પર યકીનકી કોશિશ હૈ, યે યકીન ચૂંકે દિલસે તઅલ્લુક રખતા હૈ, લિહાઝા યે ઉન ઈબાદાતકે દિલકા દરજા રખતા હૈ ઔર રૂહાનિયતકી ઉમ્મીદ ઉસીસે વાબસ્તા હોતી હૈ."

(૬) "હર વક્તકે લિયે ઉનકે અપને વક્તોંકા અઝમત ઔર હુરમતમેં આઈ હુઈ તારીફેં ઔર ફઝીલતેં માલૂમ કરકે ઉનકા એ'તિકાદ કરતે હુએ કરના યેહી ઉનકા તરીકા હૈ, હર એકકી ફઝીલતેં હદીસોંમેં અલગ અલગ વારિદ હૈં ઔર હર એકકે અલગ અલગ બરકાત ઔર અનવાર હૈં. હમ જૈસે આમી લોગોંકે લિયે બસ ઈતના કાફી હૈ કે હર વક્તકી નમાઝ અદા કરનેકે વક્ત યે માંગ લે કે હર વક્તકે જો બરકાત ઔર અનવાર હૈં ઉનકા અલ્લાહ તઆલા હમેં હિસ્સા નસીબ કરે."

(૭) "જી લગને ઔર મઝા આનેકા ધ્યાન ન કરેં, બલ્કે અલ્લાહ ઔર

રસૂલકા હુકમ સમઝતે હુએ કરતે રહેં ઔર ઉનકી તાકતકો બડા સમઝેં, ફરમાનકી તામીલ ઔર હુકમકી અઝમત બહોત બડી ચીઝ હૈ."

મૌલાનાકી પૂરી તેહરીક ઔર કોશિશ ઉસી "ઈમાન વ એહતિસાબ" પર મબ્ની થી, યાની ઉસકે ઝરીઆસે અલ્લાહકો રાજી કરના, રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) કા ઈત્તિબાઅ, દલાલત અલલ ખૈર (ભલાઈકી તરફ રેહનુમાઈ) કે લંબે ઔર મુસલસલ અજરો સવાબકા મુસ્તહિક બનના ઔર મરનેકે બાદકી ઝિંદગીકે લિયે સામાન કરના.

એક ખતમેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :

તબ્લીગકા તરીકા કુછ દિલસે મુતઅલ્લિક હૈ કુછ આ'ઝાસે, દિલસે જો મુતઅલ્લિક હૈ વો ચંદ ઉમૂર હૈં.

(૧) ઈસ કામકે લિયે ફિરનેમેં અંબિયા (અલૈ.) ઔર સબ નબિયોંકે સરદાર મુહમ્મદ (સ.અ.વ.) કા ઈત્તિબાઅ ઔર ઈસ પાક દૌલતસે અલ્લાહકો રાજી કરના હૈ.

(૨) **અદ્દાલ્લુ અલલ્ ખૈરિ કફાઈલિહી** (ભલાઈકી તરફ રેહનુમાઈ કરનેવાલા ખૂદ અમલ કરનેવાલેકી તરહ હૈ) કે મઝમૂનકો કુવ્વતકે સાથ ધ્યાનમેં રખતે હુએ અપની કોશિશસે જિતના ભી કોઈ નમાઝ કુરઆન ઔર ઝિક્ર વગૈરહમેં મશ્ગૂલ હો ઉનમેંસે હર એકકે કિયે હુએ કો અપને લિયે ઝખીરએ આખિરત યકીન કરના હૈ ઔર ઉનમેંસે હર એકકે તફસીલી સવાબકા ધ્યાન રખના હૈ.

(૩) અલ્લાહ તઆલાકી તરફ દુઆ વ ઈલ્તિજાકી કુવ્વત પૈદા કરની, કદમ કદમ પર અલ્લાહકે ફઝલ ઔર ઉસકે હાઝિર ઔર નાઝિર હોનેકો યકીન કરતે હુએ ઉસકી રઝાકો ઔર તબ્લીગકી કામિયાબીકો માંગતા રહે.

(૪) ઈસ ખૈરકે કામકે લિયે કદમ ઉઠાનેકો મહઝ ગૈબી ફઝલ સમઝકર ઉસકે શુક્રકા ધ્યાન રહે.

(૫) મુસલમાનકી ખૂશામદ ઔર ઉસકે સાથ તવાઝોઅ ઔર નરમીકી દિલસે મશ્ક કરની.

એક દૂસરે ગિરામી નામામેં ફરમાતે હૈં :-

"દીનકે કામ ઉસ વક્ત પાએદાર મઝબૂત ઔર જારી રેહતે હૈં કે આદમી કિયામતકે મંઝરકો સામને રખ્ખે ઔર કિયામતમેં કામ દેનેવાલે ઉન કારનામોંકો જો આદમીને યહાં કિયે હૈં. હુઝૂર (સ.અ.વ.) કી બડાઈકો ઝહન નશીન કરતે હુએ ઔર ઉન કારનામોંકે ઉસ અજરો સવાબકો જો હુઝૂર (સ.અ.વ.) ને બતલાયા હૈ (બશર્તેકે અલ્લાહકે યહાં કુબૂલ હો ગયે હોં) અપને લિયે ઝખીરા ખયાલ કરે.

જૂં જૂં યે ખયાલ જમેગા હક તઆલા શાનુહૂ તસ્દીકી ઈમાનકી હલાવત નસીબ કરેગા. ઔર જૂં જૂં હલાવત નસીબ હોગી શૌક બહેગા ઔર શૌકમેં બરકત હોગી. મસલન તુમહારી વજહસે જિતને બેનમાઝી, નમાઝી હો ગયે તલાશ કરો કે શરીઅતમેં ઉસકા કિતના સવાબ હૈ, ફી નમાઝ જિતના સવાબ શરીઅતને બતલાયા હૈ ખૂબ ધ્યાન જમાઓ કે વો સબ ઝખીરા મુઝે મિલેગા.

હક સમઝતે હુએ ઔર અપને ઉપર એક આનેવાલા દિન યકીન કરતે હુએ કિયામતકા ધ્યાન કિયા કરો, ફિર જનાબે રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) કી દિલસે તસ્દીક કિયા કરો કે જો હુઝૂર (સ.અ.વ.) બતલા ગયે હૈં વોહી આખિરતમેં કામ આનેવાલા હૈ."

એક દૂસરે મૌકા પર તેહરીર ફરમાયા :-

"કલિમતુલ્લાહકે બુલંદ કરને ઔર વહીકે ફૈલાનેમેં કોશિશ ખાલિસ અપને મૌલાકો મૌલા સમઝકર ઉસકી રઝાકે લિયે હો ઔર મૌતકે બાદકે સામાનકે યકીનકે સાથ હો, હક તઆલાકે યહાંસે ફૈઝાને મૌઊદ ઉસી ઝિંદગીકે સાથ હૈ જિસ પર **ઊલાઈક યરજૂન રહ્મતલ્લાહ**[1]કા હસ્ર નિરા શાહિદ હી નહીં બલ્કે હઝાર હા આયાતે કુરઆનિયાસે મુઅય્યદ હૈ.

---

૧. પૂરી આયત ઈસ તરહ હૈ. **ઈન્નલ્લઝીન આમનૂ વલ્લઝીન હાજરૂ વ જાહદૂ ફી સબીલિલ્લાહિ ઉલાઈક યરજૂન રહ્મતલ્લાહ.** (બકરહ) બેશક જો લોગ ઈમાન લાએ ઔર જિનહોંને હિજરત કી ઔર અલ્લાહકે રાસ્તેમેં કોશિશ કી કુછ વોહી અલ્લાહકી રહમતકી ઉમ્મીદ કરતે હૈં.

અપને નફસકો તજુર્બાસે ઐસા ગંદા, નાકિસ, ખૂદ ગર્ઝ ઔર કામકા બિગાડ દેનેવાલા દિલસે યકીન કરે કે અલ્તાફે ખુદાવંદીકા કિસ્સા તો કુછ ઔર હૈ યે મૌત તક ઠીક હોતા નઝર નહીં આતા, લિહાઝા ઈસ નિય્યતસે કોશિશ કરે ઔર હુઝૂર (સ.અ.વ.) કી બાતેં દૂસરોંમેં ફૈલા દે કે મેરે અલાવા અલ્લાહકે સબ બંદે જો અપની ઝાતસે નેક આદત ઔર પાક નફસ હૈં. દીનકે જિસ કામકો કરેંગે વો ઝાહિર ઔર બાતિનમેં અચ્છા અમલ હોગા, હક તઆલા **અદાલ્લુ અલલ્ ખૈરિ કફા ઈલિહીકે** કાઈદાસે અપને અલ્તાફસે ઉન પાક હસ્તિયોંકી બરકતસે મુઝે ભી ઉસસે હિસ્સા અતા ફરમા દે."

ફિકકી તાકીદ કરતે હુએ ફરમાતે હૈં :-

"ફિક્ર કોઈ બડી ચીઝ નહીં હૈ, તન્હાઈયોંમેં બૈઠકર અપને નફસસે યે કેહના કે બિલકુલ યે ચીઝ અલ્લાહકો રાઝી કરનેવાલી હૈ ઔર મૌત જો યકીનન એક આનેવાલા વક્ત હૈ તેરી નફસાની ઝિંદગીકો બિલકુલ દુરૂસ્ત કરનેવાલા હૈ ઔર **અદાલ્લુ અલલ્ ખૈરિ કફા ઈલિહીકો** સચ સમઝકર ઉસસે નિકલનેકી વજહસે જિતની નેકિયાં વુજૂદમેં આતી હૈં, યા આ સકનેવાલી હોં ઉન સબકો જમા કરકે અલ્લાહકી ખૂશનૂદીકો ઉનસે બેતકલ્લુફ યકીનકે સાથ વાબસ્તા કરના બસ યેહી ફિક્ર હૈ."

મૌલાના યે ચાહતે થે કે જો લોગ અલ્લાહકે દીનકો લિયે હુએ અલ્લાહકે રાસ્તેમેં નિકલે હુએ હોં, ઉનકે રિશ્તેદાર ઔર મુતઅલ્લિકીન ભી અપની ખૂશ દિલી, સબ્ર, હિંમત અફઝાઈ ઔર કદરદાનીસે ઉનકે ઈસ કામ ઔર અજરો સવાબમેં શરીક હોં, મૌલાના પૂરી ઉમ્મતકે દિલમેં ઈસ અજરો સવાબકા શૌક ઔર ઈમાન ઔર એહતિસાબ પૈદા કરના ચાહતે થે. ઈસકી શરૂઆત આપને અપને ઘરસે કી, હિજાઝસે આપને ઘરકો યે ખત લિખ્ખા.

"તુમ ખયાલ કરકે દેખો કે દુન્યવી ગર્ઝકી વજહસે લોગ અપને બાલ-બચ્ચોંકો કિતની લંબી મુદતકે લિયે છોડતે હૈં, ખયાલ તો કરકે દેખો કે ઈસ વક્ત ભી કુફ્ફારકે લશ્કરમેં હજારોં મુસલમાન હથેલી પર જાન રખકર ખતરામેં સિર્ફ એક પેટકે કારણ હર વક્ત સદાકો દુનિયાસે ચલે જાનેકે લિયે મૌતકે કિનારા પર

હૈં, ઐસી કમ હિંમતી હરગિઝ નહીં ચાહિયે, તુમ હિંમત ઔર જવાંમર્દીકે સાથ ખૂશીસે મેરે દીનકી ખિદમતકે લિયે જુદાઈ પર રાજી હોકર છોડે રખ્ખો તો ખૂશીકે બકદ્ર અજરો સવાબમેં શરીક રહોગી. દુનિયામેં ગનીમત સમઝો કે તુમહારે ઘરવાલે દીનકી ખિદમતકે લિયે તકલીફ ઉઠા રહે હૈં. શુક્ર કરો ઈસ તકલીફકા જબ અજરો સવાબ મિલેગા તો કભી ખતમ ન હોગા, એક એક સદમા બાગ ઔર બહાર હોકર મિલેગા."

મૌલાનાકે નઝદીક આજિઝ ઔર ઝઈફ ઔર મશ્ગૂલ ઈન્સાનકે લિયે ઈસ મેહદૂદ ઔર મુખ્તસર ઝિંદગીમેં અપની મજબૂરિયોં ઔર કમઝોરિયોંકે સાથ તવીલ તરીન, કસીર તરીન ઔર મુસલસલ અજરો સવાબ ઔર ઝખીરએ અમલકી સૂરત ઈખ્લાસ ઔર એહતિસાબકે સાથ ઈસ દલાલત અલલ ખૈર ઔર તબ્લીગમેં મશ્ગૂલીકે સિવા કુછ ન થી, અગર કોઈ શખ્સ દિનભર રોઝા રખ્ખે ઔર રાતભર નફલેં પઢે ઔર એક કુરઆન મજીદ રોઝાના ખતમ કરે યા લાખોં રૂપિયે રોઝાના સદકા ઔર ખૈરાત કરે તો ભી કસરતમેં, નૂરાનિયત ઔર કુબૂલિયતમેં, ઉન લોગોંકે અજરકો નહીં પહોંચ સકતા જિનકો ઉનકી દલાલત અલલ ખૈરકી વજહસે હજારોં લાખોં ઈન્સાનોંકી ફર્ઝ નમાઝોં, અરકાન ઔર ઈમાનકા સવાબ રાત દિનકે હર લમ્હામેં પહોંચ રહા હૈ ઔર ઉનકી રૂહ પર અજરો ઈન્આમ ઔર અનવાર ઔર બરકાતકી સદિયોંસે મુસલસલ બારિશ હો રહી હૈ. એક શખ્સકા અમલ, ઉસકી તાકત ઔર ઉસકા ઈખ્લાસ સૈંકડોં આદમિયોંકે અમલ ઔર તાકત ઔર ઈખ્લાસ ઔર શગફ ઔર ઈન્હિમાકકા હમ પલ્લા (બરાબર) નહીં હો સકતા. ઈસી લિયે મૌલાના શખ્સી ઈબાદાત ઔર નવાફિલ પર (ઉનમેં પૂરે તૌર પર ખૂદ મશ્ગૂલ રેહને ઔર ઉનકી ઈન્તિહાઈ હિર્સ ઔર શૌક રખનેકે બાવજૂદ) ઈસ મુતઅદ્દી ખૈર ઔર દલાલત અલલ ખૈરકો તરજીહ દેતે થે ઔર ઈસકો ઝિયાદા ઉમ્મીદકી ચીઝ સમઝતે થે. એક બુઝુર્ગકો જો અપની ઉમ્રમેં બડે બડે કામ કર ચુકે થે ઔર અબ જિસ્માની ઢલાનકે દૌરમેં થે, ઉનકે એક દોસ્તકે ઝરીઆસે ઈસીકા મશ્વરા દિયા કે અબ આપમેં ખૂદ કરનેકી ઝિયાદા તાકત નહીં રહી, વક્ત કમ ઔર કામ બહોત

ઝિયાદા હૈ ઈસ લિયે મસ્લેહત અંદેશી ઔર વક્ત શનાસીકા તકાઝા ઔર હિકમતે દીન યે હૈ કે દૂસરોંકે આમાલકા ઝરીઆ અપને દોસ્તોં ઔર બાત માનનેવાલોંકો ઈસ દઅવત ઔર તબ્લીગકી તરફ મુતવજજેહ કીજિયે ઔર ઉનકે અજરો સવાબમેં શરીક હોઈયે.

યે તેહરીક ઔર દઅવત તો મૌલાનાકે નઝદીક ઈમાન ઔર એહતિસાબકા સબસે આસાન ઔર કવી ઝરીઆ થા. યૂં આમ તૌર પર ભી આપ પર ઈમાન ઔર એહતિસાબકા ઐસા ગલ્બા થા કે મુશ્કિલસે કોઈ કદમ સવાબકી નિય્યત ઔર દીની નફાકી ઉમ્મીદકે બગૈર ઉઠા હોગા ઔર કોઈ કામ મહઝ નફસકે તકાઝેસે હોતા હો ગોયા **લા યતકલ્લમુ ઈલ્લા ફીમા રજા ષવાબુહૂ**'. આપકા હાલ થા, ઉનકી હર નકલો હરકત દિલચસ્પી ઔર શિરકતકા મુતહર્રિક ઔર બાઈસે અજર ઔર દીની નફાકી ઉમ્મીદ ઔર તમઅ થી, ઈસી લિયે ગુફતગૂ ફરમાતે થે, ઈસી લિયે શાદિયોંમેં શિરકત કરતે થે ઔર ઈસી બિના પર ગુસ્સા આતા થા ઔર ફિર ઈસી લિયે રાઝી હો જાતે થે, જો ચીઝ ઈસ મકસદ ઔર ઈસ ઉમ્મીદસે ખાલી હો ઉસસે ઉનકો દિલચસ્પી ઔર તઅલ્લુક નહીં હોતા થા, છોટે છોટે રોઝમર્રાકે કામોંમેં ભી યેહી હાલ થા. મૌલાના મુહમ્મદ મંઝૂર સાહબ નોઅમાનીકે કૌલકે મુતાબિક શાયદ બગૈર નિય્યતકે એક ચાય કી પ્યાલી ભી નહીં પીતે થે ઔર ન કિસીકો પેશ કરતે થે.

હર કામમેં ઔર હર મૌકા પર ઈસકે બેહતરીન દીની ફાઈદે ઔર બરકાત હાસિલ કરનેકે લિયે ઔર ઈસકો ખુદાસે કરીબ હોનેકા ઝરીઆ બનાનેકે લિયે ઉસકી ખુસૂસી નિય્યત કરતે ઔર ઉસ અમલકા રૂખ બડી લતાફત (ઉમ્દગી) કે સાથ આદતસે ઈબાદતકી તરફ ફેર દેતે, ઈસ બારેમેં ઉનકી કુવ્વતે ફિક્રિયા ઔર ઝકાવતે કિતાબી ઈલ્મકી સતહસે ઊંચી હોકર હિકમતકે બુલંદ દરજા તક પહોંચ ગઈ થી, વો ઈસ બારેમેં ઈતને બારીક બીં ઔર હાઝિર દિમાગ થે કે એક હી કામમેં અલગ અલગ નિય્યતોંકે ઝરીઆ હર શખ્સકી સતહકે મુતાબિક ખુસૂસી ફાઈદા ઔર અજરો

૧. રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) સિર્ફ ઉસી મઆમલે પર ગુફતગૂ ફરમાતે જિસમેં આપકો સવાબકી ઉમ્મીદ હોતી.

સવાબકી રેહનુમાઈ કરતે થે, મૌલાના મુહમ્મદ મંઝૂર સાહબ નોઅમાનીને એક લતીફ વાકિઆ લિખ્ખા હે જિસસે ઈસકા અંદાઝા હોગા :-

અખીર બીમારીકે જ઼માના હીમેં જબકે હઝરત ઉઠ બૈઠ નહીં સકતે થે એક રોઝ દોપહર મૈં નિઝામુદ્દીન પહોંચા, ઝોહરકી નમાઝકે લિયે બાઝ મેવાતી ખાદિમ હઝરતકો વુઝૂ કરા રહે થે, ઉસ વક્ત મુઝ પર હઝરતકી નઝર પડી, ઈશારાસે બુલાયા ઔર ફરમાયા :

"મૌલવી સાહબ! હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન અબ્બાસ (રદિ.) ને બાવજૂદ યે કે હુઝૂર (સ.અ.વ.) કો બરસોં વુઝૂ ફરમાતે હુએ દેખા થા ઔર ઐસે હી હઝરત અબૂબક્ર ઔર હઝરત ઉમર (રદિ.) કો ભી દેખા થા ફિર ભી વો તાલીમકે તૌર પર હઝરત અલી (રદિ.) કો વુઝૂ ફરમાતે હુએ દેખતે થે."

હઝરતકા યે ઈરશાદ સુનનેકે બાદ જબ ઈસ નઝરસે મૈંને હઝરત (રહ.) કો વુઝૂ ફરમાતે હુએ દેખા તો મહેસૂસ કિયા કે ફીલ હકીકત ઐસી બીમારીકી હાલતમેં વુઝૂકે લિયે હમેં હઝરતકે વુઝૂસે બહોત કુછ સબક હાસિલ હો સકતા હે.

હઝરતકો જો તીન ચાર ખાદિમ વુઝૂ કરા રહે થે યે સબ મેવાતી થે. ઉનકી તરફ ઈશારા ફરમાતે હુએ ઈરશાદ ફરમાયા :-

"યે બેચારે મુઝે વુઝૂ કરાતે હૈં મૈં ઉનસે કેહ રહા હૂં કે તુમ લોગ અલ્લાહકે લિયે મુઝસે મુહબ્બત ઔર મેરી ખિદમત કરતે હો ઔર તુમહારા યે ગુમાન હે કે મૈં નમાઝ અચ્છી પઢહતા હૂં જૈસી તુમ નહીં પઢહ સકતે, લિહાઝા મુઝે વુઝૂ ઈસ નિય્યતસે કરાયા કરો કે મેરી નમાઝકે અજરમેં તુમહારા હિસ્સા હો જાએ, ઔર અલ્લાહસે યૂં અર્ઝ કિયા કરો કે અય અલ્લાહ હમારા ગુમાન હે કે તેરે ઈસ બંદાકી નમાઝ અચ્છી હોતી હે જૈસી કે હમારી નહીં હોતી ઈસ લિયે હમ ઈસકે વુઝૂમેં મદદ દેતે હૈં તાકે તૂ ઈસકી નમાઝકે અજરમેં હમારા ભી હિસ્સા કર દે.

ઔર મૈં યે દુઆ કરતા હૂં કે અય અલ્લાહ તેરે સારે ઔર ભોલે બંદે મેરે બારેમેં ઐસા ગુમાન કરતે હૈં ઉનકે ગુમાનકી લાજ રખ ઔર મેરી નમાઝકો કુબૂલ ફરમાકર ઉનહેં ભી ઈસમેં શરીક ફરમા દે.

ફરમાયા અગર મૈં સમઝને લગૂં કે મેરી નમાઝ ઉનસે અચ્છી હોતી હે તો

અલ્લાહકે યહાં મરદૂદ હો જાઉં, મૈં તો યેહી સમઝતા હૂં કે અલ્લાહ પાક અપને ઉન સાદા દિલ બંદોં હીકી વજહસે મેરી નમાઝોંકો રદ ન ફરમાએગા."

દેખિયે ઈસ એક વુઝૂમેં મુખ્તલિફ અહવાલકે તીન ફરીકોંકે લિયે મહઝ એક નિય્યતસે દીનકી દૌલત હાસિલ કરનેકે કૈસે રાસ્તે ખોલ દિયે. મૌલાના મંઝૂર સાહબકે લિયે તાલીમકી મુસ્તકિલ ફઝીલત સુન્નતોંકી પૈરવી ઔર ઉસ ઝરીઆસે અપને વુઝૂકી તકમીલ ઔર તરક્કીકી નિય્યતકા મુસ્તકિલ સવાબ, મેવાતિયોંકે લિયે હઝરએ એહસાનકી નમાઝકે સવાબ ઔર કુબૂલિયતમેં શિરકત ઔર ખૂદ અપને લિયે ઉનકે અચ્છે ગુમાનકે ઝરીઆ નમાઝકી મકબૂલિયત.

ઈન મુખ્તલિફ નિય્યતોં ઔર ઈમાન ઔર એહતિસાબકે બગૈર યે એક રોઝાનાકા વુઝૂ થા. એક શખ્સ વુઝૂ કર રહા થા ચંદ આદમી ખાદિમાના હૈસિયતસે વુઝૂ કરા રહે થે. એક શખ્સ બગૈર ધ્યાન ઔર મકસદકે દેખ રહા થા.

એહસાની કૈફિયત :-

હદીસમેં એહસાનકી સિફતકી હકીકત યે બયાન કી ગઈ હૈ કે "**અન્ તઅ્બુદુલ્લાહ કઅન્નક તરાહુ** (દૂસરી રિવાયતમેં હૈ) "**અન્ તખ્શલ્લાહ કઅન્નક તરાહુ** (યાની અલ્લાહકી ઈબાદત વ ઈતાઅત ઔર ઉસકા ખૌફ ઐસા હો કે ગોયા વો આંખોંકે સામને હૈ). હઝરત મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ (રહ.) ઈસકા મુજસ્સમ નમૂના થે. જલ્વતમેં (યાની સબકે સામને) ભી અકસર હાલત ઐસી રેહતી થી કે ગોયા વો અલ્લાહકે હુઝૂરમેં હૈં. મૌલાના મુહમ્મદ મંઝૂર સાહબ નોઅમાનીને બિલકુલ સહીહ લિખ્ખા હૈ ઔર મેરા ભી મુશાહિદા હૈ કે :-

અલ્લાહકી તસ્બીહ ઔર તહમીદ, તૌહીદ, તમ્જીદ ઔર તૌબા ઔર ઈસ્તિગ્ફાર ઔર ઈસ્તિગાસાકા જામેઅ કલિમહ.

"**સુબ્હાનકલ્લાહુમ્મ વ બિહમ્દિક અશહદુ અલ્લા ઈલાહ ઈલ્લા અન્ત વહ્દક લાશરીક લક અસ્તગ્ફિરુક વ અતૂબુ ઈલૈક યા હય્યુ યા કય્યૂમુ બિરહ્મતિક અસ્તગીષુ અસ્લિહ લી શઅ્ની કુલ્લિહિ વલા તકિલ્ની ઈલા નફ્સી તર્ફત ઐન.**"

જો અકસર ઝબાન પર રેહતા થા, બાઝ ઔકાત ઐસે હાલ ઔર ઐસે અંદાઝસે કેહતે કે ગોયા અલ્લાહ પાકકે અર્શે જલાલકે સામને હાઝિર હોકર અર્ઝ કર રહે હૈં.

કિયામતકા ઈસ્તિહઝાર ઔર આખિરતકા તમસ્સુલ :-

ઈસી તરહકી એક ચીઝ યે થી કે કિયામતકા ઈસ્તિહઝાર ઔર આખિરતકા તમસ્સુલ (આંખોંકે સામને તસવ્વુરકી તરહ રેહના) ઐસા બઢા હુવા થા કે અકસર હઝરત હસન બસરી (રહ.) કા યે કૌલ યાદ આ જાતા થા **કઅન્નહુમ્ રઅ્યુ ઐનિન** (સહાબએ કિરામ (રદિ.) કે સામને આખિરત ઐસી રેહતી થી કે ગોયા આંખોં દેખી ચીઝ હૈ) એક મરતબા એક મેવાતીસે દરિયાફ્ત ફરમાયા કે દેહલી ક્યૂં આએ? સાદા દિલ મેવાતીને જવાબ દિયા કે દેહલી દેખનેકે લિયે. ફિર મૌલાનાકે અંદાઝસે ઉસકો અપની ગલતી મહેસૂસ હુઈ, ફૌરન કહા કે જામેઅ મસ્જિદમેં નમાઝ પઢનેકે લિયે, ફિર બદલકર કહા કે આપકી ઝિયારતકે લિયે, ઈસ પર મૌલાનાને ફરમાયા કે દેહલી ઔર જામેઅ મસ્જિદકી જન્નતકે સામને ક્યા હકીકત હૈ. ઔર મૈં ક્યા હૂં જિસકી ઝિયારતકે લિયે તુમ આએ. સડ જાનેવાલા એક જિસ્મ, ફિર જન્નતકા જો ઝિક્ર કરના શુરૂ કિયા તો યે માલૂમ હોતા થા કે જન્નત સામને હૈ.

ઈસ ઝિંદગીકી નાપાઈદારી (બોદાપન) ઔર આખિરતકી ઝિંદગીકે હમેશા રેહને ઔર અસલી હોનેકા યકીન ઈસ તરહ તબીઅત બન ગયા થા કે રોઝાનાકી બાતોં ઔર ખુતૂતસે સાફ ઝાહિર હોતા થા. શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબકો એક ખતમેં લિખ્ખા કે મૌલાના અબ્દુલ કાદિર સાહબસે કહો કે "ઈસ આતી જાતી દુનિયામેં એક આઠ દિનકે લિયે તો નિઝામુદીન તશરીફ લાએં."

એક મરતબા મુઝસે ફરમાયા કે લખનવમેં મુલાકાત હોગી. ફિર ફરમાયા કે હઝરત સફરમેં ક્યા મિલના, ઈન્શા અલ્લાહ આખિરતમેં મિલેંગે. ઐસા માલૂમ હોતા થા કે રેલકા એક મુસાફિર દૂસરે મુસાફિરસે કેહતા હૈ કે ગાડીકી મુલાકાત

ક્યા, ઘર પર મિલેંગે, વોહી યકીન, વોહી સાદગી.

મૌલાના સૈયદ તલહા સાહબસે ઉનકી અહલિયા (બીવી) કી તાઝિયત કરતે હુએ ફરમાયા "દુનિયાકી ઝિંદગીકી ઈસસે ઝિયાદા બિસાત (હૈસિયત) નહીં કે કિસી દરવાઝાકા એક પટ (કિવાડ) પેહલે બંદ કિયા ફિર દૂસરા પટ" ઈસી તરહ ઈન્સાન આગે પીછે દુનિયાસે જાતા હૈ.

કામિલ યકસૂઈ ઔર ઈન્હિમાક :-

મૌલાનાને અપને કામ ઔર અપની દઅવતકે લિયે બરસોંસે અપનેકો પૂરે તૌર પર યકસૂ (એક તરફ) કર લિયા થા ઔર ખિલાફે મકસદ ઔર ગૈર મુતઅલ્લિક ચીઝોંસે કોઈ તઅલ્લુક નહીં રખ્ખા થા.

બહોત મુદત પેહલે શેખુલ હદીસકો એક ખતમેં તેહરીર ફરમાયા થા :-

"મેરે દિલકી તમન્ના હૈ કે કમસે કમ મેરા દિમાગ ઔર ખયાલ ઔર વક્ત ઔર કુવ્વત ઈસ કામકે સિવા હર ચીઝસે ફારિગ રહે."

ફરમાતે થે કે :-

"મેરે લિયે કિસી દૂસરી ચીઝમેં મશ્ગૂલ રેહના કબ જાઈઝ હૈ જબકે મૈં દેખતા હૂં કે આં હઝરત (સ.અ.વ.) કી રૂહ મુબારકકો (મુસલમાનોંકી મૌજૂદા હાલત ઔર દીનકી કમઝોરી ઔર કુફ્રકે ગલ્બાસે) તકલીફ હૈ."

એક રોઝ એક ખાદિમને શિકાયત કી કે જો શફકત ઔર નઝરે ખાસ પેહલે થી ઉસમેં કમી માલૂમ હોતી હૈ. ફરમાયા :-

"મૈં મશ્ગૂલ બહોત હૂં, મૈં મહેસૂસ કર રહા હૂં કે આં હઝરત (સ.અ.વ.) કી તકલીફ હૈ, મૈં કિસી ઔર ચીઝકી તરફ મુતવજ્જેહ નહીં હો સકતા."

કભી અપની મિસાલ ઉસ સિપાહીસે દેતે જો ચૌરાહે પર ખડા સવારિયોં ઔર ગાડિયોંકો કાબૂમેં રખતા હૈ ઔર ઉનકો ચલને ઔર રૂકનેકે ઈશારે કરતા હૈ. ફરમાતે હૈં કે દૂસરે કામ ભી અહમ ઔર મુફીદ હૈં મગર ઉસકે લિયે અપની જગહસે હટના મના ઔર ખતરનાક હૈ. દૂસરી ચીઝોંસે ઐસી તવજ્જોહ હટા લી થી ઔર

અપને કામમેં ઐસે મશ્ગૂલ હો ગયે થે કે માહોલકી બહોતસી ચીઝોંકી તરફ તવજ્જોહકા મૌકા નહીં મિલતા થા. નઈ દેહલીસે ગુઝરતે વક્ત મુહિબ્બે મુકર્રમ મૌલાના મુહમ્મદ નાઝિમ સાહબ નદવીને એક મરતબા એક અહમ ઈમારતકો દરિયાફ્ત ફરમાયા, ફરમાયા મૌલાના મેરે ઉલૂમ મઅદૂમ (નાપેદ) હૈં.

મજલિસમેં જબ તક મૌલાનાકો અપની દઅવતકે પેશ કરનેકા મૌકા મિલનેકી ઉમ્મીદ ન હોતી ઉનમેં શિરકત પસંદ ન કરતે, મહઝ રસમ ઔર અખ્લાકી તૌર પર શિરકત બહોત ભારી ગુઝરતી, ફરમાતે થે "કહીં જાઓ તો અપની બાત લેકર જાઓ ઔર ઉસકો પેશ કરો, અપની દઅવતકો ગાલિબ રખ્ખો" એક મરતબા મૈંને મૌલાના સૈયદ સુલેમાન સાહબકા એક ફકરા સુનાયા જો ઉનહોંને એક જલ્સાસે વાપસ આકર ફરમાયા થા કે અપની એક બાત કેહને જાઓ તો દૂસરોંકી દસ બાતેં (લિહાઝ કરકે) સુનની પડતી હૈં, મૌલાના દેર તક ઈસકા લુત્ફ લેતે રહે ઔર ફરમાયા કે બડે દર્દસે કહા.

ખિલાફે મૌઝૂઅ ઔર બે-મકસદ બાતકા દેર તક સુનના તબીઅત પર બહોત બોઝ હોતા થા. બાઝ ઔકાત બેતકલ્લુફ આદમીકો મના ફરમા દેતે ઔર કભી ઈકરામ ઔર લિહાઝ કરકે તબીઅત પર જબ્ર કરકે સુનતે રેહતે. લેકિન જાનનેવાલા જાનતા કે કૈસા મુજાહિદા ફરમા રહે હૈં. રેલકે એક સફરમેં મૌલાનાકે એક અઝીઝ રફીકને દૂસરે રફીકસે કોઈ બાત છેડ દી ઔર બાતકા સિલસિલા શુરૂ હુવા, ફરમાયા કહીં ઔર બૈઠકર બાતેં કરો. અહલે મજલિસ ઔર રાત દિનકે આને જાનેવાલે ઈસ બાતસે વાકિફ થે ઔર હત્તલ ઈમ્કાન ઈસકા લિહાઝ રખતે થે. લેકિન નયે આનેવાલોં ઔર બિલખુસૂસ ઉલમાકે લિયે સબ કુછ જાઈઝ થા ઔર ઈસકો કુશાદા પેશાનીસે બરદાશ્ત ફરમાતે.

વતને અઝીઝ કાન્ધલાકે સફર ઔર રિશ્તેદારોંસે મિલનેમેં ભી અપની દઅવત ઔર બાતકો કભી ન ભૂલતે, ઔર કોઈ સફર ઔર કોઈ મજલિસ શાયદ ઈસસે ખાલી હોતી, લેકિન ઈસકે લિયે બડી મુનાસિબ ઔર લતીફ તરકીબ પૈદા કર લેતે ઔર અકસર કિસી મુનાસિબત હીસે અપની બાત છેડતે જો અહલે મજલિસ પર બોઝ ન ગુઝરતી. ઔર બારીક બાત જાનનેવાલે લુત્ફ લેતે.

એક દફા દિલ્લીકે કિસી મુખ્લિસકે યહાં શાદીમેં આપકો શિરકત કરની પડી, આપને શાદીકી ખાસ મજલિસમેં ભરે મજમામેં ફરીકૈનકો (દુલહા-દુલહન વાલોંકો) મુખાતબ કરતે હુએ ફરમાયા, આજ આપકે યહાં વો ખૂશીકા દિન હૈ જિસ દિનમેં કમીનોં (નીચી ઝાતવાલોં) તકકો ખૂશ કિયા જાતા હૈ. ગવારા નહીં હોતા કે ઘરકી ભંગન ભી નારાઝ રહે. બતલાઈયે હુઝૂર (સ.અ.વ.) કો ખૂશ કરનેકી ભી કોઈ ફિક્ર આપ લોગોંકો હૈ? ફિર આપને તબ્લીગ ઔર હુઝૂર (સ.અ.વ.) કે લાએ હુએ દીનકો સર સબ્ઝ કરનેકી કોશિશકો હુઝૂર (સ.અ.વ.) કી ખૂશીકા સબસે બડા ઝરીઆ બતલાતે હુએ ઉસકે લિયે હાઝિરીનકો દઅવત દી.

મૌલાના અવ્વલ તો કિસીકો દઅવત ઔર તબ્લીગકે સિવા કિસી ઔર જરૂરતસે બહોત કમ ખત લિખતે, ફિર અગર લિખતે તો પેહલે અપની બાત લિખતે ફિર કોઈ દૂસરી બાત, એક મરતબા મેરે સામને એક મેવાતી તાલિબે ઈલ્મને દરખ્વાસ્ત કી કે ઉસકે લિયે મૌલાના મુહમ્મદ તૈયબ સાહબ (મોહતમિમ દારૂલ ઉલૂમ દેવબંદ) કો સિફારિશકા એક ખત લિખ દિયા જાએ. મૌલાનાને વો ખત લિખવાયા, સારા તબ્લીગકા ઝિક્ર થા આખિરમેં એક દો સતરોંમેં ઉસકી સિફારિશ થી.

મૈં કભી અપને બાઝ રિશ્તેદારોંસે મિલને જાતા તો વાપસી પર પૂછતે કે અપની બાત ભી ઉનસે કહી થી ઔર ઉનકો ઈસ કામકી દઅવત ભી દી થી? મૈં નફી (ના) મેં જવાબ દેતા તો ફરમાતે. "મૌલાના તઅલ્લુકાત જબ તક મુહમ્મદ (સ.અ.વ.) કે કદમકે નીચે ન આએં મુરદા હૈં." (યાની જબ તક ઉનકો દીનકી તકવિયત ઔર દઅવતકા સબબ ન બનાયા જાએ ઉનમેં ખૈરો બરકત ઔર રૂહ નહીં).

શાદિયોંમેં શિરકત ઔર દઅવતકો સિર્ફ ઈસી મકસદકે લિયે દુરૂસ્ત સમઝતે થે ઔર આપકે નઝદીક ઉનકા યેહી ફાઈદા થા. ખૂદ અપને ઘરકી એક નિકાહકી મજલિસકી ખબર ઈસ તરહ દેતે હૈં :-

"ઈસ ગયે ગુઝરે જમાનેમેં બંદા એસે મૌકોંકે ઈજતિમાઅકો મુસલમાનોંકી બેહિસ્સી સમઝતા હૈ મગર ચૂંકે અપને બુઝુર્ગ ઉલમા ઔર મશાઈખ તશરીફ લા રહે હૈં ઈસ લિયે ઈત્તિલાઅન તેહરીર હૈ તાકે તમામ અહબાબ તશરીફ લાકર સઆદતે

દારૈન હાસિલ કરેં ઔર બંદાકો અપને તબ્લીગી નિઝામકે પેશ કરનેકા મૌકા દેં."

લાયાની (જો બાત દીની હૈસિયતસે કુછ મુફીદ ઔર દુન્યાવી હૈસિયતસે જરૂરી ન હો) સે બડી નફરત ઔર પરહેઝ થા ઔર ઉસકી દૂસરોંકો ભી વસિય્યત ફરમાતે ઔર તબ્લીગમેં નિકલનેવાલોંકો બિલખુસૂસ તાકીદ ફરમાતે. ફરમાતે થે "લાયાનીમેં મશ્ગૂલ રેહના કામકી રોનકકો ખો દેતા હૈ." જિસ બાતમેં દીનકા ફાઈદા ન દેખતે ઉસકો વક્તકા ઝાએઅ કરના સમઝતે. એક મરતબા મૈં ચબૂતરાકે પાસ ખડા હુવા ઝૌક ઔર શૌકકે સાથ મૌલવી સૈયદ રઝાહસન સાહબસે કોઈ પુરાના વાકિઆ ઔર કિસી તબ્લીગી સફરકી રૂદાદ (કારગુઝારી) સુન રહા થા. મૌલાનાને સુના ઔર ફરમાયા કે યે તો તારીખ હુઈ કુછ કામકી બાત કીજિયે.

વક્તકી બડી કદર કરતે થે ઔર ઉસકો અપના સરમાયા સમઝતે થે. ઉસકો બેકાર સર્ફ કરનેસે બડા દર્દ હોતા થા.

એક મરતબા નયે ખુતૂત દેખે જા રહે થે. એક પુરાના લિફાફા મિલા જો પઢ્હા જા ચુકા થા, કુછ મિનટ ઉસકી તેહકીકમેં સર્ફ હુએ ફિર માલૂમ હુવા કે વો પઢ્હા જા ચુકા હૈ, ફરમાયા ઈસકો ફાડ ડાલો વરના ફિર વક્ત ઝાએઅ કરેગા. ફિર ફરમાયા યેહી વક્ત તો હમારા સરમાયા હૈ.

ઈસ સરમાયાકો મૌલાનાને જિસ તરહ દેખ ભાલકર સર્ફ કિયા ઔર ઈસકી જૈસી કદરો કીમત પહેચાની વો ઉનકે ઈસ અઝીમુશ્શાન કામસે ઝાહિર હૈ જો ઈસ વક્ત દુનિયાકે સામને હૈ. ઈતના બડા કામ ઉસી વક્ત અંજામ પા સકતા થા કે વક્ત બિલકુલ ઝાએઅ ન કિયા જાએ ઔર કિસી ખિલાફે મકસદ ઔર ગૈર મુફીદ મતલબ બાતમેં ઉસકા કોઈ હિસ્સા સર્ફ ન હો.

મકસદકા ઈશ્ક :-

મૌલાનાને એક મરતબા ઈશ્કકી યે તારીફ કી થી કે "આદમીકી લઝ્ઝતેં ઔર દિલચસ્પિયાં જો દુનિયાકી બહોતસી ચીઝોંમેં બટી હુઈ હૈં, સબસે નિકલકર કિસી એક ચીઝમેં સિમટ આએં યેહી ઈશ્ક હૈ. "મૌલાનાકી યે તારીફ દીનકે બારેમેં

ખૂદ ઉન પર સાદિક થી, ઈસસે ઉનકી રૂહકો ઈશ્ક હો ગયા થા જિસકે સામને તમામ હિસ્સી લઝ્ઝતેં ઔર તઅસ્સુરાત માન્દ પડ ગયે થે ઔર યે રૂહી લઝ્ઝત ઉનકે લિયે બિલકુલ હિસ્સી ઔર તબીઈ લઝ્ઝત બન ગઈ થી, ઈસસે ઉનકો વો કુવ્વત ઔર તવાનાઈ ઔર વો તાઝગી હાસિલ હોતી થી જો લોગોંકો ગિઝા ઔર દવાસે હાસિલ હોતી હૈ. ચુનાંચે એક કારકુનકો (જિનહોંને તન્હાઈકી હાલતમેં અપની બેચૈનીકી શિકાયત લિખ્ખી થી) જવાબમેં યેહી હકીકત લિખ્ખી હૈ જો કિસી ઔરકે બારેમેં સહીહ હો યા ન હો ઉનકે બારેમેં બિલકુલ સહીહ થી.

"મેરે મોહતરમ યે તબ્લીગી કામ દર હકીકત ઈન્સાનકી રૂહકી ગિઝા હૈ .કક તઆલાને અપને ફઝલસે આપકો ઈસ ગિઝાસે ફાઈદામંદ ફરમાયા, અબ ઈસકે આરઝી કમી પર બેચૈની જરૂરી ચીઝ હૈ આપ ઈસસે પરેશાન ખાતિર ન હોં."

બારહા ઐસા હુવા કે કિસી ખૂશખબરીકો સુનકર યા કિસી ઐસે આદમીસે મિલકર જિસકો વો અપની દઅવતકે લિયે મુફીદ સમઝતે થે વો અપની બીમારી ભૂલ ગયે. તબીઅતકો ઈતની કુવ્વત હાસિલ હુઈ કે વો બીમારી પર ગાલિબ આ ગઈ. અચાનક તન્દુરૂસ્તી તરક્કી કર ગઈ, ઉસકે બર ખિલાફ કિસી બેચૈની યા ફિક્રસે ઉનકી તન્દુરૂસ્તી ગિર ગઈ. ઉનકી તમામ ફિક્રેં ઈસી એક ફિક્રમેં ગુમ હો ગઈ થીં જૈસા કે એક ખતમેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"તબીઅતમેં સિવાએ તબ્લીગી દર્દકે ઔર ખૈરિયત હૈ."

ઉનકી ઝકાવતે હિસ્સ સબ તરફસે મુન્તકિલ હોકર ઈસી એક ચીઝમેં જમા હો ગઈ થી, બાઝ મરતબા ફરમાયા, મુઝે મશ્ગૂલિયતકી વજહસે ભૂખકા એહસાસ નહીં હોતા સબકે સાથ બૈઠ જાતા હૂં યા ખાનેકા વક્ત આતા હૈ તો ખા લેતા હૂં.

તબ્લીગી ઈત્તિલાઆતકે ખુતૂતસે ઉનકો વો ખૂશી ઔર તાકત હાસિલ હોતી થી જો હકીકતન આશિકકો મુલાકાતકી ખૂશખબરી ઔર મહેબૂબકે ખતસે હોતી હૈ. એક કારકુનકો જો કભી તબ્લીગકી રૂદાદ (કારગુઝારી) લિખ્ખા કરતે થે તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"તુમહારે ખુતૂતકા ખયાલ હી ગોયા ઝિંદગી ઔર રૂહે રવાંકી જગહ હૈ, મેરી યે બાત અગર પૂરી સહીહ નહીં તો પૂરી ગલત ભી નહીં, ઔર મૈં અપને

હામેં ઈસ ખયાલકો જાનસે ઝિયાદા સમઝના ફર્ઝ સમઝતા હૂં, તુમ મેરે દિલકી
ઝી સમઝકર ખુતૂત ભેજનેમેં કમી મત કિયા કરો."

મુબલ્લિગીનકી આમદકા ઈન્તિઝાર ઈદકે ચાંદકે ઈન્તિઝારસે કમ નહીં
, એક કારકુનકો જો એક જમાઅત લાનેવાલે થે લિખતે હૈં :-

"જમનાકે કિનારે કિનારે જો મુબલ્લિગીનકી જમાઅત આએગી ઉસકા
ઝે ઐસા હી ઈન્તિઝાર હૈ જૈસે ઈદકે ચાંદકા હોતા હૈ બહોત એહતિમામસે ઉસ
જમાઅતકો લાઓ.

આખરી બીમારીમેં કમઝોરીકી વજહસે બાઝ મરતબા ઐસી કિસી ખૂશીકા
બરદાશ્ત ન હોતા. જાન્યુઆરી સન ઈસ્વી ૧૯૪૪ મેં જબ લખનવકી જમાઅત ગઈ
તો એક દિન સુબહકી નમાઝકે બાદ મૌલાનાને મુઝસે ફરમાયા કે મેરે આનેકે બાદ
તો કાનપુરમેં કામ ખતમ હો ગયા હોગા, (ઈસ કિસમકી ખબરેં શાયદ મૌલાનાકો
પહોંચી થી) મૈંને અર્ઝ કિયા લખનવસે એક જમાઅત ગઈ થી ઔર અલ્હમ્દુ લિલ્લાહ
કામ ફિર શુરૂ હો ગયા હૈ, હાજી વલી મુહમ્મદ સાહબકી તરફ મૈંને ઈશારા કિયા કે
વે ભી ઉસ જમાઅતમેં થે, મૌલાનાને મુસાફહાકે લિયે હાથ બઢાએ ઔર ઉનકે
હાથ ચૂમ લિયે ઔર ફરમાયા કે મેરા ખૂશીસે સર દુઃખ ગયા મુઝે અબ બહોત ખૂશ
ભી ન કિયા જાએ. મુઝમેં ખૂશીકા બરદાશ્ત કરના નહીં રહા હૈ.

ઈસી તરહ બાઝ ઔકાત જમાઅતોંકી કિસી બેઉસૂલી ઔર કોતાહીકા
ઐસા અસર પડતા કે બીમાર હો જાતે. એક મરતબા હાઝિર હુવા તો ફરમાયા કે મૈં
તો સહારનપુરસે આકર બીમાર હો ગયા! મૈંને અર્ઝ કિયા, ક્યા સબબ હુવા? ફરમાય
બાહિરસે જો જમાઅતેં આઈ થી ઉનહોંને ઉસૂલકી પાબંદી નહીં કી, લાયાનીસે પરહે
નહીં કિયા ઔર શહેરમેં ઘૂમતે ઔર તફરીહ કરતે રહે.

મૌલાનાકે ઈસ જઝબા ઔર જોશકા અંદાઝા નીચેકે ઈકતિબાસાતસે હોગ

"ઈસકે ઉપર જાન ઔર માલકો કુરબાન ઔર વકફ કરકે ઉસમેં અપ
ઉમરોંકો ગંવાનેવાલે પૈદા કરને ચાહિયેં, બગૈર સોચે ઈસમેં અપની જાન કુર
કરના જરૂરી હૈ."   (બનામ અબુલ હસન ઃ

"હર કોશિશકો ઉસકે દરજામેં રખતે હુએ ઔર લા યઝીઉ અ

મુહ્‌સિનીન પર ઈમાન રખતે હુએ કિસી ઉઝ્રકે બગૈર અપને ઈસ મઆમલામેં જુનૂની હોને ઔર કેહલાએ જાનેકી તમન્ના રખતે હુએ ઉન કોશિશોંમેં અપને ફનામેં અપના બકા સમઝતે તો ઉન કોશિશોંમેં દુનિયા હીમેં જન્નતકા મઝા પાતે."

(બનામ અબુલ હસન અલી)

મૌલાનાકી હાલત યેહી થી કે ઈન કોશિશોંમેં ઉનકો જન્નતકા મઝા આતા થા. ઈસ રાસ્તેમેં ગરમ લૂ ઉનકે લિયે નસીમે સહરીસે (સુબહકી ઠંડી હવાસે) ઝિયાદા ખૂશગવાર ઔર ફરહત બખ્શ થી, એક મરતબા મે મહીનાકી કિસી આખરી તારીખમેં મૌલાના (રહ.) શેખુલ હદીસ મૌલાના ઝકરિયા સાહબ, મૌલવી ઈકરામુલ હસન સાહબ ઔર મૈં એક કાર પર કુતુબ સાહબ ગયે! લૂ કે સખ્ત ઝોંકે આ રહે થે, મૌલાનાને ફરમાયા "લુ આ રહી હૈ ખિડકિયાં બંદ કર દો." શેખુલ હદીસ સાહબને ફરમાયા જી હાં! ઈસ વક્ત લૂ માલૂમ હો રહી હૈ કોઈ તબ્લીગી સફર હોતા તો યે હવા ગરમ ન માલુમ હોતી. ફરમાયા, બેશક!

ઈસી ઈશ્કકા નતીજા થા કે જબ કિસીમેં કોઈ ખૂબી, કમાલ, સખાવત, ઝહાનત યા મહારત દેખતે તો ફૌરન ઝહન દીનકી ખિદમતકી તરફ મુન્તકિલ હોતા ઔર યે તમન્ના હોતી કે યે કમાલ યે દૌલત ઔર દીનકે રાસ્તેમેં સર્ફ હોતી ઔર અપના રંગ લાતી.

હિજાઝસે શેખુલ હદીસકે નામ એક ખતમેં ફરમાતે હૈં :-

"હકીમ રશીદકા ખત આયા ઉનકે ખતસે ઉનકી લિયાકતકો દેખકર બહોત હી જી લલચાયા કે અલ્લાહને તુમહારે ખાનદાનકો કૈસી મકારિમે અખ્લાકવાલી તબીઅતેં નસીબ ફરમાઈ હૈં ઔર કૈસા નેક ખઝાના બનાયા હૈ, કાશ યે તબીઅતેં ઈસ્તિકલાલકે સાથ જહાંકે લિયે પૈદા હુઈ હૈં ઉસમેં લગ જાએં તો અલ્લાહ ચાહે દીનમેં સબકત કરનેવાલે પર સાબિક હોં, યેહી મઝમૂન મિયાં ફરાગતકી નઝ્મ પર સમઝો. (૨૯ ઝીલ હજ્જહ સન હિજરી ૫૭)

ડાક્ટર ઝાકિર હુસૈનખાં ફરમાતે હૈં કે બીમારીકે જમાનેમેં એક મરતબા પીઠ પર કુછ નાપાકી લગ ગઈ, ધુલાનેમેં ખતરા થા કે બદન ભીગ જાએ ઔર સરદી લગ જાએ, કિસીકે સમઝમેં નહીં આતા કે બગૈર નેહલાએ કિસ તરહ સફાઈ હો

સકતી હૈ. મૌલવી યૂસુફ સાહબને લોટેકી ટોંટીસે ઈસ તરહ પાની બહાયા કે નાપાકી દૂર હો ગઈ ઔર પીઠ ભીગને નહીં પાઈ, નિહાયત ખુશ હુએ દુઆએં દીં ઔર ફરમાયા કે "યે ઝહાનત ઔર સલીકા દીનકી ખિદમતમેં સર્ફ હોના ચાહિયે."

દર્દ ઔર બેકરારી :-

મૌલાના જૈસા દર્દ ઔર બેકરારી દેખનેમેં નહીં આઈ. જિસ શખ્સને નહીં દેખા વો ખયાલ નહીં કર સકતા. બાઝ મરતબા પાનીકે બગૈર મછલીકી તરહ તડપતે, આહેં ભરતે ઔર ફરમાતે "મેરે અલ્લાહ મૈં ક્યા કરૂં કુછ હોતા નહીં." કભી કભી દીનકે ઈસ દર્દ ઔર ઈસ ફિક્રમેં બિસ્તર પર કરવટેં બદલતે ઔર બેચૈની બઢતી તો ઉઠકર ટહેલને લગતે, એક રાત મૌલાના યૂસુફ સાહબકી વાલિદાને પૂછા કે આખિર ક્યા બાત હૈ કે નીંદ નહીં આતી? ફરમાયા ક્યા બતલાઉં, "અગર તુમકો બાત માલૂમ હો જાએ તો જાગનેવાલા એક ન રહે દો હો જાએં." બાઝ મરતબા દેખેવાલોંકો તરસ આતા ઔર તસ્કીન દેતે, બાઝ મરતબા ઈસ જોશકે સાથ બાત કરતે કે માલૂમ હોતા સીનેમેં તન્નૂર ગરમ હૈ, હમિય્યતે ઈસ્લામી ઔર જઝબાકા એક તૂફાન બરપા હૈ. ઝબાન સાથ નહીં દેતી ઔર અલ્ફાઝ મદદ નહીં કરતે. બાઝ મરતબા પૂરા દર્દે દિલ કેહનેકે બાદ ગાલિબકે મશ્હૂર શઅરકો બડી લતીફ તરમીમકે સાથ પઢતે :-

બક રહા હૂં જુનૂનમેં ક્યા ક્યા
કુછ તો સમઝે ખુદા કરે કોઈ

કભી સુનનેવાલોંકી બેચૈની ઔર વેહશતકા ખયાલ કરકે ખામોશ હો જાતે લેકિન યે શઅર (જો હઝરત મુજદ્દિદ (રહ.) ને બહોતસે ખુતૂતકે આખિરમેં બારબાર લિખ્ખા હૈ) હસ્બે હાલ હોતા.

અંદકે પેશે તૂ ગુફતમ ગમે દિલ તરસીદમ
કે તૂ આઝુરદા શૂમી વરના સખુન બિસયારસ્ત

ઈસ કૈફિયતકો દેખકર અંદાઝા હોતા કે અંબિયા (અલૈ.) કો ઉનકે જમાનેકે લોગ મજનૂન ક્યૂં કેહતે થે ઔર લઅલ્લક બાખિઉન્ નફસક અલ્લા યકૂનૂ મુઅ્મિનીન

(શાયદ તુમ અપની જાન ખો દોગે ઈસ ફિક્રો ગમમેં કે યે લોગ ઈમાન નહીં લાતે) કી તંબીહકી બારબાર જરૂરત ક્યૂં પેશ આતી થી, ઈસ દર્દ ઔર બેકરારીસે પેહલે જમાનાકે બડે ઔર અપને જમાનેકી દીની વૈરાનીકા ઉનકો કૈસા એહસાસ થા ઔર દીનકી વો ક્યા ગૈરત ઔર હમિય્યત થી જિસને હઝરત મુજદ્દિદ અલ્ફે સાની (રહ.) કે કલમસે બારબાર યે શઅર લિખવાયા :-

આંચે મન ગુમ કરદા અમ ગર અઝ સુલેમાં ગુમ શુદે
હમ સુલેમાં હમ પરી હમ અહરમન બગરેસ્તે

મૌલાના પૂરી કોશિશકે બાદ ભી જબ ઈસ કામકી જરૂરત ઔર તેહરીક કી હક્કાનિયતકે મુકાબલામેં ઉન કોશિશોંકો દેખતે થે જો દીનકે ફૈલાનેકે લિયે અમલમેં લાઈ જા રહી હૈં તો ઉનકો બહોત નાકાફી સમઝતે થે ઔર અદાએ હકમેં તકસીર ઔર કોતાહી પર મુઆખઝા (પકડ) કા ખૌફ તારી હો જાતા થા ઔર યેહી ઉનકે દર્દ ઔર બેકરારીકા સબબ થા. એક ખતમેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

જિસ કદર હક તઆલાને મુઝ પર ઈસ બારેમેં હકકો ઝાહિર ફરમા દિયા હૈ ઉસકે મૈં અપની કોશિશ, અપને દર્દ ઔર અપની આવાઝકી કુછ નિસ્બત નહીં પાતા, લિહાઝા કરમ હો તો ઉસકે શાયાને શાન હૈ. ઔર અગર અદલ હો તો કોઈ નજાતકી સૂરત નહીં." (બનામ અબુલ હસન અલી)

ઈસ જમાનેકે ફિત્નોંકી તેઝ રફતારી, લાદીનિયતકે સૈલાબ ઔર મુલ્હિદાના અસરાતકી તાકતકો દેખતે ઔર ઉસકે મુકાબલેમેં દીની કોશિશોંકી સુસ્ત રફતારીકો દેખતે તો તબીઅત પર અફસુર્દગી (ગમ) તારી હો જાતી ઔર કામકી ખૂશકુન ખબરેં ખૂશ ન કર સકતીં, એક ગિરામી નામામેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"કઈ રોઝ હુએ ગિરામી નામા પહોંચા, ચાહિયે થા કે દિલકો બડી ઝિંદગી ઔર ચૈન બખ્શે, લેકિન મેરે બુઝુર્ગ દોસ્ત, ઈમાન સોઝ, જઝબાત કશ, ફિત્નોંકી રફતાર ડાકગાડીસે ભી ઝિયાદા તેઝ હૈ ઔર ઉસકા મુકાબલા (યે તબ્લીગી તેહરીક) જો સિર્ફ વોહી ઝુલ્મતકો નૂરસે બદલનેવાલી હૈ, ઈસકી રફતાર ચ્યૂંટીસે ભી ઝિયાદા કમઝોર હૈ, ફિત્નાકી રવાની દેખકર યે મિકદારેં કુછ પ્યાસકે બુઝાનેકે લિયે કાફી નહીં હૈં. (બનામ મૌલાના અબ્દુલ ગફફાર સાહબ મુજદ્દિદી નદવી)

મેવાતકી જમાઅતેં ઔર કાફલે બાહિર નિકલતે, લોગ ઉનકી તાદાદ ઔર હિમ્મત દેખ દેખકર ખૂશ હોતે, મગર મૌલાનાકા બેચૈન દિલ કુછ ચાહતા, આપકી નિગાહેં ઉનકા દિલ ટટોલતીં, અગર ઉનકે જઝબાતમેં ઝરા ભી ખામી ઔર ઉનકી સાબિત કદમીમેં કુછ લગઝિશ ઔર ઘરોંકે લૌટનેકા શૌક ઔર તકાઝા દેખતે તો દિલ બુઝ જાતા ઔર ખૂશી હસરત (રંજ) સે બદલ જાતી.

એક ખતમેં ચંદ તબ્લીગી ખૂશખબરિયોંકે જવાબમેં લિખતે હૈં :-

(આપકે ખતમેં) તબ્લીગકી સરગરમિયોંકા ઝિક્ર હૈ, ઉસમેં ઝિક્ર હૈ કે અસ્સી (૮૦) આદમી યહાં તબ્લીગકે લિયે આએ ઔર પચ્ચીસ આદમિયોંકી જમાઅત તૈયાર હૈ. પેહલી ખબર અલ્હમ્દુ લિલ્લાહ સુમ્મ અલ્હમ્દુ લિલ્લાહ, અલ્લાહ તઆલાકા બડા ફઝલો કરમ ઔર એહસાન ઔર નેઅમતે જલીલા હૈ કે ઉસને અસ્સી આદમિયોંકી મિકદાર ઐસે નાઝુક જમાનેમેં કે જહાં ઈસ અમલકો હકારતસે દેખા જા રહા હૈ ઔર ઉસકી નાકદરી કી જા રહી હૈ ઐસે જમાનેમેં દીનકે ફૈલાનેકે લિયે ઘરસે નિકલે, મગર મેરે અઝીઝ અલ્લાહકા શુક્ર બજા લાનેકે બાદ અપની કોતાહી પર ભી નદામતકે સાથ એક ગેહરી નઝર ડાલની ચાહિયે કે પંદરહ સાલા કોશિશકે બાદ તબ્લીગકે યે અનવારાત, યે બરકાત ઔર ઈઝ્ઝત ઔર યે દુનિયાકે અંદર નામ આવરી ઔર યે હર તરહકી નૂરાનિયત ઔર બેહબૂદી, ખુલી આંખોં મહેસૂસ કરતે હુએ ફિર કુલ અસ્સી આદમિયોંકી મિકદાર નિકલી તો ઈતને લાખ મિકદારમેં કિતની થોડી હૈ. ઔર ફિર નિકલ લેનેકે બાદ ઘરકે વાપસ જાનેકો ઐસે બેકરાર કે ઉનકા થામના મુશ્કિલ, તો ઘરસે નિકલેં તો મુશ્કિલસે ઔર નિકલનેકે બાદ યે ખતમ હોનેવાલા ઘર અપની તરફ ખીંચતા રહે તો યે દીનકા ઘર કિસ તરહ આબાદ હોગા. જબ તક ઘરોં પર રેહના ઈતના દુશ્વાર ન હોને લગે જૈસા ઈસ વક્ત તબ્લીગમેં રેહતા હૈ, ઔર જબ તક તબ્લીગસે વાપસ જાના ઈતના તબીઅતોં પર દુશ્વાર ન હોને લગે જૈસા ઈસ વક્ત તબ્લીગકે લિયે નિકલના દુશ્વાર હૈ, ઔર જબ તક તબ્લીગકે લિયે ચાર ચાર મહીને મુલ્ક દર મુલ્ક ફિરનેકો અપની કૌમમેં ઝિંદગીકા જુઝ્વ બનાનેકી કોશિશકે લિયે પૂરે એહતિમામકે સાથ આપ લોગ ખડે નહીં હોંગે ઉસ વક્ત તક કૌમિયત સહીહ દીનદારીકા મઝા નહીં ચખ્ખેગી ઔર હકીકી ઈમાનકા

ઝાઈકા કભી નસીબ નહીં હોગા. (બનામ મિયાં મુહમ્મદ ઈસા ફીરોઝપુર નમક)

ઉનહીંકો એક દૂસરે ખતમેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"અઝીઝ દોસ્ત! મૈં ઉસ દુખકા ક્યા ઝિક્ર કરૂં કે સાલ હા સાલકી કોશિશોંકે બાદ નિકલતે હૈં ઔર મહીનોં ભી નહીં ટિકતે. દીની કોશિશકે અંદર ચંદ મહીને ભી નહીં ગુઝાર સકતે.

મેરા મકસદ યે હૈ કે જબ તક હર ઘરસે એક આદમી હમેશા બાહિર દીનકા ઘર બનાનેકે એહતિમામકો યાની તબ્લીગમેં બારી બારીસે નિકલનેકો જરૂરી નહીં કરેગા ઉસ વક્ત તક દીનકે સાથ ઉન્સ (મુહબ્બત) ઔર પાએદારી પૈદા નહીં હો સકતી.

ઈસા! તુમ ગૌર તો કરો! ફાની દુનિયામેં કામકે લિયે તો ઘરકે સારે અફરાદ હોં ઔર ઈસકે લિયે સિર્ફ એક આદમીકો કહા જાએ ઔર ઉસ પર ભી નબાહ ન હો તો આખિરતકો દુનિયાસે ઘટાયા યા નહીં ઘટાયા, વો જમાઅતેં, તુમહી દેખ લો કે ખત લિખ્ખે હુએ કઈ દિન હુએ, વો સબ વાપસ હી હો ગયે, જમાઅતોંકે નિકલને પર ખુશ નહીં હોને પાતા કે વાપસીકી આવાઝેં આ જાતી હૈં.

(બનામ મિયાં મુહમ્મદ ઈસા ફીરોઝપર નમક)

કભી કિસી બારીક મઝમૂનકો અલ્ફાઝમેં અદા ન કર સકતે ઔર જો બાત કેહના ચાહતે થે ઉસકે લિયે લફ્ઝ ન મિલતે તો ઉસસે એક બેચૈની પૈદા હોતી, એક ખતમેં ફરમાતે હૈં :-

"બંદએ નાચીઝ ઈસ તબ્લીગકે સિલસિલેમેં એક હૈરતકી હાલતમેં હૈ, અપનેમેં મગ્ઝકી બાત અદા કરનેકી અહલિયત ભી નહીં, અમલ તો દરકિનાર, ઔર ખુદાકી આદત અટલ, ઉનકી નુસરત ઔર રહમત ઈસી રાસ્તેમેં હૈ."

એક ખતમેં યે મઝમૂન લિખાતે હુએ કે "દીનકો ફૈલાનેકી કોશિશમેં લગના હી મુસીબતોંકો ટાલ સકતા હૈ ઔર મકાસિદકો તરોતાઝા કર સકતા હૈ, ઔર ઈસ તર્ઝે ઝિંદગીસે ગાફિલ હોતે હુએ ફાઈદાકા ઈન્તિઝાર ઔર બલાઓંકે કમ હોનેકા વહમ એક મજનૂનાના ઔર ગલત ખયાલ હૈ" બેઈખ્તિયાર ખત ઈન અલ્ફાઝ પર ખતમ કર દેતે હૈં :

હિંમતકો લગાકર યે દુઆ કરેં કે મેરી યે તેહરીક સરાસર અમલ હો, અકવાલકી (બાતોંકી) કસરત ઈસ અમલકો ગદલા ન કરે બલ્કે કૌલ ઔર તકર્રુર કદરે જરૂરત મદદકે દરજામેં રહે. વમા ઝાલિક અલલ્લાહિ બિઅઝીઝ."

ફરમાયા કરતે થે કે "દીનકે ફૈલાનેકે લિયે જાન દેનેકે શૌકકો ઝિંદા કરના ઔર જાનકો બેકીમત કર દેના હમારી તેહરીકકા મકસૂદ ઔર ખુલાસા હૈ. "તબ્ઈ કમઝોરી ઔર લાગિરીકે બાવજૂદ આપને શુરૂસે મેવાતકે દૌરોં ઔર તબ્લીગી સફરોંમેં ઐસી મહેનત કી જો અચ્છે મહેનતી આદમિયોંકે લિયે મુશ્કિલ હૈ, અપને મકસદકે પીછે અપના આરામ ઔર ખાના પીના ભૂલ જાતે થે, ખિલાફે આદત ૨૪, ૨૪ મીલ પૈદલ ચલે, ખિલાફે તબીઅત ખાના ખાયા ઔર કઈ કઈ વક્ત ભૂકે રહે, કભી ખાના મૌજૂદ હોનેકે બાવજૂદ ભી ૨૬, ૨૬ ઔર ૪૮, ૪૮ ઘંટે ખાના ખાનેકી નૌબત ન આતી, કઈ બાર ઐસા હુવા કે જુમ્આકી રાતકો યા જુમ્આકી સુબહકો નિઝામુદ્દીનસે ખાના ખાકર રવાના હુએ ઔર ઈતવારકો નિઝામુદ્દીન વાપસ આકર ખાના ખાયા, રાતોંકો જાગે, પહાડિયાં પાર કીં, કઠિન રાસ્તે તય કિયે. મે, જૂનકી કાતિલ લૂ ઔર ફિર મેવાતકે રેગિસ્તાની ઈલાકાકી ગરમ લૂ કે ઝોંકે ઔર ડિસેમ્બર ઔર જાન્યુઆરીમેં ખુલે મૈદાનકી ઝમિસ્તાની (સરદીકી) હવાકે ઠંડે ઝોંકે બરાબર બરદાશ્ત કિયે. ઔર સાથિયોંસે યે કેહકર ઉનકા દિલ બઢાતે રહે કે "જબલ જહદ (મહેનત ઔર તકલીફ) કે પરલી તરફ ખુદા હૈ જિસકા જી ચાહે મિલ લે."

બાઝ મરતબા મેવાતકા સફર ગરમીકી ઐસી શિદ્દત ઔર સિહ્હતકી ઐસી કમઝોરીકી હાલતમેં કિયા કે ઝિંદગીકા ઈત્મીનાન કમ ઔર મૌતકા ખતરા ઝિયાદા થા મગર રાહે ખુદાકે ઈસ સફરકો સફરે જિહાદ ઔર મેવાતકી જમીનકો મૈદાને કારઝાર સમઝતે હુએ તકાલીફ ઔર ખતરાતસે બેપરવા હોકર કદમ ઉઠાયા.

૧૬ મે સન ઈસ્વી ૩૬ કો એક મેવાતકે સફરકે મૌકા પર શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા ઔર સાહબઝાદા મૌલાના મુહમ્મદ યૂસુફકો તેહરીર ફરમાયા :-

"ઈસ કદર કમઝોરી હૈ કે તબીઅતકે ખિલાફ ઉલ્ટી હુઈ બાતસે ઈખ્તિલાજ ઔર ખફકાન (દિલકા ધડકન) હોતા હૈ ઔર આરામકે સાથ મોટરકી દેહલી તકકી

સવારીસે બુખાર આતા હૈ. ઉસ પર અલ્હમ્દુ લિલ્લાહ એક મહીનાકી મસાફતકે લિયે મેવાતકી સખ્ત તરીન ગરમ હવા ઔર નિહાયત જાહિલોંકી બાતોંકે ઉલ્ઝાવકા નિશાના બનકર મૌતકે લિયે અપની જાનકો પેશ કરનેકી નિય્યતસે ઈસ સફરકો જંગકા મૈદાન તસવ્વુર કરતે હુએ પક્કા સફરકા ઈરાદા હૈ, ગોયા યે સફરે જિહાદ હૈ. મગર અપને ઝોફસે ઔર અપની મુજર્રબા કમ હિંમતીસે નિહાયત ખૌફ હૈ કિસી જગહ પે શરીર નફસ તકલીફ ઔર સખ્તીકે મુકાબલેસે ફરાઝ કરકે નામરદીસે (બુઝદિલીસે) વાપસ હોગા, દુઆ કરો કે જાનકે જાને તક હક તઆલા શાનુહૂ તકલીફ ઔર સખ્તીકા બરદાશ્ત નસીબ કરેં. **વમા ઝાલિક અલલ્લાહિ બિઅઝીઝ** ઔર યા કામકો પૂરા કરકે સલામતીકે સાથ બગનીમત વાપસ નસીબ ફરમા દેં. અપને ઈસ સફરકો અહમ ફરીઝા ઔર સિહ્હતે રિઆયતકો સંગીન તરીન મુસીબત સમઝકર અપની ઝિંદગીસે માયૂસ હોકર સફર કર રહા હૂં."

કલતાજપુરમેં પહાડકી ચઢાઈ થી. બૈલગાડીકા સફર થા, ગાડી રાસ્તેમેં ઉલટ ગઈ, લોગોંકો ચોટ આઈ, ખુદા ખુદા કરકે લોગ ઉપર પહોંચે લેકિન નિહાયત ઝખ્મી, ગર્દ આલૂદ, બાઝ વો ઉલમા ભી સાથ થે જો તકલીફોંકે આદી નહીં થે. લેકિન ઈસસે પેહલે કે લોગ થકાન ઔર તકલીફકી શિકાયત કરેં, મૌલાનાને યે કેહકર ઉનકી તબીઅતકા રૂખ બદલ દિયા કે દોસ્તો! સારી ઉમ્રમેં આજ એક દિન તુમકો જો હિરા જૈસી ચઢાઈ પેશ આઈ, બતાઓ વો રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) કો કિતને બાર પેશ આઈ થી, હમેં અપની ઈસ મેહરૂમી ઔર કોતાહી પર શરમિંદા હોના ચાહિયે. અબ કૌન થા કે હર્ફે શિકાયત ઝબાન પર લાતા.

મૌલાના જબ કિસી કામકા અઝ્મ (ઈરાદા) ફરમા લેતે થે તો ફિર કિસી ઝહમતકા ખયાલ રૂકાવટ નહીં હોતા થા, મૌલાનાકે નઝદીક દુનિયાકી બહોત થોડી ચીઝેં નામુમકિન થીં, ના ઉમ્મીદીકા ઉનકે યહાં બહોત કમ ગુઝર થા. જિસ વક્ત જિસ બાતકા ખયાલ આતા ફૌરન ઉસકા ઈરાદા ફરમા લેતે. ઐસા હુવા કે નૂહકે લોગોંસે કોઈ બાત કેહના જરૂરી માલૂમ હુઈ, રાતકો ૪ (ચાર) બજે નિઝામુદ્દીનસે પૈદલ રવાના હો ગયે, દેહલીમેં હાજી નસીમ સાહબકે યહાં પહોંચકર કાર લી. ઔર સહરકે વક્ત નૂહ પહોંચે, સબકો સોતા પાયા, મકસદ

કહા, ફિર ફજરકી નમાઝ પઢતે હી વાપસ આ ગયે, કભી ઐસા હુવા કે બારિશકા પાની જમા હૈ ઔર સડક પર નાલા બેહ રહા હૈ, મેવાતકા સફર હૈ કિસી મકામકા ઈરાદા ફરમા લિયા. લોગોંને કહા તાંગા લે આએં, ફરમાયા જરૂરત નહીં ઔર ઘંટોં ઘંટોં પાનીમેં ચલ દિયે.

મૌલાના મંઝૂર મુહમ્મદ સાહબ નોઅમાનીને બિલકુલ સહીહ લિખ્ખા હૈ. "જિસ્માની લિહાઝસે અગરચે નિહાયત કમઝોર થે. મગર ઈસ મુકદ્દસ મકસદકે લિયે ઐસી અનથક ઔર ઈસ કદર બેપનાહ જદો જહદ કરકે દિખા ગયે કે મેરા અંદાઝા હૈ અગર બિલફર્ઝ કિસી શખ્સકે સામને જન્નત અપની સારી નેઅમતેં ઔર દિલ ફરેબિયોંકે સાથ ઔર જહન્નમ અપની સારી હોલનાકિયોં સમેત ખોલ દી જાએ ઔર ઉસસે કહા જાએ કે અગર યે કામ કરોગે તો યે જન્નત મિલેગી, ઔર નહીં કરોગે તો ઉસ જહન્નમમેં ડાલે જાઓગે, તો શાયદ ઉસકી કોશિશ ઉસસે ઝિયાદા ન હો સકેગી જો મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ (રહ.) કી બિલખુસૂસ આખરી જમાનેમેં થી. (મેરી ઝિંદગીકે તજુર્બે, અઝ મૌલાના મુહમ્મદ મંઝૂર સાહબ નોઅમાની)

ઈસકે બાવજૂદ સાથિયોંકી રાહત ઔર આફિયતકા બહોત એહતિમામ ફરમાતે, ઉનકો ખ્વાહ મ ખ્વાહ તકલીફમેં ન ડાલતે, ઉનકે લિયે જરૂરી રાહતકી તદબીરેં સોચતે ઔર ઉનકા સામાન બડી કોશિશસે બહમ (સાથ સાથ) પહોંચાતે. લેકિન ઉનકો જદો જહદકે લિયે તૈયાર કરતે.

એક મરતબા મેવાતકે એક સફરમેં ચંદ રફીકોંસે જો આપકે બાદ મેવાતમેં કુછ દિન રેહનેવાલે થે ફરમાયા, આપ જહદકો તલાશ કીજિયેગા. ઔર મેવાતી સાથિયોંસે ફરમાયા આપ ઉનકો રાહત પહોંચાનેકી કોશિશ કીજિયેગા, ફિર ઉન મહેમાનોંસે ફરમાયા, અગર આપકે હિસ્સેમેં સિર્ફ રાહત આઈ તો આપ હારે. ખૂદ ભી અલ્લાહકે દિયે હુએ રાહતકે સામાનકો ન ઠુકરાતે ઔર ઉસકી નાકદરી ન કરતે બલ્કે અલ્લાહકા અતિય્યા ઔર નેઅમત સમઝતે, અપને લિયે ન ઉસકી ફિક્રમેં રેહતે, ન મિલતા હુવા રદ કરતે. **લા યતકલ્લફુ ગાઈબંન્ વલા યરૂદુ મૌજૂદન** ઉસૂલ થા.

તબીઅતમેં ખ્વાહ મખ્વાહકી મુશ્કિલ પસંદી ઔર દુશ્વાર તલબી ન થી

અલબત્તા દીનકે લિયે હૌસલોંકે બુલંદ કરનેકી તરગીબ દેતે રેહતે. મેવાતી મુબલ્લિગીનકો બાહિર જાતે હુએ વસિય્યત ફરમાતે કે અપની સાદગી ઔર મહેનતકી આદત ન છોડેં, કે યે ઉનકા બડા જૌહર હૈ. ઔર શહેરિયોંકી રાહત પસંદી ઔર તકલ્લુફાતકો ઈખ્તિયાર ન કરેં, કે યે ઉનકા બડા મર્ઝ હૈ. સાદા ખાના ખાએં, જમીન પર સોએં ઔર મશક્કત બરદાશ્ત કરનેકે આદી રહેં, ઈસસે ડરતે રેહતે થે કે યે શહેરોંમેં જાકર શહેરિયોંકી આદતેં ઔર તૌર તરીકે ઈખ્તિયાર ન કર લેં ઔર ઉનકી પુર રાહત ઔર પુર તકલ્લુફ ઝિંદગીકા ઉનકો ચસ્કા ન લગ જાએ.

મૌલાના ફરમાતે થે કે ઈન્સાનકે લિયે મશક્કત ફિતરી અમ્ર હૈ. **લકદ્ ખલક્નલ્ ઈન્સાન ફી કબદ**, અગર વો દીનકે કામમેં મશક્કત ન બરદાશ્ત કરેગા તો દુનિયાકે બગૈર સવાબકે કામોંમેં મશક્કત કરેગા જૈસાકે ઈસ વક્ત હો રહા હૈ. જહાં દુનિયા અપને મૌહૂમ (વહમી) મકાસિદકે લિયે ઔર દુન્યાવી ઝિંદગીકી હકીર ચીઝોંકે લિયે મજનૂનાના મહેનતેં કર રહી હૈ, વહાં દીન જૈસી કીમતી ઔર આખિરતકે સવાબ જૈસી યકીની ચીઝકે લિયે થોડીસી તકલીફ બરદાશ્ત કર લેના ક્યા વકઅત રખતા હૈ. એક સાહબકી બીમારીકે મુતઅલ્લિક ફરમાયા :-

"ઐસે જમાનેમેં કે રોટિયોંકે વાસ્તે જાનેં જા રહી હોં દીનકી કોશિશમેં બુખારકા આ જાના કુછ બડી બાત નહીં."

એક ખતમેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"દુન્યાવી મઈશતકે અંદરકે અસ્બાબકી કોશિશકો જબ તક દીનકે દુરૂસ્ત કરનેવાલી ચીઝોંમેં કોશિશોંસે મગલૂબ નહીં કિયા જાએગા ઉસ વક્ત તક ગૈરતે ખુદાવંદી દીનકી દૌલતસે માલામાલ નહીં કર સકતી.

(મકતૂબં બનામ મુહમ્મદ ઈસાખાં સાહબ ફીરોઝપુર નમક)

એક દૂસરે ખતમેં ઈરશાદ ફરમાતે હૈં :-

ખુદાકી આદતેં ઉમૂમન દીનમેં અપની જદો જહદકી મિકદારકે સાથ વાબસ્તા હૈં. આદમી કિસી મકસદકે લિયે જિતના અપને આપકો ઝલીલ કરતા હૈ ઔર તકાલીફકો ઝેલનેકે ઝરીઆ અપને હાલાત, જવારેહે કલ્બ ઔર કુવ્વતોંકી શિકસ્તગી ઔર થકાનકો પહોંચતા હૈ ઉતના હી હક તઆલાકી રહમતકે નુઝૂલકા

સબબ હોતા હૈ. **અન ઈન્દલ્ મુન્કસિરતિ કુલૂબુહુમ. વલ્લઝીન જાહદૂ ફીના લનહ્દિયન્નહુમ્ સુબુલના."**

કિસી રાહકી ઝિલ્લતકો ઉઠાએ બગૈર ઉસકી ઈઝ્ઝતકો પહોંચના આદતન હોતા નહીં."

લેકિન ઈસ જમાનાકે બાદ ઔર અહલે જમાનાકી પસ્ત હિંમતીકો દેખતે હુએ અગર કોઈ ઈસ રાસ્તેમેં એક કદમ ભી ઉઠાતા તો ઉસકી બડી કદર ફરમાતે, ઔર કોઈ ઈસ રાસ્તેમેં ઝરાસી ભી તકલીફ ગવારા કરતા તો ઉસકો બહોત મહેસૂસ કરતે ઔર બડે શુક્ર ગુઝાર હોતે, એહસાનમંદી ઔર કદર અફઝાઈકા યેહી શેવા થા જિસસે પસ્ત હિંમત ઔર તન આસાન (આરામ તલબ) કામ કરનેવાલે સાથિયોંકે હૌસલે ભી બુલંદ થે ઔર વો ગિરતે પડતે ઈસ રાસ્તા પર ચલે જા રહે થે. મુઝકો ઉસકી એક અલામતમેં (જો એક તબ્લીગી સફરમેં પેશ આઈ થી) તેહરીર ફરમાતે હૈં:-

"મેરા જી ચાહતા હૈ કે ઈસ પર મુબારકબાદ દૂં કે ઈસ ચૌદહવી સદીમેં મહઝ જહદ ફી સબીલિલ્લાહ વાલા સફર બીમારીકા સબબ હુવા.

હલ અન્તિ ઈલ્લા સુબિઉન દમીતિ
વફી સબીલિલ્લાહિ મા લકીતિ

સૂરતન યે બીમારી ઈસસે ઝિયાદા હૈસિયત નહીં રખતી કે દુનિયામેં જૈસે હજારોંકો બુખાર આતે હૈં એક આપકો ભી આ ગયા. લેકિન યે બુખાર ઉસ નિસ્બતમેં રૂએ જમીન પર ગાલિબન મુમતાઝ હોગા કે બઝાહિર ઉસકા સબબ એક ઐસી ચીઝકે લિયે કદમ ઉઠાના હૈ કે વો તર્ઝે ઝિંદગી અગર રાઈજ હો જાએ ઔર જાને જાકર ભી યે રાસ્તા ખુલ જાએ તો ઉમ્મતે મુહમ્મદીકે નિહાયત મશગૂલ રેહનેવાલે ઔર અપને મશાગિલસે ફારિગ ન હો સકનેવાલે અફરાદકો રુશ્દો હિદાયતસે પૂરા પૂરા હિસ્સા મિલનેકા મુરદા તરીકા ઝિંદા ઔર પાએદાર (મઝબૂત) હો જાએગા."

એક દૂસરે ખતમેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"જિસ મઝહબકે લિયે હજારોં જાનોંકા ખૂશીસે પેશ કર દેના ઉસકી કીમતકે લિયે કાફી નહીં હો સકતા ઔર જિસ મઝહબકી અસલી કીમત સોઝિશે જિગર ઔર

ખૂન બહાના થી ઉસકે લિયે હમારા યે બરાએ નામ કદમોંકા ઉઠાના ઔર ઈસ કદર ઝઈફ (કમઝોર) ઔર કમ મિકદાર અપની મહેનતોંકા વાબસ્તા રખના અસલી ફરીઝાસે કુછ નિસ્બત નહીં રખતા, લેકિન ખુદાએ પાકકી ઝર્રા નવાઝી ઔર શાહી અતિય્યાત ઔર ઈસ અપીર જમાનેવાલોંકે લિયે ઉનકી કોશિશ પર સહાબા (રદિ.) કે પચાસકે બરાબર અજરો સવાબકે મિલનેકી ખૂશખબરિયાં ઔર સચ્ચે વાદે ઔર **લા યુકલ્લિફુલ્લાહુ નફ્સન્ ઈલ્લા વુસ્અહા** જૈસી બશારતેં હમારી ઈન કોશિશોંકે બારેમેં બડી ઉમ્મીદેં દિલા રહી હૈં."

તહરીઝ ઔર તાલીફે કલ્બ દોનોંકો મૌલાનાને જમા કર રખ્ખા થા. તહરીઝ ઔર દઅવતકે વક્ત ઈન્તિહાઈ બાત ફરમાતે લેકિન કમસે કમકો ભી શુક્રિયાકે સાથ કુબૂલ ફરમા લેતે ઔર ઉસકી ઈન્તિહાઈ કદરદાની ફરમાતે મગર સામને બુલંદ મુન્તહા હી રખતે જિસકો દેખકર અમલ કરનેવાલા અપને અમલ પર ઈતરા ન સકતા ઔર ઉસકો કમાલ ન સમઝતા.

બુલંદ હિંમતી :-

મૌલાનાકી ઝિંદગીકા ખાસ જૌહર ઔર ઉનકી ઈમ્તિયાઝી સિફત બુલંદ હિંમતી ઔર આલી હૌસ્લગી થી જિસકી શહાદત ઉનકી પૂરી ઝિંદગી, ઉનકે ખુતૂત ઔર ઉનકે ઈરશાદાત હૈં, ઉનહોંને જિસ કામકો અપની ઝિંદગીકા મકસદ બનાયા થા ઔર જિસકી દઅવત દી થી વો ઉનકે માહોલસે બિલકુલ મુનાસિબત નહીં રખતા થા ઔર ઉસ જમાને ઔર ગરદો પેશકી સતહસે બહોત બુલંદ થા. ઈસ લિયે અપને બુલંદ અઝાઈમ ઔર અપને દિલી હૌસલોંકા ઈઝહાર બહોત કમ કરતે થે. **"કલ્લિમૂ ન્નાસ અલા કદ્રિ ઉકૂલિહિમ"** ઔર **"ઈસ્તઈનૂ અલા અમૂરિકુમ્ બિલ કિત્માન"** પર અમલ થા. ફિર ભી કભી કભી ઉસકા તરશ્શુહ (ઝુહૂર) હો જાતા થા. એક મરતબા અપને અઝીઝ મૌલવી ઝહીરૂલ હસન સાહબ (એમ. એ. અલીગ) સે ફરમાયા જો એક વસીઅ નઝર આલિમ હૈં.

"ઝહીરૂલ હસન મેરા મુદઆ કોઈ પાતા નહીં, લોગ સમઝતે હૈં કે યે

તેહરીક નમાઝ હૈ. મૈં કસમસે કેહતા હૂં કે યે હરગિઝ નમાઝકી તેહરીક નહીં."
એક રોઝ બડી હસરતસે ફરમાયા :- "કે મિયાં ઝહીરુલ હસન એક નઈ કૌમ પૈદા કરની હૈ."

મૌલાના દીનકી ઈસ દઅવતકો એક વકતી ઔર હંગામી તેહરીક નહી સમઝતે થે, ઔર અપની બુલંદ હિંમતી ઔર બુલંદ હૌસ્લગીસે ઉસ પર ભી કાનેઅ નહીં થે કે દોચાર સદિયોં તક ઈસકા અસર રહે, વો ઉસકે એક લાઝવાલ તજદીદે દીન હોનેકી અલ્લાહસે તમન્ના રખતે થે, ઉનકી ઈસ બુલંદ હિંમતીકા અંદાઝા નીચેકે ઈકતિબાસ (બાત) સે હોગા.

ખાકસારકે (મેરે) નામ એક ખતમેં લિખતે હૈં :-

"ગિરામી નામએ આલી બહોત ખૂશિયોંકો લિયે હુએ આરાઈશે મજલિસ હુવા લેકિન ખબરોંકો અલ્લાહ હકીકત ફરમા દેં ઔર ઉન ખબરોં ઔર વાકિઆતકો અપની ઈસ કુદરતસે કે જિસ પર તને તન્હા બગૈર કિસી ઔર સહારેકે યે સાતોં જમીન આસમાન ટિકે હુએ હૈં અપને ફઝલસે ઔર રહમતસે અપની ઝાતી કુદરતકે સાથ ઐસા પાએદાર (મઝબૂત) બના દેં કે યે (તેહરીક) મુદતોં ચલનેવાલી હો. યે (મહઝ એક) ઉબાલ (જોશ) ઔર સત્હી (ઉપરી) ન રહે કે જો દોચાર સદિયોંમેં ખતમ હો જાએ. જડોંકે મઝબૂત હોનેકી બહોત હી દુઆ ફરમાતે રહેં."

મુન્શી નસરૂલ્લાહ સાહબ રાવી હૈં કે એક મરતબા મૈંને અર્ઝ કિયા કે બાઝ લોગ યે કેહતે હૈં કે આપ મુજદ્દિદે વક્ત હૈં. ફરમાયા તુમસે કૌન કેહતા થા? મૈંને કહા લોગોંમેં ચરચા હૈ! ફરમાયા નહીં મેરી જમાઅત મુજદ્દિદ હૈ. (યાની ઉસ દૌરકે ઉલમાએ સાલિહીનકી વો જમાઅત જિસસે મૌલાનાકા તઅલ્લુક થા).

મૌલાનાકી આરઝૂ થી કે ઈસ તેહરીક ઔર દઅવતમેં કોઈ ઐસી ચીઝ ન હો જિસકી વજહસે વો ઉનકી ઝાત ઔર ઉનકે દૌરકે સાથ મખ્સૂસ સમઝ લી જાએ ઔર ઉનકે બાદ આમ મુસલમાનકો ઈસમેં જદો જહદ કરનેકી હિંમત ન હો. ઈસી બિના પર ઈસકી નિસ્બત અપની તરફ પસંદ નહીં કરતે થે ઔર ચાહતે થે કે યે મુસલમાનોંકી ઉમૂમી ઔર મુશતરક દઅવત હો જો ઉનકે સાથ મખ્સૂસ ન સમઝી જાએ. ઈસી લિયે તમામ ઉલમાકો ઈસમેં શિરકતકી દઅવત દેતે થે તાકે વો સિર્ફ

ઉનહીકી તેહરીક ન કેહલાએ. ઈસી સિલસિલાકી યે બાત હૈ કે એક મરતબા ફરમાયા, મૈંને અલ્લાહસે દુઆ કી હૈ કે હમારી યે તેહરીક કરામતોંસે ન ચલે. એક સાહબકે સવાલ પર એક રફીકને ઉસકી મસ્લેહત બતલાતે હુએ અર્ઝ કિયા "તાકે લોગોંકો હર જમાનેમેં ઉસકો ચલાનેકી હિંમત હો ઔર ઉસમેં જદો જહદ કરેં. અગર કરામતોંસે ચલેગી તો એક ઝાત ઔર એક દૌરકી ખુસૂસિયત સમઝ લેંગે." મૌલાનાને ઉસકી ઈસ્લાહ ફરમાઈ.

મૌલાનાકે નઝદીક ચંદસો આદમિયોંકા તબ્લીગ ઔર ઈલ્મે દીન હાસિલ કરનેકે લિયે ઘરસે બાહિર નિકલના ઔર શહેર શહેર ફિરના કોઈ બડી બાત ન થી ઉનકી બુલંદ હિંમતી તો ચાહતી થી કે :-

"કાશ ઐસા વક્ત આ જાએ કે કૌમકે લાખોં આદમી બાહિર ગયે હોં, કૌમકે લાખોં આદમિયોંકા બાહિર ફિરતે રેહના ઝિંદગીકા જુઝ્વ બના દિયા જાએ.

(બનામ મિયાં મુહમ્મદ ઈસા ફીરોઝપુર નમક)

ઉનકે નઝદીક મેવાતકે અખ્લાક ઔર આદાતકા બદલ જાના કાફી ન થા વો મુલ્કકી ઝબાન તક બદલ દેના ચાહતે થે, ઉનકી ખ્વાહિશ થી કે સારે મુલ્ક મેવાતકી ઝબાન અરબી હો જાએ. ઔર ઉનકે નઝદીક અલ્લાહકી મદદ ઔર ઈન્સાનકી (અલ્લાહકી તૌફીકસે) કોશિશકે સામને દુનિયાકી કોઈ ચીઝ ભી નામુમકિન ન થી. ઉનકી ખ્વાહિશ થી કે કમસે કમ અરબી મદારિસકે હલ્કેમેં જરૂર અરબી ઝબાનકા ઝિંદા કરના હો. મેરે નામ એક ગિરામી નામામેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"બંદએ નાચીઝકે દિમાગમેં કુછ ઐસે એસે ખયાલાત હૈં કે કબ્લ અઝ વક્ત હોનેકી બિના પર ઝબાનસે નિકાલનેકો જી નહીં ચાહતા, અગર ઈસ જમાનએ તબ્લીગમેં તલબાકી આપસકી બાતચીતકે અરબી હોનેકે લાઝમી હોનેકા એહતિમામ ઔર ઈલ્તિઝામ ચલ સકતા હો તો ઉસ પર ભી નઝરે ફાઈઝ ફરમા લેં."

ઔર જબ ઉસકી ઈત્તિલાઅ દી ગઈ કે ઉસ પર અમલ હુવા તો નિહાયત ખૂશ હોકર તેહરીર ફરમાયા :-

અરબી ઝબાનકે ઝિંદા કરનેકી સુન્નતસે ખૂશી હુઈ, હક તઆલા દૂસરે મદ્રસાવાલોંકી તવજ્જોહકે મૈલાનકા ઝરીઆ બનાએં."

મૌલાનાકી બુલંદ હિંમતી ઈસ કામકો સિર્ફ હિન્દુસ્તાનકે હુદૂદકે અંદર મહેદૂદ દેખને પર રાઝી ન થી, વો અપને ઝહનમેં ઈસ પૈગામ ઔર નિઝામે અમલકો સારી દુનિયામેં ઔર બિલખુસૂસ તમામ મમાલિકે ઈસ્લામિયા ઔર ખાસકર મમાલિકે અરબિયામેં પહોંચાનેકા પૂરા નકશા રખતે થે ઔર કભી કભી ઈસ આરઝૂકા બડે જોશ ઔર દર્દસે ઈઝહાર કરતે થે. ઉનકે ઈસ કામકે સિલસિલેમેં ઉસકે અસરાત ઔર બરકાત ઔર નતાઈજકે મુતઅલ્લિક બડે બડે હૌસલે ઔર ખયાલાત થે, ઉનકે યહાં નામુમકિનાત ઔર મહાલાતકી ફેહરિસ્ત ઈતની લંબી ન થી જિતની તંગ હિંમત ફર્ઝી તૌર પર બના લેતે હૈં, વો દિલ ખોલકર પૂરે યકીનકે સાથ કોશિશ કરતે ઔર દિલ ખોલકર પૂરે વુસૂક (ભરોસા) ઔર યકીનકે સાથ અલ્લાહસે માંગતે. ઔર કિસી ચીઝકો ભી ઉસકી રહમત, કુદરત ઔર નુસરતસે દૂર ન સમઝતે. શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબકો એક ખતમેં બડે જઝબા ઔર દર્દસે લિખતે હૈં :-

બહોત લજાજત (ખૂશામદ) ઔર અઝ્મકે સાથ મૈં આપ પર ખુદા ઔર રસૂલકા વાસ્તા દેકર અર્ઝ કરતા હૂં કે ઈસ અમ્રકે સાથ ઉસકે દુશ્વાર હોને ઔર નામુમકિનુલ વુજૂદ હોનેકે અપને ખયાલકો અ-ન ઈન્દ ઝન્નિ અબ્દી બી કી નઝરકો કુદરતે ઈલાહિયાકી નઝરસે નિહાયત સહૂલતકે સાથ હોનેવાલી ચીઝ હોનેકે ખયાલસે અપને ઈસ ખયાલકો જરૂર બિઝ્ઝરૂર બદલ દીજિયે. મેરે દોસ્તો! ખુદા ઔર જમાના ઔર ખાલિક ઔર મખ્લૂકકે દરમિયાન દાઈર હોનેવાલે અમ્રમેં ખાલિકકી કુદરત પર નઝર કરનેકે બજાએ જમાને પર નઝર કરના ઔર હાથ તોડકર બૈઠ રેહનેવાલે અસ્બાબ પર નઝર કરકે હિંમત બઢ઼ાનેવાલે ખિતાબાતે ખુદાવંદાના પર નઝર ન કરના બસીરત વાલોંકી બસીરતકે શાયાને શાન નહીં હૈ. ખુદાએ કુદ્દૂસ જલ્લ મજદુહૂકે ક્વાનીને અઝલિયા ડંકેકી ચોટ સદાએ બુલંદ દે રહે હૈં કે અલ્લાહસે જો કુછ માંગોગે ઔર જિસ ચીઝકી ઉમ્મીદ કરોગે વોહી હાસિલ હોગા, ફિર ક્યૂં ન તુમ જૈસે સમઝદાર જઝબાતે મુહમ્મદિયાકે ઉપર નઝર લડાકર દરબારે ખુદાવંદિયામેં અડ બૈઠો.

બક રહા હૂં જુનૂનમેં ક્યા ક્યા
કુછ તો સમઝે ખુદા કરે કોઈ

મુઝે અપને ગલ્બએ જુનૂંમેં આસમાને મંઝિલત બુઝુર્ગોંકિ મન્સબ ભી નઝરમેં નહીં રેહતે, ઉમ્મીદ હૈ કે અફ્વકો કાર ફરમાકર દુઆએ ખૈરસે ઈમદાદ ફરમાએં.

લેકિન જો હિંમત ઔર વુસ્અતે નઝર બાદશાહોં ઔર ફાતિહીનકે યહાં મોર્રિખીનકી ઝબાનમેં "અઝમે મુલૂકાના" ઔર "હિંમત જહાંકુશા" કે અલ્ફાઝસે તાબીર કી જાતી હૈ અફસોસ એક દુરવેશ બે-નવાકે યહાં જઝબ વ હાલ કેહકર ઉસકી અહમિયત ઘટા દી જાતી હૈ.

ચૂં ન દીદન્દ હકીકત રહે અફસાના ઝદન્દ

દીની હમિય્યત (દીની ગૈરત) :-

મૌલાનાકી ફિતરતમેં દીનકી હમિય્યત વગૈરહ કૂટ કૂટકર ભરી થી. ઉનકી ઈસ દઅવતકી એક બડી મુહર્રિક તાકત ઔર ઉનકી ઈસ દર્દમંદી ઔર બેકરારીકી એક બડી વજહ જો ઉનકો કિસી કલ ઔર કિસી પલ ચૈન નહીં લેને દેતી થી. દીનકા યેહી બઢતા હુવા તનઝ્ઝુલ (ગિરાવટ) ઔર કુફ્રકા બઢનેવાલા ગલ્બા ઔર ઈકતિદાર થા જિસકો ઉનકી હસ્સાસ ઔર બેદાર ફિતરત ઔર ઉનકા ગય્યૂર મિઝાજ એક લમ્હાકે લિયે બરદાશ્ત નહીં કર સકતા થા, મગર અલ્લાહકી તૌફીક ઔર દીનકી ગેહરી નઝરકી બિના પર ઉનહોંને દીનકે કામકી જો તરગીબ અપને ઝહનમેં કાઈમ કર લી થી ઉસમેં કિસી ફૌરી તઅસ્સુર ઔર જઝબાકી વજહસે વો રદ્દો બદલ નહીં કરના ચાહતે થે ઔર અપને બડે હૌસલે ઔર ખુદાદાદ ઝબ્ત ઔર તહમ્મુલસે દૂસરી ચીઝોંકો ઈસ તરહ બરદાશ્ત કરતે થે કે ગોયા ઉનકો ઉસકી તરફ તવજ્જોહ હી નહીં, સિરેસે ઈલ્મ નહીં, લેકિન કભી કભી પૈમાનએ ઝબ્તસે કુછ કતરે છલકકર ગિરતે ઔર દિલકી અંગેઠીકે કુછ શરારે ભડકકર ઉડતે તો પાસ વાલોંકો ભી મહેસૂસ હોતા કે દીની હમિય્યતકે કિસ તૂફાનકો મૌલાનાને દિલકે કૂઝામેં બંદ કર રખ્ખા હૈ.

એક મરતબા મૈંને લાલ કિલ્આકે પાસસે ગુઝરતે હુએ પૂછા કે કભી જનાબને લાલ કિલ્આ ભી દેખા હૈ? ફરમાયા મૈં લાલ કિલ્આકી સૈરકો બેહમિય્યતી

(બેશરમી) સમઝતા હૂં, હાં મૈંને બચપનમેં ઉસ વક્ત દેખા હૈ જબ દિખાનેવાલે રો રોકર દિખાતે થે!

ગૈર મુસ્લિમ અહલે શૌકતકી શાન ઔર શૌકતકે મકામાત ઔર મરકઝોંકે મુતઅલ્લિક ફરમાતે થે કે અગર કોઈ શખ્સ ઉન જગહોંસે કુનૂતે નાઝિલા પઢે બગૈર ગુઝરે તો ઈમાન ચલે જાનેકા ખતરા હૈ.

મૌલાનાકો સરકારી યુનીવર્સિટિયોંકે મશરિકી ઈમ્તિહાનાતસે બડા દર્દ થા, ફરમાતે થે કે ઈસસે નિસ્બત બદલ જાતી હૈ, યાની ઈલ્મે દીનકા તઅલ્લુક અલ્લાહકે બજાએ દુનિયા ઔર માદ્દિયતસે કાઈમ હો જાતા હૈ ઔર બરકત ઔર નૂરાનિયત ખતમ હો જાતી હૈ.

મૌલાના પર યે બહોત બોઝ થા કે અરબી ઝબાન ઔર દીની ઉલૂમમેં ભી મુસલમાન ગૈરોંકે દસ્તે નિગર (મોહતાજ) ઔર ઉનકે માતહત હોં, ગાલિબન મૌલાના હાફિઝ અબ્દુલ લતીફ સાહબકો એક ખતમેં લિખતે હૈં :-

"હાફિઝ સાહબ! મુઝે બડી ગૈરત આતી હૈ કે મુસલમાનોંકી અરબિયતકે જાંચ કરને વાલે કુફ્ફાર હોં."

મૌલાના અપને બાઝ નામવર હમ જમાના સાથિયોંકો જો **"અશિદાઉ અલલ્ કુફ્ફાર"** કા મઝહર હૈં **અલ્બુગ્ઝુ લિલ્લાહકે** ફનકા ઈમામ સમઝતે થે, ઉનકી ફઝીલતકે કાઈલ થે ઔર ફરમાતે થે કે યે ચીઝ ઉનસે સીખનેકી હૈ.

કિસી શરઈ હુકમકો ન માનના યા અહકામે શરીઅતમેંસે કિસીકા મઅયૂબ સમઝના મૌલાનાકી બરદાશ્તસે બાહિર થા, બેઈખ્તિયાર ઉનકી રગે સિદ્દીકી ઈસ દીની કાંટ છાંટ પર હરકતમેં આ જાતી[1]. ઔર બાઝ મરતબા કોઈ મસ્લેહત ઉસકે ઈન્કાર ઔર મઝમ્મત (બુરાઈ) સે માનેઅ ન હોતી.

---

૧. હઝરત અબૂબક (રદિ.) કે ઉસ જુમ્લાકી તરફ ઈશારા હૈ જો ઉનહોંને ઝકાત રોકનેવાલોંકે લિયે ફરમાયા : **અયુન્કસુ દીનિ વ અ-ન હય્યુન્.** ક્યા મેરે હોતે હુએ દીનમેં કાંટ છાંટ હો સકતી હૈ. મૌલાના નિસ્બતન સિદ્દીકી થે ઈસ મૌકા પર હઝરત મુજદ્દિદ (રહ.) કા જુમ્લા ભી યાદ રખનેકે કાબિલ હૈ. "બે ઈખ્તિયાર રગે ફારૂકિયમ દર હરકત મી આયદ"

મૌલાના અબ્દુલ લતીફ સાહબ નાઝિમે મદ્રસા મઝાહિરે ઉલૂમકો એક ઐસે હી મૌકા પર મેવાતકે લિયે તેહરીર ફરમાતે હૈં :

"ઝિયાદા ઝોર ઈસ બાત પર દિયા જાએ કે કૌમ અપની પંચાયતેં ઔર અપને સબ કારોબાર ઔર સબ ફૈસલે શરીઅતકે મુવાફિક કરને હીકો ઈસ્લામ સમઝે વરના ઈસ્લામ નિહાયત અધૂરા હૈ બલ્કે બસા ઔકાત અહકામે શરઈય્યાકી બે વકઅતી ઔર બેરૂખી ઔર તૌહીનકી બદૌલત ઈસ્લામ જાતા રેહતા હૈ ઔર યકીનન કુફ્ર હો જાતા હૈ.

ઈસીમેંસે આપસકે નિકાહકા ઈસ્તિન્કાફ (મઅયૂબ સમઝના ઔર ઉસસે શરમ આના) હૈ જિસકો પેહલે તો સુના હૈ કે હરામ ઔર કુફ્ર સમઝતે થે અબ ઝબાનસે તો હલાલ ઔર જાઈઝ કેહતે હૈં મગર મઆમલા વોહી હૈ. ચુનાંચે ગાંવ અટાવડ તાલુકા નૂહકી એક મર્દ ઔર ઔરતને આપસમેં રાઝી રઝા હોકર ઉસ ખયાલસે કે અગર યહાં નિકાહ હો ગયા તો કૌમ સખ્ત સતાવેગી, મુલ્કસે નિકલકર નિકાહ કર લિયા ઔર જિલ્લા ગુડગાંવમેં રહાઈશ ઈખ્તિયાર કર લી થી મગર અફસોસ કે જાહિલ કૌમને દુલ્હાકો (જિસકા નિકાહ રમઝાનુલ મુબારકકે અખીર જુમ્આકો હુવા થા) ઈદકે તીસરે દિન જુમ્આકે રોઝ કતલ કરકે હાથ પૈર તોડકર મિટ્ટીકે તેલસે જલાકર રાખકો કિસી દરિયામેં બહા દિયા. યે મઝમૂન બહોત ઝોરસે બયાન કરનેકે કાબિલ હૈ કે કુફ્રકો, શિર્કકો, ઝિનાકો ઔર કિસી કબીરહ ગુનાહકો ઐસા મઅયૂબ ઔર બુરા ન સમઝેં. ઔર અલ્લાહકે હલાલ કરદાકો ઈસ કદર મઅયૂબ સમઝેં, આપ જરૂર બયાન ફરમા દેં કે કિસ તરહ ઉનકા ઈમાન બાકી રહા ઔર ક્યા સબીલ ઉનકે ઈમાનકી બાકી રેહનેકી હો સકતી હૈ."

ઈસી દીની હમિય્યતકી બિના પર આપને શુરૂમેં હુકૂમતકી જબરી (ઝબરદસ્તી) તાલીમકી સખ્ત મુખાલિફત કી ઔર ઉલમાકો ઈસકી તરફ મુતવજ્જેહ કિયા, શુધી સંઘઠનકે જમાનેમેં મુરતદ હોનેકી તેહરીકકી તરફ પૂરી તરહ મુતવજ્જેહ હુએ ઔર વો મેવાતમેં કામિયાબ નહીં હોને પાઈ.

ઈત્તિબાએ સુન્નત :-

મૌલાનાકો ઈત્તિબાએ સુન્નતકા જૈસા એહતિમામ થા ઉસકી મિસાલ ઈસ જમાનેમેં મિલની મુશ્કિલ હૈ. ઉનકે ઈસ એહતિમામસે અગલે બુઝુર્ગોંકી યાદ તાઝા હોતી થી, છોટી છોટી સુન્નતોંકી તલાશ, ફિર ઉનકી પાબંદી ઔર ફૈલાનેકા શૌક, છોટી ઔર જુઝઈ સુન્નતકો ભી અમલન બડા ઔર અહમ સમઝના મૌલાનાકા તબ્ઈ ઝૌક થા, આખરી દિન જો ઝિંદગીકા મસરૂફ તરીન દિન હોતા હૈ, શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબકો બુલાકર બડે એહતિમામસે ફરમાયા કે "મૈં તુમકો વસિય્યત કરતા હૂં કે અહાદીસસે હુઝૂર (સ.અ.વ.) કે વાકિઆત ઔર આદાત ઔર અખ્લાકકી પૈરવી કરકે ઉનકે ફૈલાનેકી જિતની કોશિશ કર સકતે હો કરતે રેહના."

બાઝ ખાદિમ જો હાઝિર નહીં થે, હાજી અબ્દુર્રહમાન સાહબકે ઝરીઆ ઉનકો વસિય્યત ફરમાઈ ઔર ઉનકે નામ પૈગામ છોડા જિસમેં સબસે ઝિયાદા તાકીદ ઈત્તિબાએ સુન્નતકી થી ઔર યે કે ફુકહાકી ઈસ્તિલાહેં ઔર તકસીમે બરહક બજાએ ખૂદ સહીહ હૈ મગર આં હઝરત (સ.અ.વ.) સે જિસ ચીઝકી નિસ્બત હો ઉસકો અમલન જરૂરી હી સમઝના ચાહિયે.

મુહબ્બત ઔર ઈત્તિબાઅકે ગલ્બાને ઈબાદાતકે અલાવા આદાત પર ભી અસર કિયા થા, આદાત ઔર તબ્ઈ કામોંમેં ભી આં હઝરત (સ.અ.વ.) સે મુશાબિહતકો ઉનકા જી ચાહતા થા, મર્ઝે વફાતકે દરમિયાની જમાનેમેં દો આદમિયોંકી મદદસે મસ્જિદમેં નમાઝકે લિયે આતે, ચાહતે થે કે ઈસમેં ભી વોહી મસનૂન કૈફિયત હો જો આં હઝરત (સ.અ.વ.) કી મર્ઝે વફાતમેં મસ્જિદમેં આનેકી અહાદીસમેં બયાન કી ગઈ હૈ. **ફકામ યુહાદા બૈન રજુલૈનિ વ રિજલાહુ તખુત્તાનિ ફીલ અર્ઝિ** (દો આદમિયોંકે સહારે તશરીફ લાએ ઔર પાંવ પર ઝોર નહીં દે સકતે થે) કભી અગર ઈસકે ખિલાફ કૈફિયત હોતી તો બોઝ હોતા.

(રિવાયત કારી સૈયદ રઝા હસન સાહબ)

ઈત્તિબાએ સુન્નતકા એક બારીક, નિહાયત લતીફ ઔર બુલંદ દરજા યે હૈ કે આમ ઈન્સાની હાલાત ઔર હવાદિસસે હુદૂદે શરઈય્યાકે અંદર તબ્ઈ તૌર પર

મુતાસ્સિર હુવા જાએ, આં હઝરત (સ.અ.વ.) કો ઉન વાકિઆત પર જો બશરી તૌર પર રંજ ઔર ગમકા સબબ હૈં તબ્ઈ તૌર પર ગમ ભી હોતા થા ઔર ખુશીકે મૌકા પર ખૂશી ઔર શુક્રકી કૈફિયત ભી પૈદા હોતી થી. બાઝ લોગ સમઝતે હૈં કે સુલૂક ઔર તસવ્વુફ ઔર કમાલ ઔર તરક્કી યે હૈ કે ઈન્સાની એહસાસાત ઔર બશરી તઅસ્સુરાત ઔર કૈફિયાતસે ઈન્સાન બિલકુલ આઝાદ હો જાએ, ન ઉસ પર ગમ કભી તારી હો ન કોઈ ચીઝ ખૂશી પૈદા કર સકે.

હઝરત મુજદ્દિદ અલ્ફે સાની (રહ.) ને એક કામિલ બુઝુર્ગકે ઉસ વાકિઆ પર તન્કીદ કી હૈ કે જબ ઉનકો બેટેકે ઈન્તિકાલકી ખબર દી ગઈ તો ઉનહોંને બહોત બેપરવાઈકે સાથ અપને અસર ન હોનેકા ઈઝહાર કિયા ઔર ઝરા ભી રંજકા ઈઝહાર નહીં કિયા. મુજદ્દિદ સાહબ (રહ.) ફરમાતે હૈં કે આં હઝરત (સ.અ.વ.) કે ફરઝંદ હઝરત ઈબ્રાહીમકા ઈન્તિકાલ હુવા તો આપકી ઝબાને મુબારકસે યે અલ્ફાઝ સુને ગયે.

તદ્મઉલ ઐનુ વ યહ્ઝનુલ્ કલ્બુ વલા નકૂલુ ઈલ્લા મા યર્ઝા રબ્બુના વ અ-ન બિક યા ઈબ્રાહીમુ લ-મહ્ઝૂનૂન.

આંખોંમેં નમ હૈ દિલમેં ગમ હૈ મગર ઝબાનસે વોહી નિકલેગા જો હમારે રબકો પસંદ હૈ ઔર હમેં અય ઈબ્રાહીમ તુમહારા બહોત હી રંજ હૈ.

ગાલિબન મૌલાનાકી નઝરસે મુજદ્દિદ સાહબ (રહ.) કી યે તન્કીદ કભી નહીં ગુઝરી હોગી લેકિન એક બચ્ચાકે હાદસે પર ઉસકે વાલિદકો બિલકુલ યેહી મઝમૂન લિખ્ખા જો કમાલે ઈત્તિબાએ શરીઅતકી સમઝ ઔર તેહકીકકા નતીજા હૈ.

“આપને યૂસુફકો તેહરીર લિખ્ખી, ઉસસે આપકે રંજકા ન હોના ટપકતા હૈ યે શરઅન મુન્કિર હૈ, રંજકી બાતોંસે વાકઈ રંજીદા હોના યે ઈન્શા અલ્લાહ તુમહેં જરૂર હોગા લેકિન રંજસે મુતાસ્સિર હોનેકા ઈઝહાર ભી જરૂરી હૈ. હક તઆલા જૈસે હાલાત ભેજેં ઉનકે મુનાસિબ તઅસ્સુર ઔર ઉસકા ઈઝહાર આપ ભી ખૂબ સમઝતે હૈં કે જરૂરી હૈ.

ઈસી તરહ એક બચ્ચાકી પૈદાઈશકે મૌકા પર ઉનહીં બુઝુર્ગ આલિમકો લિખવાયા :

"યે હક તઆલા શાનુહૂકી એક બડી નેઅમત હૈ જિસ પર દિલસે ખૂશ હોના ચાહિયે, ઔર અગર હકીકી ઔર દિલી ખૂશી ન હો તો કમસે કમ ખૂશીકા ઈઝહાર હો અગરચે બનાવટી હો, હોની ચાહિયે ઔર શુક્રાનામેં બતૌરે ખૂશી આના ચાહિયે."

હિલ્મ ઔર બુર્દબારી (નરમ દિલી) :-

હદ દરજાકી ઝકાવતે હિસ ઔર લતાફત જિસકે બાવજૂદ બડે નરમદિલ થે, અપને મઝાક ઔર મકસદકે ખિલાફ સુનના ઔર દેખના ઉનકે લિયે બડા સખ્ત મુજાહિદા થા, મગર કામ મખ્સૂસ તરકીબ ઔર ઈસ વજહસે કે ઉસકા તઅલ્લુક દઅવત ઔર ઈખ્તિલાતસે હૈ, યે મુજાહિદા ઉનકો દિન રાત કરના પડતા થા, આખિર જમાનેમેં અપને મકસદકે ખિલાફ બાત સુનના તબીઅતકી નઝાકત ઔર મકસદકે ગલ્બાકી વજહસે બરદાશ્તસે બાહિર હો ગયા થા લેકિન સારી ઉમ્ર યે મુજાહિદા કરતે હી ગુઝરી.

એક સફરમેં એક સાહબ જો આલિમ ભી થે રાસ્તે ભર બેઉન્વાનિયાં કરતે રહે ઔર મૌલાના બડે ઝબ્ત ઔર બરદાશ્તસે દેખતે ઔર સુનતે રહે. આખિરમેં ફરમાયા કે : "તુમ સમઝતે હો કે મેરા ગુસ્સા ઈતના બેકીમત હૈ કે તુમ પર ગુસ્સા કર લૂંગા, મૈં હરગિઝ તુમ પર ગુસ્સા નહીં કરૂંગા.

(રિવાયત મૌલાના ઈન્આમુલ હસન સાહબ)

ગલાવઠી તબ્લીગી જમાઅત ગઈ હુઈ થી, મૌલાના મસ્જિદમેં થે, જમાઅત ગશ્ત કરકે વાપસ હુઈ તો અપને સાથ એક નૌજવાનકો લાઈ, મૌલાના મસ્જિદસે નિકલ રહે થે, જમાઅતકે લોગોંને કહા કે હઝરત યે શખ્સ એક વક્તકી ભી નમાઝ નહીં પઢતા ઔર ઉસકે મઝાકકી શિકાયત કી, વો મૌલાનાકો દેખકર બજાએ એહતિરામકે ઝોરસે હંસા, મૌલાનાને ઉસકી ઠોડી પર હાથ રખકર ફરમાયા : "અલ્લાહ તુઝે હંસાતા હી રહે." ઔર બડી સાદગીસે નમાઝકી નસીહત કી, ઉસને ફૌરન ઈકરાર કર લિયા ઔર લોગ ઉસે મસ્જિદમેં લે ગયે.

(રિવાયત મુન્શી મુહમ્મદ અહમદ સાહબ ખૂશનવેસ દહેલવી)

એક મરતબા તબ્લીગકે દૌરાનમેં આપને એક શખ્સ પર હાથ રખ દિયા, વો ગુસ્સે હો ગયા ઔર કેહને લગા કે અગર અબકી તુમને હાથ લગાયા તો મૈં લઠ મારૂંગા, આપને ફૌરન ઉસકે પાંવ પકડ લિયે ઔર ફરમાયા કે "પાંવકો તો નહીં કહા થા." ઉસકા ગુસ્સા દૂર હો ગયા, ઔર ફૌરન નરમ પડ ગયા.

(અઝ મૌલાના એહતિશામુલ હસન સાહબ કાન્ધલવી)

એક સફરમેં બેલગાડીકી સવારી થી, લારીકે અડ્ડા પર પહોંચના થા, લારીકે છૂટનેકા વક્ત કરીબ થા ઔર લોગ રોકનેકે લિયે ગયે હુએ થે, ગાડીબાનસે હર ચંદ કહા ગયા કે તેઝ ચલા મોટર છૂટ જાએગી, મગર બારબારકે તકાઝોં ઔર મન્નત પર ભી ઉસને બેલ નહીં હાંકે. ઔર બડી મુસ્તકિલ મિઝાજીકે સાથ આહિસ્તા રફતારસે ચલાતા રહા, યહાં તકકે લારી છૂટ ગઈ, બાઝ સાથિયોંને ગાડીબાનકો સખ્ત લાનત મલામત કી, ઔર બાઝને ગુસ્સેમેં ખિલાફે આદત સખ્ત સુસ્ત કહા, મૌલાનાને સિર્ફ ઈતના ફરમાયા કે ભાઈ અગર તૂ ઉન સાહિબોંકી બાત માન લેતા તો તેરા ક્યા નુકસાન થા.

(મૌલાના ઈન્આમુલ હસન સાહબ કાન્ધલવી)

એક મરતબા એક સાહબ જો કિસી મુલાઝિમત (નોકરી) કે સિલસિલેમેં કિસી મુસલમાન ઊંચે ઓફિસરકે ઝખમ ખૂરદા ઔર બેરોઝગારીસે ઈતને માયૂસ થે કે દિમાગી તવાઝુન ખો ચુકે થે, મૌલાનાકી ખિદમતમેં આએ ઔર ઉસ પરેશાનીમેં ઐસી નાહમવારી ઔર ગુસ્તાખાના બાતેં કરતે રહે જિનકો કોઈ મુસલમાન બરદાશ્ત નહીં કર સકતા, મૌલાનાને ફરમાયા કે યે ઈસ વક્ત માઝૂર હૈ, ઐસે વક્તમેં દુઆ ઔર વઝીફા બતલાના ભી મુફીદ નહીં, આપને ઉનસે કહા કે ચંદ દિન કિયામ કીજિયે ઔર મુત્મઈન હોકર રહિયે, ચુનાંચે વો રહે, મૌલાનાને બડી ખાતિર ઔર દિલજોઈ કી ઔર એક હી દો દિનમેં ઉનકી યે કૈફિયત જાતી રહી.

મૌલાના કભી કભી અપને કામકે સિલસિલેમેં ઉન લોગોં પર જિનકે ખુલૂસ ઔર તઅલ્લુક પર એ'તિમાદ હોતા થા સખ્ત ગુસ્સા ભી હોતે થે, ઉન લોગોંકો ઝારો કતાર રોતે હુએ દેખા ગયા હૈ મગર ઉનકે તઅલ્લુકમેં ઔર ઈઝાફા હો ગયા,

મૌલાના ફરમાતે થે કે "મૈંને અપને અલ્લાહસે દુઆ કી હૈ કે મૈં જિસ પર ગુસ્સા કરૂં ઉસકે હકમેં મેરા ગુસ્સા રહમતકા સબબ હો."

હુકૂક કી રિઆયત :-

મૌલાનાકો મુસલમાનોંકે હુકૂકકા ઔર ફિર ઉનમેં દરજા બદરજા ઉલમા, દીનદાર ઔર ઈઝઝતવાલોંકે હુકૂક કા જૈસા એહતિમામ રહા કરતા થા. ઔર ઈસ બારેમેં ઉનકી નિગાહ જૈસી બારીકબીં ઔર ઉનકા ઝહન જૈસા રસા ઔર મુજતહિદ વાકેઅ હુવા થા ઉસકી શહાદત ઈસ કિતાબકે સફહાત પર જગહ જગહ મૌજૂદ હૈ, જિસકો મૌલાનાકે સાથ ચંદ રોઝ ભી રેહનેકા ઈત્તિફાક હુવા હૈ ઔર વો ફિત્રતન એહસાસ ઔર ઈદરાક કી દૌલતસે મહેરૂમ નહીં હૈ વો શહાદત દેગા કે મૌલાના ઈસ ફનકે મુજતહિદીનમેંસે થે ઔર ઈસ આખિર જમાનેમેં ઈસ શોઅબાકે ઈમામ ઔર હકીમ થે, ઉનકે મઆમલાતકે હાલાત ઔર બાતોંસે ઈસકા પતા ચલતા હૈ કે ઉનકા આધા સુલૂક ઔર તસવ્વુફ મઅરિફતે હુકૂકમેં પોશીદા ઔર ઉસકો વો અહમ તરીન ફરાઈઝમેં સમઝતે થે. એક ખતમેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"એક દૂસરેકે સાથ ઈઝ્ઝત ઔર હુરમત ઔર મુહબ્બતકો હર ચીઝસે બેહતર સમઝતે રહેં, હજાર મસાઈલે હક્કાકી હિમાયતોંસે ઉસ એક હકકી નિગેહદાશ્ત ઔર ઉસ પર પુખ્તા હોના અફઝલ ઔર આલા ઔર રઝાએ ખુદાવંદીકા સબબ હૈ."

ઈન ખુસૂસી હુકૂકકે અલાવા જિનકા બેહદ એહતિમામ રહા કરતા થા, હુકૂકે આમ્મા ઔર આમ ઈન્સાની હુકૂક કા ભી બડા એહતિમામ થા, વો હર ઈન્સાન યહાં તકકે કુફફાર ઔર ગૈર મુસ્લિમીન તકકી હક તલ્ફીકો ગવારા નહીં કર સકતે થે. ઔર સફર ઔર હઝરમેં ઉન હુકૂકે આમ્માકી હિફાઝતસે ગાફિલ નહીં રેહતે થે.

રેલગાડીમેં એક મરતબા એક સાથીને બગૈર જરૂરત સીટ પર ઝિયાદા જગહ ઘેર લી, ફરમાયા યે હુકૂકે આમ્મામેંસે હૈ, ઈસ જગહ દૂસરે મુસાફિરોંકા હક હૈ.

મગરિબકે નવાફિલ પળહતે વક્ત એક સાથીને રેલમેં મુસાફિરોંકા સામનેસે ગુઝરનેસે રોકનેકા ઈન્તિઝામ કિયા, આપને મના ફરમાયા ઔર કહા કે યે હુકૂકે

આમ્મા હૈં તુમ દૂસરોંકો ગુઝરનેસે ન રોકો બલ્કે સુતરહકા ઈન્તિઝામ કરો.

એક મરતબા મોટર ઠેરાકર નમાઝ પઢી, બાઝ સાથિયોંને નવાફિલકી નિય્યત બાંધ લી, ફરમાયા ભાઈ ઈન સવારિયોંકા ઝિયાદા હક હૈ.

બાઝ મરતબા કિસી દઅવતમેં મહેમાન શોરબા પીને લગતે તો આપ મના ફરમાતે ઔર કેહતે કે યે દિયાનત (ઈમાનદારી) કે ખિલાફ હૈ. દાવત કરનેવાલેને ઈસકી ઈજાઝત નહીં દી.

કાન્ધલાકે સફરમેં એક મરતબા ઝિયાદહ ભીડકી વજહસે આપ સેકન્ડ ક્લાસમેં બૈઠે ઔર ખયાલ કિયા કે ટિકિટ ચેક કરનેવાલા આએગા તો ટિકિટ બનવા લિયા જાએગા, વો આયા તો ઉસને ઐસી બેઢંગી બાત કી કે મૌલાનાકો ગુસ્સા આ ગયા ઔર ઉસકો ડાંટ દિયા, ટિકિટ બનાનેકે બાદ વો ચલા ગયા તો મૌલવી ઈન્આમુલ હસન સાહબને, જો સાથ થે કહા કે હઝરત ઉસકો તો કેહનેકા હક થા. **ઈન્ન બિસાહિબિલ્ હક્કિ મકાલન.** (હદીસે નબવી) જિસકા હક આતા હો વો કેહને સુનનેકા ઈખ્તિયાર હૈ) મૌલાનાને ફૌરન હી અપની ગલતીકા ઈકરાર ફરમા લિયા ઔર વાપસીમેં સ્ટેશનસે ઉતરકર ઉસ ટી.ટી.આઈ.સે મઅઝિરત (માફી) માંગ લી.

અખ્લાક ઔર તવાઝોઅ :-

અખ્લાક ઔર ઝાહિરદારીકી જિન્સ ઈસ બાઝારમેં નાયાબ નહીં લેકિન અગર યે શર્ત લગા દી જાએ કે અખ્લાક ઔર મદારાત ઈમાન ઔર એહતિસાબકે માતહત હો, શરીઅતકે ઉસૂલકે મુતાબિક હો ઔર ઉસ સુન્નતકે મુવાફિક તો યે જિન્સ કમ્યાબ જરૂર હો જાતી હૈ.

મૌલાનાકા અખ્લાકકે મુતઅલ્લિક નઝરિયા યે થા કે અખ્લાક જબ તક જનાબે મુહમ્મદ (સ.અ.વ.) કે કદમોંકે નીચે ન આએં વો અખ્લાક નહીં, કઈ બાર યે વાકિઆ સુનાયા કે શેખુલ હિંદ હઝરત મૌલાના મહમૂદુલ હસન સાહબ (રહ.) માલ્ટાકી જેલસે રિહા હોકર તશરીફ લાએ થે, એક દઅવતમેં મૈં ભી થા, ઔર

હઝરતકે પાસ બૈઠા, અચ્છે અખ્લાકકી તારીફ બડે ઝૌકકે સાથ કરતે રહે. મૌલાનાને દેર તક સબ્રો ઝબ્તકે સાથ સુના મગર તબીઅત પર બહોત ગિરાની હુઈ. મુઝસે આહિસ્તાસે ફરમાયા, ક્યા કાફિરકે ભી અખ્લાક હોતે હૈં?

હદીસ પર નઝર હોનેકે બાદ મૌલાનાકી ખિદમતમેં રેહકર ઈસકા અંદાઝા હો સકતા થા કે અખ્લાકી બારીકિયોં પર મૌલાનાકી નઝર હૈ ઔર રોઝમર્રહકે સુલૂક ઔર મઆમલા ઔર ઉઠક બેઠકમેં કિસ કદર ઉનકી રિઆયત હૈ, મૈંને અપને મદ્રસાકે ચંદ તલબાકો જો મૌલાનાકી ખિદમતમેં ઠેહરે હુએ થે એક મરતબા લિખ્ખા થા "કે આપ લોગોંને હદીસ પઢી હૈ, અબ ગૌરસે દેખિયે કે અખ્લાક ઔર મઆમલાતકી હદીસોં પર કિસ તરહ અમલ હોતા હૈ."

મૌલાનાને એક દોસ્તકો એક ખતમેં લિખ્ખા થા :

"મુસલમાન કિતને હી કમ દરજાકા હો અઝમતસે ઉસકી તરફ નિગાહકી મશ્ક કરો."

યે મશ્ક મૌલાનાકી ઈતની બઢી હુઈ થી કે બેઅમલસે બેઅમલ ઔર બિલકુલ નીચે દરજાકા મુસલમાન ઉનકી નિગાહોંમેં ઈઝઝતવાલા ઔર મોહતરમ થા ઔર ઐસા માલૂમ હોતા થા કે મૌલાના ઉસકો અપનેસે અફઝલ ઔર અલ્લાહકે યહાં ઝિયાદા મકબૂલ સમઝતે હૈં, હર મુસલમાનસે મિલતે વક્ત ઉનકી નિગાહ હમેશા ઉસકી સિફતે ઈસ્લામ ઔર ઝર્રએ ઈમાન પર હોતી થી ઔર ઉસકે સારે ઉયૂબ ઔર કમઝોરિયોંકા એહસાસ ઔર મુશાહિદા ઉસ ઈમાનકી ઈઝઝત ઔર એહતિરામસે હમેશા મગ્લૂબ હો જાયા કરતા થા. ઉનકી યે કુવ્વતે તમીઝ ઈસ બારેમેં ઈતની બઢ ગઈ થી કે વો આસાનીસે એક આદમીમેં ખૈર ઔર શરકે શો'બોંકો મુમતાઝ કર લેતે ઔર અપની નિગાહે ખૈરકે શો'બા પર મરકૂઝ કરકે ઉસકા એહતિરામ કરતે. એક મરતબા એક શખ્સસે મિલનેકે બાદ ફરમાયા કે મુઝે માલૂમ હૈ કે ઉસ શખ્સને એક દીની જમાઅત ઔર ઈદારાકો સખ્ત નુકસાન પહોંચાયા હૈ જિસકા મુઝે સખ્ત દર્દ હૈ લેકિન મૈં ઉસકે ઈલ્મસે ભી વાકિફ હૂં ઔર મૈંને સિર્ફ ઉસકે ઈલ્મકી ઈઝ્ઝત કી હૈ.

મૌલાનાકા આતિ કુલ્લિ ઝી હક્કિન્ હક્કહ" (હર હકદારકા હક અદા

કરો) ઔર **"અન્ઝિલૂન્નાસ મનાઝિલહુમ"** (લોગોંસે ઉનકે દરજાતકે મુતાબિક બરતાવ કરો) પર બડા અમલ થા, અહલે ફઝલ ઔર અહલે ઈલ્મકી હદ દરજા ઈઝ્ઝત ફરમાતે ઔર **"મલ્લમ યુઅ્ક્કિર કબીરના વલમ્ યર્‌હમ્ સગીરના ફલૈસ મિન્ના."** કે માતહત ઉનકે ઈકરામ ઔર એ'ઝાઝકી બડી તાકીદ ફરમાતે, ઉનકો ઉનકે મરતબાકે મુતાબિક શાયાને શાન જગહ પર બિઠાતે, આમ ફશકિ બાવજૂદ ઉનકે બૈઠનેકે લિયે ખાસ તૌર પર કપડા બિછા દેતે ઔર કોઈ ઈમ્તિયાઝી સુલૂક જરૂર ફરમાતે, ઉનકે સામને ઈતની તવાઝોઅ ફરમાતે કે નાવાકિફ આદમીકો પહેચાનના મુશ્કિલ હો જાતા. બાહિરસે બડી બડી જમાઅતેં આતીં લેકિન મૌલાના અપની નિગાહે મર્દે શનાસ ઔર ઝકાવતે હિસસે આનેવાલોંકી હૈસિયતોં ઔર ફર્કે મરાતિબકા એહસાસ કર લેતે યા કિસી ઝરીઆસે ઉસકા અંદાઝા હો જાતા ઔર હર એકકે સાથ ઉસકે શાયાને શાન મઆમલા ફરમાતે. બહોત કમ લોગોંકો ઈસકી શિકાયત હોતી કે ઉનકી તરફ તવજ્જોહ નહીં હુઈ, ઈસ ચીઝકા ઈતના એહતિમામ થા કે આખરી બીમારીમેં જબકે દિલો દિમાગ અપને કામકી ફિક્રોમેં ઔર જિસ્મ બીમારિયોં ઔર ઉસકી તકલીફોંમેં મશ્ગૂલ થા ઔર ખાને પીનેકા ભી પૂરા હિસ બાકી નહીં થા ઈસ બાનસે ગફલત ન થી.

હાફિઝ મુહમ્મદ હુસૈન સાહબ (અજરાડાવાલે) એક માઝૂરસે બુઝુર્ગ હૈં ઔર મૌલાના ગંગોહી (રહ.) કે ખાદિમોંમેંસે હૈં. વો બીમારી સુનકર તશરીફ લાએ હુએ થે ઔર અકસર રોઝાના હુજરામેં આકર દમ કરતે થે. મૌલાનાકો ચારપાઈકે હિલનેસે તકલીફ હોતી થી ઔર અકસર જબ નમાઝોંકે બાદ લોગ દમ કરનેકે લિયે આતે તો દો એક આદમી ચારપાઈકે પાસ ખડે હો જાતે થે કે ઉસકો ધક્કા ન લગે ઔર હરકત ન હો, ફિર ભી મૌલાના, હાફિઝ સાહબકો અપની ચારપાઈ પર બિઠા લેતે થે ઔર લોગ તઅજ્જુબ કરતે થે કે યે કૌન બુઝુર્ગ હૈં જો ચારપાઈ પર મૌલાનાકે પાસ બૈઠે હૈં.

એક મરતબા બાહિર હૌઝકે કરીબ દસ્તરખ્વાન બિછા થા, હાફિઝ સાહબ ભી ખાનેમેં શરીક થે. મૌલાનાકી ચારપાઈ સહનમેં થી, હાફિઝ સાહબ ઝરા અલગસે જમાઅતમેં બૈઠે હુએ થે, એક આદમી શેખુલ હદીસ સાહબકે નામ પૈગામ લાએ કે

મૌલાના ફરમાતે હૈં કે હાફિઝ સાહબકો અપને ઔર મૌલાના અબ્દુલ કાદિર સાહબકે દરમિયાન બિઠાઓ.

મેરે એક બુઝુર્ગ અઝીઝ તશરીફ લાએ હુએ થે ઉનકી બડી ખ્વાહિશ થી કે મૌલાનાસે બાતચીત ઔર કુછ અર્ઝ કરનેકા મૌકા મિલે, લેકિન ભીડ ઔર કમઝોરીકી વજહસે મૌકા ન મિલ સકા, વો ચલને લગે તો ઉનહોંને ઈસ તમન્નાકા ફિર ઈઝહાર કિયા, મૈંને મૌલવી યૂસુફ સાહબસે અર્ઝ કિયા, ઉનહોંને મૌલાનાસે કેહકર બુલા લિયા, મૌલાનાને ઉનકા બડા હી ઈકરામ ફરમાયા, ઉનકે હાથ લેકર અપને સારે બદન પર ફેરે. ફિર સાદાત (સૈયદ) કે મુતઅલ્લિક ઔર ઈસ કામકે મુતઅલ્લિક ફરમાતે રહે ઔર વો રોતે રહે, રૂખ્સત હુએ તો સાહબઝાદાસે ફરમાયા કે મેરી ઝાતી રકમમેંસે દસ રૂપિયે આપકી ખિદમતમેં હદિયાકે તૌર પર પેશ કરો.

નવેમ્બર સન ઈસ્વી ૧૯૪૪ મેં મૌલાના સૈયદ તલ્હા સાહબ ટોંકસે તશરીફ લાએ તો બેહદ ઈકરામ ફરમાયા. ઉનકી અહલિયા (મેરી ફૂફી મર્હૂમા) કી નિહાયત ઉમદા અલ્ફાઝમેં તા'ઝિયત કી. ખાનેકા ખુસૂસી એહતિમામ ફરમાયા, ખૂદ અપને હાથસે રોટી ગરમ કરકે દેતે થે. દૂસરે રોઝ સુબહ હઝરત સૈયદ સાહબ (રહ.) કે ફઝાઈલ ઔર મનાકિબ (ખૂબિયોં) મેં તકરીર કી ઔર ઉસ ખાનદાનકે એક ફર્દકી આમદ પર બડી ખૂશીકા ઈઝહાર ફરમાયા. ઉસકે બાદ મેવાતકા એક સફર પેશ આયા, મૌલાના તલહા સાહબ ભી સાથ થે હર જગહ ઉનકે સાથ ખુસૂસી બરતાવ કરતે રેહતે.

ઈસ ખુસૂસી ઈકરામ ઔર મુદારાતકે અલાવા ઉમૂમિયત ભી ઐસી થી કે હર શખ્સકો ખુસૂસિયત માલૂમ હોતી થી ઔર હદીસ **લા યહ્સબુ જલીસુન્ અન્ન અહદન્ અક્રમુ અલૈહિ મિન્હુ** (કોઈ હમનશીન યે નહીં સમઝતા કે કોઈ ઔર શખ્સ ભી રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) કી નિગાહમેં ઉસસે ઝિયાદા અઝીઝ હૈ) કા મઝમૂન થા, હર શખ્સ અપને વાકિઆત યાદ કરકે કેહતા થા કે જો મઆમલા મેરે સાથ થા વો શાયદ કિસીકે સાથ ન થા.

સફર ઔર હઝરમેં મખ્સૂસ સાથિયોંકે સાથ બરાબરીકા પૂરા એહતિમામ રેહતા ઔર ફર્ક ન ફરમાતે. એક સફરમેં ચારપાઈયાં ઈસ તરહ બિછાઈ ગઈ કે

મૌલાનાકી ચારપાઈકા પીતાના એક રફીકકે સરહાનેકી તરફ થા. બડી નારાઝગી ઝાહિર ફરમાઈ ઔર સાથ રેહનેવાલોંસે ફરમાયા કે તુમ ઈતને દિનસે સાથ રેહતે હો મગર તુમકો અભી તક ઈન ચીઝોંકા એહસાસ નહીં.

એક રફીકને એક મરતબા ચલતે વક્ત જૂતા હાથમેં ઉઠા લિયા. ઉસસે જૂતા લે લિયા ઔર ઉસકે હાથ ચૂમ લિયે, મહેમાનોંકી, બિલખુસૂસ તબ્લીગમેં આને વાલોં ઔર ઉલમાકી ખાતિર મુદારાત અપને ઝિમ્મે ફર્ઝ સમઝતે ઔર ઉસમેં તબીઅતકો કિસી તરહ સૈરી ન હોતી. ફરમાતે હદીસમેં આમ મહેમાનકે ઈકરામ ઔર ખાતિરકી બડી તાકીદ હૈ. **ફકૈફ બિઅઝ્યાફિલ્લાહિ વ રસૂલિહી.**

મૌલવી મુઈનુલ્લાહ નદવી રાવી હૈં કે મૈં બીમાર થા, રમઝાનકા જમાના થા મેરા ખાના જાને લગા, મૌલાના નફલકે લિયે ખડે હુએ થે લડકેસે કહા કે ખાના રખ દો મૈં લે જાઉંગા, વો સમઝા નહીં, ખાના કોઠે પર પહોંચા દિયા. નમાઝ પઢકર તશરીફ લાએ ઔર ફરમાયા કે મૈંને બચ્ચેસે કહા થા કે ખાના મૈં લે જાઉંગા યે ખૂદ લે આયા, ફિર મેરે પાસ બૈઠે હુએ દેર તક શફકત ઔર મુહબ્બત ઔર દિલજોઈકી બાતેં કરતે રહે.

ઈકરામ ઔર ખુસૂસી બરતાવ કરનેમેં ભી બડા લતીફ તરીકા ઈખ્તિયાર ફરમાતે જિસસે દૂસરે શુરકાએ હાલકો કોઈ શિકાયત ઔર એહસાસ ન હોતા.

એક મરતબા અરફાકી રાતકો સેહરીકે વક્ત એક પ્યાલી ચાય લેકર બાલાખાના પર તશરીફ લાએ, નદવાકે તલબાકી જમાઅતકે ૧૨-૧૩ અફરાદ થે ઔર પ્યાલી એક થી, ફરમાયા ભાઈ જમાઅતમેંસે કિસી એકકો મુન્તખબ કર લીજિયે, મૈં યે પ્યાલી ઉસકો પેશ કર દૂં. તલબાને મેરી તરફ ઈશારા કિયા ઔર મૌલાનાને પ્યાલી બખ્શ દી.

લખનવકી તશરીફ આવરીકે મૌકા પર સ્ટેશનસે રવાના હોકર કૈસર બાગમેં એક સબ્ઝાઝાર પર નવાફિલ પઢે ઔર દુઆ ફરમાઈ. એક રૂમાલ બિછા દિયા થા જિસ પર મૌલાનાને નમાઝ પઢી, જમાઅતકે દૂસરે અફરાદ કરીબ ખડે થે, મૌલાનાને જનાબ હાફિઝ ફખરૂદ્દીન સાહબકો રૂમાલ પર બિઠાયા ઉસકે બાદ ફરમાયા કે ભાઈ લખનઉ વાલોંકા ભી એક નુમાઈન્દા હોના ચાહિયે. જમાઅતમેં

લખનઉકા મૈં હી થા ઔર મેરી હી તરફ ઈશારા થા, મૈંને ઈતને મુઅઝઝઝીનકી મૌજૂદગીમેં ખુસૂસિયતકી જગહ બૈઠનેમેં તકલ્લુફ કિયા તો ફૌરન ફરમાયા કે યે રૂમાલ હઝરત સહારનપુરી (રહ.) કા હૈ. આપ બરકતકે લિયે બૈઠિયે, ઈસ તરહ મુઝે ભી હિંમત હુઈ ઔર ઈરશાદકી તામીલ કી.

એક મરતબા કુરૈશી સાહબ ઔર ઉનકે રફીકે કાર મલિક સાહબકી ખ્વાહિશ ઔર ઈસરાર પર ખિલાફે આદત એક સફરમેં સેકન્ડ ક્લાસમેં બૈઠ ગયે. ફરમાતે થે કે મુઝે વહાં બૈઠકર તકલીફ હુઈ ઔર દિલ ઘભરાયા, ઈતનેમેં ઉન સાહિબોંને કહા કે હઝરત કુછ તકલીફ તો નહીં હુઈ, રાહત મિલી? ફરમાતે થે મૈંને સોચા કે અગર કહૂં તકલીફ હુઈ તો ઉનકો તકલીફ હોગી ઔર ઉનકો અફસોસ હોગા કે હમને આરામ પહોંચાનેકે લિયે ઈતના ખર્ચ કિયા ઔર ઉસકો તકલીફ હુઈ, ઔર અગર કેહતા હૂં કે નહીં હઝરત બડા આરામ મિલા, તો ખિલાફે વાકિઆ હૈ, મૈંને કહા! હમારે બૈઠનેસે આપકો ખૂશી ઔર રાહત હુઈ? ઉનહોંને કહા કે ક્યૂં નહીં, બહોત, મૈંને કહા બસ આપકી ખૂશી ઔર આરામસે હમકો ભી આરામ હૈ.

તવાઝોઅકી બાત યે થી કે મૌલાના અપનેકો હકીકતન કિસી ઈઝ્ઝતકા મુસ્તહિક નહીં સમઝતે થે, અપને આલિમ, શેખ ઔર ઈતની બડી જમાઅતકે મુકતદા હોનેકા એહસાસ બિલકુલ નહીં થા.

એક ખતમેં એક મરતબા મુઝકો તેહરીર ફરમાયા થા :-

"બંદા નાચીઝકે બારેમેં જનાબ મશ્વરા કુબૂલ ફરમા લેં તો દિલી તમન્ના હૈ કે મામૂલી નામસે ઝાઈદ કિસી લફઝકા ઈતલાક અલ્ફાઝકી બેકદરી હૈ."

તબીઅતકા યે રંગ ઉનકે ખુતૂતસે બેતકલ્લુફ ઝલકતા હૈ, શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબ, ઉમ્રમેં છોટે, રિશ્તેમેં ભતીજે ઔર આપકે શાગિર્દ ભી હૈં, એક ખતમેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :

ગિરામી નામા ખૂશી ઔર ઈઝ્ઝતકા સબબ હુવા, આં અઝીઝકી તશરીફ આવરીકા બેહદ શૌક હૈ, અગર આપકે કેહનેકે મુતાબિક મૈં હઝરત હૂં તો આપ માશા અલ્લાહ હઝરત ગર (હઝરત બનાનેવાલે) હૈં, મુઝ નિકમ્મે ઔર નાકારાકો

લખનઉકા મૈં હી થા ઔર મેરી હી તરફ ઈશારા થા, મૈંને ઈતને મુઅઝ્ઝઝીનકી મૌજૂદગીમેં ખુસૂસિયતકી જગહ બૈઠનેમેં તકલ્લુફ કિયા તો ફૌરન ફરમાયા કે યે રૂમાલ હઝરત સહારનપુરી (રહ.) કા હૈ. આપ બરકતકે લિયે બૈઠિયે, ઈસ તરહ મુઝે ભી હિંમત હુઈ ઔર ઈરશાદકી તામીલ કી.

એક મરતબા કુરૈશી સાહબ ઔર ઉનકે રફીકે કાર મલિક સાહબકી ખ્વાહિશ ઔર ઈસરાર પર ખિલાફે આદત એક સફરમેં સેકન્ડ ક્લાસમેં બૈઠ ગયે. ફરમાતે થે કે મુઝે વહાં બૈઠકર તકલીફ હુઈ ઔર દિલ ઘભરાયા, ઈતનેમેં ઉન સાહિબોંને કહા કે હઝરત કુછ તકલીફ તો નહીં હુઈ, રાહત મિલી? ફરમાતે થે મૈંને સોચા કે અગર કહૂં તકલીફ હુઈ તો ઉનકો તકલીફ હોગી ઔર ઉનકો અફસોસ હોગા કે હમને આરામ પહોંચાનેકે લિયે ઈતના ખર્ચ કિયા ઔર ઉસકો તકલીફ હુઈ, ઔર અગર કેહતા હૂં કે નહીં હઝરત બડા આરામ મિલા, તો ખિલાફે વાકિઆ હૈ, મૈંને કહા! હમારે બૈઠનેસે આપકો ખૂશી ઔર રાહત હુઈ? ઉનહોંને કહા કે ક્યૂં નહીં, બહોત, મૈંને કહા બસ આપકી ખૂશી ઔર આરામસે હમકો ભી આરામ હૈ.

તવાઝોઅકી બાત યે થી કે મૌલાના અપનેકો હકીકતન કિસી ઈઝ્ઝતકા મુસ્તહિક નહીં સમઝતે થે, અપને આલિમ, શેખ ઔર ઈતની બડી જમાઅતકે મુકતદા હોનેકા એહસાસ બિલકુલ નહીં થા.

એક ખતમેં એક મરતબા મુઝકો તેહરીર ફરમાયા થા :-

"બંદા નાચીઝકે બારેમેં જનાબ મશ્વરા કુબૂલ ફરમા લેં તો દિલી તમન્ના હૈ કે મામૂલી નામસે ઝાઈદ કિસી લફઝકા ઈતલાક અલ્ફાઝકી બેકદરી હૈ."

તબીઅતકા યે રંગ ઉનકે ખુતૂતસે બેતકલ્લુફ ઝલકતા હૈં, શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબ, ઉમ્રમેં છોટે, રિશ્તેમેં ભતીજે ઔર આપકે શાગિર્દ ભી હૈં, એક ખતમેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :

ગિરામી નામા ખૂશી ઔર ઈઝ્ઝતકા સબબ હુવા, આં અઝીઝકી તશરીફ આવરીકા બેહદ શૌક હૈ, અગર આપકે કેહનેકે મુતાબિક મૈં હઝરત હૂં તો આપ માશા અલ્લાહ હઝરત ગર (હઝરત બનાનેવાલે) હૈં, મુઝ નિકમ્મે ઔર નાકારાકો

કૌન પૂછતા અગર આપકી તવજ્જોહ ઔર કરમ ન હોતા. હઝરત (રહ.) (મૌલાના ખલીલ અહમદ સાહબ સહારનપુરી) કે બાદ સબસે પેહલે આપ હીને અલ્તાફ ઔર ઈકરામ ફરમાયા, યા ફિર શેખ જી (હાજી શેખ રશીદ અહમદ સાહબ) ને ઈઝહારે તઅલ્લુક કિયા ઔર યે સબ આપ હી હઝરાતકા તુફેલ હૈ. આપકી તશરીફ આવરીકા જિસ કદર શૌક હૈ ઈસી કદર ખયાલ હૈ કે સામને હોનેસે મેરી ગંદગિયાં ઔર ઝાહિર હોગી મગર ઈસી ઉમ્મીદ પર જીના ચાહતા હૂં કે આપ જૈસોંકી સોહબત ઔર હમનશીનીસે શાયદ અપની ભી કુછ ઈસ્લાહ હો જાએ.

એક દૂસરે ખતમેં મૌસૂફકો તેહરીર ફરમાતે હૈં :

રમઝાનુલ મુબારકકી દિલ બસ્તગી ઔર ઈસ પાક માહકી બરકાત ઔર અનવારાતસે ફાઈદા ઉઠાના અહલે દિલકો મુબારક હો, હક તઆલા શાનુહૂ આં અઝીઝકો મઝીદ તૌફીક, કમાલાતે રઝાસે કામિયાબ કરેં ઔર રોઝ અફઝૂં તરક્કિયાતે કુર્બસે બેહરા અંદોઝ રખ્ખેં. હમ જૈસે કમઝોરોંકા કુછ હાલ ન પૂછો બસ જવાનાને તેઝ રફતારકી દુઆ ઔર હિંમતોંસે હક તઆલા ઈસ ઝઈફ ઔર મિસ્કીનકા ભી બેડા પાર ફરમાએ.

ચોબા હબીબ નશીની વ બાદા પૈમાઈ
બયાદ આર હરીફાને બાદા પૈમારા

આપને આખરી વક્ત તક અપની તરફસે ઈત્મીનાન નહીં કિયા ઔર નફસકે મુહાસબા ઔર નિગરાનીસે ગાફિલ નહીં હુએ, બલ્કે જિસ કદર લોગોંકા રૂજૂઅ બઢતા રહા અપની તરફસે ઝિયાદા ગૈર મુત્મઈન ઔર ડરતે ગયે ઔર એહતિસાબે નફસકા કામ બઢાતે રહે, બાઝ મરતબા અહલે હક ઔર અહલે બસીરતકો બડી નરમીસે ઈસ તરફ મુતવજ્જેહ ફરમાતે કે વો આપ પર નઝર રખ્ખેં ઔર અગર કહીં તકબ્બુરકા શાઈબા નઝર આએ તો મુતનબ્બેહ કરેં.

શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા ઔર મૌલાના હાફિઝ અબ્દુલ લતીફ નાઝિમે મદ્રસા મઝાહિરૂલ ઉલૂમકો એક ખતમેં ફરમાતે હૈં :

"અઝીઝે મોહતરમ શેખુલ હદીસ ઔર હઝરતુલ મોહતરમ જનાબ નાઝિમ સાહબ દામત બરકાતુકુમ. અસ્સલામુ અલૈકુમ વરહમતુલ્લાહિ વ બરકાતુહૂ.

ઉમ્મીદ હૈ કે મિઝાજે આલી બઆફિયત હોંગે. એક મઝમૂન જિસકા રમઝાનસે પેહલે મુઝે બહોત ઝિયાદા એહતિમામ થા, અપની કુવ્વતેં બશરિયાકે ઝો'ફે ઈમાનીકી બિના પર બિલકુલ ભૂલ ગયા.

વો યે કે હક તઆલાકે ફઝલો કરમસે યે કામ ઈતના વસીઅ હો ગયા હૈ કે અબ ઈસકી રોઝાના તરક્કી ઔર મકબૂલિયતકો દેખકર મૈં અપને નફસસે બિલકુલ મામૂન (મહેફૂઝ) નહીં હૂં કે વો કહીં બડાઈમેં મુબ્તલા ન હો જાએ, લિહાઝા આપ જૈસે અહલે હકકી નિગરાનીકા મૈં સખ્ત મોહતાજ હૂં ઔર અપની નિગરાનીકા આપ હઝરાત મુઝે હર વક્ત મોહતાજ ખયાલ કરેં કે ઈસમેંકી ખૈર પર મુઝે જમનેકી તાકીદ ફરમા દેં ઔર ઉસમેં કિસી બુરાઈસે મુઝે ઝિન્ઝલાહટસે મના કર દેં.

(૨૨ રમઝાન સન હિજરી ૬૨, ૨૩ સપ્ટેમ્બર સન ઈસ્વી ૪૩)

મૌલાના સૈયદ સુલેમાન નદવી મદ્દ ઝિલ્લુહૂ મૌલાના (રહ.) કે તઝકિરા (મઆરિફે આ'ઝમગઢ બાબત માહે નવેમ્બર સન ઈસ્વી ૧૯૪૪) મેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :

"લખનઉકે કિયામમેં એક દફા એક દોસ્તકે યહાં અસરકે વક્ત ચાયકી દઅવત થી, પાસ કોઈ મસ્જિદ ન થી ઉનકી કોઠી (બંગલા) હીમેં નમાઝ બાજમાઅતકા સામાન હુવા, ખુદ ખડે હોકર અઝાન દી અઝાનકે બાદ મુઝે ઈરશાદ હુવા કે નમાઝ પઢાઓ, મૈંને મઅઝિરત કી તો નમાઝ પઢાઈ, નમાઝકે બાદ મુકતદિયોંકી તરફ રૂખ કરકે ફરમાયા :- ભાઈયો! મૈં એક આઝમાઈશમેં ગિરિફતાર હૂં, દુઆ કીજિયે કે અલ્લાહ તઆલા મુઝે ઉસસે નિકાલેં, જબસે મૈં યે દઅવત લેકર ખડા હુવા હૂં, લોગ મુઝસે મુહબ્બત કરને લગે હૈં, મુઝે યે ખતરા હોને લગા હૈ કે મુઝમેં તકબ્બુર ન પૈદા હો જાએ, મૈં ભી અપનેકો બુઝુર્ગ ન સમઝને લગૂં, મૈં હમેશા અલ્લાહ તઆલાસે દુઆ કરતા હૂં કે મુઝે ઈસ આઝમાઈશસે સહી સલામત નિકાલેં, આપ ભી મેરે હકમેં દુઆ ફરમાએં.

એક મરતબા એક સાહબને એક કાલીન (ગાલીચા) હદિયા કિયા. મૌલાનાકી તબીઅત પર યે કીમતી કાલીન બડા બોઝ હુવા, ઉસ પર એક બડી લતીફ તકરીર ફરમાઈ ઔર શહેરકે એક બડે આલિમકી ખિદમતમેં યે કેહકર ઉસકો પેશ કર દિયા :

"હદિયા કરનેવાલેને મુઝે આલિમ સમઝકર પેશ કિયા થા મૈં જિસકો આલિમ સમઝતા હૂં ઉસકી ખિદમતમેં પેશ કરકે આઝાદ હો જાતા હૂં."

મૌલાનાકો "હટો બચ્ચો" સે બડી નફરત થી, ફરમાતે થે કે 'હટો બચ્ચો' ફિરઔન ઔર હામાનકી સુન્નત હૈ, ચાહતે થે કે બેતકલ્લુફ રહેં ઔર ચલેં ફિરેં. કોઈ હટો બચ્ચો ન કહે. મેવાતકે સફરોં ઔર જલ્સોંકે મૌકા પર ભી જહાં હજારોં આદમિયોંકા મજમા હોતા થા ઔર મૌલાના હી મરકઝે તવજ્જોહ હોતે થે ઈસીકા એહતિમામ રખતે થે કે કોઈ પાબંદી ઔર એહતિમામ ન હો. આખરી બીમારીમેં ભી ઈસકો પસંદ નહીં કરતે થે કે લોગોંકો રોકા ઔર હટાયા જાએ.

આખરી બીમારીકે આખરી દિનોંમેં જબ કે ઝિયારત કરનેવાલોંકી કસરત (ભીડ) હોતી થી, ઔર હાલતકી નઝાકતકી વજહસે મુસાફહાસે આપકો રોક દિયા ગયા થા. એક અજનબી શખ્સ એક દિન મિલને આએ ઔર હાઝિરીને મજલિસકે ઉપરસે ફલાંગતે હુએ મુસાફહાકે લિયે બઢે, એક મેવાતી ખાદિમને બઢકર ઉનકો હાથસે રોક દિયા જિસસે વો બહોત ગઝબનાક (ગુસ્સા) હુએ ઔર ઉલમા ઔર મૌલવિયોંકો બુરા ભલા કેહતે હુએ ચલ દિયે, હઝરત મૌલાનાને ઉસ મેવાતી ખાદિમકો ઈશારેસે કરીબ બુલાકર બહોત તંબીહ કી ઔર ફરમાયા કિસી મુસલમાનકા દિલ દુખાના અલ્લાહકે યહાં બહોત મબ્ગૂઝ હૈ, જાઓ ઉસ શખ્સસે મઆફી ચાહો ઔર ઉસકો રાઝી કરકે વાપસ આઓ. ચુનાંચે ઉસ બેચારેને ઐસા હી કિયા ઔર મૈંને ભી મસ્જિદસે બાહિર યે તમાશા દેખા કે વો સાહબ બેતુકાન (લગાતાર) ગાલિયાં દે રહે હૈં. ઔર વો બેચારા મેવાતી હાથ જોડે સામને ખડા હૈ ઔર સિર્ફ યે કેહતા હૈ કે મૈંને આપકા દિલ દુખાયા હૈ યા તો મુઝે ઉસકી સઝા દેકર યા વૈસે હી અલ્લાહ વાસ્તે મઆફ કર દીજિયે.

દિલકી વુસ્અત :-

હિંદુસ્તાનમેં મુદ્દતસે દીન ઔર ઈલ્મકે છોટે છોટે દાયરે ઔર ખાને બન ગયે હૈં, હર હલ્કા ઔર હર જમાઅતકે લોગોંને ઈલ્મ ઔર દીનકો અપને અપને દાઈરેમેં ઐસા મહેસૂર (ઘેરા હુવા) સમઝ લિયા હૈ કે ઉસકે બાહિર વો

ઈલ્મ ઔર દીનકા તસવ્વુર નહીં કર સકતે, દૂસરે દાઈરાકે લોગોંકે ઈલ્મ ઔર ફઝલ ઔર દીનદારી ઔર તકવાકો તસ્લીમ કરના મુશ્કિલ હોતા હૈ ઔર ઉનસે મિલકર વો દિલી ખૂશી નહીં હોતી જો અહલે દીન ઔર હમ મઝાક લોગોંસે મિલકર હોની ચાહિયે. યે બાત બળ્હતે બળ્હતે યહાં તક પહોંચ ગઈ હૈ કે એક હી જમાઅત ઔર હલ્કાકે ઐસે દો અફરાદકે સાથ મુહબ્બત ઔર અકીદત રખના બાઝ લોગોંકે નઝદીક નામુમકિન હો ગયા હૈ, જિનકે મઝાકે તબીઅત યા સિયાસી ખયાલાત યા મશાગિલમેં ઈખ્તિલાફ હૈ ઔર ઉનકો એક દિલમેં જમા કરના જમા બૈનલ અઝદાદ નઝર આને લગા હૈ. ઉસકા નતીજા યે હુવા કે ઈફાદા ઔર ઈસ્તિફાદાકા (ફાઈદા પહોંચાના ઔર ફાઈદ હાસિલ કરનેકા) દાઈરા બરાબર મહેદૂદ હોતા ચલા જા રહા હૈ, બેગાનગી (બેતઅલ્લુકી) ઔર દૂરી બળ્હ રહી હૈ. ઔર અહલે દીન ઔર અહલે હકકે દરમિયાન દીવારેં ખડી હોતી ચલી જા રહી હૈં.

અલ્લાહ તઆલાને મૌલાનાકો દિલકી વુસ્અતકી બડી દૌલત અતા ફરમાઈ થી ઔર બડા વસીઅ ઝર્ફ (હૌસલા) બખ્શા થા, જિસમેં તમામ દીની જમાઅતોં ઔર હર કિસમકે ઈખ્તિલાફાત ઔર ખુસૂસિયાતકે સાથ તમામ અહલે હકકી બયક વક્ત ગુંજાઈશ થી, હર શખ્સકે લિયે મરતબા ઔર શખ્સિયતકે લિહાઝસે અલગ ખાના થા. ઔર દિલમેં ખાસ જગહ થી. અરબી શાઈરકે બકૌલ.

લિકુલ્લિમ્ રિઈન્ શિઅ્બુમ્ મિનલ કલ્બિ ફારિગુન
વ મૌઝઉ નજ્વા લા યરામુ ઈત્તલાઉહા

મૌલાનાકે નઝદીક મુસલમાનોંકા કોઈ તબ્કા જૌહર ઔર મુસલમાનોંકા કોઈ ફર્દ હુનરસે ખાલી નહીં. હર તબ્કામેં કોઈ ન કોઈ ઐસી સિફત હૈ જો દૂસરેમેં નહીં, લિહાઝા હર તબ્કાકો દૂસરેસે ઉસ સિફતમેં ફાઈદા હાસિલ કરના ચાહિયે. મૌલાના ઉન તમામ તબ્કોંકી ઉન ઈમ્તિયાઝી સિફતોંસે અપની તેહરીક ઔર દઅવતમેં ફાઈદા હાસિલ કરના ચાહતે થે ઔર અલ્લાહ તઆલાને ઉસકા ખાસ મલકા (મહારત) અતા ફરમાયા થા કે ઉન સલાહિયતોંસે વો અપને કામમેં ફાઈદા ઉઠા લેતે થે.

ખુસૂસન જિન લોગોં યા તબ્કોંકો અલ્લાહ તઆલા ખાસ જૌહર યા ફિતરી સલાહિયતેં ઔર દીનસે મુનાસિબત અતા ફરમાઈ હૈ ઉનકો દીનમેં મશ્ગૂલ કરને ઔર ઉનકી ઉસ નજાબત (શરાફત) ઔર સલાહિયતસે ફાઈદા હાસિલ કરને ઔર ઉસકો દીનકે ફૈલાને ઔર તરક્કીકા ઝરીઆ બનાનેકા બડા શૌક રખતે થે.

એક બુઝુર્ગકો એક કારકુનકે મુતઅલ્લિક લિખતે હૈં:-

"સાદાતકે મુતવજ્જેહ કરનેકી તરફ તવજ્જોહ દિલાતે રહેં, તાલીમમેં ભી ઔર તબ્લીગમેં ભી ઔર યે યાદ રખ્ખેં ઔર સમઝતે રહેં કે જો લોગ જિસ કદર ઝિયાદા લાઈક હૈં ઉનકે અસલી મરકઝ તક પહોંચનેમેં નઝાકતેં ભી બહોત ઝિયાદા હૈં."

એક રોઝ મૈંને અર્ઝ કિયા કે હઝરત નદવાકે લોગોંને દીનદારોંકી તરફ હમેશા અકીદતકા હાથ બઢાયા મગર ઉનકી તરફ ઉસકે જવાબમેં મુહબ્બતકા હાથ ન બઢા. ઉનકો હમેશા બેગાનગી (અજનબિય્યત) ઔર ગૈરતકી નિગાહસે દેખા ગયા. ખુદાકા શુક્ર હૈ કે આપને હમારે સર પર શફકતકા હાથ રખ્ખા ઔર હમારે સાથ યગાનિગત (ઈત્તિફાક) કા મઆમલા કિયા, મૌલાનાકી આંખોંસે આંસૂ જારી હો ગયે ઔર ફરમાયા આપ ક્યા ફરમાતે હૈં, આપકી જમાઅત તો દીનદારોંકી જમાઅત હૈ. મૈં તો અલીગઢ વાલોંકો ભી છોડનેકા કાઈલ નહીં. ઉનસે ભી દૂરી ઔર નફરત સહીહ નહીં.

ઈસીકા નતીજા થા કે ઈસ દઅવત ઔર તેહરીકમેં મઝાહિરે ઉલૂમ સહારનપુર, દારૂલ ઉલૂમ દેવબંદ, દારૂલ ઉલૂમ નદવતુલ ઉલમા, જામિઆ મિલ્લિય્યા ઔર ઉનકે સાથ અંગ્રેજી કોલેજોં ઔર યુનીવર્સિટિયોંકે તલબા ઔર અસાતિઝા ઔર તિજારત પેશા, મુલાઝિમત પેશા ઔર હર તરહકે કારોબારી મુસલમાન દોશ બદોશ (મુત્તહિદ ઔર એક) હૈં ઔર કોઈ દૂસરેસે નફરત નહીં કરતા. મૌલાના હર એકકે ઈમ્તિયાઝે ખુસૂસીકી ખુસૂસી દાદ દેતે થે ઔર તારીફ કરતે થે. કિસીકી દીનદારીકી, કિસીકી સલીકામંદીકી, કિસીકી હાઝિર દિમાગી ઔર તજુર્બાકારીકી, હાં ઉનકે નઝદીક હર ફિતરી સલાહિયત દીનકે કામમેં લગની ચાહિયે થી, ઉસકો કિસી ઔર જગહમેં સર્ફ હોતે દેખકર ઉનકો બડા દર્દ હોતા. ઉનકે નઝદીક

જિન લોગોંકો અલ્લાહને અચ્છા દિલ ઔર દિમાગ, ચુસ્તી ઔર મુસ્તઈદી ઔર બુલંદ હિંમતી દી હૈ ઉનકી તવજ્જોહકા દીન, દુનિયાસે ઝિયાદા મુસ્તહિક હૈ ઔર ઉનકી તવજ્જોહ ઔર દિલચસ્પીસે દીનકા કામ બડી તેઝી ઔર કુવ્વતસે હો સકતા હૈ. એક દીનદાર સમઝદાર કામિયાબ તાજિરકો લિખતે હૈં :

"મૈં આપ જૈસે સબ અહબાબ ઔર બુઝુર્ગોંસે તાલિબ રહા કે આપ મેરે મદદગાર બલ્કે ઉસકે અંદર ઐસી હિંમતે મરદાનાસે ખડે હોં કે આપ હી અસલ હોં. ક્યૂંકે આપકી હિંમત, આપકા હૌસલા, આપકી કુવ્વત, આપકી તબીઅત, આપકા દિમાગ ઈસ કાબિલ થા ઔર ઈસકી અહલિયત રખતા હૈ કે કિસી જાનદાર કામકો આપ ઉઠા લેં, જાનદાર કામકે લિયે જાનદાર હી લાઈક હૈ."

તમામ અફરાદ ઔર જમાઅતોંકે મુતઅલ્લિક મૌલાનાકા યેહી ખયાલ થા.

ઈદારોંકે અલાવા રૂહાની સિલસિલોં ઔર મશાઈખે તરીકતકે મુરીદોંકે મુતઅલ્લિક ભી મૌલાનાકી દિલી વુસ્અતકા યેહી હાલ થા. કિસી શેખે તરીકતકે મુરીદ ઈસ કામકી તરફ તવજ્જોહ કરતે તો બેહદ ખૂશ હોતે ઔર ઉનકા બડા ઈકરામ કરતે, મૈંને મુજદ્દિદી તરીકા ઔર કભી હઝરત મૌલાના ફઝલુર્રહમાન સાહબ (રહ.) કે સિલસિલેસે તઅલ્લુક રખનેવાલોકા તઆરૂફ કરાયા તો બહોત ખૂશ હુએ. ઔર ઉનકા બડા ઈકરામ કિયા ઔર ફરમાયા કે મૈં બચપનસે અપને બુઝુર્ગોંસે સુન રહા હૂં કે ઈસ જમાનેકે દો કુતુબ થે, પશ્ચિમમેં હઝરત ગંગોહી (રહ.) ઔર પૂરબમેં હઝરત મૌલાના ફઝલુર્રહમાન સાહબ (રહ.). મેરી બડી આરઝૂ હૈ કે મૌલાના (રહ.) કે લોગ ઈસ તરફ મુતવજ્જેહ હોં, એક મરતબા હઝરત મૌલાના ફઝલુર્રહમાન સાહબ (રહ.) કે અહલે તઅલ્લુકમેંસે એક મશહૂર હસ્તીકે મુતઅલ્લિક (જિનકો દુન્યાવી વજાહત ઔર રિયાસત ભી હાસિલ હૈ ઔર જિનકે દીની ઔર ઈલ્મી કમાલાતકે લિયે ઉનકી અમારત પરદા બન ગઈ હૈ) ફરમાયા કે મૈં ઉનકો અહલુલ્લાહમેંસે સમઝતા હૂં ઔર મુઝે બારબાર ઈસ કામકી તરફ ઉનકી તવજ્જુહાત ફેરનેકી તરફ મુતવજ્જેહ ફરમાયા.

હમ જમાના અકાબિર ઔર અહલે ફઝલકે મુતઅલ્લિક કભી ઈઝહારે ખયાલ ફરમાતે તો ઉનકે આલા દરજાકી મરતબા શનાસી, બાલિગ નઝરી ઔર

દકીકા રસી (બારીક સોચ) કા અંદાઝા હોતા.

ઈસ વુસ્અતે કલ્બ ઔર વુસ્અતે નઝરકા યે નતીજા થા કે ઉનહોંને ઐસે લોગોંસે કામ લે લિયા ઔર દીન ઔર અહલે દીનસે ઉનકા તઅલ્લુક પૈદા કરા દિયા, ફિર રફતા રફતા ઉનકી ઝિંદગીમેં તબ્દીલી પૈદા કર દી જિનકે મુતઅલ્લિક આમ નિગાહોંકા ફૈસલા યેહી હોતા કે ઉનકો બિલકુલ ઈસ કામસે મુનાસિબત નહીં, ઔર યે કભી ભી દીનસે કરીબ નહીં હો સકતે, બરાબર યે તમાશા નઝર આતા રેહતા થા કે જિન લોગોંકે દિલ ન જુડનેકા ફૈસલા કરતા વો થોડે દિનોંમેં બડે કામ આનેવાલે આદમી બન જાતે, વો હર શખ્સસે એક હી દરજા ઔર એક હી મિકદારકા કામ કરનેકા મુતાલબા ઔર ઉસકા ઈસરાર ન કરતે બલ્કે હર શખ્સકી હાલતકે મુતાબિક ઔર ઉસકે મખ્સૂસ હાલાત ઔર સલાહિયતોંકે મુતાબિક ઉસસે દીનકી નુસરત ઔર તાઈદકા કામ લેતે, ઔર ઉસકે ઉસ કામ પર ઉતને હી શુક્ર ગુઝાર હોતે જિતને દૂસરોંકી ઈન્તિહાઈ જદો જહદ ઔર સખ્ત મહેનત ઉસકે કામકી કીમતકા કુશાદા દિલીસે એ'તિરાફ કરતે ઔર ઉસકી કદરો કીમતકો બયાન કરકે ઉસકા દિલ બઢાતે ઔર અમલી કામકી હિંમત દિલાતે.

ઈસ્તિકામત :-

મૌલાનાને ઉસ ઝમાનેમેં (જિસમેં ઈસ્તિકામતસે ઝિયાદા કોઈ ચીઝ નાયાબ નહીં) અપની ઈસ્તિકામતસે બડે બુઝુર્ગોંકી યાદ તાઝા કર દી. છોટી છોટી સુન્નતોં પર ઐસી ઈસ્તિકામત થી જો ઈસ ઝમાનેમેં ફરાઈઝ ઔર વાજિબાત પર હો તો મહલ્લે શુક્ર હૈ.

આખરી બીમારીકા ઝમાના ઉનકે બેમિસાલ ઈસ્તિકામતકા બેહતરીન ગવાહ હૈ. ઉસ છ મહીનેકી બીમારીમેં (જિસમેં તાકત ખતમ હો ગઈ થી. ઔર કમઝોરીકા યે આલમ થા કે બાઝ દિન હોઠોં પર કાન રખ્ખે બગૈર આવાઝ સુનની મુશ્કિલ થી) નમાઝ બાજમાઅતકા વો એહતિમામ થા કે ઉસ પૂરી બીમારીમેં ગાલિબન કોઈ નમાઝ બગૈર જમાઅત નહીં પઢી. આખરી ઈશાકી

નમાઝમેં નમાઝકે અંદર કઝાએ હાજતકી જરૂરત પેશ આ ગઈ તો હુજરામેં દૂસરી જમાઅતકે સાથ નમાઝ પઢી. વફાતસે તકરીબન દો મહીને પેહલે તક યે અજીબો ગરીબ મંઝર પાંચોં વક્ત નઝર આતા થા કે ખૂદ ઉઠને બૈઠનેકી તાકત નહીં, બૈઠ જાતે તો ખડે નહીં હો સકતે થે, દો આદમી પકડકર સફમેં ખડા કરા દેતે. ફિર ઈમામકે અલ્લાહુ અકબર કેહતે હી ઐસી તાકત આ જાતી કે પૂરે સુકૂન ઔર તમાનિયતકે સાથ રૂકૂઅ ઔર સુજૂદ ઔર ફજરકી નમાઝકા કિયામ (જો નિસ્બતન લંબા હોતા હૈ) કરતે. ઔર જહાં ઈમામને સલામ ફેરા ફિર વો તાકત ગોયા ખતમ હો ગઈ કે ખૂદ ખડે નહીં હો સકતે ફિર દો આદમિયોંકે સહારે અપની જગહ પહોંચતે, સુન્નતોંમેં એક આદમી રૂકૂઅ ઔર સિજદે કરા દેતા હૈ, લેકિન વિત્રકી નિય્યત બાંધતે હી અઝ ખૂદ રૂકૂઅ ઔર સિજદે કરતે ઔર કિસીકા સહારા કુબૂલ ન કરતે. ખડે હોનેસે બિલકુલ માઝૂર હો ગયે તો બૈઠકર જમાઅતકે સાથ નમાઝ પઢતે, ડાકટરોં ઔર ઉલમાકી સખ્ત મમાનિઅત થી વરના ખડે હોનેકી હિંમત રખતે થે, ઔર અગર લોગ ઈજાઝત દે દેતે તો ખડે હોકર હી નમાઝ પઢતે. બૈઠનેસે ભી જબ સખ્ત કમઝોરી ઔર થકાન હોને લગા તો લેટે લેટે નમાઝ પઢને લગે, ચારપાઈ સફકે સાથ લગા દી જાતી ઔર જમાઅતકે સાથ નમાઝ અદા કરતે. લેકિન વુઝૂ ઔર મિસ્વાકકા વોહી એહતિમામ રહા જો ઝિંદગીમેં થા. પૂરે આદાબ ઔર સુનન ઔર અઝકારકે સાથ વુઝૂ કરતે, ઉલમા ઔર મેવાતિયોંકી એક જમાઅત ઈસ ખિદમતકે લિયે મખસૂસ થી વો નિહાયત એહતિમામકે સાથ વુઝૂ કરાતી, પાનીકા ઈસ્તેમાલ ભી જબ નુકસાન કરને લગા તો ઉલમાકે ફતવે ઔર તબીબોંકી તાકીદસે તયમ્મુમ કરના શુરૂ કિયા. લેકિન ઈસ તરહકે આરામ ઔર સહૂલત પસંદીકો ઉસમેં બિલકુલ દખલ ન થા બલ્કે અલ્લાહકી નેઅમત સમઝતે હુએ ઔર ઈસ નિય્યતકે સાથ કે અલ્લાહ રૂખ્સત પર ઉસકે સહીહ મૌકા પર અમલ કરના ભી અઝીમત હૈ ઔર ઉસકો ઠુકરાના કુફરાને નેઅમત.

સફર ઔર હઝરમેં અઝાન ઔર ઈકામત ઔર જમાઅતકા પૂરા એહતિમામ રેહતા, મુઝે ઉસ જમાનેમેં બહોતસી મરતબા રેલ, લારી ઔર ગાડિયોંકે

સફરમેં સાથ રેહનેકા મૌકા હાસિલ હુવા, કભી બગૈર અઝાન ઔર ઈકામત ઔર બગૈર જમાઅત નમાઝ પઢના યાદ નહીં, રેલમેં ચાહે કૈસી ભીડ હો અઝાન દેતે ઔર ઈકામત ઔર જમાઅતકે સાથ ખડે હોકર નમાઝ પઢતે. અઝાન સુનતે હી લોગ જગહ દે દેતે ઔર મૌલાના અપને સાથિયોંકો કાઈદેકે સાથ ખડા કરકે નમાઝ અદા કરતે.

એક મરતબા મૈં એક સફરસે આયા મેરે સાથ એક રફીક ઔર થે જિનકો રેલ પર ભીડકી વજહસે નમાઝ પઢનેકી નૌબત નહીં આઈ થી. મિલતે હી દરિયાફત ફરમાયા. નમાઝ પઢ લી? અર્ઝ કિયા મૈંને તો પઢ લી. મેરે રફીક પઢ રહે હૈં બડા અફસોસ કિયા ઔર ઈસ સિલસિલામેં ફરમાયા કે મૈં જબસે ઈસ કામસે લગા હૂં (તકરીબન બીસ સાલસે) રેલ પર કોઈ નમાઝ જમાઅતકે બગૈર નહીં પઢી, યહાં તકકે અલ્લાહ તઆલાને અપને ફઝલસે તરાવીહ ભી પઢવા દી. અગરચે બાઝ મરતબા તરાવીહ દો હી રકાત પઢનેકી નૌબત આઈ લેકિન પૂરે તૌર પર નહીં છૂટી.

મૌલાના અમ્ર બિલ મઅરૂફ ઔર નહીં અનિલ મુન્કરકે બારેમેં ખાસ ઉસૂલ ઔર તરતીબ ઔર તદરીજકે કાઈલ થે[1]. લેકિન જબ ખુલા હુવા મુન્કર પેશ આ જાતા તો બિલકુલ કોઈ ખૂશામદ ઔર રવાદારી (લિહાઝ) ગવારા ન કરતે[2] **ફઈઝા તઅદ્દલ્ હક્ક લમ્ યકુમ્ લિગઝબિહી શૈઉન** ફિર ઈસ ઈસ્તિકામત ઔર પરહેઝગારીકા ઈઝહાર ફરમાતે જો ઉનકે અસ્લાફે કિરામ, મશાઈખ ઔર ઉલમાએ રાસિખીનકા શેવા હૈ.

સન હિજરી ૫૭ કે આખરી હજમેં કરાચીમેં દો જહાઝોંમેં મુકાબલા હો ગયા. એક જહાઝને ૫૫ રૂપિયે કિરાયા કર દિયા, ઉસ જહાઝકે મુસાફિરોંકો એક ઔરત ઈન્જીકશન લગા રહી થી. મૌલાનાને ગુસ્સેમેં ફરમાયા કે ફરીઝા અદા કરને જા રહે હૈં ઔર હરામકે મુરતકિબ હો રહે હૈં. મૈં ગૈર મહરમ ઔરતકે હાથસે ટીકા

૧. તફસીલકે લિયે મુલાહિઝા હો આઠવાં બાબ.

૨. જબ કોઈ બાત હકકે ખિલાફ હોતી તો રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) કે ગુસ્સાકો કોઈ ચીઝ ન રોક સકતી.

નહીં લગવા સકતા, લોગોંને કહા કે અગર ઉજલત (જલ્દી) ન કી ગઈ ઔર ઉસસે ટીકા લગવાકર ઈસ જહાઝ પર ન બૈઠ ગયે તો ૫૫ કા ટિકિટ ૧૮૨ રૂપિયેકા હો જાએગા. ફરમાયા ચાહે જિતનેકા હો જાએ. મૌલાનાને ઈન્કાર કર દિયા ઔર જમાઅત સારી ઠહેર ગઈ, ફોન પર ફોન કિયા ગયા ઔર ડાક્ટર ઝિન્જિલાતા હુવા (ગુસ્સા હોકર) આયા ઔર કહા કે વો પીર સાહબ કહાં હૈં જો લેડી ડાક્ટરસે ટીકા નહીં લગવાતે? મૌલાનાને ઉસ ડાક્ટરસે ટીકા લગવાયા ઔર સાથિયોંને ભી ટીકા લગવાયા. ઔર ટિકિટ ભી ૫૫ રૂપિયેકા મિલા. મૌલાનાને ફરમાયા કે આજ તક ગૈર મહરમને મેરે જિસ્મકો છુવા નહીં સિર્ફ એક મરતબા એક ઔરત બીમાર થી મૈં ગયા તો નઝઅ જૈસે હાલત થી ઉસને જલ્દીમેં મેરે હાથમેં હાથ દેના ચાહે મૈંને હાથ ખીંચ લિયે. સિર્ફ મેરે પોરોંસે ઉસકા હાથ લગ ગયા.

(રિવાયત મૌલવી નૂર મુહમ્મદ સાહબ રફીકે હજ)

દુઆ ઔર અલ્લાહકી તરફ રૂજૂઅ :-

અલ્લાહ તઆલાકી તરફ રૂજૂઅ ઔર દુઆ ઔર ઝિક્રકી કસરત મૌલાનાકી ઝિંદગીકા રૂહે રવાં (દારોમદાર) ઔર ઉનકે નઝદીક ઉનકી ઈસ દઅવત ઔર તેહરીકકા દિલ થા. એક મરતબા ઈરશાદ ફરમાયા :

"હમારી ઈસ તેહરીકકી સહીહ તરતીબ યે હૈ કે ઈસમેં સબસે ઝિયાદા કામ દિલકા હો (યાની અલ્લાહ પાકકે સામને તઝર્રુઅ (ગિડગિડાના) ઔર ઉસકી નુસરત પર કામિલ ભરોસાકે સાથ ઉસસે મદદ ચાહના ઔર દુનિયા વમા ફીહાસે બિલકુલ અલગ હોકર ઉસકી તરફ રૂજૂઅ) ઉસકે બાદ દૂસરે દરજામેં આ'ઝાકા કામ હો (યાની અલ્લાહકી મરઝિયાતકે ફરોગ (તરક્કી) કે લિયે દોડ ધૂપ ઔર મહેનત ઔર મશક્કત) ઔર તીસરે દરજામેં ઝબાનકા કામ હો (મતલબ યે કે સબસે કમ મિકદાર તકરીર કી હો, ઉસસે ઝિયાદા મિકદાર કોશિશ કી હો ઔર સબસે ઝિયાદા મિકદાર દિલકે કામકી હો, યાની અલ્લાહકી તરફ રૂજૂઅ ઔર ઉસસે મદદ ચાહના હો. ("નુસરતે દીન ઔર ઈસ્લાહે મુસ્લિમીનકી એક કોશિશ." અઝ મૌલાના મુહમ્મદ મંઝૂર સાહબ નોઅમાની)

ઈસી પર મૌલાનાકા અમલ થા ઔર ઈસીકી દૂસરોંકો તાકીદ ઔર વસિય્યત થી. મુઝકો એક ગિરામી નામામેં તેહરીર ફરમાયા :

"યે બાત હમેશા સામને રહે ઔર કભી નઝર ખતા ન કરે કે મકસૂદ દીનકી હર ચીઝકા મહઝ દુઆકી તાકતકા બળ્હાના હૈ, ઉસમેં હર વક્ત બહોત હી ઝિયાદા કોશિશ કી જાએ, અગર આ'ઝાકે કામમેં મશ્ગૂલ હોનેકે વક્ત દિલકે સાથ દુઆમેં મશ્ગૂલ રેહનેકો બરદાશ્ત કર સકે તો ઉસમેં બહોત કોશિશ ફરમાવેં વરના ઈસ અમ્રકે લિયે મકતૂબાત (યાની ફર્ઝ નમાઝકે બાદ) ઔર સહર ઔર ઉસ અમ્રકે લિયે નિકલનેકે અતરાફ (યાની તબ્લીગકે લિયે નિકલને ઔર વાપસ આનેકે વક્ત) ઔર દરમિયાનકે ખાલી ઔકાતકો દુઆસે આબાદ રખ્ખેં."

નિયાબતે અંબિયાકે ઈસ અઝીમ ઔર જલીલ, નાઝુક ઔર લતીફ કામકે લિયે જિસકા તબીઅત પર બેહદ બોઝ રહા કરતા થા, બુઝુર્ગોંસે બેકરાર હોકર દુઆકી દરખ્વાસ્ત ફરમાતે ઔર ઉસીકો સબસે બડી તદબીર ખયાલ ફરમાતે. શેખુલ હદીસકો તેહરીર ફરમાતે હૈં :

"શા'બાનકે સારે મહીનેકે હર જુમ્આકો મેવાત જાના હુવા. મેરે જો ખયાલમેં એક બાત હૈ વો મેરી કાબિલિયત, મેરી હૈસિયતસે ઊંચી બહોત હૈ, અમલમેં લાના તો દર કિનાર સમઝકી રસાઈસે ભી બહોત ઊંચી હૈ લેકિન ફિર ભી મેરી તબીઅત ઈસ અમ્રમેં કોશિશ કરનેસે ઔર ઈસ ખયાલમેં રેહનેસે હટતી નહીં હૈ ઈસ લિયે બવજહ નિહાયત તાકતસે ઉપર હોનેકે અપને નિહાયત આલા ઔર નાઝુક ઔર લતીફ ઔર દીનકી ઈશાઅત ઔર તરક્કીકા મહઝ વાહિદ મદાર હોનેકે સબબ આપ જૈસોંકી હિંમત ઔર તવજ્જોહ ઔર દુઆકા નિહાયત મુસ્તહિક હૈ. ઈસ લિયે અપની પૂરી દઅવતસે મેરી મદદ ફરમાનેમેં દરેગ (ઈન્કાર) ન ફરમા દેં, હક તઆલા શાનુહૂકે બારગાહસે કિસી મતલૂબકા મિલના અઝીઝ ઔર બઈદ નહીં હૈ, આપ દુઆ ઔર હિંમત ઔર તવજ્જોહકે સાથ તલબમેં કમી ન ફરમા દેં. મેરે દિલકી તમન્ના હૈ કે કમસે કમ મેરા દિમાગ ઔર ખયાલ ઔર વક્ત ઔર કુવ્વત ઈસ કામકે સિવા હર ચીઝસે ફારિગ રહે, ખૈર બસ ઝિયાદા ક્યા લિખ્ખૂં, મતલબ યે કે આપ ભી દુઆસે મદદ ફરમા દેં ઔર યેહી સબ બુઝુર્ગોંકે

યહાં જહાં તક હો સકે ઉનસે દુઆએં કરાએં ઔર હિંમતકો મુતવજ્જેહ કરાએં આપ વસીલા ઔર શફીઅ ઔર કોશિશ કરનેવાલે બનેં."

હઝરત શેખ હીકે નામ એક દૂસરે ખતમેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"મેરે અઝીઝ ઈસ તબ્લીગકે બોઝકો ભારી સમઝતે હુએ બતૌર ઈઝતિરારકે આપકી ખિદમતમેં દુઆ ઔર હિંમતકા સાઈલ હોકર યે ખત લિખ રહા હૂં. મેરે અઝીઝ ઈસમેં શક નહીં કે આપકી હર તરહકી હિંમત ઔર હર તરહકી શિરકત ઈસકે ફરોગ (તરક્કી) કા સબબ હૈ. અલ્લાહ જલ્લ શાનુહૂને યે જૈસી તબ્લીગકી નિહાયત ફાઈદા બખ્શ ઔર ઉસૂલે ઈસ્લામકો હાવી, નિહાયત આસાન ઔર નિહાયત અઝીમ સૂરત ઈસ નાચીઝકો ઈનાયત ફરમાઈ હૈ યે નાચીઝ ઈસ નેઅમતે અઝીમા જલીલાકી કદરદાની ઔર શુક્ર ગુઝારી ઔર તવાઝોઅમેં અપને નફસકો બહોત હી કમઝોર પાકર ઈસ નેઅમતકી નાશુક્રીસે બહોત ડરતા હૈ. નીઝ તુમહારે ઈસ હિંમતકા ઈઝહાર ભી જરૂરી સમઝતા હૂં કે બંદા નાચીઝકો ઈસ તબ્લીગકે ઉસૂલ કરાર દેનેમેં આપકી સોહબતકો બહોત ઝિયાદા દખલ હૈ, હક તઆલા મુઝે આપકે શુક્રકી તૌફીક બખ્શેં, અલ્લાહકો મંઝૂર હુવા ઔર જૈસેકે આસાર હૈં યે તબ્લીગ ફરોગ પરસ્તી. ઈન્શા અલ્લાહ તુમહારી કિતાબેં ઔર ફુયૂઝ હિન્દુસ્તાન હીમેં નહીં બલ્કે અરબ ઔર અજમકો સૈરાબ કરેંગે, અલ્લાહ તઆલા તુમહેં જઝાએ ખૈર દેં મેરી ઈસમેં દુઆસે જરૂર હી મદદ કીજિયે ઔર મૈં ભી દુઆ કરતા હૂં."

ઈસ નાઝુક જમાનેમેં દિલોંસે નિકલ ચુકનેવાલે કદરસે ગિરે હુએ, આંખોંમેં હકારત સમાએ હુએ દીનકી બાબત કિસી આવાઝકા કિસી કાન તક પહોંચના, રત્તી ઔર ઝર્રા બરાબર કિસી દિલકે અંદર ઉતરનેકી ઉમ્મીદ રખના મહાલ હૈ. ફુઝૂલ ખયાલાતમેં ઉમ્ર ગંવા દેના નિહાયત અચ્છા નઝર આ રહા હૈ; થોડેસે થોડા વક્ત બુઝુર્ગોંકે તરીકામેં ગુઝાર દેનેમેં ઔર ફિર ઉસકે સાથ સાથ અપને અંદરૂની જઝબએ હિંમતકા ઝો'ફ ઔર અપના ઈજ્ઝ, અકલ ઔર સમઝકી કમઝોરી, ઈસ તરહ છોટીસે છોટી હરકત કરનેસે રોકતા હૈ ફિર ભી હક જલ્લ વ અલા શાનુહૂકે ફરમાને આલીકી હક્કાનિયત ઔર ઉસકે મવાઈદકી અઝમત ઔર ઉસકે અવામિરે અઝીમા પરકી નઝર બૈઠને ભી નહીં દેતી,

તરફૈનકી કશાકશસે ઝઈફ તબીઅત પર પરેશાની ઔર હૈરાની રેહતી હૈ ઈસ નાઝુક મકામ પર ક્યા કિયા જાએ.

મેરા મકસદ ઈસ તેહરીરસે યે હૈ કે આપ જૈસે બાહિંમત અહલે દિલ અસ્હાબ, મૌકાકી નઝાકતકે બકદ્ર ઔર હૈસિયતકે મુવાફિક હક તઆલાકે જનાબે આલીમેં તઝર્રુઅ ઔર ઝારીકે સાથ દુઆ કરેં ઔર દૂસરે દોસ્તોંકો કહેં કે યે કામ ઈસ જમાનેમેં હમ જૈસોંકી તાકતસે બહોત ઊંચા હૈ, છોડના ઔર બેઈલ્તિફાતી ભી ખતરનાક હૈ ઔર કદમ ઉઠાનેકા ભી યારા નહીં, અલ્લાહ હી બડા સહારા હૈ.

અહમ મવાકેઅ પર (ઔર મૌલાનાકે નઝદીક હર તબ્લીગી મૌકાકી અહમિયત થી) ખૂદ ભી દુઆકી તરફ મુતવજ્જેહ હોતે ઔર અહલે દુઆકો ભી બડે ઈઝતિરારકે સાથ દુઆકી તરફ મુતવજ્જેહ ફરમાતે.

૨૦ જાન્યુઆરી સન ઈસ્વી ૩૯ કો શેખુલ હદીસ મૌલાના મુહમ્મદ ઝકરિયા સાહબકો તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"ઈસ જુમ્આકો તરફૈનકે મેવાતિયોંમેં ખાસ તબ્લીગી ગર્ઝકે લિયે પહાડગંજકી જમાઅતોંકી તરફસે જલ્સા કરાર પાકર નિહાયત ફઝલે અઝીમ યે હૈ કે ઉસકી પેહલી રાતમેં મૌલાના હુસૈન અહમદ સાહબ મુબલ્લિગ મુહર્રિક કરાર પાએ હૈં, ખુદા જાને ક્યૂં મેરે દિલ પર ઉનકે ઈસ મકસદકે લિયે તશરીફ આવરી પેહલી મરતબા ઔર અનોખી હોનેકી બિના પર બડા અસર કર રહી હૈ, ઉસી અસરકી બિના પર મસાઈલ ઔર તાલિબ આજિઝ હોકર આપકી બારગાહકી તરફ મુલ્તજી હૂં કે ઈસ જલ્સાકે મુકર્રિરીન વ સામિઈનકે તમાનિયતે તામ્મા ઈસ કામ પર જમને ઔર નિહાયત જમને ઔર ચાલૂ હોનેકે લિયે બારગાહે ખુદાવંદીમેં મુલ્તજી ઔર દાઈ ખુશૂઅ ઔર ખુઝૂઅસે બહોત ઈસ્તિકલાલસે રહેં ઔર ઉસકે લિયે પૂરી તરહ સર્ફ હિંમત ફરમા દેં ઔર ભી જિસકો આપ મુનાસિબ સમઝેં ઔર મૌકા હો તો ઉસકી કામિયાબીકી દુઆ સર્ફ હિંમતમેં મશ્ગૂલ રખ્ખેં, નીઝ ઝાહિરી કોઈ તદબીર ઈસકે જમને ઔર ફૈલાનેકા ઝહનમેં આવે ઉસમેં કોશિશ કરેં."

મૌલાના બડી દેર તક ઔર બડી બેકરારીકી કૈફિયતકે સાથ દુઆ ફરમાતે થે ઔર દુઆકી હાલતમેં અકસર ઉન પર ખૂદ ફરામોશી જૈસી હાલત તારી હો જાતી ઔર અજીબ મઝામીનકા વિર્દ હોતા. પાંચોં વક્તકી નમાઝોંકે બાદ ખુસૂસન મેવાતકે સફરોંમેં બડી પુર અસર દુઆએં ફરમાતે ઔર અકસર વો મુસ્તકિલ તકરીરેં હોતીં, વો અલ્લાહસે દિલ ખોલકર દુઆ માંગતે. ઔર માંગતે વક્ત અપની તરફસે કમી ન કરતે, તકરીરોંકે દરમિયાન યે ફકરા અભી તક સુનનેવાલોંકે કાનોંમેં ગુંજ રહા હૈ "માંગો અલ્લાહસે".

અદઈયએ માસૂરામેંસે યે દુઆએં અકસર (ખુસૂસન ઈસ કામકે સિલસિલેમેં) ઝબાન પર રેહતીં. **અલ્લાહુમ્મ ઈન્ન કુલૂબના વ નવાસિયના વ જવારિહના બિયદિક, લમ્ તુમલ્લિક્ના મિન્હા શૈઆ, ફઈઝા ફઅલ્ત ઝાલિક બિના ફકુન્ અન્ત વલિય્યિના વહ્દિના ઈલા સવાઈ સ્સબીલ.**

"અય અલ્લાહ હમારે દિલ હમારી પેશાનિયોંકે બાલ ઔર હમારે કુવા ઔર જવારેહ (આ'ઝા) સબ તેરે હાથમેં હૈં તૂને ઉનમેંસે કુછ ભી હમારે ઈખ્તિયારમેં નહીં દિયા હૈ ઔર જબ તૂને ઐસા કિયા હૈ તો તૂહી હમારા કારસાઝ હોજા, ઔર હમકો સીધે રાસ્તેકી તરફ હિદાયત દે."

અલ્લાહુમ્મ સ્નઅ્ બિના મા અન્ત અહ્લહૂ વલા તસ્નઅ્ બિના મા નહ્નુ અહ્લહૂ.

"અય અલ્લાહ હમારે સાથ અપને શાયાને શાન સુલૂક ફરમા. ઔર હમારે શાયાને શાન સુલૂક ન ફરમા.

અલ્લાહુમ્મ લા સહ્લ ઈલ્લા મા જઅલ્તહૂ સહ્લંવ્ વ અન્ત તજ્અલુલ્ હઝ્ન સહ્લન્ ઈઝા શિઅ્ત લા ઈલાહ ઈલ્લલ્લાહુલ હલીમુલ કરીમ.

અય અલ્લાહ! આસાન વોહી જિસકો તૂ આસાન કર દે. ઔર તૂ દુશ્વારકો ભી આસાન કર દેતા હૈ જબ તૂ ચાહે, અલ્લાહ હલીમ ઔર કરીમકે સિવા કોઈ માબૂદ નહીં.

ઔર યે દુઆ તો થોડે થોડે વકફાસે હમેશા ઝબાન પર રેહતી :

યા હય્યુ યા કય્યૂમુ બિરહમતિક અસ્તગીષ, અસ્લિહ લી શાની કુલ્લહૂ

વલા તકિલ્ની ઈલા નફ્સી તરફત ઐન, ફઈન્નક ઈન્ તકિલ્ની ઈલા નફ્સી તકિલ્ની ઈલા ઝઅ્ફિંવ્ વ ઔરતિંવ્ વ ઝમ્બિંવ્ વ ખતીઅતિન્ અન્નહૂ લા યગ્ફિરૂઝ ઝુનૂબ ઈલ્લા અન્ત.

"અય વો જો ઝિંદા હૈ ઔર જિસકે સહારે જમીન ઔર આસમાન થમે હુએ હૈં તેરી રહમતસે ફરિયાદી હૂં, મેરી સારી હાલતેં દુરુસ્ત કર દે ઔર મુઝે પલ ભર ભી અપને નફસકે હવાલે ન કર, ઈસ લિયે કે અગર તૂ મુઝે અપને નફસકે હવાલે કર દેગા તો કમઝોરી, ઐબ, ગુનાહ ઔર જુર્મકે હવાલે કરેગા. ગુનાહોંકા બખ્શનેવાલા તૂહી હૈ.

તબ્લીગી સફરકે વક્ત સફરકે તમામ અઝકાર ઔર અદઈયએ મસ્નૂનહકી પાબંદી કરતે ઔર દુઆ ઔર ઝિક્રકી બડી કસરત કરતે, બાઝ લોગોંકો મુસ્તકિલ દુઆ ઔર સૂરએ યાસીનકે ખતમકી હિદાયત કરતે ઔર બહોત હી ઈઝતિરાર ઔર રૂજૂઅ ઈલલ્લાહકી કૈફિયત હોતી, ગોયા સફરે જિહાદ હૈ ઔર ઈઝા લકીતુમ્ ફિઅતન્ ફસ્બુતૂ વઝ્કુરૂલ્લાહ કસીરલ્ લઅલ્લકુમ્ તુફ્લિહૂનકા મૌકા હૈ.

અલ્લાહસે તઅલ્લુક ઔર ઉસકી તરફ રૂજૂઅ ઔર ઈનાબત ઔર ઉસકી રહમત પર એ'તિમાદકા નતીજા થા કે અલ્લાહ પર પૂરા ભરોસા થા ઔર બડીસે બડી ઔર મુશ્કિલસે મુશ્કિલ બાતકે લિયે ઈત્મીનાન થા કે હો સકતી હૈ, એક રોઝ અપને એક અઝીઝ ઔર રફીકસે ફરમાયા કે અગર તુમકો ઈસ્લાહકે સિલસિલેમેં મકાતિબ ઔર મદારિસ હી પર એ'તિમાદ (ભરોસા) હૈ તો મેવાતમેં એક હજાર મકતબોંકા નિઝામ બનાઓ ઔર અપની ઝિમ્મેદારી પર ઈસ કામકો ઉઠાઓ. અગર તુમ ઈસકે લિયે તૈયાર હો જાઓ તો મૈં તુમ્હારે જવાબ દેનેસે દો દિનકે બાદ એક હજાર મકતબોંકા એક સાલકા પૂરા ખર્ચ (છ લાખ રૂપિયા) તુમકો દે દૂંગા મગર યે શર્ત હૈ કે મૈં ઈસ પર અપના વક્ત ઔર અપના ફિક્ર બિલકુલ સર્ફ નહીં કરૂંગા, તુમહીકો ઝિમ્મેદારી સંભાલની હોગી. મૈં ઈસી તરહ અપને કામમેં લગા રહૂંગા. ફિર ફરમાયા કે તુમકો માલૂમ હૈ કે મેરે પાસ શાયદ છ રૂપિયે ભી ન નિકલેં લેકિન મુઝે યકીન હૈ કે જિસ દિન અલ્લાહકે કિસી કામકા ઈરાદા કર લિયા જાએગા ઉસકે બકદ્ર રૂપિયે તો અલ્લાહ

તઆલા એક દિનમેં મોહય્યા કર દેગા.

એક રોઝ ચંદાકી પેશકશ કરનેવાલે એક સાહબસે બડે ઈસ્તિગ્ના ઔર અલ્લાહ પર ભરોસાકે સાથ ફરમાયા કે મુઝે યકીન હૈ કે અગર મૈં રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) કે દીનકા કામ કરૂંગા તો અલ્લાહ ઈસ ઈમારતકો (દારૂલ ઈકામહકી તરફ ઈશારા કરકે ફરમાયા) સોને ચાંદીકી બના દેગા.

સફરોંમેં ચાહે કૈસે હી થકકર ચૂર હો ગયે હોં નવાફિલકે લિયે તાઝગી ઔર તવાનાઈ (તાકત) પૈદા હો જાતી, ફરમાતે થે મેરા થકાન નમાઝસે દૂર હોતા હૈ, અકસર ઐસા હુવા હૈ કે પહાડકી ચળ્હાઈ પાર કરકે ઉપર પહોંચે હૈં, લોગ બેદમ હોકર આરામકે લિયે પડ ગયે ઔર મૌલાનાને નફલકી નિય્યત બાંધ લી. દિન ભરકે થકે હુએ ઔર રાતકે જગે હુએ હૈં. મગરિબકે બાદ દેખિયે તો અવ્વાબીન પળ્હ રહે હૈં ઔર કઈ કઈ પારે ઈસ નિશાત (ખૂશી) કે સાથ પળ્હ રહે હૈં ગોયા તાઝાદમ હૈં.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

આઠવાં બાબ

મૌલાનાકી દઅવતકા ઝહની પસમંઝર

મુસલમાનોંમેં ઈમાન ઔર યકીનકે કમ હોજાનેકા એહસાસ :-

જિસ મુબારક દીની માહોલમેં મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ (રહ.) કી ઉમ્રકા શુરૂ હિસ્સા ગુઝરા થા, ઉસકી મખ્સૂસ દીની રૂહાની ફિઝાકી વજહસે બમુશ્કિલ ઈસ બાતકા એહસાસ હો સકતા થા કે મુસલમાનોંસે ઈમાન ઔર યકીનકી દૌલત તેઝીકે સાથ નિકલતી જા રહી હૈ, દીનકી તલબ ઔર કદરસે તેઝીકે સાથ દિલ ખાલી હોતે ચલે જા રહે હૈં. ઈસ માહોલમેં ચૂંકે સિર્ફ ખવાસ અહલે દીન ઔર અહલે તલબસે વાસ્તા પડતા થા, ઈસ લિયે મુસલમાનોંકી દીનસે બઢતી હુઈ બેનિયાઝી ઔર ઉસકી નાકદરી બલ્કે ઉસકી તહકીરકા કોઈ અમલી તજુર્બા ઔર એહસાસ ન હોના બેમૌકા ન થા. વહાં રેહકર યેહી તસવ્વુર હો સકતા થા કે મુસલમાનોંકી ઝિંદગી મક્કી દઅવત ઔર તબ્લીગ ઔર દીનકી ઈબ્તિદાઈ જદો જહદકી મંઝિલસે આગે બઢ ચુકી હૈ ઔર અબ સિર્ફ મદની ઝિંદગીકે તકમીલી મશાગિલકી જરૂરત હૈ. ઈસ લિયે વહાં રેહકર મદારિસે દીનિયાકે કિયામ ઔર એહતિમામ, કિતાબ ઔર સુન્નતકી ઈશાઅત, દર્સે હદીસ, દીની તસ્નીફ ઔર તાલીફ, કઝા ઔર ઈફતા, રદ્દે બિદઅાત, અહલે બાતિલસે મુનાઝરા ઔર સુલૂક ઔર તરબિયતે બાતિનીકે

અલાવા કિસી ઔર તરફ ઝહનકા મુન્તકિલ હોના બહોત મુશ્કિલ થા, વહાં કામકી નૌઈયત યે થી કે ગોયા જમીન હમવાર ઔર તૈયાર હૈ ઉસ પર પૌદે લગા દેના ઔર દરખ્ત બિઠાના હૈ, ઔર યે બાત વહાંકે હાલાતકે લિહાઝસે કુછ ગલત ન થી કે ઉસ મહેદૂદ હલ્કામેં બુઝુર્ગાને દીનકી સદિયોંકી કોશિશોંસે યકીનન જમીન તૈયાર હો ચુકી થી ઔર દીનકે બાગાત સર સબ્ઝ થે.

ઈસ માહોલકા તબ્ઈ તકાઝા યે થા કે આપ ભી ઉનહીં શોઅબોંમેંસે કિસી શો'બાકી તરફ મુતવજ્જેહ હોતે ઔર અપની ખુદાદાદ ઈસ્તેઅદાદ ઔર સલાહિયતસે ઉસમેં કમાલ પૈદા કરતે, લેકિન અલ્લાહ તઆલાને ઈસ બારેમેં આપકી ખાસ રેહનુમાઈ ફરમાઈ ઔર આપકી બસીરત પર યે હકીકત ખોલ દી કે જિસ સરમાયાકે ઐ'તિમાદ પર યે સારા જમા ખર્ચ હૈ વો સરમાયા હી મુસલમાનોંકે હાથસે નિકલા જા રહા હૈ. જિસ જમીન પર દીનકે યે દરખ્ત ખડે કરને હૈં વો જમીન રેતકી તરહ પાંવકે નીચેસે ખિસકતી જા રહી હૈ. ઉમ્મહાતે અકાઈદમેં ઝોફ પૈદા હો ગયા હૈ ઔર બઢતા જા રહા હૈ. ઔર ખૂદ મૌલાનાકે ગેહરે અલ્ફાઝમેં "ઉમ્મહાતે અકાઈદમેં ઉમ્મહાત હોનેકી શાન નહીં રહી, ઉનમેં નબાતે અકાઈદ (ઝિમની ઔર ફરોઈ અકાઈદ) કી તરબિયત ઔર પરવરિશકી તાકત નહીં રહી," ખુદાકી ખુદાઈ ઔર મુહમ્મદ (સ.અ.વ.) કી રિસાલતકા યકીન કમઝોર હોતા ચલા જા રહા હૈ. આખિરતકી અહમિયત કમ હોતી જા રહી હૈ, ખુદાકી બાતકા વકાર ઔર રસૂલુલ્લાહ (સ.અ.વ.) કે કલામકા વજન ઔર દીન ઔર શરીઅતકા એહતિરામ કમ હો રહા હૈ. અજરો સવાબકા શૌક (ઈમાન ઔર એહતિસાબ) દિલસે ઉઠતા જા રહા હૈ.

ઝિંદગીકે રૂખકી તબ્દીલી :-

યે ઈન્કિશાફ ઔર ઈદરાક ઈસ વઝાહત ઔર કુવ્વતકે સાથ હુવા કે ઉસસે મૌલાનાકી ઝિંદગીકા રૂખ બિલકુલ હી તબ્દીલ હો ગયા ઔર કામકા તરીકા ઉસૂલી તૌર પર બદલ ગયા, આપકી ઝિંદગી ભરકી જદો જહદ ઔર દઅવત ઔર તેહરીકકી બુન્યાદ દર અસલ ઉસી અમ્રે વાકઈકા ઈદરાક થા કે મુસલમાનોંમેં દીનકી બુન્યાદ

ગડબડમેં હૈ ઔર અસલ કામ ઉસીકા મઝબૂત કરના હૈ. આપકી સારી જદો જહદકા મરકઝ યેહી ખયાલ થા જિસને આપકી તવજ્જોહ ઔર દિલચસ્પીકો હર રૂખસે હટાકર ઈસી એક નુકતા પર મરકૂઝ કર દિયા.

મૌલાના હુસૈન અહમદ સાહબ મદનીકો એક ખતમેં અપની ઈસ તેહરીકકા મકસદ ઈસ તરહ તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"નમાઝ, રોઝા, કુરઆન, મઝહબકી પાબંદી ઔર ઈત્તિબાએ સુન્નતકા નામ લેને ઔર ઈન ચીઝોંકા તઝકિરા કરનેસે ઈન ચીઝોંકે સાથ આલમે ઈસ્લામમેં મઝાક ઔર હકારતકા કોઈ કસર ઉઠા નહીં રેહતા, ઉમૂરે મઝકૂરાકી હુરમત ઔર અઝમતકી તરફ દઅવત દેને હી પર ઈસ તબ્લીગકી તેહરીકકા મદાર હૈ ઔર યેહી ઈસકી બુન્યાદ હૈ કે હકારતસે તાઝીમકી તરફ ફિઝાએ આલમકે ઈન્કિલાબકી કોશિશ કી જાએ."

મુસલમાનોંમેં દીની તલબ ઔર કદરકા ખતમ હોના :-

આપને યે અચ્છી તરહ મહેસૂસ કર લિયા કે ઐસી હાલતમેં કે મુસલમાનમેં ઈમાન ઔર યકીનમેં કમી આ રહી હૈ. દીનકી કદર ઔર અઝમત દિલોંસે ઉઠતી જા રહી હૈ, આમ મુસલમાન દીનકી ઈબ્તિદાઈ ઔર બુન્યાદી ચીઝોંસે મહેરૂમ હોતે જા રહે હૈં, લિહાઝા ઉન તકમીલી શોબોંકા કિયામ જો દીનકે જડ પકડ જાનેકે બાદકી ચીઝેં હૈં, ઝરા વક્તસે પેહલેકી બાતેં હૈં. તબીઅતેં ઔર રૂહજાનાતકે સૈલાબકે રૂખકો ખુદાદાદ ફિરાસત ઔર બસીરતસે પહેચાનકર આપને અચ્છી તરહ મહેસૂસ કર લિયા કે નયે દીની ઈદારોંકા કિયામ તો અલગ રહા, પુરાને ઈદારોં ઔર દીની મરકઝોંકી ઝિંદગી ભી ઐસી હાલતમેં ખતરાસે બાહિર નહીં, ઈસ લિયે કે વો રગેં જિનસે ઉનમેં ઝિંદગીકા ખૂન આતા થા મુસલમાનોંકે જિસ્મમેં બરાબર ખુશ્ક હોતી જા રહી હૈં, ઉનકી તલબ ઔર ઉનકી જરૂરતકા એહસાસ ઔર ઉનકે કાઈમ હો જાનેકે બાદ ઉનકી કદર ઔર ઉનકે ખિદમત ગુઝારોંકી ખિદમાતકા એ'તિરાફ ખતમ

હો રહા હૈ, શૈખ હાજી રશીદ અહમદ સાહબકે નામ (જો મુતઅદદ ઔર મરકઝી દીની મદારિસકે મુઆવિન ઔર રૂકન હૈં) એક ખતમેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"અબસે પંદરહ બરસ પેહલે અપની તંગ નઝરસે લેકિન અલ્લાહ કી દી હુઈ બસીરતસે મૈંને અહલે વફાકી તબીઅતોંકે બહાવકો ભાંપ લિયા થા ઔર યે અંદાઝા લગા ચુકા થા કે યે રફતાર મકાતિબ ઔર મદારિસકી જો ચલ રહી હૈ યાની લોગોંકા મૈલાન ઓર ઉનકી રગબત (જિસકી વજહસે મકતબોં ઔર મદ્રસોંમેં મુખ્લિસાના કોશિશ કરનેવાલે ખડે હોતે હૈં ઔર ચંદા દેનેવાલે ચંદા દેતે હૈં) યે અન્કરીબ ખતમ હોનેવાલી હૈ. આગે ચલકર ઉનકા રાસ્તા બંદ હૈ."

આપને ઉન દીની મદારિસકે ઐન મરકઝોંમેં રેહકર અપની ઝકાવતે હુસ્ન ઔર ફિરાસતે ઈમાનીસે યે ભી મહેસૂસ કર લિયા થા કે ઉલૂમે દીનિયા દુનિયા તલબીકી વજહસે ઔર ઈમાન ઔર અજ્ર તલબીકી કમીકી વજહસે ઈન તલબાકે લિયે ગૈર નાફેઅ બલ્કે ઉનકે લિયે વબાલ ઔર હુજ્જત બનતે જા રહે હૈં, ઔર દૂસરી તરફ આમ મુસલમાનોંકા એહતિરામ નં કરને ઔર નાકદરદાનીકી વજહસે વો ઉલૂમ ઝાએઅ ઔર ઉનકે લિયે કહરકા સબબ હોતે જા રહે હૈં. ઐસી હાલતમેં ઉન મદારિસકા નફા ઔર ઉન ઉલૂમકી બરકત ઔર તાસીર ભી રોઝ બરોઝ ઉઠતી જા રહી હૈ.

ઉસી મકતૂબમેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"દૂસરી વજહ યે હૈ કે ઉલૂમ જિન મકસદોંકે લિયે ઔર જિન અસરાત ઔર ફાઈદાકે લિયે હાસિલ કિયે જાતે હૈં ઉન ઉલૂમકે સાથ વો અગરાઝ વાબસ્તા ન રેહનેકે સબબ ઉલૂમ બેકાર હોતે ચલે જાતે હૈં, અબ ઉલૂમસે વો મકસદ હાસિલ નહીં હોતે જિનકી વજહસે ઉલૂમકી ઈઝઝત ઔર ઉસકા હાસિલ કરના થા. ઈન દો બાતોં પર નઝર કરતે હુએ મૈંને ઈસ તર્ઝકી તરફ અપની તવજ્જોહકો મુતવજ્જેહ કિયા."

મૌલાના મદારિસે દીનિયાકે વુજૂદકો મુસલમાનોંકે લિયે નિહાયત જરૂરી સમઝતે થે. ઔર ઈસ સાયએ રહમતકે મુસલમાનોંકે સરોંસે ઉઠ જાનેકો વબાલકા સબબ ઔર કહર સમઝતે થે, લોગોંકી નાકદરદાની ઔર ગફલતસે દીની મદારિસ ઔર મકાતિબકી એક બડી તાદાદ મેવાતમેં બેકાર હો ગઈ થી, હાજી સાહબકો ઉસી

ખતમેં ઉસકે મુતઅલ્લિક તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"લોગોંકો યે બાત ઝહન નશીન કરનેમેં આપ હિંમત ફરમા દેં કે સેંકડોં મદ્રસોંકા સુસ્ત પડ જાના યા બંદ હો જાના અહલે જમાનાકે લિયે નિહાયત વબાલ ઔર નિહાયત બાઝપુર્સકા ખતરા રખતા હૈ કે કુરઆન દુનિયાસે મિટતા ચલા જાએ ઔર હમારે પૈસોંમેં ઉસકા કોઈ હિસ્સા ઔર હમારે દિલોંમેં ઉસકા કોઈ દર્દ ન હો યે સબ બાતેં ખતરનાક હૈં."

લેકિન મૌલાના સમઝતે થે કે ઈન મદારિસકા વુજૂદે કિયામ ઈસ જમીન પર હૈ જો હમારે અસ્લાફ તૈયાર કર ગયે થે, અસલ દીનકી તબ્લીગ ઔર જદ્દો જહદકી બદૌલત મુસલમાનોંમેં દીનકી જો તલબ ઔર કદર પૈદા હો ગઈ થી, ઉસકા નતીજા યે થા કે ઈસ દીનકો અપની નઈ નસલમેં પૈદા કરનેકે લિયે ઔર ઈસકો દુનિયામેં કાઈમ ઔર બાકી રખનેકે લિયે દીનદાર મુસલમાનોંને જગહ જગહ યે મકાતિબ ઔર મદારિસ કાઈમ કિયે ઔર ઉનકી ખિદમતકો અપની સઆદત સમઝા, ઈસ બચી ખુચી તલબ ઔર કદરકા નતીજા હૈ કે અભી તક યે મદારિસ ચલ રહે હૈં ઔર ઉનકો તાલિબે ઈલ્મ મિલ રહે હૈં, લેકિન ઈસ સરમાયએ તલબમેં બરાબર કમી આ રહી હૈ ઔર ઈઝાફા નહીં હો રહા હૈ. યે સૂરતે હાલ દીનકે મુસ્તકબિલ ઔર દીની ઈદારોંકે વુજૂદ ઔર બકાકે લિયે સખ્ત તશ્વીશનાક (પરેશાનીકા સબબ) હૈ. જિસ ઝખીરામેં બરાબર કમી હો રહી હો, ઔર ઈઝાફા કભી ન હો (ચાહે કમી રોઝાના એક કતરાકી હો) વો અગર સમંદર ભી હો તો એક રોઝ ખુશ્ક હો જાએગા.

તલબ ઔર એહસાસકી તબ્લીગ :-

મૌલાનાકો ઈસકા પૂરી શિદ્દતસે ઈહસાસ હુવા કે ઈસ વક્ત સબસે મુકદ્દમ ઔર જરૂરી કામ તલબકી તબ્લીગ ઔર મુસલમાનોંમેં અપને મુસલમાન હોનેકા એહસાસ પૈદા કરના ઔર યે કે દીન સીખે બગૈર નહીં આતા ઔર દુન્યાવી હુનરોંસે ઝિયાદા ઈસકે સીખનેકી જરૂરત હૈ, યે એહસાસ ઔર તલબ અગર પૈદા હો ગઈ તો બાકી મરાહિલ ઔર મનાઝિલ ખૂદ તય હો જાએંગે. ઈસ વક્તકે મુસલમાનોંકી

ઉમૂમી બીમારી બે-હિસ્સી ઔર બે-તલબી હૈ, લોગોંને ગલત ફેહમીસે સમઝ લિયા કે ઈમાન મૌજૂદ હી હૈ ઈસ લિયે ઈમાનકે બાદ જિન ચીઝોંકા દરજા હૈ ઉનમેં મશગૂલ હો ગયે હાલાંકે સિરેસે ઈમાન પૈદા કરને હીકી જરૂરત બાકી હૈ.

પેહલે જમાનાકે મુકાબલેમેં તાલીમ ઔર તબ્લીગ ઔર ઈરશાદ ઔર ઈસ્લાહમેં એક બડા બદલાવ યે હુવા કે ઉનકા દાઈરા તાલિબીનકે લિયે મેહદૂદ હોકર રેહ ગયા. અહલે તલબકે લિયે તાલીમ ઔર ઈસ્લાહ ઔર હિદાયત ઔર ઈરશાદકા પૂરા ઈન્તિઝામ ઔર એહતિમામ થા, લેકિન જિનકો અપની બીમારીકા એહસાસ હી સિરેસે નહીં ઔર જો તલબસે ખાલી હૈં ઉનકી તરફસે તવજ્જોહ બિલકુલ હટ ગઈ, હાલાંકે ઉનમેં તલબકી તબ્લીગકી જરૂરત થી. અંબિયા (અલૈ.) કી બેઅસતકે વક્ત સારા આલમ મુસ્તગ્ની ઔર નફા નુકસાનસે બેપરવાહ હોતા હૈ, યે હઝરાત ઉનહીમેં તાલિબ પૈદા કરતે હૈં ઔર કામકે આદમી હાસિલ કર લેતે હૈં, બે-તલબોં ઔર બે-હિસ્સોંમેં તલબ ઔર એહસાસ પૈદા કરના હી અસલ તબ્લીગ હૈ.

કામકા તરીકા :-

ઈસ એહસાસ ઔર તલબે દીન ઔર ઈસ્લામકે ઉસૂલકી તલ્કીનકા ઝરીઆ ક્યા હૈ?

ઈસ્લામકા કલિમહ તય્યિબહ હી અલ્લાહકી રસ્સીકા વો સિરા હૈ જો હર મુસલમાનકે હાથમેં હૈ, ઉસી સિરેકો પકડકર આપ ઉસે પૂરે દીનકી તરફ ખીંચ સકતે હૈં, વો કશમકશ (ઝગડા) નહીં કર સકતા. મુસલમાન જબ તક ઉસ કલિમહકા ઈકરાર કરતા હૈ ઉસકો દીનકી તરફ લે આનેકા મૌકા બાકી હૈ, ઉસ મૌકાકે (ખુદા નખ્વાસ્તા) નિકલ જાનેસે પેહલે ઉસસે ફાઈદા ઉઠા લેના ચાહિયે.

અબ મુસલમાનોંકી ઈસ વસીઅ ઔર મુન્તશિર (ફૈલી હુઈ) આબાદીમેં દીનકા એહસાસ ઔર તલબ પૈદા કરનેકા ઝરીઆ યેહી હૈ કે ઉનસે ઈસ કલિમહ હીકે ઝરીઆ નઝદીકી પૈદા કી જાએ ઔર ઉસીકે ઝરીઆ ખિતાબ કિયા જાએ, કલિમહ યાદ ન હો તો કલિમહ યાદ કરાયા જાએ, ગલત હો તો ઉસકો સહીહ કરવાયા

જાએ, કલિમહકે મા'ના ઔર મફહૂમ બતાએ જાએં ઔર સમઝાયા જાએ કે ખુદાકી બંદગી ઔર ગુલામી ઔર રસૂલકી તાબેદારીકા ઈકરાર ઉનસે ક્યા મુતાલબા કરતા હૈ, ઈસ તરહ ઉનકો અલ્લાહ ઔર રસૂલકે અહકામકી પાબંદી પર લાયા જાએ જિનમેંસે સબસે ઉમૂમી, સબસે મુકદ્દમ ઔર સબસે અહમ નમાઝ હૈ જિસમેં અલ્લાહને યે કાબિલિયત રખ્ખી હૈ કે વો સારે દીનકી ઈસ્તેદાદ ઔર કુવ્વત પૈદા કર દેતી હૈ. જિસ બંદગીકા કલિમહમેં ઈકરાર થા ઉસકા યે પેહલા ઔર સબસે ખુલા સુબૂત હૈ, ફિર ઉસ શખ્સકી મઝીદ તરક્કી ઔર ઈસ્તેહકામ (જમાવ) કે લિયે ઉસકો અલ્લાહસે તઅલ્લુક પૈદા કરને ઔર ઉસ તઅલ્લુકકો બઢ્હાનેકી તરફ મુતવજ્જેહ કિયા જાએ ઔર અલ્લાહકો ઝિયાદાસે ઝિયાદા યાદ કરનેકી તરગીબ દી જાએ, નીઝ યે બાત ઉસકે ઝહન નશીન કી જાએ કે મુસલમાનોંકી તરહ ઝિંદગી ગુઝારનેકે લિયે અલ્લાહકી મરઝી ઔર મન્શા ઔર ઉસકે અહકામ ઔર ફરાઈઝ માલૂમ કરનેકી જરૂરત હૈ. દુનિયાકા કોઈ હુનર ઔર કોઈ ફન બગૈર સીખે ઔર કુછ વક્ત સર્ફ કિયે બગૈર નહીં આતા ઈસ તરહ દીન ભી બગૈર તલબકે નહીં આતા, ઔર ઉસકો આયા હુવા સમઝના ગલતી હૈ, ઈસકે લિયે અપને મશાગિલસે વક્ત નિકાલના જરૂરી હૈ.

યે કામ ઈતના બડા ઔર ઈતના ફૈલા હુવા હૈ કે ઈસકે લિયે ચંદ અફરાદ ઔર ચંદ જમાઅતેં કાફી નહીં, ઈસકે લિયે આમ મુસલમાનોંકી મુસલમાનોંમેં કોશિશ કરનેકી જરૂરત હૈ. ઈસ લિયે કે મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ (રહ.) કા કૌલ હૈ કે અગર કરોડોંકે વાસ્તે લાખોં નહીં ઉઠેંગે તો કિસ તરહ કામ હોગા. ન જાનનેવાલે જિતને કરોડ હૈં, જાનનેવાલે ઉતને લાખ નહીં."

મૌલાનાકે નઝદીક ઈસકે લિયે આલમે ઈસ્લામમેં એક ઉમૂમી ઔર દાઈમી હરકતકી જરૂરત હૈ, ઔર યે હરકત મુસલમાનોંકી ઝિંદગીમેં અસલ ઔર મુસ્તકિલ હૈ, સુકૂન ઔર ઠહેર જાના ઔર દુનિયાકી મશ્ગૂલી આરઝી હૈ, દીનકે લિયે ઈસી હરકત પર મુસલમાનોંકી જમાઅતકી બુન્યાદ રખ્ખી ગઈ ઔર યેહી ઉનકે ઝુહૂરકી ગર્ઝ ઔર ગાયત હૈ (**કુન્તુમ્ ખૈર ઉમ્મતિન્ ઉખ્રિજત્ લિન્નાસિ તઅ્મુરૂન બિલ મઅ્રૂફિ વ તન્હૌન અનિલ્ મુન્કરિ વ તુઅ્મિનૂન બિલ્લાહ**) વરના દુનિયાકે સુકૂન ઔર દુન્યાવી મશ્ગૂલી, કારોબારકી મસરૂફિયત ઔર શહેરી

ઝિંદગીકે કિસી જરૂરી શો'બામેં કોઈ ઐસી કમી ન થી જિસકી તકમીલકે લિયે એક નઈ ઉમ્મતકી જરૂરત હો.

મુસલમાનોંને જબસે ઈસ જમાઅતી ઝિંદગી ઔર અસલી કામકો છોડ દિયા યા દૂસરા દરજા દે દિયા ઉસ વક્તસે ઉનકા ઘટાવ શુરૂ હો ગયા, ઔર જબસે ઉનકી ઝિંદગીમેં સુકૂન ઔર ઈસ્તિકરાર ઔર પુર સુકૂન ઔર મસરૂફ શહેરી ઝિંદગીકી કૈફિયાત ઔર ખુસૂસિયાત પૈદા હો ગઈ ઉનકા વો રૂહાની ઝવાલ (કમી-ઉતાર) ઔર અંદરૂની ઝો'ફ શુરૂ હો ગયા જિસકા ઉનવાન ખિલાફતે રાશિદાકા ખાતિમા હૈ. મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ સાહબ (રહ.) ફરમાતે હૈં ઔર તારીખ ઉનકે લફ્ઝ લફ્ઝકી તાઈદ કરતી હૈં ઔર ઉનકે હર દાવે પર શહાદતેં પેશ કરતી હૈ.

"હમને જમાઅતેં બનાકર દીનકી બાતોંકે લિયે નિકલના છોડ દિયા હાલાંકે યેહી બુન્યાદી અસલ થી, હુઝૂર (સ.અ.વ.) ખુદ ફિરા કરતે થે. ઔર જિસને હાથમેં હાથ દિયા વો ભી મજનૂના ફિરા કરતા થા. મક્કાકે જમાનેમેં મુસલમાનોંકી મિકદાર અફરાદકે દરજામેં થી તો હર ફર્દ મુસ્લિમ હોનેકે બાદ બતૌરે ફરદિયત ઔર શખ્સિયતકે મુન્ફરિદન (અલગ-અલગ) દૂસરોં પર હક પેશ કરનેકે લિયે કોશિશ કરતા રહા. મદીનામેં ઈજતિમાઈ ઝિંદગી થી, વહાં પહોંચતે હી આપને ચારોં તરફ જમાઅતેં રવાના કરની શુરૂ કર દીં ઔર જો બઢતે ગયે વો અસ્કરિયત (જંગ) કી તરફ બઢતે ગયે, સુકૂની ઝિંદગી સિર્ફ ઉનહીંકો હાસિલ થી જો ફિરનેવાલોંકે લિયે ફૈયએ (મરજઅ) ઔર ફિરતે રેહનેકા ઝરીઆ બન સકીં, ગર્ઝ ફિરના ઔર દીનકે લિયે જદો જહદ ઔર નકલો હરકતમેં રેહના અસલ થા જબ યે છૂટ ગયા તબ હી ખિલાફત ખતમ હો ગઈ."

કામકા નિઝામ :-

ઈસ કામકે લિયે જબ મુસલમાનોંકી જમાઅતેં નકલો હરકતમેં આ જાએં તો ઉનકે કામકા નિઝામ ક્યા હોગા? ઔર તરકીબ ક્યા હોગી? કિસ ચીઝકી ઔર

કિતની ચીઝોંકી દઅવત દી જાએગી? ઉસકા જવાબ મૌલાના હીકે અલ્ફાઝમેં સુનિયે:-

"અસલ તબ્લીગ સિર્ફ દો બાતોંકી હૈ બાકી ઉસકી સૂરતગિરી (મગ્ઝ) ઔર તશ્કીલ હૈ, ઈન દો ચીઝોંમેં એક માદ્દી હૈ ઔર દૂસરા રૂહાની. માદ્દીસે મુરાદ આ'ઝાસે તઅલ્લુક રખનેવાલી. વો યે હૈ કે હુઝૂર (સ.અ.વ.) કી લાઈ હુઈ બાતોંકો ફૈલાનેકે લિયે મુલ્ક બ મુલ્ક ઔર અકલીમ બ અકલીમ (વિદેશ) જમાઅતેં બનાકર ફિરનેકી સુન્નતકો ઝિંદા કરકે ફરોગ દેના (ફૈલાના) ઔર પાએદાર કરના હૈ, રૂહાનીસે મુરાદ જઝબાતકી તબ્લીગ યાની હક તઆલાકે હુકમ પર જાન દેનેકા રિવાજ ડાલના. જિસકો ઈસ આયતમેં અલ્લાહ તઆલાને ઈરશાદ ફરમાયા હૈ :-

ફલા વ રબ્બિક લા યુઅ્મિનૂન હત્તા યુહક્કિમૂક ફીમા શજર બૈનહુમ્ સુમ્મ લા યજિદૂ ફી અન્ફુસિહિમ હરજમ્ મિમ્મા કઝૈત વ યુસલ્લિમૂ તસ્લીમા.

(સૂરએ નિસાઅ : ૯)

"કસમ હૈ આપકે રબકી યે લોગ ઈમાનદાર ન હોંગે જબ તક યે બાત ન હો કે ઉનકે આપસમેં જો ઝગડા વાકેઅ હો ઉસમેં યે લોગ આપસે તસ્ફિયા (ફૈસલા) કરા દેં ફિર આપકે તસ્ફિયાસે અપને દિલોંમેં તંગી ન પાવેં ઔર પૂરા પૂરા તસ્લીમ કર લેં.

વમા ખલક્તુલ્ જિન્ન વલ ઈન્સ ઈલ્લા લિયઅ્બુદૂન.

(સૂરએ ઝારિયાત : ૩)

"ઔર મૈંને જિન્ન આર ઈન્સકો ઈસ વાસ્તે પૈદા કિયા હૈ કે મેરી ઈબાદત કરેં."

યાની અલ્લાહકી બાતોં ઔર અવામિરે ખુદાવંદીમેં જાનકા બે-કીમત ઔર નફસકા ઝલીલ હો જાના.

(૧) નિકલનેકે વક્ત હુઝૂર (સ.અ.વ.) કી લાઈ હુઈ ચીઝોંમેં જો ચીઝ જિતની ઝિયાદા અહમ હૈ ઉસમેં ઉસીકી હૈસિયતસે કોશિશ કરના. ઈસ વક્ત બદકિસ્મતીસે હમ કલિમહ તકસે નાઆશના (અજનબી) હો રહે હૈં ઈસ લિયે સબસે પેહલે ઈસી કલીમએ તય્યિબહકી તબ્લીગ હૈ જો કે ખુદાકી ખુદાઈકા ઈકરાર નામા હૈ યાની અલ્લાહકે હુકમ પર જાન દેનેકે અલાવા દર હકીકત હમારા કોઈ ભી

મશ્ગલા નહીં હોગા.

(૨) કલિમહકે લફઝોંકો સહીહ કરનેકે બાદ નમાઝકે અંદરકી ચીઝોંકો સહીહ કરને ઔર નમાઝોંકો હુઝૂર (સ.અ.વ.) કી નમાઝ જૈસી નમાઝ બનાનેકી કોશિશમેં લગે રેહના.

(૩) તીન વકતોંકો (સુબહ ઔર શામ ઔર કુછ હિસ્સા રાતકા) અપની હૈસિયતકે મુનાસિબ ઈલ્મ ઔર ઝિકરકે હાસિલ કરનેમેં મશ્ગૂલ રખના.

(૪) ઈન ચીઝોંકો ફૈલાનેકે લિયે અસલ ફરીઝએ મુહમ્મદી સમઝકર નિકલના યાની મુલ્ક બ મુલ્ક રિવાજ દેના.

(૫) ઉસ ફિરનેમેં અખ્લાકકી મશ્ક કરનેકી નિય્યત રખના, અપને ફરાઈઝ (ચાહે ખાલિકકે સાથ મુતઅલ્લિક હોં યા મખ્લૂકકે સાથ) કી અદાયગીકી સરગરમી, ક્યૂંકે હર શખ્સસે અપને હી મુતઅલ્લિક સવાલ હોગા.

(૬) તસ્હીહે નિય્યત. યાની હર અમલકે બારેમેં અલ્લાહને જો વાદે વઈદ ફરમાએ હૈં ઉનકે મુવાફિક ઈસ અમ્રકી તામીલકે ઝરીઆ અલ્લાહકી રઝા ઔર મૌતકે બાદવાલી ઝિંદગીકી દુરૂસ્તીકી કોશિશ કરના.

ઈસ જમાનેકા એક બડા ફિત્ના જો હજારોં ખરાબિયોં ઔર ફસાદાતકા સરચશ્મા હૈ ઔર જિસને એક મુસલમાનકો દૂસરે મુસલમાનકી ખૂબિયોંસે મહેરૂમ ઔર ઈસ્લામકો મુસલમાનોંકી મજમૂઈ ખૂબિયોં ઔર કમાલાતસે બહોત કુછ મહેરૂમ કર દિયા હૈ મુસલમાનકી તેહકીર હૈ, હર મુસલમાનને ગોયા એક કાઈદાકે તૌર પર તય કર રખ્ખા હૈ કે ઉસકી ઝાત ખૂબિયોંકા મજમૂઆ ઔર દૂસરે મુસલમાનકી ઝાત ઐબોંકા મજમૂઆ હૈ ઈસ લિયે વો ખૂદ લાઈકે તસ્લીમ ઔર તાઝીમ ઔર દૂસરા લાઈકે તન્કીદ ઔર તહકીર હૈ. યે ઝહનિયત યા તર્ઝે અમલ ઉન તમામ ફિત્નોંકા અસલી સબબ હૈ જો મુસલમાનોંકી ઈજતિમાઈ ઔર મઝહબી ઝિંદગીમેં રોનુમા હુએ ઔર જિનસે આજ મુસલમાન પરેશાન હૈં.

યે ખુદાકી બડી તૌફીક ઔર મદદ થી કે ઉસને ઈસ બારેમેં મૌલાનાકો ખાસ તૌફીક બખ્શી, ઉનહોંને ઈકરામે મુસ્લિમકો અપની તેહરીકકે ઉસૂલ વ અરકાનમેં ખાસ જગહ દી. ઈસ તેહરીકકી નૌઈયત ઔર સાખ્ત (તરકીબ) ઐસી હૈ

કે હર કિસ્મકે મુસલમાનોંસે ઈસ સિલસિલામેં ઈતના સાબકા ઔર મઆમલા પડતા હૈ ઔર ઈતને મુશ્કિલ મરહલે પેશ આતે હૈં કે અગર ઈસ ઉસૂલકી પાબંદી ન હો ઔર ઈસકે મુતાબિક ઝહની ઔર અખ્લાકી તરબિયત ન હુઈ હો તો હજારોં ફિત્ને ઉસસે ઉઠ સકતે હૈં ઔર ખૂદ મૌલાનાકે કૌલકે મુતાબિક જો ફિત્ને સદિયોંમેં આતે ઈસ તેહરીકકો બેઉસૂલીકે સાથ લેકર ખડે હોને ઔર ઉસૂલકે ખિલાફ કામ કરનેસે હફતોં ઔર દિનોંમેં પેશ આ જાએંગે.

મૌલાના (રહ.) ને ઈસ તરતીબકો કે "અપની ઝાતકો આદમી ખૂબિયોંકા માલિક ઔર દૂસરેકી ઝાત બુરાઈયોંકા માલિક સમઝે." (જિસકા ઈસ જમાનેમેં રિવાજ હૈ) ઈસ તરહ બદલ દિયા હૈ કે "અપને ઉયૂબ ઔર કોતાહિયોં પર નઝર રખ્ખે ઔર દૂસરેકે મહાસિન (ખૂબિયોં) ઔર હુનર પર ઉસકી ખૂબિયોંસે ફાઈદા ઉઠાનેકી કોશિશ કરે, ઉસકે ઉયૂબ અગર કુછ નઝર આએં તો ઉનકી પરદાપોશી કરે ઔર ઉસકી ખૂબિયોંકો ઉન ઉયૂબ પર ગાલિબ ઔર ફતેહમંદ કરનેકી કોશિશ કરે." યે તમામ ફિત્નોંકા રોકના ઔર તમામ બીમારિયોંકા ઈલાજ હૈ. અપને એક ગિરામી નામામેં એક મરતબા તેહરીર ફરમાયા :-

"કોઈ શખ્સ ઔર કોઈ મુસ્લિમ હરગિઝ ઐસા નહીં કે કુછ ખૂબિયોં ઔર કુછ ખરાબિયોંસે ખાલી હો, હર શખ્સમેં યકીનન કુછ ખૂબિયાં ઔર કુછ ખરાબિયાં હોતી હૈં, અગર ખરાબિયોંકે સાથ નઝર અંદાઝી ઔર સતર (પરદાપોશી) કા ઔર ખૂબિયોંકી પસંદીદગી ઔર ઉનકે ઈકરામકા હમ મુસલમાનોંમેં રિવાજ હો જાએ તો બહોતસે ફિત્ને ઔર બહોતસી ખરાબિયાં અપને આપ દુનિયાસે ઉઠ જાએં ઔર હજારોં ખૂબિયોંકી અપને આપ બુન્યાદ પડ જાએ. મગર દસ્તૂર ઈસકે ખિલાફ હૈ."

મૌલાના (રહ.) ને નઝરી તૌર પર નહીં બલ્કે અમલી તૌર પર ઔર સબસે પેહલે અપને અમલસે મેવાતિયોં ઔર તબ્લીગી કારકુનોંકે દિલમેં કલિમહકી ઈતની ઈઝઝત ઔર કલિમહગોકા ઐસા એહતિરામ બિઠા દિયા કે ઈકરામે મુસ્લિમ ઉનકી ઝિંદગીકા જુઝ્વ ઔર ઉનકી તબીઅત બન ગયા. મૌલાનાને ઉનકો ઈસકા આદી બના દિયા કે હર ફાસિક ઔર ફાજિર મુસલમાનસે મઆમલા કરતે વકત ઔર ઐન તબ્લીગકે મૌકા પર ઈમાનકી ઉસ ચિંગારી પર નઝર રખ્ખેં જો હર

મુસલમાનકે દિલકી ખાકસ્તર(રાખ) મેં દબી હુઈ હૈ ઔર ઉસકો રોશન કરનેકી કોશિશ કરેં, ઉસકી ઉમ્મતી હોનેકી ઈસ નિસ્બતકા લિહાઝ કરેં જો રસૂલ (સ.અ.વ.) સે કાઈમ હૈ.

મૌલાના (રહ.) ને ગોયા ઉનકો વો ખૂર્દબીન (દૂરબીન) અતા કર દી જિસસે વો ઈમાનકે ઝર્રેકો ભી બડી જસામતકે સાથ દેખ સકેં.

ઈસ રૂકનકે ઈઝાફાસે યે તેહરીક બહોતસે ફિત્નોં ઔર ઉન આફતોંસે મહેફૂઝ હો ગઈ જો દુશ્મન બિરાદરિયોંમેં ફિરને ઔર નયે નયે શહેરોં ઔર મજમઓંમેં જાને ઔર અપની બાત પેશ કરનેસે પેશ આ સકતી થીં.

ઝિક્રકી પાબંદી, ઈલ્મમેં મશ્ગૂલી, લાયાની ઔર બેકાર બાતોંસે પરહેઝ, અમીરકી ઈતાઅત ઔર જમાઅતી નિઝામકે સાથ ઈસ કામકો કરનેકી તાકીદને ઉન દૂસરે ફિત્નોં ઔર ખરાબિયોંસે મહેફૂઝ કર દિયા જો ઈન શરાઈત ઔર ઔસાફકે બગૈર દૂસરોંકી "ઈસ્લાહ વ તાદીબ" ઔર "ઈરશાદ ઔર તબ્લીગ" કા કામ કરનેસે પૈદા હો જાતી હૈ.

દીની કામોંકે લિયે જમીન હમવાર કરનેકી જરૂરતઃ-

મૌલાનાકે નઝદીક જમીને મઝહબ, ઈમાન ઔર ઉસૂલે દીન હૈં ઔર ઉનકી તબ્લીગી ઔર ઉનકો મુસલમાનોંમેં પૈદા કરનેકે લિયે નકલો હરકત મુલ્ક બ મુલ્ક ફિરના ઔર ઉનકો ઉમૂમી રિવાજ દેનેકે લિયે જદ્દો જહદ (જિસકા તરીકા ઉપર બયાન હુવા) જમીન હમવાર કરને ઔર ઉસકો સૈરાબ કરનેકે બરાબર હૈ. બાકી દીની ઈદારે, દીનકે શોઅબે ઔર મુસલમાનોંકી દીની ઝિંદગીકે દૂસરે મઝાહિર ઔર મનાઝિર યે સબ બાગાતકા હુકમ રખતે હૈં જો ઈસ જમીન પર લગાએ જા સકતે હૈં. ઔર ઈસ જમીનકી સરસબ્ઝ ઔર શાદાબી ઔર ખિદમત ઔર જદ્દો જહદકે બકદ્ર સર સબ્ઝ ઔર બારઆવર (નતીજા ખેઝ) હોંગે. ઈસ લિયે પેહલી ઔર સબસે બડી જરૂરત જમીન હમવાર ઔર તૈયાર કરનેકી હૈ.

મૌલાનાને મેવાતકે ચંદ દીનદારોંકે નામ એક ખત તેહરીર ફરમાયા થા

જિસમેં ઈસ હકીકતકી વઝાહત ફરમાઈ થી :-

"દીનકે ઈદારે ઔર જિતને ભી જરૂરતકે કામ હૈં ઉન સબ (દીની કામોં) કે લિયે તબ્લીગ (સહીહ ઉસૂલકે સાથ મુલ્ક બ મુલ્ક ફિરતે હુએ કોશિશ કરના) બમંઝિલા જમીન હમવાર કરનેકે હૈ ઔર બમંઝિલા બારિશકે હૈ, ઔર દૂસરે જિતને ભી ઉમૂર હૈં વો ઈસ જમીને મઝહબકે ઉપર બમંઝિલા બાગાતકી પરવરિશ કરનેકે હૈં. બાગાતકી હજારોં કિસ્મેં હૈં કોઈ ખજૂરોંકા હૈ, કોઈ અનારોંકા હૈ, કોઈ સેબોંકા હૈ, કિસીમેં કેલે હૈં ઔર કોઈ ફુલવારિયોંકા બાગ હૈ. બાગ હજારોં ચીઝોંકે હો સકતે હૈં લેકિન કોઈ બાગ દો ચીઝોંકે અંદર પૂરી કોશિશ કરનેકે બગૈર નહીં હો સકતા. પેહલી ચીઝ જમીનકા હમવાર ઔર દુરૂસ્ત હોના. જમીનકે હમવાર કરનેમેં કોશિશકે બગૈર યા જમીનમેં કોશિશ કરકે ખૂદ ઉન બાગાતકી મુસ્તકિલ પરવરિશ કિયે બગૈર કિસી તરહ બાગાત પરવરિશ નહીં પા સકતે, સો દીનમેં તબ્લીગી ઉમૂરકી કોશિશ યે તો જમીને મઝહબ હૈ ઔર સબ ઈદારે બાગ હૈં, અબ તક જમીને મઝહબ ઐસી નાહમવાર ઔર હર તરહકી પૈદાવાર ઔર બાગાતસે ઈસ કદર મુનાસિબ વાકેઅ હો રહી હૈ કે કોઈ બાગ ઉસ પર નહીં લગતા.""

મૌલાનાકે નઝદીક ઈસ જમીનકી દુરૂસ્તી ઔર ઈસ બુન્યાદકે મઝબૂત કરનેસે પેહલે કિસી બાદકી ચીઝમેં મશ્ગૂલ હો જાના ઔર ઉસમેં અપની કુવ્વત ઔર હિંમતકો સર્ફ કરના ઔર ઉસસે અચ્છે નતાઈજકી ઉમ્મીદ કરના ગલતી થી.

એક ગિરામી નામામેં અપને ઈસ ખયાલકો ઈસ તરહ ઝાહિર ફરમાતે હૈં.

"જિસ કૌમકી પસ્તી કલિમહ લા ઈલાહ ઈલ્લલ્લાહકે લફઝોંસે ભી ગિર ચુકી હો વો ઈબ્તિદાસે દુરૂસ્તી કિયે બગૈર ઈન્તિહાઈકી દુરૂસ્તીકે કબ કાબિલ હો સકતી હૈ, ઈન્તિહા ઈબ્તિદાકે દુરૂસ્ત હુએ બગૈર નહીં હો સકતી, ઈસ લિયે મૈંને દરમિયાની ઈન્તિહાઈ ખયાલાત બિલકુલ નિકાલ દિયે, ઈબ્તિદા દુરૂસ્ત હોકર રાસ્તા પર પડ જાએંગે તો ઈન્તિહા પર ખૂદ ભી પહોંચ જાએંગે, ઔર ઈબ્તિદાકે બિગડે હુએ ઈન્તિહાકી દુરૂસ્તીકા ખયાલ હવસ ઔર ખ્વાહિશાતકે સિવા કુછ નહીં."

એક જમાનેમેં મેવાતમેં બાઝ ઈખ્તિલાફી મસાઈલ પર મુનાઝરોંકા સિલસિલા

શુરૂ હુવા. ઔર લોગ બડે ઝૌક ઔર શૌકસે ઉનકી તરફ મુતવજ્જેહ હુએ. ઉસ મૌકા પર મૌલાનાને મેવાત વાલોંકો એક ખત લિખ્ખા જિસમેં હિદાયત ફરમાઈ :-

"તમામ મુલ્કકી જામેઅ મસ્જિદોં ઔર મજમોંમેં ઈસ મઝમૂનકી ઈશાઅતકા એહતિમામ કર લિયા જાએ કે જો કૌમ કલિમહ તય્યિબહ ઔર નમાઝકે અંદરકી ચીઝોંકી તસ્હીહ ઔર કલિમએ શહાદતકે મઝમૂન પર અબ તક પૂરી તરહસે મુત્તલેઅ ન હુઈ હો જો ઈસ્લામકી બુન્યાદી ચીઝ હૈ તો બુન્યાદી ચીઝકો છોડકર ઉપરકી ચીઝમેં મશગૂલ હોના સખ્ત ગલતી હૈ. ઉપરકી ચીઝ બગૈર બુન્યાદી ચીઝકે સહીહ હુએ દુરૂસ્ત નહીં હુવા કરતી. (મકતૂબ બનામ જનાબ હકીમ રશીદ અહમદ ઔર મૌલવી નૂર મુહમ્મદ સાહિબાન)

ઈમાનકી તેહરીક :-

ઈસી બિના પર આપ અપની ઈસ દઅવત ઔર તબ્લીગકો (જો મુસલમાનોંમેં ઈમાન પૈદા કરને ઔર ઉસૂલે દીનકા રિવાજ દેનેકે લિયે થી) "તેહરીકે ઈમાન" યાની ઈમાનકી તેહરીક કેહતે થે, ઔર મઝહબકે બકાકે લિયે ઉસકો ઐસા જરૂરી સમઝતે થે કે ઉસકે લિયે હર કુરબાની ઔર હર તરહકી કદરદાનીકો સહીહ સમઝતે થે. એક ગિરામી નામામેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"હમારી યે તેહરીકે ઈમાન જિસકી હક્કાનિયતકો દુનિયાવાલે તસ્લીમ કર ચુકે હૈં ઉસકે અમલમેં આનેકી સૂરત બજુઝ ઉસકે કે હર આદમી લાખ જાનકે સાથ કુરબાન હોનેકો તૈયાર હો ઔર કોઈ ઝહનમેં નહીં આતી."

(મકતૂબ બનામ મૌલવી સુલેમાન સાહબ. મેવાતી)

"વો મઝમૂન યાની મઝમૂને તબ્લીગ બઉનવાને દીગર ઈસ ખાસ તરીકકે સાથ ઈશાઅતે ઈસ્લામકે લિયે જિહાદ ફી સબીલિલ્લાહકા એક જરૂરી ઔર લાઝમી ફરીઝા હૈ જિસકી તરફ મુસલમાનોંકો તવજ્જોહ કરની ફર્ઝ ઔર જરૂરી હૈ ઔર જો બગૈર શક ઔર શુબહ દૂસરે મુરવ્વજા તરીકોંકી નિસ્બત અસલી તરીકએ નબવીકે ઝિયાદા કરીબ હૈ." (મકતૂબ દીગર)

ગાફિલોં ઔર બે-તલબોંકો દઅવત :-

ઔર યેહી સમઝતે હુએ કે ઈમાન ઔર ઉસૂલે દીનસે લગાવ હી જમીને મઝહબ હૈ. જિસ પર ઉસકે સારે બાગાત ઔર ઈમારતોંકા દારો મદાર હૈ. ઔર દીનકી તલબ ઔર કદર હી વો પુંજી હૈ જો તમામ મનાફેઅ ઔર તરક્કિયોંકી અસલ હૈ, આપને અપની તવજ્જોહ દીનકે તમામ બાદકે શો'બોં ઔર તકમીલી કામોંસે હટાકર બિલ આખિર ઉસી બુન્યાદી ઔર અસલી કામ પર મરકૂઝ કર લી ઔર ઉસમેં કામિલ યકસૂઈ પૈદા કર લી, આપકો ઉન શો'બોંકે સરાસર ખૈર ઔર હક હોનેમેં ઝર્રા બરાબર કલામ નહીં થા ઔર ઉનકી ખિદમત કરનેવાલોંકી દિલમેં બડી કદર ઔર અઝમત થી ઔર ઉનકે લિયે દુઆ ગો રહા કરતે થે. લેકિન તજુબકિ બાદ અપને મુતઅલ્લિક તય કર ચુકે થે કે અબ સિર્ફ ઈસી કામસે લગાવ રખ્ખેંગે ઔર બકૌલ ખૂદ અપને સરમાયએ દર્દ, સરમાયએ ફિક્ર ઔર ખુદાકી દી હુઈ કુવ્વતકો ઈસકે સિવા કહીં ઔર સર્ફ નહીં કરેંગે.

આખરી બીમારી હીમેં એક રોઝ મૌલાના અતાઉલ્લાહ શાહ સાહબ બુખારીસે આપને ફરમાયા :

“શાહ સાહબ! મૈંને શુરૂમેં મદ્રસા પઢાયા (યાની મદ્રસામેં દર્સ દિયા) તો તલબાકા હુજૂમ (મજમા) હુવા ઔર અચ્છે અચ્છે ઝહીન તલબા કસરતસે આને લગે, મૈંને સોચા કે ઉનકે સાથ મેરી મહેનતકા નતીજા ઈસકે સિવા ઔર ક્યા હોગા કે જો લોગ આલિમ મૌલવી બનને હીકે લિયે મદ્રસામેં આતે હૈં, મુઝસે પઢનેકે બાદ ભી વો આલિમ મૌલવી હી બન જાએંગે ઔર ફિર ઉનકે મશાગિલ (કામ) વોહી હોંગે જો આજકલ આમ તૌરસે ઈખ્તિયાર કિયે જાતે હૈં. કોઈ તિબ્બ પઢકર મતબ (દવાખાના) કરેગા, કોઈ યુનીવર્સિટીકા ઈમ્તિહાન દેકર સ્કૂલ કોલેજમેં નોકરી કરેગા. ઔર કોઈ મદ્રસામેં બૈઠકર પઢાતા હી રહેગા ઉસસે ઝિયાદા ઔર કુછ ન હોગા. યે સોચકર મદ્રસામેં પઢાનેસે મેરા દિલ હટ ગયા.

ઉસકે બાદ એક વક્ત આયા જબ કે મેરે હઝરતને મુઝકો ઈજાઝત દે

દી થી તો મૈંને તાલિબીનકો ઝિક્રકી તલ્કીન શુરૂ કી ઔર ઈધર મેરી તવજ્જોહ ઝિયાદા હુઈ. અલ્લાહકા કરના, આનેવાલોં પર ઈતની જલ્દી કૈફિયાત ઔર અહવાલકા વુરૂદ શુરૂ હુવા ઔર ઈતની તેઝીકે સાથ હાલાતમેં તરક્કી હુઈ કે ખૂદ મુઝે હૈરત હુઈ ઔર મૈં સોચને લગા કે યે ક્યા હો રહા હૈ ઔર ઈસ કામમેં લગે રેહનેકા નતીજા ક્યા નિકલેગા, ઝિયાદાસે ઝિયાદા વો યેહી કે કુછ અસ્હાબે અહવાલ ઔર ઝાકિર શાગિલ લોગ પૈદા હો જાએં. ફિર લોગોંમેં ઉનકી શોહરત હો જાએ તો કોઈ મુકદમા જીતનેકી દુઆકે લિયે આએ, કોઈ ઔલાદકે લિયે તાવીઝકી દરખ્વાસ્ત કરે, ઔર કોઈ તિજારત ઔર કારોબારમેં તરક્કીકી દુઆ કરાએ. ઔર ઝિયાદાસે ઝિયાદા ઉનકે ઝરીઆ ભી આગેકો ચંદ તાલિબીનમેં ઝિક્રો તલ્કીનકા સિલસિલા ચલે, યે સોચકર ઉધરસે ભી મેરી તવજ્જોહ હટ ગઈ ઔર મૈંને યે તય કિયા કે અલ્લાહને ઝાહિર ઔર બાતિનકી જો કુવ્વતેં બખ્શી હૈં ઉનકા સહીહ મસરફ યે હૈ કે ઉનકો ઉસી કામમેં લગાયા જાએ જિસમેં હુઝૂર (સ.અ.વ.) ને અપની કુવ્વતેં સર્ફ ફરમાઈ, ઔર વો કામ હૈ અલ્લાહકે બંદોંકો ઔર ખાસ તૌરસે ગાફિલોં ઔર બે-તલબોંકો અલ્લાહકી તરફ લાના ઔર અલ્લાહકી બાતોંકો ફૈલાનેકે લિયે જાનકો બેકીમત કરનેકા રિવાજ દેના, બસ હમારી તેહરીક યેહી હૈ ઔર યેહી હમ સબસે કેહતે હૈં. યે કામ અગર હોને લગે તો અબસે હજારોં ગુને ઝિયાદા મદ્રસે ઔર હજારોં ગુની હી ઝિયાદા ખાનકાહેં કાઈમ હો જાએં, બલ્કે હર મુસલમાન મુજસ્સમ મદ્રસા ઔર ખાનકાહ હો જાએ ઔર હુઝૂર (સ.અ.વ.) કી લાઈ હુઈ નેઅમત ઈસ ઉમૂમી અંદાઝસે બટને લગે જો ઉસકે શાયાને શાન હૈ.

(રિસાલા અલ ફુરકાન માહે રજબ ઔર શાબાન સન હિજરી ૧૩૬૩)

આખિર દૌરમેં કભી કભી હઝરત ખ્વાજા ઉબૈદુલ્લાહ અહરાર (રહ.) કા યે કૌલ નકલ કરતે થે જો ઈમામે રબ્બાની હઝરત મુજદ્દિદ અલ્ફે સાની (રહ.) ને મકતૂબાતમેં નકલ કિયા હૈ :-

તર્જુમા : અગર મૈં પીરી મુરીદી કરૂં તો કિસી પીરકો દુનિયામેં મુરીદ ન મિલે, લેકિન મેરે સુપુર્દ એક દૂસરા હી કામ હૈ ઔર વો શરીઅતકો રિવાજ દેના

ઔર દીનકો કુવ્વત બખ્શના હૈ.

મુજદિદ સાહબ ઉસકી તફસીલ ફરમાતે હૈં :-

તર્જુમા : ચુનાંચે આપ બાદશાહોંકી સોહબતમેં તશરીફ લે જાતે ઔર અપને અસરસે ઉનકો મુતીઅ (ફરમાંબરદાર) બનાતે ઔર ઉનકે ઝરીઆ શરીઅતકો રિવાજ દેતે.

(મકતૂબ સ. ૬૫)

મૌલાનાને અપનેકો ઈસ કામકે લિયે ઈતના યકસૂ (એક તરફ) કર લિયા કે અગર કિસીને કિસી ઔર બાતકી ફરમાઈશ કી યા મશ્ગૂલ કરના ચાહા તો મઅઝિરત કી. એક દોસ્તકો જિન્હોંને તાવીઝકી ફરમાઈશ કી થી, તેહરીર ફરમાયા:

"ભાઈ અલ્લાહ તુમહેં ખુશ રખ્ખે, મૈં તાવીઝ ગંડે ઔર ઝાડ ફૂંક નહીં જાનતા, મૈંને નહીં સીખે, મુઝસે અગર મઝહબ પર મઝબૂત હોનેકે વાસ્તે તબ્લીગ સીખો તો સબસે ઝિયાદા મુફીદ હૈ. દુનિયાકી ઝિંદગીકો આસાન કર દે ઔર મરનેકે બાદકી ઝિંદગીકો તરોતાઝા રખ્ખે. તબ્લીગમેં મશ્ગૂલ રેહના ચાહતા હૂં. જાનતા યે ભી નહીં."

એક દૂસરે ખતમેં એક દૂસરે તાલિબકો તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"તાવીઝ ગંડા કુછ નહીં જાનતા, મેરે યહાં હર દર્દકા મરહમ (ઈલાજ) તબ્લીગ હૈ, દીનકે ફૈલાનેસે અલ્લાહ રાઝી હોતા હૈ ઔર મુહમ્મદ (સ.અ.વ.) કે રૌઝએ અકદસમેં ઠંડક હોગી તો અલ્લાહ હર ચીઝકો ખૂદ બ ખૂદ દુરૂસ્ત ફરમાએંગે."

એક તીસરે ખતમેં લિખતે હૈં :-

"મેરે દોસ્ત! ન મૈં આમિલ હૂં ન મૈં તાવીઝોંસે વાકિફ હૂં, ન મૈં ગંડોં (મંતર) સે વાકિફ હૂં, એક મસ્જિદમેં પડા હુવા નાવાકિફ આદમી હૂં, અલ્લાહકે ફઝલસે ઔર ઉસકી રહમતસે ઔર ઉસકે કરમસે મરનેકે બાદકી ઝિંદગી દુરૂસ્ત કરનેકી કોશિશ કરનેવાલા હૂં, અલ્લાહ તઆલા મુઝે ભી ઉસ મખ્લૂકમેં શામિલ કર દેં, જો હુઝૂર (સ.અ.વ.) જૈસી નેઅમતે ઉઝમાસે ફાઈદા ઉઠાવે, બસ ઉસી ચીઝમેં લગા રેહતા હૂં. અગર આપકો યા આપકે દોસ્તોંકો ઈસ ચીઝકી જરૂરત હો તો આપ તવજ્જોહ કરેં, શાયદ કોઈ બાત હાથ લગ જાએ ઔર પલ્લે પડ જાએ."

દીનકી જડકી તરફ તવજ્જોહ કરનેકી જરૂરત :-

આપને ઈસ ચીઝકો અચ્છી તરહ પા લિયા થા કે દીનકી જડકે ખુશ્ક હોનેકી વજહસે ઉસકી શાખેં ઔર પત્તિયાં મુરઝાઈ જા રહી હૈં અરકાન ઔર ફરાઈઝે દીનકી સુસ્તીકી વજહસે નવાફિલ, તાઆતકી રોનક ઔર તાઝગી ઔર શાદાબી રૂખસત હો રહી હૈ, આમાલકી નૂરાનિયત ઔર મકબૂલિયત કમ હો રહી હૈ, દુઆઓ ઔર અઝકાર ઔર વઝાઈફકી તાકત ઔર તાસીર ઉઠતી જા રહી હૈ, ઈસ હકીકતકા ઈઝહાર ઈસ તરહ ફરમાતે હૈં :

"મેરે હઝરત! યે વઝીફા ઔર વઝાઈફ ઔર યે અલ્લાહકી બારગાહમેં દુઆએં ઔર દીનકી લાઈનકી હર ચીઝ દર હકીકત ઈમાનકી પગડંડિયાં ઔર ઉસકે ફૂલ પત્તે હૈં. જોનસા દરખ્ત અપની જડસે સૂખ ચુકા હો, ઉસકે ફૂલ પત્તોંમેં શાદાબી (સરસબ્ઝી) કહાંસે હો સકતી હૈ, ઈસ વાસ્તે ઈસ બંદએ નાચીઝકે નઝદીક ઈસ જમાનેમેં ન દુઆ કારગર હૈ ન કોઈ અમલ, ન વઝીફા કારઆમદ હૈ ઔર ન કિસીકી તવજ્જોહ ઔર હિંમત કારઆમદ હૈ, હદીસ શરીફમેં હૈ કે જિસ વક્ત દીનકે ફૈલાનેકી કોશિશ છૂટ ચુકી હોગી જિસકો અમ્ર બિલ મઅરૂફ ઔર નહીં અનિલ મુન્કર કેહતે હૈં ઉસ વક્ત દુઆઓંમેં રાતેં રોકર ગુઝારનેવાલોંકી દુઆ મકબૂલ નહીં હોનેકી, રહમતકે દરવાઝે બંદ હો ચુકે હોંગે ઔર રહમતકે દરવાઝે ખુલનેકી કોઈ સૂરત ન હોગી. મુસ્લિમકા ફરોગ, ઈસ્લામકે ફરોગકી કોશિશમેં લગનેકે અંદરકે અલાવા હરગિઝ મુતસવ્વર નહીં, હક તઆલાને મોમિનકે સાથ રહમતકે સાથ તવજ્જોહ કરને ઔર કરમ ઔર અલ્તાફકે સાથ બરતાવ કરનેકા ઈરાદા સિર્ફ ઉસી વક્ત ફરમા રખ્ખા હૈ કે જબ વો ઈસ્લામકે ફૈલાનેમેં હો, ઈસ્લામકે ફૈલાનેમેં અપની કોશિશ કર રહા હો."

દીનકી ઈસ રોઝ અફઝૂં ગિરાવટ, હિંદુસ્તાનમેં ઈસ્લામકે ઝવાલ, અકાઈદ ઔર અરકાને દીનકે ઝો'ફ ઔર સુસ્તી ઔર મુસલમાનોંકી બઢતી હુઈ લાદીનિયત ઔર માદા પરસ્તીને મૌલાનાકી હસ્સાસ ઔર ગય્યૂર તબીઅત પર ઐસા અસર કિયા કે સારી ઉમ્ર વો ઈસ દર્દસે બેચૈન રહે. આં હઝરત (સ.અ.વ.) કી રૂહે

મુબારકકો ઉમ્મતકી ઈસ હાલતસે તકલીફ પહોંચ રહી હૈ ઉસકો મૌલાના ગોયા હિસ્સી તૌર પર અપને દિલમેં મહેસૂસ કરતે થે ઔર ઉસકી વજહસે એક ન મિટનેવાલી બેકલી (બેકરારી) ઔર ખલિશ (ખટક) રેહતી થી.

એક ખતમેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"મૈંને જનાબ મુહમ્મદ (સ.અ.વ.) કી રૂહે પાકકો અપની ઈસ સ્કીમકે ઝિંદા હુએ બગૈર બેચૈન પા રહા હૂં ઔર ઈસ વક્ત દુનિયામેં મઝહબકી તાઝગી ઔર તમામ દુનિયાકી ઈસ્લામી મખ્લૂકકી બલાઓં ઔર આફતોંકા દૂર હોના મુઝે ખુલી આંખોં અપની ઈસ તેહરીકકી તાઝગીમેં મુન્હસિર નઝર આ રહા હૈ ઔર કુછ અલ્લાહ જલ્લ જલાલુહૂ વ અમ્મ નવાલુહૂકી તરફસે ઉસકી નુસરત ઔર તાઈદકી ખુલી આયતેં નઝર આ રહી હૈં ઔર ઉમ્મીદેં બહોત અચ્છી કામિયાબીકી સર સબ્ઝિયોંસે શાદાબ હૈં, મૈં ઈસ કામમેં પહેલ કરનેવાલોંકે લિયે ખૂશ નસીબી ઔર સઆદતકા બહોત હી બડા હિસ્સા નુમાયાં દેખ રહા હૂં, લેકિન ખુલી રગબતકે સાથ પહેલ કરનેવાલે બહોત હી કમ હૈં."

દીનકે દર્દકો મૌલાના હર મુસલમાનકે લિયે નિહાયત જરૂરી સમઝતે થે, દીનકે ફૈલાનેસે ગફલત ઔર ખાલિસ દુન્યાવી મશ્ગૂલીસે ઉનકે નઝદીક અલ્લાહસે દૂરી ઔર આખિરતકી રૂસિયાહી (ઝિલ્લત) ઔર શરમિંદગીકા કવી ખતરા થા. દોસ્તોંકો ખતમેં લિખતે થે :-

"ઈસ બાતકા જરૂર યકીન કરના ચાહિયે કે જો શખ્સ ઈસ્લામકે મિટનેકા દર્દ લિયે બગૈર મરેગા ઉસકી મૌત બદતરીન મૌત હૈ, મઝહબકે ફૈલાનેસે ગફલત વાલા ઔર અપની હી લઝઝત ઔર દુન્યાવી ઝિંદગીમેં મસ્ત રેહનેવાલા કિયામતકે દિન રૂસિયાહ (ઝલીલ) ઉઠેગા.

મેરે દોસ્તો! દીનકી કોશિશમેં લગા હુવા શખ્સ મરનેકે વક્ત તરોતાઝા ઔર મુહમ્મદ (સ.અ.વ.) કે સાથ સુર્ખરૂઈસે (કામિયાબીસે) મુંહ કર સકેગા. ઔર મુહમ્મદી દીનસે ગફલતમેં મરનેવાલા રૂસિયાહ (ઝલીલ) ઔર મુહમ્મદ (સ.અ.વ.) કે સામને મુંહ ન કરનેકે કાબિલ ઔર બુરી મૌત મરેગા. દીનકે અંદરકી

કોશિશ હુઝૂર (સ.અ.વ.) કે દર્દકા મરહમ હૈ. ઈતની બડી હસ્તીકે મરહમકા ફિક્ર ન કરના બડી જહાલત ઔર સખ્ત બુરી બાત હૈ."

ઔર દીનકે ફૈલાને ઔર એ'લાએ કલિમતુલ્લાહકી કોશિશ ઔર ઉસકે લિયે મુનાસિબ ચીઝોંમેં હિસ્સા લેનેસે મૌલાનાકો કિયામતમેં બડી બડી ઉમ્મીદેં થીં ઔર બડે બડે મંઝર ઉનકો દિખાઈ દેતે થે. મેવાતકે એક જલ્સાકે મૌકા પર તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"જલ્સાકી કામિયાબીકી કોશિશ કરનેવાલોંકો ખૂશખબરી સુના દો કે ઈન્શા અલ્લાહ સુમ્મ ઈન્શા અલ્લાહ જબકે આપસકે ઝગડોંકે મંઝરકો એ'લાએ કલિમતુલ્લાહકી મજલિસસે બદલનેકી કોશિશ કી હૈ તો ઈન્શા અલ્લાહ કિયામતકે દિન ઉસ બડે મજમામેં જિસમેં અવ્વલીન ઔર આખિરીન જિન્ન ઔર ઈન્સ ઔર સબ મખ્લૂક, અંબિયા ઔર મલાઈકાકી જમાઅતેં હોંગી તો યે કારનામા ઈન્શા અલ્લાહ બરસરે મિમ્બર મઝકૂર હોગા, અલ્લાહ ઈસ દિનકી નેકનામીકે લિયે હમેં જાનોંકા દેના ઔર મિટના નસીબ ફરમા દેં."

સિયાસતસે પેહલે દઅવત :-

મૌલાના દીનકે તમામ કામોંમેં ઈમાન ઔર મઝહબકે ઉસૂલ ઔર અરકાનકે લિયે જદ્દો જહદ ઔર તબ્લીગ ઔર દઅવતકો મુકદ્દમ રખતે થે ઔર ઉનકે નઝદીક ઈનહીં ચીઝોંસે પૂરે દીનકે અખ્ઝ કરને ઔર પૂરી શરીઅત પર અમલ કરનેકી કાબિલિયત ઉભરતી હૈ. ઈસી તરહ ઈબાદાતકી દુરૂસ્તી ઔર કમાલસે અખ્લાક ઔર મઆમલાત ઔર મુઆશરત (રહન-સહન) કી દુરૂસ્તી ઔર હુકૂમતકી કાબિલિયત પૈદા હોતી હૈ. ઔર દીનકી દઅવતકી કામિયાબી ઔર ઉસમેં પૂરી જદ્દો જહદસે સિયાસતકી કાબિલિયત ઉભરતી હૈ. જિસ સિયાસતકી બુન્યાદ દઅવત પર નહીં હૈ વો સિયાસત બેબુન્યાદ ઔર ડગમગાનેવાલી ઈમારત હૈ.

સિયાસતસે યહાં હમારી મુરાદ કિસી કામકો કુવ્વત ઔર ઝોરસે ઔર

કિસી ઝાબ્તા ઔર નિઝામકે ઝરીઆ કરાના હૈ ઔર દઅવતસે મુરાદ મહઝ તશ્વીક (શૌક દિલાને) ઔર તરગીબ ઔર કિસી ચીઝકે ફાઈદે ઔર ફઝાઈલ બતાકર ઉસ પર શૌકસે આમાદા કરના (ઉભારના) હૈ.

મૌલાનાકા એક મુસ્તકિલ નઝરિયા બલ્કે ઈસ્લામી તારીખકા મૌલાનાકે ઝહનમેં એક ખુલાસા થા કે ઉમ્મતસે સદિયોંસે સિયાસતકી કુવ્વત ઔર અહલિયત ખતમ હો ચુકી હૈ, અબ મુદ્દતોં પૂરે સબ્ર ઔર ઝબ્તકે સાથ દઅવતકે ઉસૂલ પર કામ કરનેકી જરૂરત હૈ. ઉસકે બાદ મુસલમાનોંમેં નઝ્મ ઔર ઈતાઅતકી કાબિલિયત, અપને નફસકે ખ્વાહિશાત ઔર અપને મસાલેહ ઔર મનાફેઅકે બરખિલાફ કિસી ઝાબતા ઔર કાનૂનકી પાબંદીમેં કામ કરનેકી કુવ્વત પૈદા હોગી, સિયાસતકી થોડીસી મિકદારકે લિયે દઅવતકી બહોત બડી મિકદાર ચાહિયે, દઅવતમેં જિસ કદર કમઝોરી હોગી ઔર જિસ કદર ઈસ મરહલામેં જલ્દી ઔર તેઝ રફતારીસે કામ લિયા જાએગા સિયાસતમેં ઉસી કદર ખામી, ઝોલ ઔર ભરાવ હોગા. યા તો વો સિયાસત વુજૂદમેં ન આ સકેગી યા વુજૂદમેં આનેકે બાદ ઉસકી ઈમારત જમીન પર આ રહી હોગી.

વાકિઆ ભી યેહી હૈ, ખિલાફતે રાશિદાકી કુવ્વતે અમ્ર ઔર નઝ્મ ઔર મુસલમાનોંકા ઝબ્ત ઔર નિઝામ ઔર તામીલે હુકમકી કુવ્વત નતીજા થી. ઉસ લંબી દઅવતકા જો નુબુવ્વતકે પેહલે સાલસે શુરૂ હોકર ખિલાફતે રાશિદા તક કાઈમ રહી. ઔર બાદકા ઝોઅફ ઔર જમાઅતી ઝવાલ નતીજા થા દઅવતસે ઉસ ગફલતકા જો ખિલાફતે બની ઉમૈયા ઔર બની અબ્બાસમેં પૈદા હો ગયા થા.

મૌલાના, હઝરત હસન (રદિ.) કા એક ફકરા અકસર દોહરાતે થે જો આપને હઝરત હુસૈન (રદિ.) સે બતરીકે વસિય્યત ફરમાયા થા કે અબ ઈસ ઉમ્મતકા કામ બતરીકે દઅવત હોગા.

મૌલાનાને કિસી ઐસી જમાઅતમેં શિરકત ન કરનેકા ફૈસલા કર લિયા થા જિસકા કામ મહઝ ઝાબ્તા વ સિયાસત ઔર અફસરી ઔર માતહતીકે ઉસૂલસે હો. ઔર આપકે નઝદીક મૌજૂદા ઈખ્તિલાફાત, ઈન્તિશાર ઔર

ખરાબિયોંકા સબબ હી યે થા કે દઅવતસે પેહલે સિયાસત શુરૂ કર દી ગઈ હૈ ઔર દીની કામકો મગરિબી સિયાસત ઔર તન્ઝીમકે તરીકેસે કરનેકી કોશિશ કી જાતી હૈ.

ઈસ્લાહકે લિયે માહોલ ઔર ફિઝાકી તબ્દીલી જરૂરી હૈ :-

મૌલાનાને જિસ મુબારક માહોલમેં અભી તક પરવરિશ પાઈ થી વહાંકી દીની ગૈરત વ હમિય્યત, ઈશ્કે સુન્નત ઔર જઝબએ હિફાઝતે શરીઅત ઉસકી ઈજાઝત નહીં દેતા થા કે કિસી મુન્કરકો ઝિંદા રેહનેકી ફુરસત દી જાએ ઔર કિસી છોટે છોટે મઅરૂફકી તરવીજમેં ભી ઈન્તિઝાર ઔર તાખીર (ઢીલ) સે કામ લિયા જાએ. ઔર હક યે હૈ કે ઈસી દીની ઈસ્તિકામત હીકા નતીજા હૈ કે ઈસ દીની હલ્કાકે અંદર બીસિયોં મઅરૂફાતકા રિવાજ હો ગયા. બીસિયોં મુન્કરાત દબ ગયે ઔર મુતઅદદ મુરદા સુન્નતેં ઉન હઝરાતકી જદો જહદ ઔર કુરબાનિયોંસે ઝિંદા હો ગઈ. **ફ જઝાહુમુલ્લાહુ અનિલ્ ઈસ્લામિ ખૈરલ્ જઝાઅ.**

યે હમિય્યતે દીની ઔર યે ઈશ્કે સુન્નત મૌલાનાકે ખમીર (મિઝાજ) મેં થા ઔર ઈસ માહોલમેં ઉસકી મઝીદ પરવરિશ ઔર મઝબૂત હુવા.

મગર ઈસ માહોલસે બિલકુલ મુખ્તલિફ અલ્લાહ તઆલાને મૌલાનાકી બસીરત પર યે નુકતા ઝાહિર ફરમાયા કે મુન્કરાતકે મિટાનેકા યે તરીકા નહીં કે એક એક મુન્કરકે મિટાનેકે દરપે હુવા જાએ, એક મુન્કરકે મિટાનેકે લિયે બાઝ ઔકાત ઉમરેં ગુઝર જાતી હૈં ઔર વો ફિર ભી નહીં મિટતા, અગર વો મિટ ભી જાતા હૈ તો વો સિર્ફ એક મકામી ઈસ્લાહ હોતી હૈ. ઔર બાઝ ઔકાત એક દૂસરા મુન્કર પૈદા હો જાતા હૈ, દુનિયામેં ઈસ વક્ત હજારોં મુન્કરાત હૈં. ઉમરેં ખતમ હો જાએં તો ભી વો સબ નહીં મિટ સકતે.

મૌલાનાકે નઝદીક સહીહ તરીકા યે થા કે ઉન મુન્કરાતસે મૌજૂદા હાલાતમેં બરાહે રાસ્ત રોકા ન જાએ બલ્કે ઈમાની શુઉર ઔર દીની એહસાસકો બેદાર કિયા

જાએ ઔર મઅરૂફાતકી કસરત ઔર તરવીજ (ઈશાઅત) કી જાએ.

મૌલાના મકામી વ જુઝઈ ઈસ્લાહકે કાઈલ ન થે, વો ફરમાતે થે કે દૂરસે ફિઝા બદલતે હુએ ઔર મઅરૂફાત ફૈલાતે હુએ આઓ, યે મુન્કરાત આપ હી જગહ પર બગૈર કિસી ઝગડેકે મુઝમહિલ (કમઝોર) હો જાએંગે. મઅરૂફાતકો જિતના ફરોગ (ફૈલાવ) હોગા, મુન્કરાતકો ઉતના હી ઝવાલ (ફના) હોગા.

એક સલીમુલ ફિતરાત મેવાતી (મિયાંજી દાઉદ) ને જો મૌલાનાકે ખાસ તરબિયત યાફતા હૈં મુઝસે કહા કે એક દિન મૈં પાનીકા છિડકાવ કર રહા થા, સબ તરફ છિડકાવ કિયા ઔર જહાં ખડા થા વો જગહ ખુશ્ક રેહ ગઈ, સબ તરફસે ઠંડી હવાએં આઈ તો વો જગહ ખૂદ બખૂદ ઠંડી હો ગઈ. ઉસ વક્ત યે નુકતા મેરી સમઝમેં આયા કે અગર મૈંને ઈસ જગહ છિડકાવ કિયા હોતા ઔર ઈસકે આસપાસ ખુશ્ક રેહતા તો વો જગહ ભી ઠંડી ન હોતી. ઉસ વક્ત મૌલાનાકા યે ઉસૂલ પૂરે તૌર પર સમઝમેં આયા.

એક ગાંવમેં જહાં દીનકે અસરાત નહીં થે, દીનકે અસરાત ઔર દીનકી દઅવત કુબૂલ કરનેકી સલાહિયત પૈદા હોનેકે લિયે ઈસી તરકાકે ઈખ્તિયાર કરનેકી એક ખતમેં હિદાયત ફરમાતે હૈં :-

"ઉનકો બરાહે રાસ્ત ખિતાબ કરના જબકે ખિતાબકી નાકદરી શુરૂ કર દી હૈ, ઠીક નહીં, ઉસકે પાસ દો દો ચાર ચાર કોસકે જો જો ગાંવ હૈં ઉન સબ જગહોંકે મિયાંજી સાહિબાન ઔર ઠોન્ડોં (આગેવાન લોગ) કે હાલાત તેહકીક કરકે ઉનકો જમાઅતમેં લે જાનેકી તાકીદ કરેં ઔર ઈસ ઉમૂમી કોશિશસે અંદાઝ દેખતે રહો, ઈસ તરહ ઉનકે અંદર સલાહિયત પૈદા હો જાએગી ઔર ફિર ખિતાબ મુફીદ હોગા વરના પેહલેસે ભી ઝિયાદા ખતરા હૈ. હમેશા આદમી માહોલકા અસર લિયા કરતા હૈ. યે હમારી તબ્લીગકા ખુલાસા હૈ. આમ હવાકા ઔર અપને માહોલકા હમેશા આદમી અસર લિયા કરતા હૈ, અપને માહોલકે ખિલાફ જમા દેના બડા મુશ્કિલ હૈ, ઈસ લિયે ઝિયાદાતર કોશિશ આમ હવાકે બદલનેમેં રખની ચાહિયે.

(બનામ મિયાં મુહમ્મદ ઈસા સાહબ, ફીરોઝપુર નમક)

મૌલાના અસલ દીનકી કોશિશ ઔર દીનકે મુત્તફક અલૈહ અજઝાકી ઈશાઅત ઔર તરવીજકો ઈસ જમાનેકે તમામ ફિત્નોં ઔર બીમારિયોંકા ઈલાજ સુન્નતોંકે ફૈલાને ઔર હર દીની ખૈર ઔર બરકતકે ફૈલાનેકા સબબ સમઝતે થે. આપકે નઝદીક સહીહ તરતીબ યે થી કે મુસલમાનોંકી પૂરી ઝિંદગીકો ઈમાન ઔર દીનકે સાયેકે નિચે લાનેકી કોશિશ કી જાએ. ઈસીસે ઉસકી ઝિંદગીકી ચૂલ બૈઠેગી.

એક દોસ્તકો તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"હિંમતકો અસલ દીનકે લિયે બુલંદ રખ્ખો, હિંમતકો ચુસ્ત કરો. હઝરત મુહમ્મદ મુસ્તફા અહમદે મુજતબા (સ.અ.વ.) કી રૂહે મુબારક ઈસ કદર સર સબ્ઝ હોગી કે ખયાલ ઔર ગુમાન વહાં તક નહીં પહોંચ સકતા, ઔર અલ્લાહ ચાહે ઐસી ખુલી તરક્કી દેખોગે કે કોઈ તાકત ઉસકા ઈદરાક નહીં કર સકતી."

એક દૂસરે ગિરામી નામામેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"મેરે દોસ્તો! ઈસમેં કોશિશ કરનેસે સૈંકડોં હુઝૂર (સ.અ.વ.) કી સુન્નતેં ઝિંદા હોંગી ઔર હર હર સુન્નત પર સો (૧૦૦) શહીદોંકા સવાબ મિલેગા. તુમ ખૂદ દેખો કે એક શહીદકા કિતના બડા રૂત્બા હૈ."

એક દોસ્તકો ગાલિબન હુનરવાલે મુસલમાનકી દીની ઈસ્લાહ ઔર તરક્કીકે ખ્વાહિશમંદ થે. તેહરીર ફરમાયા :-

ઈસ બંદએ નાચીઝકી નઝરકે અંદર વો તબ્લીગ જિસકે લિયે આપકો ભી બુલાયા થા ઔર ખૂદ ભી કોશિશ કરનેવાલા હૈ ઈસકા મુન્તહા દુનિયાકે મુસલમાનોંમેં હુનર, ખેતી ઔર તિજારતકો શરીઅતકે માતહત ઔર શરીઅતકે મુતાબિક કરના હૈ, તબ્લીગકી અબજદ ઔર અલિફ, બા, તા, ઈબાદાતસે હૈ, ઔર ઈબાદાતકે કમાલકે બગૈર હરગિઝ મુઆશરત ઔર મઆમલાત તક ઈસ્લામી ઉમૂરકી પાબંદી નહીં પહોંચ સકતી લિહાઝા મુખ્લિસીનકી સહીહ સ્કીમ યે હોની ચાહિયે કે તબ્લીગકી અબજદ, અલિફ, બા, તા, યાની ઈબાદાતકો દુનિયામેં ફૈલાનેકી સ્કીમ શુરૂ કરકે ઉસકે મુન્તહા પર પહોંચાનેકી કોશિશમેં લગ જાએં. મઆમલાત ઔર મુઆશરત ઔર આપસકે અખ્લાકકી ઈસ્લાહ ઔર દુરૂસ્તીકે ઝરીઆ સિયાસતે તામ્મા તક રસાઈ હોગી, ઈસકે સિવા કિસી

જુઝઈયાતમેં પડ જાના, અપને સરમાયએ દર્દકો શયતાનકે હવાલે કર દેનેકે સિવા કુછ ભી નહીં હૈ.

તરસમ ને રસી બ કા'બા અય એ'રાબી
કીં રાહ કે મી રવી બતુર્કિસ્તાન અસ્ત

ઝિક્રો તઅલ્લુમકા ઉમૂમી તરીકા :-

ઈસ તેહરીકકે ઉસૂલ વ અરકાનમેં ઝિક્ર વ ઈલ્મકે લફઝ બારબાર આએ હૈં, મૌલાના મુસલમાનોંકો ઉનકી આમ દઅવત દેતે થે, લેકિન મૌલાનાકી તેહકીક ઔર ઈસ્તિલાહમેં ઝિક્રો ઈલ્મકે ખાસ મા'ના હૈં, ઈસ લિયે ઉનકી મુસ્તકિલ તશરીહકી જરૂરત હૈ કે મૌલાનાકી ઈસ્લાહી વ તજદીદી દઅવતકા યે બહોત અહમ શો'બા હૈ.

સારે હિન્દુસ્તાન ઔર પૂરે આલમે ઈસ્લામમેં મુદ્દતસે ઝિક્રો તાલીમકી દો ખાસ ઈસ્તિલાહેં ઔર ઉનકે દો ઈસ્તિલાહી તરીકે રાઈજ હૈં, ઝિક્રકે લિયે મુકર્રર ઔરાદ વઝાઈફ ઔર ઈલ્મકે લિયે કિતાબોં ઔર મદારિસકા એક મખ્સૂસ નિઝામ હૈ જિસમેં મુતઅદ્દદ સાલ સર્ફ કરનેકી જરૂરત હોતી હૈ. ઝિક્ર ઔર ઈલ્મ હાસિલ કરનેકો રફતા રફતા ઈન દોનોં દાઈરોંમેં ઈસ તરહ મહદૂદ કર દિયા ગયા કે ઈન દોનોં તરીક ઔર નિઝામકે બગૈર ઝિક્રો ઈલ્મકા હાસિલ કરના દૂર ઔર તકરીબન આદતકે ખિલાફ સમઝા જાને લગા.

મૌલાનાકી દઅવત ઔર તેહરીકકા દૂસરા ઈન્કિલાબી ઔર તજદીદી જુઝ્વ યે હૈ કે યે દોનોં તરીકે ઔર નિઝામ બહોત જરૂરી ઔર બડી ખૈરો બરકતકા સબબ હૈં. લેકિન યે તકમીલી ઔર ખુસૂસી દરજા હૈ જિસસે ખવાસે ઉમ્મત ઔર આલી હિંમત અહલે તલબ હી અપની તકમીલ ઔર તરક્કી કર સકતે હૈં, લેકિન ઉમ્મતકે લિયે યે ઉમૂમી તરીકા નહીં હૈ ઔર ઈસ રાસ્તેસે ઉમ્મતકે મશ્ગૂલ ઔર આમ અફરાદ ઔર ઉસકા અકસર તબ્કા ઝિક્રો ઈલ્મકે મનાફેઅ ઔર સમરાત ઔર ઉસકે મકાસિદ થોડે વક્તમેં હાસિલ નહીં કર

સકતા, ઉમ્મતકા અસલી ઔર તબ્ઈ તરીકા હુસૂલે ઈલ્મ ઔર ઝિક્ર હી હૈ જો પેહલે જમાનેમેં થા.

મૌલાનાને પેહલે જમાનાકે મુસલમાનોંકે તરીકે ઝિંદગીકી બડી ગેહરી નઝરસે મુતાલઆ કિયા થા, આખિર વક્ત તક સહાબએ કિરામ (રદિ.) કે હાલાત ઔર અખ્લાક ઔર શમાઈલ (આદતોં) કા મુઝાકરા ઔર દૌર રહા ઔર ઉનકે હાલાત પળહવાકર સુનતે રહે. સહાબએ કિરામ (રદિ.) કે ખસાઈસ વ ઈમ્તિયાઝાત ઔર ઉનકી ઝિંદગીકે મુખ્તલિફ પેહલૂઓં ઔર જુઝઈયાત પર જિતની ગેહરી નઝર થી ઈસ વક્ત તક કહીં દેખનેમેં નહીં આઈ. મૌલાનાકા અસલી દર્દ યેહી થા કે ઈસી તર્ઝે ઝિંદગી ઔર ઈસી તરીકે ઝિક્રો તાલીમકો ઝિંદા કિયા જાએ. ઝિક્રકે મુતઅલ્લિક મૌલાનાકા ફરમાના યે થા કે ગફલત તો હરામ હૈ. લેકિન ઝિક્ર, ઝિક્રે લિસાની ઔર ઝિક્રે લફઝીમેં મહદૂદ નહીં, ઝિંદગીકે મુખ્તલિફ અહવાલ ઔર આમાલ ઔર અશ્ગાલકે બારેમેં જો અહકામ વારિદ હુએ હૈં ધ્યાન કરતે હુએ ઉનકે મુતાબિક ઉન આમાલ ઔર અશ્ગાલકો અંજામ દેના ઝિક્ર હૈ. ઈસ તરહ પૂરી મુઆશરત ઔર પૂરી ઝિંદગી ઝિક્રમેં તબ્દીલ હો સકતી હૈ. ફિર ઈસ સિલસિલેમેં "ઈમાન ઔર એહતિસાબ" કી સિફતકો ઝિંદા કરના અસલી ઔર ઊંચા કામ હૈ. મુસલમાનોંમેં આમાલ ઔર ઈબાદાતકી ઈતની કમી નહીં જિતની ઈમાન ઔર એહતિસાબકી હૈ.

ઝિક્રે લિસાની ઔર નફલીકો ભી મૌલાનાકે નઝદીક દીનકી જદ્દો જહદ ઔર હરકત ઔર સઈ (કોશિશ) કે સાથ મિલાનેકી ખાસ જરૂરત હૈ.

યેહી સહાબા (રદિ.) કી ઝિંદગીકી તરતીબ થી કે વો દીનકી દઅવત ઔર જિહાદ ઔર દીનકે ફૈલાનેકે લિયે કોશિશ ઔર અમલકે સાથ ઝિક્રકો મિલાતે ઔર યેહી અબ ભી હોના ચાહિયે.

એક ખતમેં ફરમાતે હૈં :-

"હક તઆલાકે કુર્બ ઔર ઉસકી કામિલ રઝાકા આસાન ઔર મઝબૂત વસીલા સમઝકર ઝિક્રમેં મશ્ગૂલ હોતે હુએ ઔર સર બ સુજૂદ હોકર દુઆઓંકી કસરત કરતે હુએ આપ ઈસ કામકો કરતે રહેં, ઔર ઈસી તરહ કરનેકી સબકો

તાલીમ દેતે રહેં, ઝિક્ર ઔર દુઆકી કસરત ઈસકા પહિય્યા હૈ ઔર ઈસકી રૂહ હે."

એક કારકુનકો તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"ઝિક્રસે અપની ખલ્વતોંકો ઔર ખુલૂસકે સાથ અલ્લાહકી નિહાયત અઝમત લેતે હુએ દઅવતે ઈલલ હક્કસે અપની જલ્વતોંકો મશ્ગૂલ રખ્ખો, હારી થકી તબીઅતેં મત રખ્ખો, હશ્શાશ બશ્શાશ ચલતા ફિરતા આદમી અલ્લાહકો નિહાયત મહેબૂબ હૈ ઔર ઈસીકે મુકાબિલ આખિરતકી ફિક્રમેં રંજીદા ભી અલ્લાહકો પસંદ હૈ. હુઝૂર (સ.અ.વ.) કી અકસર આદત રંજીદા રેહનેકી થી."

એ દૂસરે ખતમેં ફરમાતે હૈં :-

"હર વક્તકે લિયે ઉનકે અપને વક્તોંકી અઝમત ઔર હુરમતમેં આઈ હુઈ તારીફેં ઔર ફઝીલતેં માલૂમ કરકે ઉનકા એ'તિકાદ કરતે હુએ કરના યેહી ઉનકા તરીકા હૈ, હર એકકી ફઝીલતેં હદીસોંમેં અલગ અલગ વારિદ હૈં ઔર હર એકકે અલગ અલગ બરકાત ઔર અનવાર હૈં. હમ જૈસે આમી લોગોંકે લિયે બસ ઈતના કાફી હૈ કે હર વક્તકી નમાઝ અદા કરનેકે વક્ત યે માંગ લે કે હર વક્તકે જો બરકાત ઔર અનવાર હૈં ઉનકા અલ્લાહ તઆલા હમેં હિસ્સા નસીબ કરે."

ઈલ્મકે મુતઅલ્લિક ભી મૌલાનાકી તેહકીક યે થી કે દીનકી તાલીમ ઔર તઅલ્લુમકો કિતાબોંકે નુકૂશ ઔર મદારિસકે હુદૂદમેં મહેદૂદ કર દેના કુરૂને મુતા'ખ્ખિરહકા તરીકા ઔર ઉમ્મતકે બડે તબ્કાકો ઈસ દૌલતસે મહેરૂમ કર દેનેકે બરાબર હૈ. ઈસ તરહ ઉમ્મતકા બહોત મુખ્તસર તબ્કા દીનકે ઈલ્મસે ફાઈદા હાસિલ કરેગા ઔર વો ભી અકસર મહઝ નઝરી ઔર ઝહની તૌર પર, દીનકી તાલીમ ઔર તઅલ્લુમકા ફિતરી ઔર ઉમૂમી તરીકા જિસસે લાખોં અફરાદ બગૈર કિસી સાઝો સામાનકે થોડે વક્તમેં ઈલ્મે દીન નહીં, બલ્કે નફસે દીન હાસિલ કર સકતે હૈં. વો ઈખ્તિલાત ઔર ઈજતિમાઅ, સોહબત, સઈ ઔર અમલમેં રફાકત ઔર અપને માહોલસે નિકલના હૈ. જિસ તરહ ઝબાન ઔર તેહઝીબ અહલે ઝબાન ઔર મુહઝ્ઝબ વ શાઈસ્તા લોગોંકી સોહબત ઔર ઈખ્તિલાતસે હાસિલ કી જાતી હૈ. ઔર યેહી ઉનકે સીખનેકા ફિતરી તરીકા હૈ, ઈસી તરહ દીનકા

સહીહ ઈલ્મ અહલે દીનકી સોહબત ઔર ઈખ્તિલાત, રફાકત ઔર ઈજતિમાઅસે હાસિલ હો સકતા હૈ ઔર યેહી ઉસકે હુસૂલકા ફિતરી તરીકા હૈ કે ઉસકે બહોતસે અજઝા ઐસે હૈં જો કલમકી ગિરિફતસે બાહિર હૈં, દીન એક જાનદાર ઔર હરકતવાલી ચીઝ હૈ. કિતાબોંકે નુકૂશ હૈં. જમે હુએસે મુતહર્રિકકા હાસિલ હોના કાનૂને ફિતરતકે ખિલાફ હૈ, દીનકા કુછ હિસ્સા જાવારેહસે તઅલ્લુક રખતા હૈ વો જવારેહકી હરકત હીસે હાસિલ હોગા. કુછ હિસ્સા દિલસે તઅલ્લુક રખતા હૈ વો દિલસે દિલમેં મુન્તકિલ હો સકતા હૈ, કુછ હિસ્સા ઝહનસે, વો બેશક કિતાબોંકે સફહાતસે હાસિલ કિયા જા સકતા હૈ. ઈસી મઝમૂનકો એક મરતબા ઈસ તરહ બયાન ફરમાયા :-

"ઈન્સાનકા હર ઉઝ્વ એક ખાસ વઝીફાકે લિયે મખ્સૂસ હૈ. આંખસે દેખનેકા કામ લેતે હૈં ઔર ઈસ કામકે લિયે વો મજબૂર હૈ ઉસસે સુનનેકા કામ નહીં લિયા જા સકતા, ઈસી તરહ બેરૂની માહોલકા એહસાસ દિલકા કામ હૈ, દિલ જિસ ચીઝકા એહસાસ કરતા હૈ દિમાગકા કામ ઉસકી તશ્કીલ કરના હૈ. દિમાગ દિલકે માતહત હૈ ઔર દિલમેં એહસાસ માહોલસે પૈદા હોતા હૈ, દિમાગકી તશ્કીલકા નામ ઈલ્મ હૈ. દિમાગ ઉસી વક્ત સહીહ તશ્કીલ કરેગા યાની ઈલ્મ હાસિલ કરેગા જબ દિલ સહીહ એહસાસ રખતા હો. ઔર યે એહસાસ જામિદ કિતાબોંકી સોહબતસે નહીં પૈદા હો સકતા. યે તો અમલસે હોગા. મૈં યે નહીં કેહતા કે મદ્રસે બંદ કર દિયે જાએં, મદ્રસે તાલીમકી તકમીલકે લિયે હૈં. લેકિન ઈબ્તિદાકે લિયે મુનાસિબ નહીં.

(અરશદ સાહબકા રોઝનામચા વ સફરનામા)

યે ઈલ્મ ઔર તાલીમકે મુતઅલ્લિક એક ઐસા ઈલ્મી મુદલ્લલ ઔર મુહક્કિકાના બયાન ઔર એક ઐસી ગેહરી તકરીર હૈ જિસકો ઈલ્મી તૌર પર અહલે ઈલ્મકો અપને બહસ ઔર નઝર ઔર તલાશ ઔર તેહકીકકા મૌઝૂઅ બનાના ચાહિયે. મૌલાનાકી દઅવતકા યે તાલીમી જુઝ્વ ઐસા અહમ ઔર એક ઐસા ઈન્કિલાબ આફરીં નઝરિયએ તાલીમ હૈ જિસ પર હમારે તાલીમી ઈદારોં ઔર અહલે ઈલ્મકો સંજીદગીકે સાથ ગૌરો ફિક્ર કરના ચાહિયે થા ઔર

ઉસસે ફાઈદા ઉઠાના ચાહિયે થા. લેકિન મૌલાનાકી દઅવતકે સિલસિલેમેં સબસે કમ ઈસી જુઝ્વકો સમઝનેકી કોશિશ ઔર સબસે કમ ઈસીકી તરફ તવજ્જોહ કી ગઈ.

ઈલ્મકી તરક્કીકે લિયે મૌલાનાકે નઝદીક દૂસરી શર્ત યે થી :-

"યાદ રખ્ખો કોઈ આલિમ ઈલ્મમેં તરક્કી નહીં કર સકતા જબ તકકે વો જો કુછ સીખ ચુકા હૈ દૂસરોં તક ન પહોંચાએ જો ઉસસે કમ ઈલ્મ રખતે હૈં, ઔર ખુસૂસન ઉન તક જો કુફ્રકી હદ તક પહોંચે હુએ હૈં, મેરા યે કેહના હુઝૂર (સ.અ.વ.) કી ઈસ હદીસસે માખૂઝ હૈ. **મન્ લા યર્‌હમ્ લા યુર્‌હમ** કુફ્રકી હદ તક પહોંચે હુઓં તક ઈલ્મ પહોંચાના અસલ ઈલ્મકી તકમીલ ઔર હમારા ફરીઝા હૈ. ઔર જાહિલ મુસલમાનોં તક ઈલ્મ પહોંચાના બીમારીકા ઈલાજ હૈ.

(અરશદ સાહબકા રોઝનામચા વ સફરનામા)

મૌલાનાને ઈસ નુકતાકો ખૂબ સમઝ લિયા થા કે જિસ તરહ હર જમાનેકા એક ખાસ ફિત્ના ઔર મર્ઝ થા ઈસ જમાનેકા ખાસ ફિત્ના ઔર મર્ઝ અપની દીની હાલત પર કનાઅત ઔર સુકૂન ઔર દુનિયામેં સખ્ત મશ્ગૂલિયત હૈ. જિસ્ને દીનકે હાસિલ કરનેકે લિયે ઝિંદગીમેં ફુરસતકા કોઈ લમ્હા નહીં છોડા, યે મશાગિલ ઔર તઅલ્લુકાત ઈસ જમાનેકે "અરબાબુમ્ મિન્ દૂનિલ્લાહ" ઔર "બુતાને નૌ" હૈં જો અપની મૌજૂદગીમેં કિસી ઔર તરફ તવજ્જોહ કરને ઔર ઉસકે અસરાત કુબૂલ કરનેકે રવાદાર નહીં. મૌલાનાને બડી કુવ્વતકે સાથ ઈસ બાતકી દઅવત દી કે દીન સીખનેકે લિયે ઔર દીનકે અસરાતકો જઝ્બ કરનેકે લિયે અપને માહોલસે (આરઝી તૌર પર) નિકલને ઔર ઈન બુતોંકી ગિરિફ્તારીસે આઝાદ હોનેકી જરૂરત હૈ. યે મશાગિલ વ તઅલ્લુકાત દિલસે ઈતને ચસ્પાં હો ચુકે હૈં કે કલિમએ દીનકી હકીકતેં ઔર આમાલકે અસરાત દિલમેં દાખિલ હોનેકે લિયે કોઈ છોટેસે છોટા દરીચા (રાસ્તા) ભી નહીં પાતે ઔર ઉસકી બાલાઈ સતહસે હી ટકરાકર રેહ જાતે હૈં.

મૌલાનાકે નઝદીક મુસલમાનોંકે હર તબ્કેકો દીન સીખને ઔર અપની ઝિંદગીમેં હકીકી દીનદારી પૈદા કરનેકે લિયે નીઝ દીનદારોં ઔર ઈલ્મે દીન રખને

વાલોંકો અપની સતહસે તરક્કી કરનેકે લિયે અપને મશાગિલસે કુછ વક્ત નિકાલને ઔર અપનેકો ઈસ વક્તકે લિયે ફારિગ કર લેનેકી જરૂરત હૈ.

મૌલાનાકે નઝદીક ઈલ્મે દીન હાસિલ કરના ઔર દીનસે તઅલ્લુક પૈદા કરના મુસલમાનોંકી ઝિંદગીકા અહમ જુઝ હૈ જિસકે બગૈર મુસલમાનકી ઝિંદગી ઉસ તરકીબકે મુખાલિફ હૈ જિસ પર મુસલમાનકી ઝિંદગી બનાઈ ગઈ હૈ, મહઝ કમાના ખાના ઔર દીનસે જાહિલ ઔર ગાફિલ રેહના હકીકતન મુસલમાનોંકી ઝિંદગી નહીં. ઈસી તરહ મુસલમાનકી ઝિંદગી તબ્લીગ ઔર દીનકે લિયે જદ્દો જહદસે બિલ્કુલ ખાલી નહીં હો સકતી, ઉસકી ઝિંદગીમેં તબ્લીગ ઔર દીનકે લિયે હરકત ઔર કોશિશ ઔર અમલી જદ્દો જહદકા કોઈ ન કોઈ હિસ્સા જરૂર હોના ચાહિયે. સહાબએ કિરામ (રદિ.) કી ઝિંદગીમેં યે ચાર ચીઝેં ઉમૂમન જમા રેહતી થીં. તાલીમ, ઝિક્ર, તબ્લીગ ઔર ખિદમતે દીન, મઆશ, અબ પેહલી તીન ચીઝોંકી જગહ ભી ચોથી ચીઝ (મઆશ) ને લે લી હૈ, ઔર ઝિંદગીકી પૂરી વુસ્અત ઈસ તરહ ઘેર લી હૈ કે કિસી ચીઝકે લિયે બિલકુલ કોઈ ગુંજાઈશ નહીં રહી હૈ.

મગર ઈસ સૂરતે હાલકી ઈસ્લાહકી શકલ યે નહીં હૈ કે ઉનકો ઉન છૂટે હુએ કામોંકે લિયે અપને તમામ મશાગિલ છોડ દેને ઔર અપનેકો પૂરી તરહ વકફ કર દેનેકી દઅવત દી જાએ, બલ્કે સહીહ કામકા તરીકા યે હૈ કે સહાબએ કિરામ (રદિ.) હીકે તર્ઝે ઝિંદગીકે દો બારહ ઝિંદા કરનેકી કોશિશ કી જાએ કે વોહી સબસે આસાન ઔર સબસે આલા ઔર મેઅયારી દરજા હૈ. ઉનકો અપને મશાગિલ પૂરે તૌર પર છોડ દેને પર મજબૂર ન કર દિયા જાએ બલ્કે ઉન મશાગિલમેંસે દીનકે લિયે વક્ત નિકાલનેકી તરગીબ દી જાએ ઔર ઉસ વક્તકો ઝિયાદાસે ઝિયાદા કાર આમદ બનાયા જાએ ઔર ઉસસે હત્તલ ઈમ્કાન ઉન નતાઈજકે હાસિલ કરનેકી કોશિશ કી જાએ જો દીની તાલીમકા મકસૂદ હૈં.

ઈસકી સૂરત યે હૈ કે યે વક્ત અહલે તલબ ઔર અહલે દીનકે સાથ ગુઝારા જાએ. કુછ સીખા જાએ કુછ સિખાયા જાએ. દીનકો ઈસ દીની માહોલમેં

આંખોં કાનોં ઔર અપને હિસ વ ઈદરાકકી દૂસરી તાકતોંકે ઝરીઆસે પૂરે તૌર પર હાસિલ કિયા જાએ. દીનકા ઔર અહલે દીનકા ઈસ તરહ મુતાલઆ કિયા જાએ જિસ તરહ કિસી અજનબી માલિકકી હર ચીઝકા ગૌરસે મુતાલઆ કિયા જાતા હૈ. ઔર ઉસકે અસરાતકો અપનેમેં ઈસ તરહ જઝ્બ કિયા જાએ જિસ તરહ હવા ઔર પાનીકે ઝરીઆ કિસી જમીનકે અસરાત કુબૂલ કિયે જાતે હૈં. વહાં દીનકે કિસી જુઝકા મુતાલઆ ન હો, બલ્કે ઉસકે પૂરે અજઝાકા મુતાલઆ હો, સિર્ફ ઈબાદાત ઔર ફરાઈઝ હીકે અહકામ ઔર આદાબ ન સીખે જાએં, બલ્કે મુઆશરત, તેહઝીબ ઔર અખ્લાક, મઆમલા, ગુફતગૂ, સુલૂક ઔર હુસ્ન ઔર ખિદમત ઔર રફાકત ઔર સોહબતકા શરઈ તરીકા ઔર ઉસકે આદાબ ઔર કાનૂન ઔર સોને ખાને, ઉઠને બૈઠનેકે આદાબ ઔર મસાઈલ કમસે કમ સીખે ભી જાએં ઔર ઉનકો બરતા ભી જાએ. ઈસીકે સાથ દીનકે જઝબાત ઔર ઉમંગેં ઔર દીનકી રૂહ ભી પૈદા કી જાએ.

ઈસકે લિયે જરૂરી હૈ કે અહલે દીન ઔર અહલે ઈલ્મ ઔર તલબકી રફાકત હો. જબ સબ ઈસ મકસદકે લિયે જમા હુએ હોં, સાબિક માહોલકે અસરાત ઔર ખયાલાતસે હત્તલ ઈમ્કાન દૂર ઔર આઝાદ હોં ઔર ઈતના વક્ત ગુઝરે કે બહોતસે વો મનાઝિલ ઔર મરાહિલ પેશ આ જાએં જો ઈન્સાની ઝિંદગીકે જરૂરી મનાઝિલ હૈં ઔર ઉનસે મુતઅલ્લિક શરઈ અહકામ ઔર આદાબ બરવક્ત ઔર બર મૌકા માલૂમ હોં.

દૂસરી જરૂરત યે હૈ કે ઉસ વક્તમેં ફઝાઈલ ઔર મસાઈલકા મુઝાકરા હો, ફઝાઈલ દીની ઝિંદગીકી રૂહ ઔર ઉસકી કુવ્વતે મુહર્રિકા હૈં, મસાઈલ ઉનકે ઝવાબિત (કાનૂન) ઔર અહકામ હૈં, ઔર દોનોં જરૂરી હૈં, લેકિન દોનોંમેં વોહી ફર્ક હૈ જો રૂહ ઔર જિસ્મમેં હૈ.

ઈસી તરહ સહાબએ કિરામ (રદિ.) કે ઉન હાલાત ઔર વાકિઆતકા ભી મુઝાકરા રહે જિનસે દીનકે જઝબાત ઔર વલવલે પૈદા હોં, ઔર ઉનકી પૈરવીકા શૌક હો.

મૌલાનાને તબ્લીગી સફરમેં ઈન તમામ ખુસૂસિયાતકો જમા કર દિયા.

ઉનકી આરઝૂ થી કે દીનકી તાલીમ ઔર તઅલ્લુમકા યે આમ રાસ્તા જિસસે મદારિસકે શાહાના મસારિફ ઔર વસીઅ ઈન્તિઝામાતકે બગૈર, ઉમ્મતકે હજારોં લાખોં મશ્ગૂલ અફરાદ, દીનકી જરૂરી તાલીમ ઔર દીની તાલીમ ઔર તરબિયતકે આલા નતાઈજ (જિનકા અબ મદારિસમેં ભી હાસિલ કરના મુશ્તેબહ હો ગયા હૈ) હાસિલ કર સકતે હૈં, આમ તૌર પર ખુલ જાએ ઔર ઉસકા રિવાજ પડ જાએ. એક ગિરામી નામામેં તેહરીર ફરમાતે હૈં :-

"વો તર્ઝે ઝિંદગી અગર રાઈજ હો જાએ ઔર જાનેં જાકર ભી અગર યે રાસ્તા ખુલ જાએ તો ઉમ્મતે મુહમ્મદીકે નિહાયત મશ્ગૂલ રેહનેવાલે ઔર અપને મશાગિલસે ફારિગ ન હો સકને વાલે અફરાદકો રૂશ્દો હિદાયતસે પૂરા પૂરા હિસ્સા મિલનેકા મુરદા તરીકા ઝિંદા ઔર પાએદાર (મઝબૂત) હો જાએગા."

દૂસરે ગિરામી નામામેં ફરમાતે હૈં :-

"જિસ તરહ મદારિસમેં તાલીમ ઔર દીન સીખનેકે લિયે મુસ્તકિલ ઉમ્રેં ઉસકે લિયે ખર્ચ કી જાતી હૈં. ઈસી તરહ બડે ઈસ્તિકલાલસે ઈસ તર્ઝસે દીને મુહમ્મદીકી તાલીમકે લિયે વક્તોંકે ફારિગ કરનેકી અપનેસે ઈબ્તિદા કરેં ઔર દૂસરોંકો દઅવત દેં. ઈસકે લિયે હૌસલોંકો બુલંદ કરનેકી બડી સખ્ત જરૂરત હૈ."

હકીકત યે હૈ કે ઈસ મશ્ગૂલ જમાનેકે લિયે જો ગાલિબન પૂરી ઈન્સાની તારીખમેં અપને ઈન્હિમાક ઔર શિદ્દતે મશ્ગૂલિયતકે એ'તિબારસે મુમતાઝ હૈ. દીનકે સીખનેકે લિયે ઈસસે ઝિયાદા આમ ઔર કાબિલે અમલ તરીકા નઝર નહીં આતા કે પાબંદીસે યા વક્તન ફ વક્તન અપને મશાગિલસે વક્ત નિકાલકર ઔર અપનેકો કુછ વક્તકે લિયે ફારિગ કરકે ઐસે ઈજતિમાઆત ઔર માહોલમેં યા ઐસે તબ્લીગી કાફલોંકે સાથ રહા જાએ જો ઉસૂલકે મુતાબિક તાલીમ ઔર તઅલ્લુમ, ઝિક્ર ઔર તબ્લીગમેં મશ્ગૂલ હોં.

ઐસે સફરમેં જો દીની બરકાત, ઈલ્મી ફવાઈદ, અખ્લાકી તરબિયત, ઈસ્લાહે નફસ, ઔર દિલો દિમાગ પર જો અચ્છે અસરાત હોતે હૈં, ઉનકો તેહરીરમેં લાના મુશ્કિલ હૈ. કૈફિયાત ઔર જઝબાત તો બિલકુલ તેહરીરમેં

નહીં આ સકતે. ઈસાર, સાથિયોંકી ખિદમત, અદાએ હુકૂક, હુસ્ને મુઆશરત, અમારત ઔર દૂસરી ખિદમાતકે ફરાઈઝકી અદાયગી, ઝિમ્મેદારીકા એહસાસ, મુસ્તઈદી ઔર હાઝિર દિમાગી મુખ્તલિફ તબીઅતોં ઔર મિઝાજોંકે સાથ ગુઝરે, યે સબ ઈસ્લામી ઝિંદગીકે વો શો'બે હૈં જિનકે અહકામ હમ સિર્ફ કુરઆન ઔર હદીસ ઔર ફિકહકી કિતાબોંમેં ઔર ઉનકે વાકિઆત સિર્ફ સીરત ઔર તારીખકે ઔરાકમેં પઢતે હૈં લેકિન મુદ્દતોંસે હમારી શહેરી ઝિંદગીકી સાખ્ત ઐસી બન ગઈ હૈ કે ઉનમેંસે બાઝ બાઝ ચીઝોંકી ઉમ્ર ભર નૌબત નહીં આતી, હમેં ઉનકા કોઈ અમલી તજુર્બા નહીં. ઔર બાઝ ઔકાત જબ ઉનકા કોઈ મૌકા આ જાતા હૈ તો હમ ઉનકે બારેમેં નાકામ રેહતે હૈં, બસા ઔકાત એક તબ્લીગી સફરમેં ઉનમેંસે અકસર યા સબ ચીઝોંકી નૌબત આ જાતી હૈ ઔર ઉનકી અમલી તાલીમ હો જાતી હૈ.

ફિર દીનકો અમલી તૌર પર બરતને, મુખ્તલિફ લોગોંકે સાથ મઆમલા કરને, ખૂશ સલીકા દીનદારોં ઔર અહલે ઈલ્મકે સાથ રેહને ઔર સીરતે નબવી ઔર સહાબા (રદિ.) કે હાલાતકા મુતાલઆ કરનેસે દીનકી હિકમત ઔર સલીકાકે સાથ આમ અકલ ઔર સલીકા ભી પૈદા હોતા હૈ ઔર આદમીકા દિમાગ ઔર ઝકાવતે હિસ ભી તરક્કી કરતી હૈ. બાઝ દોસ્તોંકો અપને દોસ્તોંમેં ઈસ તરક્કીકા એહસાસ હુવા હૈ ઔર ઉનહોંને ખુતૂતમેં ઉસકા તઝકિરા કિયા હૈ.

જિન અસ્હાબકો કિસી ઐસે સફરમેં શિરકતકા કભી મૌકા નહીં મિલા, ઉનકે લિયે ઈસકે અસરાતકા પૂરા અંદાઝા કરના બહોત મુશ્કિલ હૈ. એક સરસરી ઔર મામૂલીસે અંદાઝાકે લિયે એક મામૂલીસે તબ્લીગી સફરકી મુખ્તસરસી કારગુઝારી પેશ કી જાતી હૈ, જો એક ગ્રેજ્યૂએટ દોસ્તકે ખતસે માખૂઝ હૈ. લોગોંકે નામ જાનબૂઝકર હઝફ કર દિયે ગયે હૈં :-

૪ નવેમ્બર હફ્તાકે રોઝ ૩ બજે દોપહર જમાઅત ખડકપુર રવાના હુઈ, અમીરે જમાઅત..... સાહબ મુન્તખબ હુએ. જમાઅત ૨૨ અફરાદ પર

મુશ્તમિલ થી, જિસમેં સિવાએ એક જમાઅતકે બાકી તમામ ઈલાકાવાર જમાઅતોંકે નુમાઈન્દે શામિલ થે, ઉસ જમાઅતમેં ૧૦ અફરાદ તો ઐસે થે જો પેહલે (એક તબ્લીગી) સફર ઈખ્તિયાર કર ચુકે થે ઔર બાકી ૧૨ સાથિયોંકા યે પેહલા તજુર્બા થા.

ખડકપુર કલકત્તાસે ૭૨ મીલ દૂર હૈ. થર્ડ ક્લાસ ઔર વો ભી મુમ્બઈ મેલકી થર્ડ ક્લાસમેં તમામ જમાઅતકા (જંગકે જમાનેમેં) ન સિર્ફ સમા જાના બલ્કે નિહાયત ઈત્મીનાનસે સબકો જગહકા મિલ જાના, ઈસ કામકી ખાસ બરકાતસે હૈં.

મગરિબસે કુછ પેહલે ખડકપુર પહોંચે. પ્લેટફાર્મ પર નમાઝે મગરિબ બાજમાઅત અદા કી ગઈ. નમાઝકે બાદ જમાઅત શહેરકી તરફ રવાના હુઈ. શહેરમેં દાખિલ હોનેસે પેહલે ઉસૂલકે મુતાબિક દુઆ માંગી ગઈ, જામેઅ મસ્જિદમેં કિયામકી ઈજાઝત મસ્જિદકે ઈન્તિઝામી, અંજુમનકે સદર સાહબસે હાસિલ કી જા ચુકી થી, ખાનેકા બંદોબસ્ત..... કે સુપુર્દ થા, તમામ જમાઅતને ઈખટ્ઠા ખાના ખાયા, નમાઝે ઈશાકે બાદ ૧૦, ૧૫ મિનિટ તક મુખ્તસર અલ્ફાઝમેં જમાઅતકા મકસદ બયાન હુવા ઔર હાઝિરીનસે ગશ્તમેં શામિલ હોનેકી દરખ્વાસ્ત કી ગઈ, સોનેસે પેહલે તમામ જમાઅતને "હિકાયાતે સહાબા (રદિ.)" મેંસે ચંદ સફહે સુને.

તહજ્જુદકી નમાઝમેં અકસર અફરાદ શામિલ હુએ, વઝાઈફ ઔર ઈશરાકસે ફારિગ હોકર જમાઅતને મિલકર નાશ્તા ખાયા. નાશ્તાકે બાદ સાડે બારહ બજે તક મુસલસલ તાલીમકા સિલસિલા રહા. અવ્વલ મૈંને "અલ ફુરકાન" સે મૌલાના મંઝૂર અહમદ નોઅમાનીકા વો મઝમૂન જો જમાદીનમેં છપા થા પઢકર સુનાયા. યે મઝમૂન તેહરીકકે તઆરૂફ ઔર જમાઅતકે લિયે જરૂરી હિદાયાતકા કાફી મસાલા રખતા થા[1].

---

૧. યે મઝમૂન નઝરે સાની ઔર કાફી ઈઝાફા ઔર તરમીમકે બાદ મુસ્તકિલ રિસાલાકી શકલમેં શાએઅ હો ચુકા હૈ. ઉસકા નામ હૈ "નુસરતે દીન ઔર ઈસ્લાહે મુસ્લિમીનકી એક કોશિશ.

ફિર હિકાયાતે સહાબા (રદિ.) સે કુછ પઢકર સુનાયા ગયા. ઉસકે બાદ હમારે સાથકે એક કારી સાહબ થે ઉન્હોંને હર એકસે સૂરએ ફાતિહા સુની ઔર તસ્હીહ ફરમાઈ. ફિર ફિકહકી કિતાબસે વુઝૂકે ફરાઈઝ, સુનન ઔર મુસ્તહબ્બાત યાદ કરાએ ગયે ઔર સમઝાએ ગયે, ઉસકે બાદ બારી બારી ચંદ અફરાદસે જમાઅતકે છ નંબર (ઉસૂલ) સુને ગયે ઔર જરૂરી તશરીહ કી ગઈ, ઉસકે બાદ મૈંને ઔર અમીર સાહબને અપને સફર દેહલી ઔર મેવાતકે હાલાત બયાન કિયે, ઈસ તમામ પ્રોગ્રામમેં તકરીબન સાડે ચાર ઘંટે સર્ફ હુએ. પ્રોગ્રામકે ખતમ હોતે હી ખાનેકા વક્ત હો ગયા થા.

ખાનેકે બાદ નમાઝે ઝોહર પઢકર મસ્જિદમેં અચ્છા ખાસા ઈજતિમાઅ હો ગયા થા. ઉનકે સામને એક મુખ્તસર તકરીરમેં મૈંને ગશ્તકે ઉસૂલોંકી તશરીહ કી ઔર જમાઅત ગશ્તકે લિયે રવાના હુઈ. તવલિયતે કલામ[૧] મેરે, અમીર સાહબ ઔર..... સાહબકે સુપુર્દ હુઈ. જમાઅતકે અલાવા મકામી સાથિયોંકી કાફી તાદાદ થી, હર જગહ તબ્લીગ અલ્હમ્દુ લિલ્લાહ ઉમ્મીદસે બઢકર કામિયાબ હુઈ, તમામ મુસલમાનોંને નિહાયત ઈત્મીનાનસે હમારી ગુઝારિશાત સુની, ગશ્ત કરતે હુએ એક દૂસરે મોહલ્લેમેં પહોંચ ગયે, અસરકી નમાઝ વહાંકી મસ્જિદમેં પઢી, નમાઝકે બાદ મુખ્તસર તકરીરમેં ઉન્હેં મેવાતકે ઈન્કિલાબસે ખબરદાર કિયા ગયા ઔર વહાંકે ઈમામ સાહબકે તઆવુનસે જમાઅત તશ્કીલ પઝીર હુઈ, ઉસ જમાઅતકો તબ્લીગકા નમૂના દિખાતે હુએ મગરિબકી નમાઝકે વક્ત તક જામેઅ મસ્જિદમેં પહોંચ ગયે, મગરિબકી નમાઝમેં હાઝિરીનકી બહોત તાદાદ થી, ખુસૂસન ઉન ભાઈયોંકો દેખકર બહોત ખૂશી હુઈ થી જિનસે ગશ્તકે દૌરાનમેં દરખ્વાસ્ત કી ગઈ થી, વો નહા ધોકર ઉજલે કપડે પેહને અપની નઈ ઝિંદગી શુરૂ કરનેવાલે થે. અલ્લાહ તઆલા ઉન્હેં ઈસ્તિકામત બખ્શે, આમીન! નમાઝકે બાદ અમીર સાહબને મુઝે તકરીર કરનેકો કહા, મૈં નહીં સમઝ સકા

૧. જમાઅતમેંસે તબ્લીગી ગુફતગૂ કરનેવાલા એક યા મુતઅદદ મુઈન અશ્ખાસ હોતે હૈં જિનકો અમીરે જમાઅત મુકર્રર કરતા હૈ ઉનકો "મુતવલ્લી કલામ" કહા જાતા હૈ.

કે ખુદાને મુઝસે ક્યા ક્યા કહેલવાયા લેકિન ઉસકે ફઝલસે ઉમ્મીદસે બળ્હકર અસર હુવા ઔર ખૂબ જોશ ફૈલા ઔર તકરીરકે બાદ બગૈર કિસી મઝીદ તેહરીકકે ૨૫ સાથિયોંને અપને નામ તબ્લીગી જમાઅતકે લિયે પેશ કિયે. અંજુમનકે સદર સાહબને ભી અપના નામ પેશ કિયા ઔર અમીરે જમાઅત મુન્તખબ હુએ. અલ્હમ્દુ લિલ્લાહ અલા ઝાલિક.

ચૂંકે..... આજકલ યહીં મુકીમ હૈં. ઉનહેં જમાઅતકો કામ પર લગાને ઔર ઉસૂલોંકે મુતાબિક કામકી નિગરાનીકે લિયે મુકર્રર કિયા ગયા. ઈજતિમાઅકે બાદ દેર તક મુલાકાતિયોંકા સિલસિલા જારી રહા. ખુદાવંદે કરીમ ઉનકે વલવલેકો બરકરાર રખ્ખે ઔર ઉનકે ઈરાદેમેં ઈસ્તિકામત ઔર બરકત દે. આમીન!

ખાનેસે ફારિગ હોકર જમાઅત અપના અપના સામાન ઉઠાકર સ્ટેશન પર આઈ ઔર વહીં પડકર સો રહે. ઢાઈ બજે ગાડી આઈ અલ્હમ્દુ લિલ્લાહ ઉસ તંગીકે જમાનેમેં ભી એક ઐસા ડબ્બા મિલ ગયા જહાં તમામ જમાઅત નિહાયત ઈત્મીનાનસે સમા ગઈ ઔર ૪-૫ કમ ઉમ્ર અફરાદકે તો સોનેકી ભી જગહ નિકલ આઈ, ફજરકી નમાઝ રેલમેં સબને અદા કી ઔર ખુદાવંદે કરીમને ઉસકે લિયે તમામ સહૂલતેં મોહય્યા કર દીં. પોને આઠ બજે સુબહ પીરકે રોઝ વાપસ પહોંચે. પ્લેટફાર્મ પર દુઆ કરનેકે બાદ એક દૂસરેસે મુઆનિકા (ગલે મિલને) કે બાદ જમાઅતકે અફરાદ અપને અપને ઘરોંકો રવાના હુએ.

ઈસ સફરકે ખાસ તઅસ્સુરાત :-

(૧) .....સાહબને અમારતકે ફરાઈઝ ઈસ ખૂબીસે સર અંજામ દિયે કે દિલ બાગબાગ હો ગયા, મૈં અબ તક જિતની જમાઅતોંમેં શામિલ હો ચુકા હૂં ઉનસે બળ્હકર કિસી અમીરે જમાઅતકો ચુસ્ત નહીં પાયા. રેલકે સફરમેં હર ફર્દકે આરામકા ખયાલ કરના, બાવુજૂદ બુઝુર્ગીકે અપને સામાનકે અલાવા હર ફર્દસે ઉસકા સામાન છીનના, ખાના ખાતે વક્ત ગ્લાસ ભર ભરકર પાની પિલાના, ઔર જબ તક સબ ઈત્મીનાનસે બૈઠ ન જાએં, ખાને પર ન બૈઠના, રેલમેં નમાઝકે વક્ત અપને હાથસે સબકો વુઝૂ કરાના, વુઝૂ કરતે વક્ત ઉન્ગલિયોંકે ખિલાલ ઔર દીગર સુન્નતેં ઔર મુસ્તહબ્બાતકી તરફ તવજ્જોહ દિલાના, સોને

વાલોંકી હિફાઝતકા ખયાલ કરના, ઝિક્રકી કસરતકી તલ્કીન કરતે રેહના, ગર્ઝ ક્યા ક્યા શુમાર કરૂં, ખિદમતકા ઐસા મેઅયાર..... સાહબને પેશ કિયા કે ઉસ મેઅયાર પર કિસી ઔર (હમમેંસે) કા પૂરા ઉતરના બહોત મુશ્કિલ માલૂમ હોતા હૈ, ઔર ઈસ સફરકા સબસે બડા તઅસ્સુર દુન્યવી ઔર માલી ઔર ઉમ્રકી હૈસિયતસે હમમેં સબસે બડે ફર્દકા ઈસ તરહ અપને આપકો સબકા ખાદિમ સાબિત કરનેકી કોશિશ કરના થા. અલ્લાહ તઆલા ઈસ જઝબએ ખિદમતકી વજહસે ઉન પર અપની ખાસ રેહમતેં નાઝિલ ફરમાએ.

(૨) અમીર સાહબકે બાદ..... સાહબને અપની શખ્સિયતસે હમકો મુતાસ્સિર કિયા, હર વક્તકે ખાને, ચાય ટિકિટ વગૈરહકા સબ ઈન્તિઝામ આપને નિહાયત બેહતરીન તરીકા પર કિયા. સબ ખર્ચા અપની તરફસે કિયા ઔર સફરકે બાદ હર એક સાહબકો ઉસકા મુફસ્સલ બિલ, ટ્રામકા ભાડા, રેલકા ટિકિટ, ચાય ખાને વગૈરહકા ખર્ચ, ઉસકે હિસાબકે મુતાબિક પેશ કિયા ઔર રકમ વુસૂલ ફરમાઈ. વો ચુસ્તી, તાકત ઔર ઈન્તિઝામી ઉમૂરકી અહલિયતકી જીતી જાગતી તસ્વીર હૈં અલ્લાહ તઆલા ઉનકે જઝબામેં મઝીદ તરક્કી ફરમાએ.

(૩) જો અસ્હાબ પેહલેસે કિસી સફરમેં શામિલ નહીં હુએ થે બપક ઝબાન કેહ રહે હૈં યે ઔકાત ઉનકી ઝિંદગીકે બેહતરીન ઔકાત થે ઔર ઐસી સોહબત ઔર ઐસી ખૂશી ઉનહેં અપની ઉમ્રમેં કભી નસીબ નહીં હુઈ."

ઈસ તાલીમ ઔર તઅલ્લુમકે ખાકામેં તરક્કીકી બડી ગુંજાઈશ હૈ, મૌલાના ઉસકો ઈતના મુકમ્મલ ઔરજામેઅ દેખના ચાહતે થે કે હર દીની ઔર ઈલ્મી સતહકે લોગોંકો અપની તરબિયત ઔર તરક્કીકા પૂરા મૌકા મિલ સકે, ઉનકે ઝહનમેં ઉલમાકે લિયે અલગ ખાકા થા, જો ઉનકે મુનાસિબે હાલ ઔર ઉનકી ઈલ્મી સતહકે મુતાબિક હો, એક ગિરામી નામામેં ફરમાતે હૈં :-

ઉલમાકે લિયે અરબિયત, સહાબા (રદિ.) કે કલામ, કિતાબ ઔર સુન્નતકો મઝબૂતીસે પકડના ઔર દીન ફૈલાનેકે મઝામીન જમા કરનેકી ખુસૂસી ઔર બહોત એહતિમામસે ગૌરકી જરૂરત હૈ, ઈલ્મી તબ્કાકે લિયે ઉસકે તૈયાર હોનેકી બહોત સખ્ત જરૂરત હૈ. ઉસકે બગૈર ઈસ તેહરીકમેં લગનેમેં ઈલ્મી ઠેસ

લગનેકા કવી ખતરા હૈ ઔર ઈસીકી ખૂબી ઔર કમી પર ઈલ્મી તબ્કા બૈઠને પર મબ્ની હૈ. ઈસ લાઈનમેં મેરે દિમાગમેં કુછ ઐસે ઐસે ખયાલાત હૈં કે કબ્લ અઝ વક્ત હોનેકી બિના પર ઝબાનસે નિકાલનેકો જી નહીં ચાહતા."

હકીકતમેં ઈસ પૂરે નિઝામે દઅવત ઔર તાલીમમેં બડી તરક્કી ઔર તન્ઝીમકી ગુંજાઈશ હૈ ઔર ઈસમેં જમાનેકે સાથ ચલને ઔર મુખાલિફે દીને તેહરીકાત ઔર દઅવતોંકા મુકાબલા કરને ઔર અવામકે લિયે ઉનકા બદલ બનનેકી બેહતરીન સલાહિયત હૈ. અહલે નઝર જાનતે હૈં કે ઈસ વક્તકી લા દીની તેહરીકાતકી સબસે બડી કુવ્વત યે હૈ કે વો અવામસે બરાહે રાસ્ત રાબ્તા (તઅલ્લુક) પૈદા કરતી હૈં ઉનકી અપને ઉસૂલ પર તરબિયત કરતી હૈં. ઉનકે દાઈ ઈલ્મી લોગ હૈં, સરગરમ ઔર મુતહર્રિક હૈં, ઈસાર ઔર કુરબાનીકી રૂહ રખતે હૈં, અપને મકાસિદકી ખાતિર હર કિસમકી મશક્કતેં બરદાશ્ત કરતે હૈં, ઉનકે પાસ અવામકો મશ્ગૂલ રખનેકે લિયે કામ હૈ. યે તમામ પેહલૂ ઈસ વક્તકી બેચૈન તબીઅતોંકે લિયે મિકનાતીસ (લોહીચુંબક) જૈસી કશિશ રખતે હૈં. ઈન લાદીની તેહરીકાતકા મુકાબલા કરનેકે લિયે ન મહઝ નઝરી ફલ્સફે મુનાસિબ હૈં, ન કાગઝી ખાકે, ન મહઝ દલાઈલ ઔર બરાહીન, ઔર ન મહઝ વો દઅવતેં જો ખવાસકે દાઈરામેં મહેદૂદ હૈં. ઔર અવામકો ખિતાબ કરને ઔર ઉનકો કામમેં લગાનેકે લિયે ઉનકે પાસ કુછ નહીં, યે લાદીની (યા કમસે કમ ખાલિસ માદ્દી) તેહરીકેં તમામ દુનિયામેં આગકી તરહ ફૈલ રહી હૈં ઔર ઉનકી સુરંગેં તમામ દુનિયામેં બિછી હુઈ હૈં, ઉન તેહરીકાતકા મુકાબલા સિર્ફ વો દીની તેહરીક કર સકતી હૈ જો અવામસે રબ્ત ઔર તઅલ્લુક પૈદા કરના જરૂરી સમઝતી હો, ઈસકે કારકુન કિસી તબ્કાકો નઝર અંદાઝ ન કરેં, વો ગરીબકા કોઈ ઝોંપડા, કિસાનકા કોઈ ખલિયાન ન છોડેં, કાર ગાહોંમેં (મોટર અડ્ડોં પર) જાએં, બૈઠકોં ઔર ચોપાલોંમેં ભી અપના ખિતાબ કરેં, ઉનમેં સરગરમી ઔર હરકત, મહેનત ઔર સખ્ત જાની, કિસી લાદીની દઅવત ઔર તેહરીકકે પુર જોશ કારકુનોંસે કમ ન હો, ઔર ખૈરખ્વાહી ઔર દિલજોઈ ઔર સોઝ ઔર દર્દમંદી ઉનસે કહીં ઝાઈદ હો, ઈસ લિયે કે વો સિર્ફ ઉનકી મઆશી હાલત

બુલંદ કરના ચાહતે હૈં ઔર ઉનકો સિર્ફ ઉનકી ઝાહિરી પસ્ત હાલીકા દર્દ હૈ લેકિન ઈસ દીની દઅવતકે,કારકુનોંકા કામ ઉસસે કહીં ઝિયાદા બુલંદ ઔર વસીઅ હૈ. ઉનકો ઉનકી ઈસ ખુદા ફરામોશ જાનવરોં જૈસી ઝિંદગીકા દર્દ હૈ જિસમેં અલ્લાહકી યે મખ્લૂક પડી હુઈ હૈ, ઉનકો ઉનકી દીની, અખ્લાકી, રૂહાની ઔર ઝહની સતહ બુલંદ કરની હૈ, ઉનમેં ઈન્સાનિયત, ઈસ્લામી શાઈસ્તગી (તેહઝીબ) ઔર ઈલ્મ કા શૌક પૈદા કરના હૈ. વો બિલકુલ બેગર્ઝ કિસમકે ઈન્સાન હોં જો અપના બોઝ ખૂદ ઉઠાએં ઔર કિસી પર બોઝ ન હોં, ઉનકે પાસ તેહઝીબ ઔર શાઈસ્તગી, અખ્લાક ઔર તાલીમકે મકાસિદ ઔર નતાઈજ પૈદા કરનેકે લિયે ઝિયાદા આસાન ઔર કાબિલે અમલ તરીકે હોં, જો બગૈર કિસી સર્ફકે ઝિયાદા બેહતર નતાઈજ ઔર અસરાત પૈદા કર સકેં. ફિર વો ઉનકો વો કામ સુપુર્દ કરેં જો ઉનકો મશ્ગૂલ કર લે ઔર કભી ખતમ હોનેવાલા ન હો, યાની દૂસરોંમેં ઉસીકી કોશિશ કરના જો દૂસરોંને ઉનમેં કી, ઉનકે પાસ ઐસા કામ ઔર નામ હો જો ઉમ્મતકે મુખ્તલિફ તબકાતમેં રબ્ત (જોડ) ઔર તઆવુન પૈદા કરે. મકસદકા ઈશ્તિરાક, એક જગહકા ઈજતિમાઅ, સફરોંકી રફાકત, આપસકી ખિદમત ઔર મદદ ઔર એક દૂસરેકે લિયે ઈસાર, ઉનમેં ઉલ્ફત ઔર મુહબ્બત પૈદા કરે. કોઈ ઐસા રાસ્તા હો જિસમેં નૌજવાન અપની કુવ્વતે અમલ સર્ફ કર સકેં કે યે ઉનકે લિયે ફિતરી તૌર પર જરૂરી હૈ. અગર ઉનકો સહીહ કામ ન મિલા તો વો ગલત રાસ્તા પર પડ જાએંગે.

મૌલાના મુહમ્મદ ઈલ્યાસ (રહ.) ને જો ચીઝ પેશ કી હૈ ઉસમેં યે તમામ ખુસૂસિયાત મૌજૂદ હૈં ઔર ઉસકે ખાકામેં ઈસસે ઝિયાદા ગુંજાઈશ હૈ. વો કોઈ વહી ઔર તન્ઝીલ નહીં હૈ. કુરઆન ઔર હદીસકે ફહમ, સીરત ઔર સહાબએ કિરામ (રદિ.) કે હાલાત ઔર વાકિઆતકે ઈલ્મ, ઉસૂલે દીનસે ગેહરી વાકફિયત ઔર ખુદાદાદ બસીરત ઔર હિકમતે દીનકે માતહત ઉનહોંને ઈસ જમાનેમેં કામકા એક તર્ઝ પેશ કિયા ઔર કુરઆન ઔર હદીસકે ગેહરે મુતાલઆ ઔર અપને લંબે તજુર્બાકી બિના પર ઉસકે કુછ ઉસૂલ ઔર ઝવાબિત (કાનૂન) મુકર્રર કિયે જો સબ કુરઆન ઔર હદીસસે માખૂઝ હૈં.

ઔર તજુર્બાકે બાદ માલૂમ હુવા હૈ કે લંબી મસ્લિહતોં પર મબ્ની હૈં. અબ જરૂરત સિર્ફ ઈસકી હૈ કે અલ્લાહને જિન લોગોંકો ઈલ્મે દીન, ખુલૂસ, ઔર અકલ ઔર સમઝકી દૌલત બખ્શી હૈ ઔર ઈસ જમાનેસે ભી બેખબર નહીં હૈ વો ઈસકી તરફ તવજ્જોહ ફરમાએં ઔર અપને જોશે અમલ, કુવ્વતે તન્ઝીમ, સલીકા, ખુદાદાદ ઉસૂલકી પાબંદી ઔર અલ્લાહસે રબ્ત ઔર તઅલ્લુકકે ઝરીઆ ઈસકો તરક્કી દેં.

ખતરાત સામને હૈં, લાદીની તેહરીકાત જિસ તેઝી ઔર કુવ્વતકે સાથ ફૈલ રહી હૈં ઔર જો વુસ્અત ઔર ઉમૂમિયત ઈખ્તિયાર કર રહી હૈં ઔર મઝહબ ઔર અહલે મઝહબકે લિયે ઉનકી તરફસે જો ખતરા હૈ વો અબ કિસીકે લિયે રાઝ નહીં, અગરચે હમારે દીની ઔર ઈલ્મી હલ્કોંમેં અભી ઈસ ખતરાકા પૂરા એહસાસ નહીં. ઔર ઉમૂમી દઅવત, ઉમૂમી તાલીમ ઔર તરબિયત ઔર ઉમૂમી હરકત ઔર જદ્દો જહદકી તરફ પૂરી તવજ્જોહ નહીં.

જો રાઝ મૈકદામેં હૈ એક એક ઝબાન પર
અફસોસ મદ્રસામેં હૈ બિલકુલ નિહાં હનોઝ

ફબશ્શિર્ ઈબાદિયલ્લઝી-ન યસ્તમિઊનલ્ કૌલ ફયત્તબિઊ-ન અહ્સનહ. ઉલાઈકલ્લઝી-ન હદાહુમુલ્લાહુ. વ ઉલાઈક હુમ ઉલુલ અલ્બાબ.

ખતમ શુદ

મરહૂમ અબ્દુલ અઝીઝભાઈ પોચી (નમકવાલા) ના ઈસાલે સવાબ માટે

